

HOLMI

XIV. évfolyam 6. szám

2002. június

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Domokos Máttyás,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária,
Rakovszky Zsuzsa, Vásárhelyi Júlia.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Kántor Péter*: Jelentéstétel • 691
Horváth Elemér: wei chuang után • 691
virág a domboldalon • 692
a barbár incidens • 692
de vulgari eloquentia • 693
Bertók László: Fölmegy a padlásra • 693
Ahogy a tükrön átnyúl • 694
Balla D. Károly: Fele az egésznek • 695
Határ Győző: Nagardzsuna (műhelyforgácsok
egy bölcseleti aforisztikából) • 702
Lázary René Sándor: Amores • 717
Catullus-parafrázis • 718
L'après-midi de Catulle • 718
Carmen • 719
Quintus Arruntius Labeo: Ponticushoz a becsületről • 720
Magyar László András: Néhány megjegyzés
Labeo leveléhez • 722
Ljudmila Ulickaja: Galambocska
(*M. Nagy Miklós fordítása*) • 723
Antal Éva: A kritika vámpirizmusa (Az „új”
és a „legújabb” amerikai kritika
iróniaelméletéről) • 733
Podmaniczky Szilárd: Happy birthday to you! • 752
Bódis Kriszta: Kemény legyél, mint a vaj • 758
Mesterházi Mónika: Híd, este • 764
Híd, tavasz • 765
Karafiáth Orsolya: A Titok-törvénykönyv • 765

- Payer Imre:* holtpont, fordulópont • 767
Álom • 767
Kamarás István: Egyházi áldás vagy átok
Harry Potteren? • 768

FIGYELŐ

- Bikácsy Gergely:* A keserűség könyve (Füst Milán:
Teljes Napló I–II.) • 779
Kántor Péter: „Nyitott szemmel és otthon és sehol”
(Horváth Elemér: menestral) • 797
Ács Margit: Panta rhei (1. Elgyötörtén 2. Sztoikusán)
(Tózsér Árpád: Finnegan halála) • 799
Pintér Tibor: Játék a kastélyban (Tarbay Dávid:
Adonisz) • 803
Margócsy István: Egy magatartás (Fehér Ferenc:
Magatartások. Bírálatok a hatvanas
évekből) • 805
Radnóti Sándor: „Napvilági művészet” (Ilona Keserü
Ilona: Művek 1959–1982 Works. Tandori
Dezső két esszéjével) • 814
Csont András: Elhiszem, noha nem igaz (Normann
Lebrecht: A komolyzene
anekdotakincse) • 815

VITA

- Kőrözs Imre:* Kortársunk-e Martialis? • 817
Péter László: Levél a szerkesztőhöz • 824

Lator László: Lakatos István
(1927–2002) • 826

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt., a regionális részvénytársaságok
és a Sziget Rehabilitációs Szövetkezet
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 960, egy évre 1920 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00
Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

Kántor Péter

JELENTÉSTÉTEL

Igen, Uram. Nem, Uram. Igen, Uram.
Tanultam. Tanultam valamicskét.
Nem, nem eleget, nem annyit.
Mindenkitől, mindenből, igen, Uram.
Nem ér fülig a szájam, nem, Uram.
Igen, az ellenségeimtől is, sokat.
Amikor megpróbáltak beledöngölni az agyagba.
Amikor sárban hempergettek.
Nem, nem hagytam el magam, Uram.
Ne legyen könnyű nekik, Uram.
Igen, kerestem mindenemmel.
Valami kis fényforrást, Uram.
Nem, nem volt könnyű, Uram.
Igen, segítették, volt olyan.
Volt, hogy én is segítettem, igen.
Persze hogy hibáztam, nem egyszer.
Nem, nem lehet visszacsinálni.
Igen, volt, amikor beláttam.
Nem lehet mindig nekem igazam, Uram.
Igen, Uram, lehet, hogy megéri.
Nem, Uram, nincs rá garancia.
Igen, próbálok. Próbálkozom.
Nem, semmiképpen se, soha.
Igen, Uram. Nem, Uram. Igen, Uram.

Horváth Elemér

WEI CHUANG UTÁN

a déli kapunál kinyílt a cseresznyevirág
a lány csuklója fehér mint a hó
amíg nem vagy nagyon öreg ne menj haza
belészakadna a szived

távol hazájától halt meg wei chuang
s a hazájától távol dante is
new yorkban a leány karja fehér
ahogy megöntözi a kék virágokat

(wei chuang [836–910] T'ang költő)

VIRÁG A DOMBOLDALON

ez a virág a napfényes domboldalon
nem szorul magyarázatra egyszerűen virág
a nevét nem tudom
ha tudnám a nevét nem lenne több velem
mint ahogy nem kevesebb azáltal hogy nem tudom
fogalma sincs arról hogy nézi valaki
ha tudná nem lenne virág
ezzel szemben én tisztában vagyok vele hogy nézem őt
és következésképpen teljesen bizonytalan hogy ki vagyok

A BARBÁR INCIDENS

tu fu hipotetikus verse 2001 tavaszán

hatalmas a barbár és idegen
rendszeresen megsérti határainkat
és arrogánsan elégtételt követel
hol van a mi méltóságunk tisztelete?
hol van az érzékenységünk türelmes szövete?
közömbös tárgyalási pont
az özvegy panasza az árva hidege
arkán szemantika
kíméletlen a túlerő a barbár logika
ki ért meg bennünket amikor meghajtjuk fejünk
hainan szomorú szigetén?

DE VULGARI ELOQUENTIA

babits mihály emlékére

a paradicsom utolsó szava
 ugyanaz mint a pokolé *le stelle*
 mint várható volt majdnem azonnal
 bestseller lett egyetlen kifogás
 merült föl csak miért nem latinul?
 ilyen felséges témát nem szabad
 vulgarizálni és hát latinul
 megértették volna cambridge-ben is
 veszprémben is 600 évbe került
 míg olvasható lett a rábánál
 ahonnan engem kirúgtak a véreim
 mint az arnótól őt az övéi
 ennyiben a világ nem változott
 ez jobb ha érthető magyarul is

Bertók László

FÖLMEGY A PADLÁSRA

Fölmegy a padlásra a hólapátért, almát, diót, hagymát is hoz le, az éjjel tízcentis hó esett, most is esik (ki tudja?), legyen a közelében, legyen közelebb, amire szüksége lehet. Egyre inkább az apró dolgok, a már-már önmaguktól ismétlődő, a gépies, mindennapi tennivalók foglalják le, bővölik el, úgy érzi, bennük változatlanul megbízhat, megkapaszkodhat, hogy kölcsönösen szükségük van egymásra. A nagy ügyek (a világ ismételt megváltása s a hasonlók) nem ingerlik már. Két szinttel feljebb, a padláson szétnézni, s még inkább valami konkrét dologért fölmenni, az igen!, még ha kicsit óvatosan (szorongva?) megy is néha, nem ugrik-e elő a zűrzavarból, az egymásra hányt (rakott, esett) bútorok, tárgyak (rozzant fotelok, gyerekíróasztalok, -kerékpárok, régi-régi konyhaszekrények, polcok, a rengeteg doboz) közül, mögül, alól valami élőlény (patkány)?

ember?). Nem veri-e meg az ajtóval szemben porosodó dobokat hirtelen valaki (a kamaszkor szelleme?, a kaszás?). Kigyullad-e a kezében szorongatott zseblámpa, hogy a közlekedésre szabadon hagyott szűk folyosón (ösvényen) meg ne botoljon valamiben? Bele ne essen például az időgépbe, mert akkor tüstént a gyerekkor, a szülőháza padlásán találja magát, s aszalt szilvát, körtét, füstölt sonkát, kolbászt, oldalast és a dédapja puskáját meg a pisztolyát kezdi keresni, elfelejti, hogy miért is jött föl... Megörül, hogy egy doboz sarkában vékony héjú diót is talál (ami lent van a kamrában, azt hiába töri meg, képtelen kipiszkálni a belét), s hogy kevesebb a rohadt alma. Úgy látszik, hosszabb távon, ha odafigyel, kitágul a pillanat, kiegyenlítődnek az esélyek, legalábbis közelítenek a kiegyenlítődéshez, csak ki kell bírni odáig, csak ezt a mostanit, az éppen valót kell túlélni valahogy (például el kell dobálni a teraszról a havat, míg föl nem olvad, aztán meg odafagy, mert akkor tavaszig ott marad), csak folyton-folyvást rendet kell rakni maga körül, hogy a rendkívülinek maradjon helye, még ha tudja is róla, hogy csinál majd magának.

AHOGY A TÜKRÖN ÁTNYÚL

Ahogy a gubanc egyenesedik (élesedik?), s pattannak meg az ártatlan görbületek, az önkéntelen összeborulások, tűnnek el a maradék zugok (ágy sarka, zsebek testmelege, ujjhegyek fészkei), a pára az ablaküvegen, a görbe végtelen (amibe belegömbölyödni kibogozhatatlan elrendelés, amiről letekeredni biztos kiterítés)... Ahogy fölfoghatatlanul beleveszik a párhuzamosokba, s mielőtt fénnyé válna, dörgölődzik még egymáshoz, leejti a kezét, a szemöldökceruzát, bepúderezzi a sebhelyeket, illeg, megnézi benned magát... Ahogy a tükrön átnyúl, megfog, megsimogat

(mintha az anyád), hogy semmi szöszmöszt,
 bog, reszeletlen él, elintézetlen kunkorodás,
 kibeszéletlen sűrűsödés, élő por,
 halotti hajszál ne maradjon rajtad...
 Ahogy egyetlen mozdulattal (ütéssel?
 vágással? lehelettel? szemrebbenéssel?),
 egyetlen pillanat alatt befejezi, ha kell
 (ha akarja? ha úgy jó? ha véletlenül épp?)...
 Ahogy a bűnrészessé vált tanúk szemében
 diszkréten elegyengeti a helyet...

Balla D. Károly

FELE AZ EGÉSZNEK

Ahogy felnéztem a magasba, rám zuhant a csillagos ég, szemem előtt cikáztak a fényes pontok, s én nem tudtam eldönteni, mi hullik fentről alá, és mi pattan a földről fölfelé, mi az, ami valóban felém küldi sziporkáit, és mi az, amit káprázó szemem varázsol az éjszaka képernyőjére. Mozgott, szikrázott, villódzott minden, rémülten és mégis elbűvölve ültem a roppant kupola alatt, nem merem nézni, de mégis tágra nyílt szemmel bámultam a tüneményt, úgy éreztem, emelkedem, behatolok a csillagok közé, elem tárul a kozmosz végtelen csodája, most, most fogom megfejteni az anyag titkát, most fedi fel előttem rejtelseit az energia, kitárja övét a tér, megadja magát az idő, és, igen, ott, ott, a fényességben, az utazás legvégén, ott majd magába fogad az a valami vagy valaki, aki miatt ezt az egészet csinálom, akinek elégtételt szerzek azzal, hogy megsemmisítem a gyűlöletben fogantat.

Hiszen gyűlöltem, mint egy szuvas fogat, amely megkeseríti a szájam ízét, mint egy izzó kelést a testemen, amelyből minden érintésre genny fakad, mint egy beleimben élősködő férget, amely akkor is emészt, amikor nem tudok róla.

Attól kezdve gyűlöltem, amióta elkezdtem, amióta rosszindulatú sejtek módjára burjánzásnak indult általam és rajtam, hogy életemet elszívja és gyilkos mérgeit szétfreccsentse mindarra, amit valaha szerettem.

Gyűlöltem végig, miközben írtam, átkoztam, amikor befejeztem, megcsömöröltem tőle, amikor hasztalan kerestem kiadót, émelyített a jelenléte, amikor tördeltem, és halálos rémülettel vettem tudomásul, amikor értesítettek, a nyomda elkészült vele.

Most, amikor kimerülten az égre meredtem, most éreztem először úgy, talán levethetem magamról ezt az elviselhetetlen gyűlöletet, és megkönnyebbülhetek, anyám halála óta talán először.

Hogy milyen nehéz könyvet égetni, azt még a tankönyvkiadóban tanultam meg. Fűtés telente alig volt a szerkesztőségben, de szerencsére meghagyták a régi cserépkályhákat, amelyekben ha csak egyetlen jó tüzet raktunk, máris jobban kifűtötték a szobákat, mint az alig langyos radiátorok.

Ám a könyv nem ég el a cserépkályhában, ha csak úgy bevetik. A láng egy ideig lapozza, fel-felcsapja és elfeketíti az oldalakat, de aztán egyre lustább lesz, mintha jóllakott volna, mintha már nem ízlene neki a papír, míg végül abbamarad a lobogás, már csak senyved, izzik, füstöl a néhai szerkesztőségi támpéldány, végül a fele ott marad, kotorhatod ki a bűdös üszköt, szánalmas maradványát évekkal ezelőtti történelmeknek és fizikáknak.

Könyvvel úgy kell tüzelni, hogy bordájával felfelé állítod, a közepénél szétnyitod, és mint kis sátortetőt, teszed be a kályhába. Fidibuszt sodorsz korrektúrapapírból, meggyújtod, az égő csóvát a sátor alá tolod. A kötet így lobot fog, s ha elegendő levegőt hagytál körülötte, el is ég maradéktalanul. Amikor már megrogyott a sátoralakzat, újabb történelmet és fizikát, mértant és irodalmat helyezhetsz rá, s ezt háromszor-négyszer ismételheted, csak azután kell a pernyét kitakarítani.

Erre a tudományomra most nem volt szükség, ezerhuszonkét kötetet egyesével, de-hogy.

Úgy készülődtem, akárha valami nagyobb szalonnasütéshez vagy inkább flekkenezéshez. Tűzifát hordtam, összeszedtem az éghető szemetet, kezem ügyébe készítettem a szerszámokat. Csinos máglyát raktam gyújtósfából, papírral alakapattam, sercent a gyufa, és szinte azonnal a magasba csapott a láng. Rávettem pár vastagabb fahasábot, aztán még néhány vékonyabbat, megvártam, azok is ropogva égni kezdenek, s amikor egész hosszukban hevesen lobogtak, és kitöltötték szinte a teljes tűzteret, akkor kezdtem tetejükbe rakni a bontatlan tízes csomagokat. Az átlátszó fólia azonnal lepattant összezsugorodva, széthullottak a kötegek, és az izzó hőségben belobbant a könyvek fedele, lobot fogtak a belső lapok is. Felváltva dobtam a tűzre fát és könyvet, a garázsban összeszedett olajos rongyokat és könyvet, két ócska gumibelső és könyvet, felgyülemlett műanyag flakonokat és könyvet, összeszedett gallyakat és könyvet, a kiürített papírkosár tartalmát és könyvet, pincében talált ócska krumpliszákókat és könyvet, törött lécu almásládát és könyvet, összebogozódott és elkoszlott zsinégkötegeket és könyvet, időnként bele-beleketortam a csákllyámmal a tűzbe, ilyenkor pernyefelhő csapott a magasba, felizzottak az alul senyvedő üszkők. Egy óra múltán a téglákkal körberakott tűzhely megtelt hamuval, lapáttal szórtam ki a forró füstölgést a felsistergő gyepre, széthúztam gereblyével, s a maradék parázson újakezdtam a pusztítást. Ekkorra már csak tűzifám maradt a könyvekhez.

Észre sem vettem, rám sötétedett, a tűz fénye önálló életet adott minden környező tárgynak, a fák meg-megbólintották koronájukat, arcom égett a forróságban, ruhám és tudóm egyként megtelt füsttel, de folytattam, csak raktam, raktam a tűzre egymás után fát és könyvet, könyvet és fát, kotortam a pernyét, szórtam a hamut, már csupa korom voltam, már csak izzó hasábot, táncoló lángot, röppenő szikrákat láttam a világból, magam is táncot roptam az éjszaka fényes csóvái közt, haláltáncot, élettáncot, áldozati táncot. Mint törzsi népek a dárdájukkal, hadonásztam a csákllyával, mintha lövésre az íjat, emeltem a lapátot, s szórtam, szórtam a szikrát, lenyeltem és kiokádtam a tüzet. Most parázson is tudnék járni, gondoltam, a tüzet nem égeti a tűz, gondoltam, és a gyűlöletem vad szenvedélybe csapott át, égetni, elégetni mindent, tűzre vetni nemcsak ezt az ezerhuszonkét könyvet, hanem hiánytalanul mindazt, amit eddig írtam, amit írni fogok, amit írni lehet és amit megírni lehetetlen, hadd égjen el ezen az áldozati máglyán. Mintha anyám testét hamvasztanám, gondoltam, mintha múltamat vetném tűzre, gondoltam, mintha magam is mindent elemésztő kemencébe ugranék, gondoltam, és a saját gondolatomtól egy pillanatra valóban megrendültem ott, az éjszaka közepén.

Nem maradt több példány a műhelyben, kérdeztem az igazgatót, selejtes, hibás darab, amit félretettek, amin felhólyagzott a fólia, amin elkenődött a festék, amit beszakított a vágógép, aminek szétbomlott a kötése, sehol egy példány becsúszva a gép alá, a szárító mögé, sehol, sehol, a selejtet ők megsemmisítik, ez az ezerharmincnégy készült el összesen, ezer a rendelés, tizenkettő a köteles példány, huszonkettő a fölösleg, nem lehet pontosan előre kiszámítani, ha a kiadó átveszi pluszáron, az jó, ha nem, úgy is jó, megy a zúzdába. Én vagyok a kiadó, mondtam, az igazgató mosolygott, tudta, hogyne tudta volna, de eljátszotta, mintha a tisztelt szerzővel beszélne, a réveteg íróval, aki pusztán a műve sorsa iránti kíváncsiságból tett látogatást a nyomdaüzemben, hadd lássa, hogyan materializálódik az, amit a valóságból irodalommal szublimált, de hogy lenne gyakorlati érzéke ahhoz, hogy maga adja ki a könyvét, arra ott vannak a kiadók az okos korrektorokkal, furfangos tördelőkkel és bölcs szerkesztőkkel, akik mindig jobban tudják, mit is akart az író írni, hogyan akarta megírni, miként kívánja viszontláttni, ellátják tanácsokkal, ötleteket adnak, kisujjukban az akadémiai helyesírás, beszélnek címsorról és szövegtrésről, beütrésről és pagináról, a tartalom és a forma egységéről, átlátják a dolgokat piszkosul, de nem annyira, mint a kiadóvezetők, akik a kéziratot ugyan nem olvasták, mégis pontosan előre látják a fogadtatást, hány példányban kell kinyomni, milyen áron piacra dobni, melyik kereskedővel tárgyalni, hol bemutatni, hová és kivel íratni róla.

Nyomdaigazgatónak lenni jó, korrektornak lenni jó, szerkesztőnek jó, tördelőnek jó, kiadóvezetőnek jó, csak írónak lenni rossz nagyon, ennél már csak olyan írónak lenni rosszabb, aki egyben kiadó, egyben szerkesztő, korrektor és tördelő, épp csak nem nyomdaigazgató, a nyomdaigazgató az egészen más, az megkérdézheti mosolyogva, akkor hát jöhet a plusz huszonkét példány, persze hogy jöhet, és vajon a tizenkét köteles példányt, azt nem lehetne-e, nem, azt nem lehet, hiszen éppen attól köteles, hogy ne lehessen, aha.

Miután anyám az egyik fiát földrajzi, a másikat érzelmi értelemben elvesztette, két kézzel kapaszkodott a betegségébe.

Ezzel a gyűlölt mondattal kezdődött a gyűlölt regényem, és már amikor leírtam, akkor tudtam, hogy valami roppant tisztességtelent követtem el, illetlen otrombaságot engedtem meg magamnak, ami halálosan sértheti nemcsak anyámat, hanem bátyámat és voltaképp engem magamat is. Létezik az őszinteségnek olyan mélysége, amely már visszatetszést kelt. Vannak megfogalmazódó gondolatok, amelyeket jóérzésű ember soha nem kíván kimondani, még végiggondolni is fél őket, megveti magát, amiért ilyesmi egyáltalán eszébe jutott. Én mégis leírtam azt, amit elgondolnom sem illett volna, s taglaltam hosszan, hogyan idegenített el magától anyám a majomszeretével és szüntelen aggódásával, hogyan döntött bátyám a maga személyes boldogsága mellett az anyánkhöz fűződő szoros kapcsolata kárára, s mindez hogyan tette anyámat alkalmassá arra, hogy betegségével megszaroíjon bennünket.

A regényt akkor kezdtem írni, amikor rádöbbsentem: anyámnak kapóra jött a méhrákja. Kapóra jött, mert addigra minden eszköze elfogyott, hogy bátyámat ötszáz kilométer távolságból hazahívogassa, s hogy belőlem csüggő szeretetével elutasításon kívül bármit kiváltani képes legyen. Alig merült fel a rosszindulatú daganat gyanúja, bátyám azonnal kivett két hét szabadságot, és kocsiba vágta magát, hogy anyja mellett legyen, amikor a szövettani vizsgálat eredménye megérkezik, én pedig egyszer csak észrevettem, napok óta már nem csupán szeretni engedem magam, hanem megjártom a ragaszkodó gyermeket, aki rászorul erre az érzelmi kötelékre, még ám mindezek előtt és fölött szorul rá, elsődlegesen. Úgy tettem, mint a kisgyerek, akinek sem-

mi sem fontosabb az anyai imádatnál és annál, hogy ezt a rajongást a nap minden pillanatában és lehetőleg minél látványosabban viszonzza. Most anyám az első, ki tudja, mennyi van neki hátra, mondtam a feleségemnek, amikor elhúzódtam tőle, nem látjátok, hogy a nagynyátokkal beszélgetek, ripakodtam rá a gyerekeimre, ha hozták a leckéjüket, sajnos nem tudok elmenni, válaszoltam a meghívásokra, napokig be sem kapcsoltam a számítógépeimet, nem érdekelt sem a félbehagyott novella, sem a megígért tanulmány, sem a felgyülemelő levéladósságom. Amikor megjött a bátyám, mindketten ott csüggtünk anyánkon, és meg voltunk győződve róla, hogy ez szent fiúi kötelességünk, hiszen kik lehetnének a támaszai szörnyű betegségében, ha nem mi, és vajon mi vonhatná el jobban a figyelmét arról, ami ezután vár rá, ha nem az, hogy felidézzük a gyermekkorunkat, az ezerszer felmondott történeteket, amelyekben már rég nem az az érdekes, megtörténtek-e valaha, hanem hogy mesélni lehet, mesélni kell őket, ezáltal igazulnak meg, attól, hogy ezekben a mesékben anyánk mindig ott magasodhat felettünk, ő az, aki '45-ben az orosz tisztné születésnapjára egyetlen éjszaka alatt megköti az angóraszvettert, és az árából, amit a gáláns férj lepenget a kézimunkaüzlet pultijára, ő megveheti a biciklit bátyámnak, ő neveli tíz évig özvegyen, ő veszi ki az ukrán iskolából, amikor végre megnyílik a magyar, és amikor velem várandós, naponta a harmadik emeletre ő cipeli fel, amit öt emberre megfőzhet, ő ápolja csukamájolajjal újszülöttbőrömet, hogy kikezelje a kórházban szerzett fertőzést, ő költözik velünk a félig sem kész ház pincéjébe, amikor kibékíthetetlenül összekülönbözik nagyanyámmal, ő ül ágyunk szélén, és olvassa a *Grant kapitány gyermekeit*, amikor lázasak vagyunk, ő mossa ki a sebeinket sorra vett baleseteink után, ő tesz igazságot az iskolában állandó szülői bizottsági alelnökként, ő száll szembe akár apámmal is érdekünkben, ő nevel minket ilyen hűséges fiakká, akik itt ülnek a szoknyáján, mert ő a legfontosabb számunkra, lám, kiderült ez most is, a bajban látszik meg, mennyire az övéi vagyunk.

És mi bólogattunk, és felvettük a történetek szálát, nevtünk és meghatódtunk, kedvére tettünk mindenben, körülrajongtuk, s miközben elhitettük magunkkal, helyesen cselekszünk, s számunkra valóban anyánk a legfontosabb ezen a világon, aközben, mint kapálózásával a légy, egyre jobban belegabalyodtunk a túlradó szeretet pókhálójába.

Anyám elemében érezte magát, visszahódított bennünket a magunk életéből, és mert okos asszony volt, megértette, mindez csak azért történhetett meg, mert a méhében találtak valamit. Egy kis daganatot, amely hirtelen fontossá, a legfontosabbá tette őt, s amelyet épp ezért a legszívesebben megtartana, hagyná, hogy növekedjen, kihordana, mint bennünket, és mint visszaállított anyai hatalmának a torzszülöttjét – világra is hozná.

Amikor mindezt egy váratlan pillanatban átláttam, heveny rosszullet fogott el, és hogy hányingeremnek ellenálljak, belekapaszkodtam a regényírásba.

Es elkezdtem élni kettős életemet. Anyámmal bájologtam, hajbókoltam neki, játszottam a mintaanya-mintagyerek páros rám eső szerepét, a képernyő előtt pedig kiéltem másik énemem, hideg fejjel és kegyetlen pontossággal kibeszéltem kapcsolatunk minden visszasságát, anyám kisajátító rajongását, nyomasztó féltését és elviselhetetlen aggodalmaskodását, amelyre én kamaszkoromban még csak ösztönösen, később már tudatosan válaszoltam ellenkező előjelű érzelmekkel. Nem kíméltem magamat sem, részletesen leírtam válogatott komiszságaimat, amelyekkel szándékosan okoztam neki fájdalmat, s amelyekről hosszú ideig azt hittem, gátat szabnak számára, megharagszik rám, megkeményíti szívét irántam, ám éppen ellenkezőleg, minél többet bán-

tottam, annál inkább túlcserdült az imádata. Neki való szerepnek bizonyult: megmutatni, hogy ennek ellenére is, bármit tegyek is, szüntelenül és múlhatatlanul szeret, hiszen én a fia vagyok, s ha nem is a kedvesebbik, akivel háború utáni fiataltsága tíz kezserves esztendején át egymásra utaltságban élt, de mégis az, aki mellette maradt, s akinek ezért a bátyjára eső emocionális zuhatagot is fel kell fognia. Leírtam azt is, később hogyan változtattam stratégiámon, miután megértettem, a közöny, a semlegesség az egyetlen használható fegyver; a fokozatos és módszeres eltávolodás lehet számomra az egyedüli menekülési útvonal, amelynek a végén magamra találhatok, levethetem a ragaszkodás páncélingét akár azzal a veszéllyel is számolva, hogy végleg anyai szeretet nélkül maradok.

Am a regényírás közben tanúsított magatartásom is csak szerep volt. Amennyire megjátszottam magam, miközben beteg anyámat körülrajongtam, legalább annyira őszintélenek voltak a képernyőmön megjelenő éles mondatok. Kettéhasítottam az igazságot, egyik felét éltem, másik felét írtam. Magam valahol a két érzelmi pólus közt vergődtem, álszeretet és álkegyetlenség között, mindkettőt mesterségesen szítottam magamban, és azok is gerjesztették egymást. Az eljátszott imádat bántotta önbecsülésemet, hát kompenzáltam magam írói keménységgel, ettől meg lelkiismeret-furdalásom támadt, s anyámat ajánrova próbáltam vezekelni az írásban elkövetett bűnökért.

Gyűlöltem, amit csinálok, és ez a gyűlölet akkor már túlmutatott anyámon és rajtam, túl a regényen, már önmagában létezett. Ha lett volna méhem, daganatként abban burjánzott volna, igen, én lettem rákos, pedig az anyám szövettani vizsgálata mutatta ki, harmadik stádium, mondta az itthoni doktor, bátyám nem hitt neki, elutazott és intézkedett, pár hét múlva anyámat átvittük a határon, fel a fővárosba, a kórház parkolójában újra együtt volt a család, és később is, már a műtét után, két hónapig hétről hétre az ágyánál és a kórházi társalgóban.

Anyám egy pillanatra meg nem tört, ellenkezőleg, rég láttuk ilyen kiegyensúlyozottnak és sorsával elégedettnak, nem szégyellte, inkább szent stigmaként viselte a kórt, vagy mint valami titkos képességet, amely nemcsak lehetővé teszi, hanem elő is írja számára, hogy minden figyelmet magára vonjon. Nem lehetett észre nem venni: élvez a helyzetét, kedvére vannak a részére rendelt gondoskodások és törődések, saját fontosságának bizonyítékát látja a prof érdeklődésében és a nővérek tüsténkedésében, őt vizsik vizsgálatra, az ő sebet kötik, az ő vérnyomását és lázát mérik, neki, vele és őerte történik minden. Azonnal összebarátkozott betegtársaival, megkedvelték, csodálták a felszabadultságát, az életkedvét, bámulták ezt a roppant harmonikus családot, büszke lehet rájuk, kedveském, az is vagyok, de mennyire, a jogász és az író, ezek az én fiaim, én neveltem őket, és fogta a kezünket, ameddig kint ücsörögtünk a társalgóban, és mi fogtuk az ő kezét, két oldalról a két fiú, középpütt az anyacsászárnő – nincs az a betegség és nincs az a műtét, amit ne vállalt volna ezekért a percekért. Mint ahogy korábban még otthon férjének és menyének csak mellékszerepeket szánt udvartartásában, a gondoskodást ugyan tőlük is elvárta, de érzelmeiket nem igényelt és nem is sugárzott feléjük, csak tegyék a dolgukat, szolgálják ki őt, minket hármunkat, mert ő általa én és a bátyám is fölötte állunk ennek a hitvány világnak.

Vajon hogyan lehetne azt a tizenkét köteles példányt is megszerezni, törtem a fejemet, és másnap újra elmentem a nyomdába. Kifigyeltem, mikor megy el az igazgató, benyitottam a titkárnőhöz egy nagy doboz bonbonnal, jaj, igazán nem kellett volna, ugyan, igazán semmisség ezért a szép munkáért. Ügyesen, észre ne vegye idő előtt, mire megy ki a játék, kifaggattam, elküldték-e már a példányokat, nem, de már be vannak csomagolva, ezt személyesen ő intézi, postán fogja feladni a központi sajtófelügye-

let címére, kettő majd ott marad náluk, a többit küldik tovább, hatot a nemzeti könyvtárba, négyet pedig, nem is tudja hirtelen... És előfordult-e már, hogy valamelyik nyomda nem teljesítette ezt a kötelezettségét, kérdeztem, nagyon bután nézett rám, enyhítettem hát a felvetésen, vajon olyan megtörténhet-e, hogy véletlenül másik tizenkét könyvet csomagolnak be, miféle másik tizenkettőt, kérdezte elképedve, hát például ezeket, nyitottam ki a táskámat és vettem elő a tavalyi novelláskötetem éppen tucatnyi példányát. A szerző neve stimmel, ez is ebben a nyomdában készült, a cím ugyan más, de akiknek a kezébe kerül, amúgy sem tudnak magyarul. És az ISBN-szám, szegezve nekem még mindig értetlenül, hát istenem, tévedés történt... Azt nem lehet. Pedig nagyon hálás lennék. Legalább próbáljuk meg. Ha kiderül a dolog és követelni kezdik, legfeljebb visszahozom az eredeti könyveket. Nagyon szépen kérem. De hát minek nekem ez a vacak tizenkettő, ezret megkaptam tegnap hiánytalanul.

Éreztem, valami ésszerű, a titkárnő számára is elfogadható magyarázattal kellene szolgálnom, különben nem számíthatok az együttműködésére. Ugyanakkor füllenteni sem akartam. Az anyám emléke miatt lenne arra a maradék tizenkettőre is szükségem, mondtam kicsit remegő hangon, és lesütöttem a szemem. Ezt a regényt róla írtam, és amíg a nyomdában volt az anyag, ő időközben meghalt. Hogy lehetek ilyen álszent, gondoltam, holott voltaképp eddig egyetlen szó hazugság sem hagyta el a számat. Csak meg ne kérdezze, az anyám emléke miért nem éri be ezer darabbal. Felnéztem, láttam, bepárásodik a szeme. Nem fogja megkérdezni.

Boldogan siettem haza a megszerzett csomaggal. Azaz dehogyan voltam boldog, újabb nyomasztó terhet vettem a nyakamba, most még egy idegent is kellemetlen helyzetbe hoztam, mi lesz, ha észreveszik a „tévedést” (biztosan észreveszik), és én meg nem tudom teljesíteni az ígéretemet, mert ez a tucat sem lesz már meg... Ha belegondolok, ezeket a köteles példányokat feltehetőleg soha senki nem ütné fel, ugyan kit érdekel Kijevben egy magyar regény annyira, hogy kikérje a nemzeti könyvtárból, a másik négy biztosan valami főhatóságokhoz kerül, minisztériumi, nyomdaipari, nemzetbiztonsági archívumba, az életben soha senki nem veszi majd a kezébe, hacsak ki nem derül rólam, hogy kém vagyok, és regényeimben kezdik keresni az összekötő ügynökök nevét... Nem vállalnék tehát túl nagy kockázatot azzal, ha mégis visszaszolgáltatnám ezt a tucatot, roppant csekély a valószínűsége, hogy életemben elolvassa olyan ember, aki ismer engem és ismerte anyámat.

A titkárnőtől megszerzett csomagot bevittem az irattáramba, feltettem a legfelső polcra, tudva, hogy az összes többi példány megsemmisítése ezek miatt nem járhat az azal az elégtétellel, amelyet az okozna, ha valóban A REGÉNYT tudnám nyomtalanul elpusztítani, mert végig tudatában leszek annak, hiába vetek tűzre minden korrektúrapéldányt az ezer könyvvel együtt, hiába törölöm ki a számítógépből a szedett és a törölt változatot egyaránt, mert ott a felső polcon minden eshetőségre, ha mégis meg gondolnám...

Nem tudni, a sok leszívott füsttől-e vagy a tüzelés mámorától, de hirtelen elszédültem. Jobb lesz pihenni keveset, döntöttem el, lezöttyentem a kerti padra, a fejem hátravettem a támlájára. Ahogy felnéztem, abban a pillanatban rám zuhant a csillagos ég, szemem előtt cikáztak a fényes pontok, hosszú ideig nem tudtam eldönteni, mit látok az égen, mi az, ami a tűzből pattan magasra, és mi az, amit káprázó szemem varázsol elém. Mozgott, szikrázott, villódzott minden előttem, rémülten és mégis elbűvölve ültem a roppant kupola alatt, nem mertem nézni, de mégis tágra nyílt szemmel bámultam a tüneményt, úgy éreztem, emelkedem, behatolok a csillagok közé, elém tárul a kozmosz végtelen csodája, most, most fogom megfejteni az anyag titkát, most fedi fel

előttem rejtelmait az energia, kitarja ölet a tér, megadja magát az idő, és, igen, ott, ott, a fényességben, az utazás legvégén, ott majd magába fogad az a valami vagy valaki...

Lassan magamhoz tértem, körbejártam a tekintetemet az udvaron, és elhűlvé kellett tapasztalnom, hogy a kihordott könyvhalomnak a fele még megvan, épp csak eldőlték a csomagokból rakott tízes tornyok, ezért gondolhattam a tűz mellől, hogy már a vége felé járok a munkának. A felismerés elkésérített, súlyos fáradtságot éreztem, és hirtelen elegendem lett az egészből.

Végül is nem vall-e gyerekes ostobaságra az, amit cselekszem? Ugyan mit tehetek jóvá ezzel a már-már rituális étetéssel, és kell-e egyáltalán jóvátennem bármit is? Várja-e valaki tőlem és elvárhatom-e én magamtól, hogy így vezekeljek olyan bűnért, amelyet nem követtem el, ami nem is bűn, hiszen én csak regényt írtam, regényt egy aszszonyról, aki talán hasonlít anyámra, anyámra, aki nincs többé, akinek a halála értelmetlenné tette mindazt, amit leírtam. Magam sem értettem, miért gondoltam ezt, s hogy miért gondoltam ennek az ellenkezőjét, amíg anyám élt, miért házaltam a kiadóknál, miért akartam könyv alakban viszontlátni ezt a minden szavában gyűlölt szöveget, hiszen nyilvánvalóan nem mutattam volna meg neki, nem akarhattam megmutatni, halálos betegségében csak nem vetemedhettem ilyen aljasságra, akkor hát miért, miért szántam rá magam, hogy más megoldás híján én adjam ki, miért vált a rögeszmémé, hogy egyetlen épkezézláb mondatot sem leszek képes leírni addig, amíg ezt a regényt nem tudom magam mögött, s miért voltam bizonyos abban: ez a magam mögé utasítás csakis könyv alakú, illő példányszámú valódi kiadással lehetséges. De mire számítottam, mihez kezdenék a példányszámmal, ha anyám élne, hiszen rejtegetnem kellene, elzárnom a pincébe, a köteles példányokat is ugyanígy meg kellene szereznem valamilyen csellel, hiszen ha anyám élne, akkor sem engedhetném meg magamnak, hogy olvassák ismerőseink, a rokonok, akkor hát egyáltalán miért adtam ki, miért tördeltem be olyan gondosan, miért korrektúráztam elhivatott alaposággal, miért csiszoltam hónapokig gyilkos mondatait, miért, ha tudtam, hogy nem adhatom ki a kezemből. Kiadom – de nem adom ki. Mit vártam ettől az ostoba ellentmondástól?

Anyámat sugárkezelés és kemoterápia alá vetették, miután a műtétje jól sikerült, és kicsit erőre kapott. Ezt is odaadással viselte, soha el nem mulasztott egyetlen procedúrát, egyaránt szent kötelességként teljesítette a fontos és jelentéktelen előírásokat, betartott nemcsak minden intelmet, hanem minden javallatot is, mintabeteggé fejlesztette magát, és ez kezdte maradéktalanul kitölteni a teljes életét.

Ekkor elbizonytalanodtam, mert nem tudtam eldönteni, valóban ennyire meg akar-e gyógyulni vagy újra csak szerepet játszik. Vajon végiggondolta-e: ha egyszer utána lesz az egésznek, akkor fiai újra visszatérnek a maguk életébe, bátyám újra csak nagy-nagy ritkán szánja rá magát, hogy félezer kilométer autózson és határt szeljen, és én is, ugyan továbbra is anyám közelében leszek, de visszaöltöm magamra a védőöltözetet, kitérek a rajongása elől, véget vetek a hosszú együttücsörgéseknek, nem leszek kíváncsi az ezerszer hallott történetekre, mint korábban, naphosszat gubbasztok majd a számítógép előtt, s ha elszabadulok, akkor is a magam családjával töltöm az időmet. Ha ezt képes előre látni, akkor nem akarhat ilyen elszántan meggyógyulni, gondoltam. Ami nem jelentett kevesebbet, mint megértenem azt: anyám számára a terápia egésze és annak minden mozzanata nem valamiféle célra, nem a gyógyulásra irányul, hanem önmagáért van, meghatározó életviteli magatartássá vált.

És ebben a felfedezésemben magamra ismertem. Kényelmetlen, kínos gondolat volt, de be kellett látnom, hogy anyám valahogy olyanformán beteg, mint ahogy én író vagyok. Hiszen én sem azért írok, már régen nem azért, hogy művek szülessenek

a kezem alól, s ezek révén elismerésre, hírnévre, anyagi javakra tegyek szert, dehogyan, magáért az írásért írok, azért, mert már nem tudok másként tenni, mert úgy érzem, úgy hiszem és úgy tudom, létezésemnek ez az egyetlen valódi értelme, ez az egyetlen esélyem, hogy magamat beleillesszem ebbe a kusza szövedékű világba, hogy ne idegen testként kóvályogjak benne, hogy immunrendszere ne akarjon kivetni magából. Az írás az egyetlen eszközöm arra, hogy a magam és a világ idegenségét egymással kibékítsem, hogy a felém szivárgó mérgeket a javamra fordítsam, hogy a negatív energiákból is erőt merítsek. Abból, ami szorít, ami korlátoz, ami maga alá gyűr, ami kész lenne elveszejteni, mindabból szabadulóművész módjára csak az írás révén menthetem ki magam, ez pattintja le a láncokat, nyitja ki a bilincseket, oldja le a béklyókat, ez hidalja át, ami más eszközzel számomra áthidalhatatlan, ez békít ki a kozmosszal, a jóistennel, környezetemmel, anyámmal. Anyámmal, aki valahogy úgy beteg, ahogyan én író, belekapaszkodik mindkét kezével ebbe az állapotba, mert úgy érzi, csak ez maradt neki, miután egyik fiát földrajzi, másikat érzelmi értelemben elvesztette.

Anyám teljes intenzitással, minden energiáját erre összpontosítva beteg volt, én pedig újult erővel folytattam az írást. A regénynek hamarabb lett vége, mint anyám betegségének. Utolsó mondataim a kórképében megigazult és megerősödött asszonyt mutatták, akinek úgy sikerült stabilizálnia az állapotát, hogy az ennek megőrzéséért tett erőfeszítés kitöltse napjait, éveit, életét. Anyámat a betegsége tartja jó egészségben. Ezzel a mondattal zárult a regényem.

Feljött a hold, jőzön fénye elsöpörte az éjszaka minden elvonságát, elmúlt a káprázat, tüdőmből távozott a füst, már az arcom sem égett.

Feltápázkodtam, szétkotortam a már csak senyvedő üszköket, csáklýámat nekitámasztottam az almafának. Lábam előtt, mint alaktalan sírhant, heverték az eldölt könyvtornyok. Legalább ötszáz példány, fele az egésznek, állapítottam meg közömbösen, és a legfurcsább az volt, hogy e percben a közönyömön sem csodálkoztam.

Határ Győző

NAGARDZSUNA

műhelyforgácsok egy bölcseleti aforisztikából

Augiász istállója

Arról, hogy filozofálásra legkevésbé alkalmas nyelv: a német

Mióta a világ világ, amióta a filozófia filozófia, a filozófusok világrajövetelükkel együtt ott lelték tarsolyukban a felhatalmazást, hogy azt az Augiász istállóját, ami addig a filozófia volt, kitisztítsák és padozatát, állásait oly fényes-síkos-tisztára mossák, amilyen addig, előttük sose volt. Mert a világra toppanó bölcselősüvölvénynek mindig is így fest a filozófia: valóságos Augiász istállója; legfőbb ideje, hogy Herkulesére leljen. Jelenkeztek és ajánlkoztak is – de valahogyan mára kiment a divatból, hogy bárki e her-

kulesi munkára vállalkozzék; jobbadán inkább csupán Herkules kengyelfutójának, csatlósának, szerény esetben csicskásának csaptak fel, s csak a bejáratot, csak a kimenetet, egy-egy lóállást vállaltak, a többit, az oroslánrészét a jövő Herkulesére bízták.

Ilyen nagy idők szentelte Augiász istállója volt a nyugati filozófia is. Kezdeti ellehetetlenülése Ágoston szabadakarat-tanával kezdődött. Ahelyett, hogy a Gonosz meglétét a világban a világ legtermészetesebb dolgának tekintnék, s mondhatni annak a *sine qua non*nak, amely nélkül nem világ a világ – ehelyett vagy (1) tételezniük kellett a manicheus Gonoszistent, vagy (2) nyakába varrni az ember gyermekének az ún. szabad akaratot, felróni/fejére olvasni/kisütni belőle a tévelygések pecsenyéjét az idők végezetéig (mihez persze pótlólag posztulálniuk kellett az ún. Végidőket). Mire Leibniz a történelemfilozófiát, kórusokkal, áthangszerelte a theodicaea „egyházi zárlatára”, már utána előkészítve állt az aljnövényzet és alatta a csapda: egymás után estek bele a szabad akarat hazugságának elefántcsapdjába Herder, Schelling, Hegel; s azzal a szabad akarat maszlagából egyenesen következett a schellingi lángelme szerencsétlenkedése a történelemfilozófia aranykulcsának felmutatásával: a történelem menete mi is volna, mi is lehetne egyéb, mint az istenség pontról pontra feltáruló „kinyilatkoztatása” a világ számára. Más szóval – helyesebben a teológia szóhasználatával: az „Üdvtörténet” dőresége.

Ha a német idealizmus sátoztartó közép-cölöpe a szabad akarat/szabadság, s e cölöpöt kiverjük alóla, mi marad? S ugyanakkor vajon többre megyünk-e az iszlám beduinátrának „abszolút eleve elrendeltetésével”? A hanyatlás századai tanúskodnak róla, hogy az „abszolút predestináció” az arab–perzsa mozlim filozófia leépüléséhez és teljes csődjéhez vezetett. „Mozdulni” sem tudunk, ha nem lett légyen *ez* és minden mozdulatunk elejétől fogva benne „Allah elméjében”. A szabad akaratú megvert ember „jóra irányuló” kegyes „választása” az isteni megtorlás vészterhes keresztény ege alatt... Allah „elméje” mint a „lehetség” léttére, az élő és élettelen mindenség objektív realitásba ugrasztója; Ágoston – Al Arabi; Akvinás Tamás – Suhrawardi. Tiszteesség ne esék, szólván: az egyik kutyaversenyt nyert kutya, a másik királyi eb.

Mi volna, ha ott hagynánk, ahol van, Augiász istállóját, hogy hadd fulladjon bele trágójába? Nem volna-e legfőbb ideje, hogy tabula rasát csináljunk?

– hogy a filozófia ne legyen többé sem (a) „kommentárok évig érő tömkelege Platonhoz”; sem (b) a történelemfilozófiának álcázott theodicaea gordiuszi csomójának oldozgatása-bogozgatása; sem (c) a szufi pszudológia – együgyűségében is semmitmondó – „azonosulása Allahal”

– vajon e rendcsinálás, e tabula rasa első dolga nem az volna-e, hogy a gondolkozó szerv, a szenzórium egészének beható megismerésén kezdjük vizsgálódásainkat, és ezáltal, működéstanának ismeretében elkerülhessük természetes, szervült „átejteit”? S így, az Augiász istállója hermeneutikai Herkulesének hátat fordítva, a gondolat hordozója, a legfelső reflexintegrál rendeltetése, irányultsága és véghatárai felderítésével kezdjük el egy oly igen másfilozófia alapvetését és felépítését?

Hogy is mondta Nietzsche? (Szabadon idézem:) Ha valamit olvasok, és élek a gyanúperrel, hogy ostobaság, azonnal lefordítom franciára; és ha franciául sincs értelme, akkor megbizonyosodtam róla, hogy eredetileg se volt ostobaságnál egyéb.

Fél évszázada már, hogy – a minden teutontól undorodó Cioran rémületére, mert látványnak ugyancsak bődületes, s haláláig szenvedett tőle – a franciák is mazochista gyönyörrel roskadoznak a német idealizmus nyomasztó terhe alatt. Jómagam elég bagarialelkű vagyok ahhoz, hogy ez alágörnyedőkön ne essék meg a szívem

e bődületes látvány eszembe idézi, amit a füttyművész Heidegger a „bölcseletre alkalmas nyelvekről” mondott: két nyelv van, amely valóban alkalmas arra, hogy rajta filozofáljanak, s ez a két nyelv: a görög és *a német*.

Jómagam osztom Cioran nézetét mind Heideggerről, mind pedig a német idealizmusról. Mely utóbbi annáleszeiből csak azt a következtetést vonhatom le, hogy az a nyelv, amely a legalkalmatlanabb a bölcselet művelésére, *maga a német*; még a bölcseleti szövegek fordítására is rázuhan malomköve – mert a világ hatezer nyelve közül egy sincs, amely kevésbé volna alkalmas a bölcselet művelésére.

Vajha tudnám, mi változtathatna ezen. Talán az új nemzedék, amely hátat fordít a filozófia Augiász-istállójának s abban is kivált a germán idealizmus tehertételének. Mert egyelőre – akárhogy vonaglik, megújulással hiteget, riszálja magát jobbra-balra, s hol poszt-, hol újmarxista, hol kierkegaard-ista, hol freudiánus; hol velőtrázó szellemességgel, hol tengerikígyó-mondatokkal próbál szabadulni tőle – képtelen lerázni hasa alá ragadt s irhájává szervült ballasztját, mely már-már mintha sejtállományának teuton ingrediense volna: a német idealizmus ködevését.

Tudomány-e a hittudomány?

Ha azt olvasom Caesarról, hogy félt a villámlástól-mennydörgéstől, és ijedtében az asztal alá bújt – elképedek

– lehetséges volna? Hogyan? Hogy éppen ő, a bátrak bátra ilyen *gyáva* legyen?

Ha Spinozát olvasom, és lépten-nyomon belebotlom rögeszméjébe, miáltal az istenség *meqlétét* csakúgy, mint interpenetrációját a mindenséggel „tudottnak”, a tudatból ki-téphetetlennek, elfogadását kötelezőnek, az egész humbugot valósággal „készpénznek” veszi, vagyis csonkolt képzeletének börtönében él, s ahogy MEDITÁCIÓI-ban oldalról oldalra minden ebbe a téveszmébe bebetonozva következik – csak ámulok-bámulok

– lehetséges volna? Hogyan? A bölcsek bölcse – hogy éppen ő ilyen *ostoba* legyen?

arcomat szégyenpír önti el; minden okom megvan rá, hogy visszariadjak e pejorativumtól, hiszen szellemerőben ő sokszorosan fölöttem áll; mégis, valahogyan rászalad a nyelvem

a magyarban a legszorosabb, legszomszédosabb szinonimája az *elméletnek* az, hogy *találgatás*. Ilyen a kozmogónia leggyatrább, noha legkézenfekvőbb, de többszörösen bukott *találgatása*, az istenelmélet. És mégis, mindazonáltal úgy helyes és ildomos, hogy valameddig, amíg maguktól szétfoszladozva/elrongyolódva útszélre nem hullanak, az ilyen és hasonló elvetélt *találgatásokat* is továbbvigyük eszmetörténetünk adatbázisában: aki kíváncsi, belenézhet – az *ens rationis* roppant rezervoárjában ilyen is volt, ilyen sok évezredes kiméra, nem is egy

s itt menten rákerülünk az eszmetörténet egyik elhírhedt vakvágányára, ami a teológia. A teológiáról szinte szóról szóra ugyanaz a véleményem, mint David Hume-nak lesújtó

az a célirányosan nagyra fújt „kíváncsi”, hogy bárhol a világon egy nemzet Tudományos Akadémiájának, mutatóba, teológus tagja is legyen – ez a sanda képű „kíváncsi” az Akadémia egészére megszégyenítő

képzelőerőm teljes megfeszítésével iparkodom elfogadni a teológiát az eszmetörténet alfejezete gyanánt, de csakis úgy, mint leíró tudományt, amely a történelmi valláshiedelmeket tömegével ismerteti/katalogizálja. Akkor is tudományalapító teóriájának *sine qua non* előfeltétele, hogy az egyetemes történelemben tucatjával, évezredekken át

uralkodó, majd elbukó/eltűnő gnózisokat/valláshiedelmeket *egyenértékű/egyenrangú* szellemtörténeti jelenségeknek tekintse, teológiájuk korpuszával egyetemben, és az ezerféle tarkabarka, elmúlt vagy múltfélben lévő valláshiedelem olimposzainak/kiméraitnak, istenseregletének/hitregéinek *objektív leírására* szorítkozik

de hogy e leíró tudomány adatbázisa filozófiai alapvetés célját szolgálja; hogy színes, gazdag és szerfölött szórakoztató adathalmazának a harmadik évezred akármilyen hasznát látná; vagy hogy e nemes és magasztos gnózisok ismeretének az ún. hit-tudomány ömlesztett tartályaiban a jövőre nézve drámai következménye kell, hogy legyen – erről a pretencióról le kell mondania.

Deus triunus

Szent Bernát az elsők között volt, ha nem ő volt is az egyedüli, akinek „nehézségei” voltak a szentháromsággal. A proto-protestáns arianizmus vitái bőven bizonyíthatták, hogy a Szentháromság Egyisten hihetetlenül torz, vérrel-vassal erőszakolt fogalma mi-csoda *zavarodott* elmeszülemény

hogy az arianizmus – nyolcszáz éves „egyházi” uralma után az ibér félszigeten – a vizigótoknál is lekerült a napirendről, utána, másfél évezreden át a hitágazatoknak egyéb szerepe és rendeltetése sem volt, mint az, hogy a hívő elmét bizton megtartsák e hieratikus elmehábor, a *zavarodottság* emez üdvöz állapotában.

Istenség a görbe tükörben

„Parturiunt montes, nascitur ridiculus mus.”
(Horatius)

A filozófiai zöldségpiac legolcsóbb végén, szétgurult káposztafejek és isten gyalulta töksi-tökök között, ahol a koldusok és alamizsnások válogatnak, s minden fél piculáért kapható – ott árulják a gondolat descartes-i „CLARUS ET DISTINCTUS” prerekvizitumait: a dér verte csicsókával meg a marharéppával egyenértékűek; a kofák tudják, hogy értéktelenek, és szabadulni akarnak a romlékony portékától.

A mestergondolat, amely mára már semmivé vált, és csupán kegyeletből tűrik meg a bölcselet lomtalaníthatatlan padlásán, a *Méditations* szerzőjének igazában egyetlen mestergondolata volt: a csalavári Világszellem eszméje; a gyanú, hogy egy gonosz démon úzi velünk nemtelen (és éppenséggel indokolatlan) játékát – ő láttatja-mutatja nekünk a jelenségvilágot olyannak, amilyen soha nem volt/nem lesz (sőtön-sőt! Alighanem ő ojtja/proiciálja belénk az „istenség” hologramját, megtetézve a Fiúisten szimulákrumával...) Jaj nekünk! Alaposnak tűnik a gyanú, hogy e SÁTÁNKÓPÉ elménket megfacsaró hatalmából soha nem is szabadulhatunk.

Bennünket meg az a nagyon másrmilyen gyanú kerít hatalmába, hogy Descartes híres-nevezetes démona mögött a jeles gondolkozó istenhite lappang: ráismerünk világteremtőjének vonásaira a görbe tükörben.

Ahhoz, hogy olyan démont posztuláljunk, amelynek minden, sátánfajzatra valló szenvedélye kimerül abban, hogy bennünket félrevezessen, szemünkre hamis látást, elménkre tévesmerendszert igézzon, s ártó bűvöletében úgy érzékeljük a jelenségvilágot, amilyen soha nem volt/nem lesz – ehhez az *isteneszmé* kell; tételezését az *istenesz-*

me előfeltételezi – amilyenek az istenség megmutatkozhat a manicheizmus dualista görbe tükrében

az istenség véghetetlenül igaz és jó, félrevezető szándékot, hamiskodást róla feltételeznünk lehetetlen, így hát hogyan is tölthetné el amaz idétlen szenvedély, hogy bennünket becsapjon?! Ha viszont Descartes-ot nem tölti el a vallásos hit, és nem posztulálja mindenben istenét, akkor tudatában a „lacházi Gonosz Démon” réme és lehetősége fel se merül

csak hogy a teokrácia rémuralmának légkörében, amelyben élt, nem állhatott rendelkezésére a helyes kiindulás – a *tabula rasa* a maga teljességében

nincs se Jó Demiurgosz, aki a jelenségvilág megismerésében a kezünkre jár; se Gonosz Demiurgosz, aki szemrügyeinket, kortexünk reflexintegrálját a maga mulatságára elhajlítja

ha eleve nem abból indulunk ki, hogy posztuláljuk az istenséget, akkor fel sem ötlük bennünk a Hamis Démon eszméje, azé, akinek a mi félrevezetésünk a fő-fő fortélya és elemi szenvedélye. Egyszerre tűnek-füstölögnek el, egyik sincs sehol; elménk protagoreicitásán/véghatárain belül minden megkísérelt ismeretelmélet oly premiszszákból kell, hogy kiinduljon, amely az *Ens Rationis* efféle bányarémeit/szörnyeit nem tartalmazza

menten világossá válik előttünk, hogy Descartes „Gonosz Démona” csupán az istenelmélet téveszméjének elmejátéka volt; márpedig ha ezzel a két nullával a *Méditation* számlálójában-nevezőjében egyszerűsítünk, vajon mi marad a Nagy Egészből? Mi az, ami még megáll a CLARUS ET DISTINCTUS prerekvizitumainak agyaglásában?

Újskolasztikusok

A szemiotika katedrafilozófusai az analitikus bölcelet rodoszi kolosszusai (miniatürizált kiadásban). Amit eddig véghezvittek, az lenyűgöző és káprázatos. Mert véghezvitték, amit feltettek magukban. A matematikai formularé tetszetős képletei, a kommentárok végletekig finomított felkérődzése, a Via Negativa feltalálása istene nélkül; a kormsötét szobában a fekete macska üldözése metafizika nélkül

ráhangelődve e réges-régi, nagyon régi borzongások hullámhosszára, de mintha mit sem tudnának róla, el kell dönteniük, hogy a morphé/eidolon (univerzáliák) már adottak-e *ante rem*, vagy pedig a dolgokba mintegy behüvelykezve, *in re* képzelendők. Hogy az észlelet tárgya közvetlenül megnyilvánul-e avagy áttételesen mint *representamen*. Helyet adjunk-e Charles Peirce goromba megszorításainak (melyekkel, akárhogy is forgatjuk, mintha az anyanyelvbe szándékszerűen lehorgonyzott „józan ész” gorombaságait olvasná fejünkre) – hogy fogalmi világunkban mi az a négy hiedelem, ami voltaképp számunkra a képtelenségek képtelensége, s ebbeli megtévedéseinknek mi a következménye.* Megvallom őket az én szívemben: nagy szellemerejű gondolkozók, akikre csak fölnézünk lehet; nem szóvirágnak szántam, hogy előmunkálataikkal minden ontológusnak csak hasznára vannak, eredményeik begyűjtése káprázatos és lenyűgöző.

* 1) Képtelenek vagyunk a belső szemlélődésre (introspekcióna). Belső világunk ismerete feltevéseken alapszik, melyekre külső tényeink ismeretében teszünk szert, elmélődéseink során, 2) képtelenek vagyunk a megérzéses ismerete (intuícióna). Minden észlelésünket (cognition) logikailag meghatározzák előző észleleteink, 3) képtelenek vagyunk arra, hogy jelek (*semata*) nélkül gondolkozzunk, 4) semmilyen fogalmat nem alkothatunk az abszolút megismerhetetlennél – Charles Peirce: SOME CONSEQUENCES OF FOUR INCAPACITIES.

Hagyján, hogy gazdag anyaggal és földomlásszerű jegyzeteikkel ékeskedő könyvek úgy „hangzanak”, akárha magnón, hangszalagról visszahallgatnánk; mintha (hogy úgy mondjam, megrestelle a szót:) „egyetemi jegyzetek” volnának, a *Sabbatical* (évi alkotószabadság) szobanövényei/művirágai. De megtorpanásuk a prelimináriáknál vajon ránk nézve is kötelező? Bűnünkül róható-e fel, ha „megbízunk” az anyanyelvben, tartjuk magunkat rejtett „józan eszéhez”, és beépített idiotizmusait, kelepccéit/bukatóit gondosan, immár mintegy reflexszerűen kerülve, úgy elmélődünk, ahogyan elme (Nyugaton) működni szokott: beleugorvást, *in medias res* – és kimondjuk, ami eszünknek „eszébe jut”?!*

Igaz, újskolasztikusaink mindent előkészítettek az előkészületekhez. Hombáraink raktárrakasaiban az égig érnek a prelimináriák

– nyilvánvaló, hogy elmélődni fogunk. De ahhoz, hogy egyáltalán nekifoghassunk, első dolgunk a nyelv átrostálása/megszűrése/végigmángorlása kell, hogy legyen. A nyelv előkészítő munkálatainak nem Ötéves – de Ötszáz éves Terve...

Ha az ontológusok kötésig járnak vagy nyakig merülnek a léttan tömérdek vizébe, a neoskolasztikusok a tovaömpölygő Nagy Víz homokpartjáig érnek csak, és ott megtorpannak. A megtorpanásnak külön fejezetei, koreográfiája, vezéregyéniségei vannak: a Nagy Megtorpanók. S milyenek is mind e dolgaikban az újskolasztikusok?

(1) Olyanok ők, mint az utászok, akiknek fahidat kell verniük a folyón; de mire hozzálátanak a nekikezdéshez, és belefognak az előkészületekbe, addigra rájönnek, hogy a legcélravezetőbb, sőt egyetlen út, hogy elsőbbit fapalántákat ültessenek, facsemetékből faiskolát, ameddig a szem ellát, a hatalmas folyó partján végestelen-végig, hogy legyen faanyag elegendő. Aztán megvárják az *erdőt*

ötszáz? hatszáz? nyolcszáz év kell hozzá – annyi kell, hogy a faóriások kiterbebélyesdedjenek, a törzsük elég vastag legyen hídjáromhoz-valónak. Hogy a nyolcszáz évet megvárták, hozzálátanak a legallyazáshoz, a végigsaraboláshoz, faragószekercékkel kinagyolják a gerendákat – újabb száz év – ötven a begyűjtés, ötven a rakásokban tárolás/kiszáritás, másik ötven az odahordás. Kerek ezer esztendő: időben ennyi kell, hogy a homokparton odáig érjenek, és hozzálássanak a nekikezdéshez...

(2) *Item*, olyanok ők, mint a majomszülőktől származó csodagyerek, aki már háromévesen istenáldotta tehetségnek bizonyul, és magabiztos virtuozitással kezeli törpe hegedűjét; de majom lévén, nem a muzsika izgatja, hanem a kíváncsiság, amely igazi szenvedélye. Leküzdhetetlen szenvedélyétől ösztökélve inkább arra kíváncsi, hogy „mi van benne”. Épp ezért a toldásnál előbb kettérepeszti hegedűjét, majd lebontja a főtartót, a húrtartót, letekeri a húrokat, letöri a hangszer két lapját feszesen tartó „leket”, és a szájába veszi, hogy megízlelje. Telnek-múlnak az évek, kitanulja a hegedűkészítő mesterséget, gyártja/enyvezi/lakozza/próbálgatja új hangszereit – már valóságos Stradivariusza a mesterségnek, de hangszereivel nincsen megelégedve. A feje búbjától a lábujja szőréig megöszült, kifehéredett aggastyán majom addigra, amikor már-már az a tökéletes hangszer kerül ki a keze közül, amelyről álmodott: elérkezett a prelimináriáig – de minden ujjízülete rheumatoid arthritises, játszani nem tud...

*

* Keleten „meditálnak” – meglehet. A szanghákban a buddhista novíciusok rótára tanulják a meditálást, nem nagy sikerrel. Sokukat elnyomja a buzgóság. A gyanúsakat, a horkolókat a felügyelő láma kiszúrja, és somfavejszejjével végigvág rajtuk: oly módszer, ami Nyugaton odáig sem juthatna, hogy csütörtököt mondjon. Mi, nyugatiak másképp elmélődünk. Elkapjuk a felvillanó gondolatot abban a szempercenben, mihelyt elménknek épp „eszébe jut”.

Az újskolasztikusok fő gondja, hogy leoperálják nyelvünkről az anyanyelvet, vagy még inkább elménkről a nyelv egészét, amelyre ráprogramozva más hordozója gondolatainknak nincs és nem is lehet. Ez az a futószalag-vehikulum, amely a nyelvmotor első felpörgésétől a szívbillentyű utolsó lebénulásáig tart a halálpercenetben – ezen az endofáziás, ajakmozgató, bár hangtalan nyelven szólunk magunkhoz, ezen szólalkoznak gondolataink az emlékezet tárlóneuronjaiban. Az újskolasztikusok nem veszik tekintetbe, hogy a nyelv megrostálása a bölcseletben több évezredes permanenciát tart. Hogy nem is egyszer a nyelven már elvégezték azokat a korrekciókat, eliminálták a lyukszavakat, a „*flatus vocis*”, kigyomlázták az anyanyelv beépített idiotizmusait, s más nyelven gondolkozni amúgy sem tudunk (és/de még a nyelvnek fölébe hágó metanyelv kiméráit is ezen a mindközönséges anyanyelven hajkurásszuk „*reflexio ad phantasma*” képzelgéseinkben). Ha elmélődünk, ennek az osztvátáján sorozzuk „jeleinket”, ha tetszik, ha nem, s más nyelvünk hozzá nincsen, mint az a nyelv, ami nyelvünkre adatott

de ők – ők nem. A neoskolasztikusok kitartanak amellett, hogy milliméterről milliméterre haladjanak, s Arisztotelésztől Kantig, Locke-tól Rortyig és tovább, erudíciójukat csillogtatva elegánsan átbukdácsolnak, ami nyelvkritikát csak szült a nyugati világ, mindenben, a kora középkor egyházdoktoraitól az újkori empirikusokig, és egyszer csak nagy végtére – elérkeznek a prelimináriákig

a parton megállnak. Megtorpannak. Vágyologva legeltetik szemüket az ontológia tengerző hömpölyén; de hogy a vize bokáig bemossa lábukat, s az özön közöny kelvinhidegét tapasztalják – túlzás! korai! vakmerőség volna! – gondolják; és maradnak ott, ahol eddig voltak: a megtorpanásnál, mely bölcseletük koronáriuma

azon a nyelven bizonygatják a nyelv alkalmatlanságát a gondolkozásra, amelyről csak az imént bizonyították be, hogy gondolkozásra alkalmatlan

n e o s k o l a s z t i k u s o k – – –

A hazugságösszjáték kettős fulkruma

Történelmi léptéken tekintve – közélet és országglás – átvilágítása és működéstanja szerint: egyetlen óriás hazugságösszjáték. Az összjáték két fulkruma: a politikai korrektség tiszavirág-életű, talmi *Consensus Gentium*a – egyfelől; másfelől a szervezett és szervezetlen, monolitikus és sporadikus vallásszedelgések.

A politikai korrektség – iskolákban/médiában/parlamentben mesterségesen szított „követelménye” mindinkább közmegegyezéssé növi ki magát; ezt persze e mentalitás sanda képű sugalmazói csakúgy, mint mimózaalkú áldozatai iparkodnak tűzzel-vasal „természetes fejleménynek” feltüntetni. Messze még az idő, amikor – mint minden *Consensus Gentium*ról – erről is ki fog derülni, hogy premisszái tarthatatlanok és konklúziói sorozatos tévedések

a politikai korrektség „követelményének” első jellemzője, hogy mind történelmileg, mind bölcseletileg megalapozatlan, jogilag megindokolhatatlan, imperativusa teljesen légből kapott. Második jellemzője: szentimentalizmusa. Egyfajta szervezett és intézményesített, sőt kodifikált érzelgősség, amely egyetlen lehetséges végső választásnak, döntő érvnek, lehengerlő argumentumnak játssza meg magát; de akárhogy álcazza, szibaritizmusa minduntalan kiütözik

a politikai korrektség vásári-gicces hétköznapjaiban csakúgy, mint korszakos országglásában egyre inkább egységes, összefüggő sánccá építi ki hadállásait, a médiában

meghirdeti bevehetetlen erődrendszerjellegét, megszállja a jogalkotást, magára szabja az alkotmányreformot, s innen kezdve, a szakállszárítón sütékérező keretlegényeit körülszalajtvá, arcátlanul a diktatúra eszközeivel él, mialatt – gátlástalan pimaszsággal – „demokráciának” álcázza csinovnyikuralmát

minden tétele giccses-érzelmi alapon áll, minden döntése giccses-szentimentális. Közélet és országglás minden csatájába az Eleve Győztesek lobogói alatt, apodiktikus pajzsok mögött, dogmákkal felvértezve vonul; s mivelhogy hazugságtárolói kimeríthetetlenek, a dolgok természeténél fogva addig nem nyugszik, amíg a mindent magába ölelő, társadalomintegráló hazugságösszjáték egyik fulkruma nem lesz.

A másik fulkruma: a vallásszédelgés.

Jóllehet a csalásnak/hamisításnak/rászedésnek/megkárosításnak, bizalommal való visszaélésnek, a közönséges szédelgésnek minden fajtáját és féleségét a törvény elítéli/üldözi, a vallásszédelgést nemcsak hogy nem bünteti, de Társaság és Álladalom csatlakozik hozzá, egy gyékényen árul vele, és olyan viszonyra lép, amely a szent szövetség és a vadházasság öszvérkeresztése

a vallásszédelgés mint alaphazugság szédelgés akkor is, hogyha szervezett nagyegyház hiedelemvilágából indul ki, és akkor is, hogyha szekták, térítő szédelgők (ún. bázisközösségek), hitgyülekezeti hitegetők avagy Keletről importált és félreértett valláspótlékok gittegyuleteiből indul ki. Ez utóbbiaknál a hiedelemvilág a Világgal Egyenlő és Azonos Befejezett Tény; kétségbevonhatatlanságában mint elvakultság olyan, hogy híveit/kiválasztottjait/megragadottjait agyra süketé teszi akár egy más pedigregjú fanatizmus, akár a ráció érveivel/szólamaival szemben.

A szervezett nagyegyházak helyzete más, bejárt pályáik, beidegzett manővereik mások; hiedelemviláguk alakíthatóbb, képlékenyebb, reverendás manipulátoraik megszokták már, hogy szájukból segget csináljanak, és „modernistáik” minden elme- és eszmeficamra készen szaladnak a pénzük után; lévén, hogy a nagyegyházak piedesztáljuk és adottságaik foglyai. Ilyen adottságok: szervezeti *meqlétük*. Funkcionáriusai (papok, hivatalnokok, bankemberek stb.) hada: mindazok, akiknek az oltár és az íróasztal a megélhetést jelenti. Érdekeltségeik a médiában, a nyugdíjalapokban, a tőzsdén és az ingatlanpiacon. Bankhálózatuk, roppant vagyonuk, vagyonkezelőségük, ájtati idegenforgalmuk, nemzetköziségük; uradalmaik, latifundiumaik – és így tovább.

A permanens hazudozás e két fulkruma körül kialakuló ö s s z j á t é k közéletben és országglásban maga is intézményesült adottság, és mint ilyen, szintügy megmaradásra, önbebiztosításra, önmegörökítésre tör. Kilazulásait, amennyire lehet, azonnal, belülről tatarozza, botrányait még kipattanásuk előtt elfojtja/eltussolja; és iparkodik gondoskodni róla, hogy minden médiában a maga áltudományossága, a maga talmi toleranciája, jól ápolt ökumenizmusa, monoteisztikus megalkudhatnékja, eredeti felségterületén a maga triumfalizmusa, a maga „diadalmas világnézete” érvényesüljön.

*

A Pál-vallás intellektuális fő jellemzője: a jezsuitizmustól megörökölt lexikális semmitmondás a hangzatos tudományosság csúcsán

az iszlám intellektuális fő jellemzője: bebetonozva a maga mozdíthatatlan teokráciájába, bölceletének elsorvadása – sivár elszegényedése

a vallásszédelgések igazi ösztökéje – „üzemanyaga” – a megalkuvást nem ismerő türelmetlenség. A Pál-vallás üzemanyaga a XIX. század küszöbére érve – elfogyott; ma

már a Pál-vallást elhagyni, a zsidókereszténység „kötelékéből” kilépni fenyegető következményekkel nem jár

az iszlám „üzemanyag”-tartáléka – türelmetlensége – beláthatatlan. Aki e vallásszédelgés bilincseiből menekülni próbál, felmondja „behódolását” Allahnak, vagy éppen séggel tagadja Allah létét – törvényen kívül helyezi magát, és a Korán parancsa szerint minden igazhívő hitbéli szent kötelessége, hogy legyilkolja ott, ahol utoléri

úgy is forgathatnánk a szót: szerencsésnek mondhatjuk magunkat, hogy életünk egy elaggott hiedelemvilág felségterületén arra a korszakra esett, amelyben a kötelező érvényű vallásszédelgés életideje a végére ért.

Nagardzsuna

Bizonyára vakmerőség közvetítőkön, francia/angol fordítmányokon keresztül megközelíteni India „több mint Kantját”, minden korok szkeptikusainak fejedelmét, Nagardzsunát; de megpróbálkozom vele – abban a reményben, hogy ha nem sántít, e szerény észrevétel kengyelfutónak megteszi.

India Sextus Empiricus – alighanem a Göröggel egy időben, i. sz. a II. évszázadban élt. *Wie man mit dem Hammer Philosophiert* – írta rá Nietzsche egyik kései opusára; ha ilyen elmélődés lehetséges, akkor Nagardzsuna pörölykalapáccsal filozofált: a kegyelet/tisztelet minden jelével ugyan és a Tan „megtartásának” látszatával (az ÚrBuddha egyik Példabeszédére építve) kisiklatta a buddhizmust;* mestergondolata mondhatni minden gondolkozás világérvényes alapja lehet.**

„minden, amit gondolunk/érzékenyünk/tapasztalunk stb., ü r e s. Nem oka és nem határozománya önmagának; keletkezik/elműlik, ahogy és amint a változás mozgatja/módosítja a környezetet, a körülményeket”

„alaposan szemügyre véve minden emberész alkotta posztulátum, rendszer stb. és/de még maga az ÚrBuddha Tanítása is bizonyíthatóan inkoherens és irracionális”

„semmi kölégtően nem magyarázható, sem önmagára, sem bármi más egyébre vonatkoztatva”

„entitás nem teremti önmagát, sem nem teremtetik más entitás által. Sem magától és mástól; egyszersmind sem-sem: önmagától avagy mástól”

„minden elmélődés feltételezi az é n s é g és a m á s s á g kategóriáit; ám ezek a kategóriák inkoherensek, és vonatkozásrendszerük nincs”

„a gondolkozás mederágya, a gondolat hordozó folyama: a n y e l v nem vonatkozik semmire, csupán önmagára”

„gondolatok/képzetek megvitatásának két szintje: a *hagyományos* és a *végső*. Az utóbbihoz az előbbi révén, azon keresztül jutunk. Ha elérkezünk a *végsőhöz*, látni fogjuk, hogy gondolkozásunk alapja és öregorgonya: a n i r v á n a”

„ám ez se tévesszen meg; hiszen alaposan szemügyre véve ü r e s maga a Tan is.

* „Vajon az *Arhat*, a Szent, aki a nirvánáig eljutott, van még valahol?” Az ÚrBuddha elutasította a helytelen kérdésfeltevést. Válasza szerint „nem igaz, hogy az *Arhat* a nirvánában van; sem az, hogy nincs; sem az, hogy van is meg nincs is, sem az, hogy sem nem van, sem nem nincs”. A helytelen kérdésre adott elutasító válasz érvényét Nagardzsuna kiterjesztette gondolkozásunk egészére.

** Főművei: *Mula-madhyamaka-kaarika* (A KÖZÉPSŐ ÚT RIGMUSAI, ALAPVETÉS) és a *Vigraha-nyavartani* (AZ ELLENVETÉSEK CÁFOLATA).

Így, az énézés hiedelmének megszűntével lehetetlenül az újjászületés, s a tan ü r e s. Hasonlóképp ü r e s a sorspoggyász (a karma), és ü r e s maga a nirvána tanítása is”

„legmélyebben átértett és döntő érzelmi és léttani problémáink onnan vannak, hogy mereven ragaszkodunk magától értetődőnek vélt álláspontunkhoz és előfeltevéseinkhez a megismerésben: görcsösen csüggünk hiedelmeinken és beidegzéseinken”

„szólásmondások, nyelvtani sajátosságok, nyelvi fikciók – ez minden metafizika melegágya”

„A b s z o l ú t u m: abszolút értelmetlen; merőben ü r e s”

„helytelen volna, ha összevétenénk az ü r e s e t a semmivel. Mert mindaz, amit tapasztalunk, nem a létező maga, s ez a mi látható mindenségünk lényege szerint ü r e s ugyan, de nem s e m m i”

„ugyan mi is lényünk legmélyén gyökeredző hajlamunk és gyötrelmes ösztökénk, ha nem az, hogy váltig holmi átfogó, öntörvényű/önigazoló, racionális rendszer fogalmi rendjének illúzióját tápláljuk magunkban. Ám ennek is fölébe kerekedhetünk, s akkor jószerével leküzdjük. Képzeltéseinket/látomásainkat leküzdeni: amíg élünk, ezen elmélődünk. Ezért élünk, ezért gondolkozunk”

Jól tudjuk, nincsenek színazonos ekvivalenciák, tökéletes értelemhordozó megfelelések a nyelvek között; s hol van még akkor a távoli civilizációkat elválasztó szakadék

minden fordítás „átfedésekkel” történik. Itt a szanszkrit/angol/magyar (ill. szanszkrit/francia/magyar) átforgatása háromszoros átfedéssel jár. A gondolat elhalványulásának, az értelmi tartalom gurulatának „hibaszámítással” utánajárni nem lehet

ámde még így is, ha jól hajazom jegyzeteimet – aki a nagardzsunai eszmék világába belemélyed, és csak valamelyest belegondolja magát, láthatja. Íme amaz Időtlen Idők levegőperspektívája, íme a két évezred visztája – amennyivel megelőzte és amennyivel többet mond Nagardzsuna a napjainkban dívó-divatozó ún. analitikus filozófiánál, a nyelvelejtető és nyelvkilokoltató Derridánál/Deleuze-nél/Lacannál és társainál

nem győzöm csodálni Nagardzsuna lézersugár-elméletét; mélyre látásának eleven erejét. Ez nem David Hume szelíd és mértékletes s z k e p s z i s e (csak hogy meg ne botránkoztassa a deistákat és az anglikán klérust)

ez a S z k e p s z i s a m a g a t e l j e s s é g é b e n.

Ám a csodálatnak is van másnapos üledéke, kijózanító hétköznapija. Így van – nagyon természetesen – így igaz: Nagardzsuna elménk kapacitását ledorongolja, protagoreicitásának véghatárait körülírja. De vajon mindez változtat-e azon, hogy e Megragadottságból felébredve másnap megint a munkanapok végtelen sora következik, dugványozni/ültetni/öntözni/aratni/termelni/tárolni/tartósítani/útépíteni/feltalálni/Holdra lépni/kirajzani/gyereket nemzeni/szülni-felnevelni kell? Közösséget teremni/kormányozni, szenvedélyeket szabólni, dühöngőket fékezni, világhálógensztereket/világcsalókat/vallásszédelgőket/szkizófréneket/megváltókat kordában tartani/semlegesíteni kell?

melléfogás volt-e megállapításom (a Sztageiritára visszamenőleg), hogy elmélődésünk kényszere génjeinkből jön elő, és olykor úgy patakzik, hogy mi, az episztemikus imperativus meghajszoltjai, és mint ez az írás is, ilyen és hasonló „haszontalanságok és hiábavalóságok” bálványozói és megszállottjai: mi, filozófusok csak hűsölünk a Tanácstalanság Privilegiumának legyezgető vélumai alatt, s ott lihegünk-pihegünk lectisterniumunkon, a melegház reclinariumának üvegkupolás pálmái alatt – eleven dísz tárgyak, kísértetherék: nem így van-e...?!

de jaj a civilizációnak, amelynek ilyen „kibiceit” nincsenek

Pascal fogadóirodája

Minden olyan civilizált országban, ahol a fogadásokat jogszabályok kötik és rendeletek ellenőrzik, annyi szent, hogy Pascal a maga „fogadóirodáját” ki se nyithatná – ilyen „fogadásokat” eleve nem engedélyeznének. A Pascal-féle *pari* nem is igazán az, aminek mondja magát; csupán a fogadás külsőséges leutánczása/szimulakruma, a fogadóirodák koreográfiája szerint.

Hogy a két fogadó fél vesztesre-nyeresre egyenlő eséllyel álljon, s hogy az esetleges nyereség/veszteség egynemű mértékkel összemérhető legyen – ez minden tisztességes fogadás alfája-ómegája. Pascal fogadására ez nem áll.

Az, aki a valláshiedelmeken túljutott, a Sevallású Fogadó Fél, ha vesztesre áll, vesztesége leírhatatlan. Ő, csupán mert a hitet (pascali cinizmussal) „előlegezni” sem volt hajlandó, az idők végezetéig az örök tűz lángtengerkínjában üvölt és égdegél. Aki viszont a valláshiedelmebe vetett hitét – „biztos, ami biztos” alapon – „megelőlegezi”, az ún. „hívó”, ha vesztesre áll, veszteségének végösszege: nulla

a földben, ahová *abiit ad plures*, ott, ahol *in toto* dögünkben szétmállunk/elporladunk, tudatunk érzetnyalábja szertegurult, és „énünk” többé sehol, nincs szenzor, nincs „visszajelzés”, kiesik az ún. „fogadás” feneké: senki senkit semmivel nem büntethet csupán azért, mert vakon bízott tévhitében, hitének téveszméiben/valláshiedelmeiben.

Eltékelve a „biztos, ami biztos” cinikus beállításától, ami már önmagában „blaszfémia” és magának az ún. hitnek a meggyalázása – volna egyetlen bizarr módja, ami még megmenthetné Pascal lehetetlen ötletét; s ez egy *klauzula* volna. E *klauzula* megszorítása szerint, ha és amennyiben a halál utáni semmivé válás a Sevallású Fogadó Félnek adna igazat, a vesztes, vagyis az ún. „hívó” számára valahol a bibliai világmindenségben igenis maradjon meg harminc köbméter p o k o l, ahol a vesztes elégdegelhetne az örök tűzben, és kiordíthatná a lángtenger kíneservét mind az idők végezetéig

csupán így mérné a fogadás tisztessége e g y e n l ő m é r t é k k e l a vesztesre/nyeresre álló fél nagy-nagy nyereségét, ill. nagy-nagy kárvállását, s ezzel eleget tenne azoknak a törvényeknek/jogszabályoknak, amelyek minden civilizált országban a fogadásokat ellenőrzik.

Theologumenon

(*kathekumenon beavatása az istenérvek perdöntő igazába*)

THEOL. N'est-ce pas this God is undeniably self-evident and self-evidently undeniable?

KATHEK. Da, da! Oh yes, yes! Oui, oui!

THEOL. *Recte.* N'est-ce pas it follows that He is all-powerful, all-doing, all-knowing, all-seeing, and being goodness itself He is the Utmost and the Topmost?

KATHEK. Da, da! Oh yes, yes! Oui, oui!

THEOL. *Recte.* Than it has been demonstrated n'est-ce pas that He is the Is Is, the Da Da, the Oh Yes Yes and the Oui Oui?

KATHEK. Da, da! Oh yes, yes! Oui, oui!

THEOL. *Recte.*

Ki a „bolond”?

Hogy ki a klinikai „bolond” – annak eldöntését fenntartom magamnak, és nem bízom a bibliára

válaszom Pascalnak: keressen magának más jó bolondot, én nem fogadok.

Záptojások a bölcseletben

Ha az istenség fogalmának elgondolhatóságát feltöltjük a tökéletesség maximalizálásával, akkor kénytelenek vagyunk elismerni az istenség létezését – így Anzelmusz, ez az ontológiai istenérv váza, foglalata. De nincs-e valami kísérteties hasonlóság a PROSLOGION *id quo nihil maius cogitari possit* anzelmuszi kolumbusztójása és a *cogito ergo sum* descartes-i kolumbusztójása közt? Nem úgy van-e, hogy a gondolat végigrepedsége – a kolumbusztójások záptojásbúze érvényteleníti az eszmét, még mielőtt végiggondolhattuk volna, és a diadalkonklúzió végére érnének?

Eltételezve attól, hogy Anzelmusz a gondolatot áttemelte a „pogány” Boëthiusból, és eredetileg a *Cogito* sem Descartes, hanem Szent Ágoston kolumbusztójása volt, a két rokon téveszmét, már felbukkanásukkor, egyre-másra támadták és le is rombolták

Gaunilo marmoutier-i bencés szerzetesbarát ellenvetése Anzelmusz sete-suta „cáfolatából” ismeretes, Kant nyomós ellenérve – hogy a létezés sem nem attribútum, sem nem predikátum – egy időre elhallgattatta a harcos egyház teológusait. Hogy, hogy nem, a derék Anzelmusz amire ájtat-ömlengésével rábukkant, az csupán a zsidókereszténység istene volt; ha jobban igyekezett volna és tovább maximalizálja a tökéletességet, emeletekkel feljebb megpillanthatta volna az iszlám mennyei trónján Allahot, akinek isteni tetszésjogai közé tartozik, hogy (1) visszamenőleg megváltoztathatja a történelmet, a teremtést és az időt – két oly kiváltság, amely (Aquinói Tamás SUMMA-ja szerint) Jehováról nem mondható el; és (2) a *Jóság* mindközönséges, egyoldalú attribútuma helyett Allah (a Kegyes, a Könyörületes) úgy egyesíti magában a Gonosz és a Jó princípiumát, hogy döntésével és akaratával mintegy minősíti a történések világhalmazát. Így hát Allah mellett a zsidókereszténység istenkéje – törpe nyomorék*

ám ezt csak közbevetőleg. Mert ami – az én meglátásom szerint – az ontológiai istenérv záptojását azon nyomban kiszellőztette, az (Kant előtt) David Hume-nak az a szerény közbevetése volt, miszerint „azért, mert valamit elgondolhatunk, erre a pusztán elgondolhatóságra még nem alapíthatjuk annak valós objektív létét” – (ami persze a *Cogitóra* is vonatkozik). A XX. század elején nemhogy a kora középkor rezonanciáját, de még csak felhőrdülést sem váltott ki, amikor Collingwood a fejünkre olvasta *abszolút előfeltevéseinket*, melyek elménken eluralkodnak, s felütésként minden gondolatunkat elszínezik; ilyen abszolút előfeltevésnek minősült Anzelmusz „szükségképp létező” isten-kimérája is. S ezzel – úgy képzeltem – a Boëthius/Anzelmusz-féle, az Ágoston/Descartes-féle téveszméket a bölcselet leveszi napirendjéről

– épp ezért, nem győzők ámuldozni azon, hogy akadnak legújabb kori filozófusok (Charles Hartshorne, Norman Malcolm és még a különben rokonszenves Alvin Plan-

* Hacsak arra nem gondolunk, hogy Anzelmusz (akarva, nem akarva s tudtán kívül) ráhibázott Plótinosz „lét fölött létező” Főistenség-Óriására, aki – metafizikai léptékénél fogva – maga a Megnevezhetetlen.

tinga is, a leibnizi „összes lehetséges világok” *nonsequiturj*ának felélesztője), akik újra előveszik ezt a soha fel nem talált meleg vizet, és e téveszme másodfelöntésére teszik fel bölcselői „becsületüket”. Mi lehet a mozgatója? Fel nem foghatom. Hacsak az a XXI. századi felvilágosodásellenes trend nem, amelyet jószerével mindenestül a *neuronkorrozio* számlájára írhatunk; minek is, a dolgok belső logikájánál fogva, az obskurantizmusok világszerte tapasztalható szökőárja – egyenes következménye.

Biosz kelepcéje

„*Vitam nemo acciperet si daretur scientibus*”
(Seneca)

Nincs semmi olyan önmotiváló, önindokoló, önbizonyított-önigazoló, önkiteljesített-önbeteljesítő, ibidens és apodiktikusan evidens, mint az életjelenség. Nagyobb számárság az életigenlésnél csak egy lehet: az ellenszegülés az életingerrel szemben.

Még hogy világrajöttünkör „ne fogadnánk el, ha tudnánk, mit tartogat a számunkra” – ahogy Seneca vélte s gondolta? Már hogy ne fogadnánk el: mire „tudnánk”, e tudást, mint minden tudhatóságot, eudaimonizmusunkon átszűrve bocsátja rá elménkre Biosz ősoleg fortélya, a boldogság

lévén, hogy a dolgok ilyenén állásának „szerkezeti” adottsága is van; és ebbéli beugratónkat úgy hívják, hogy boldogság. A teremtetlen fény színváltozásához hasonló: áradó világosságnak mutatkozik, ami valójában horizontlezáró körfüggöny-sötétség

Már a csecsemőben *szervült*; minek következtében az ellenszegülés/ellentmondás gondolata még csak fel sem merülhet bennünk; de még aporematikánk az étellel szemben – az is, eredménytelen, ami van, kimerül hieratikus álmodozásokban, és valáshiedelmekké satnyulva „gonoszkodása” rendkívül szegényes.

A boldogságnak mint „szerkesztési elvnek” és mint neuroendokrin mechanizmusnak kettős jellegzetessége:

(1) derítőmedence módjára működik, minden gondolatunk átszüremlik rajta, és csak ami a kavicságyon átsiklott, az a filtrum – az átszűrte, a megdoktorolt, a boldogságra ráhangolt nyers inger kerülhet rá a legfelsőbb reflexintegrál ingerjátékára

(2) a boldogság a nagy beugrató; az odaédesgető; az odarántó csáklya; a nagy kelepcéje

elkap bennünket az élő szervezet, a nedvelő hústest, a *szarx* permanens bukolitikus gyönyörérzeténél fogva, és belehajít a Biosz roppant köpülőkádjába, amely a kívülálló szemlélőnek olyan, akár a Fekete Lyuk, ahol a benne köpülődőnek az ellenállhatatlan gyönyörgravitáció leírhatatlanul sújtó vonzásában fehér izzásig fehérlik a jelenségvilág kozmikus közönyének özön feketesége. Csupán a *Senex Fornicator* láthatja/érezkelheti, ha időnként annak „objektív realitása” felrémlik benne

(ám ehhez az aggastyánkör higgadt józansága kell a hormonforgalom drasztikus átállása után, amikor a „boldogság” derítőmedencéjének kavicságya telítődik, a szűrőtelep ernyedten vagy alig-alig filtrálja a nyers ingert)

boldogságra törekvésünk, az *eudaimoneia* – amelyben a megváltó és halhatatlan istenek adományát tisztelték a sztoikusok – s z e m ü n k b e n e v e t ő t a u t o l ó g i a az emberi boldogság és az emberi törekvés: oly szinonima ez a kettő, amely teljes átfedésben majdnem ugyanazt jelenti. Boldogságunkban áll törekvésünk, és törekvé-

sünkben áll boldogságunk. Arra törekszünk, hogy boldogok legyünk; és boldogok vagyunk, hogy arra törekedhetünk

nem látunk belőle semmit, valamíg agygerendákban és talamusztelepünkben buzog öskésztetőnk, az életinger; sejtelmünk sincs, mint-hogyan működik, s hogy is lehetne másként, hiszen ama fehér izzásig felfűlő Fekete Lyukban – a Biosz köpülőkád-jában – fogva tart mindenestül, behüvelyez, enkapszulál. Benne vagyunk. Létünk *a priori* közege

a boldogság – ez a mi nagy beugratónk.

Vivóanyag

„*Comparaison n'est pas raison*”

Valahol egyszer, igen óvatlanul, már elejtettem ezt a megjegyzést, és akadt is menten pályatársam nem is egy, ki felrőta nekem, és szememre hányta – mint aki nem hisz a fülének, hogy igazán mondtam volna, vagy tán csak kiszaladt a számon: „a l i l a p r ó z a a m a g y a r i r o d a l o m v i v ő a n y a g a”.

– „Vivóanyag”...?! – ismételte hitetlenkedve ezt a gyógyszergyártásból ismert kifejezést irodalmunk fogadatlan prókátora – még hogy „vivóanyaga”? A lila próza?! Hát hogy értjük ezt? Már ami a költészet erejét segítségül hívva „lila prózának” minősül, azt mindjárt irtani kéne?! És ha igen – vagyis feltéve, de meg nem engedve – hány százaléka a „vivóanyag” és hány a „lényeg”, a kikokszolt „leglényeg”, a színarany „üzenet”, mármint ha van ilyenje egyáltalán azok szemében, akik másként, mint tiszteletlenül a mi irodalmunkra gondolni sem tudnak? Ismerjük ezt a hangot, ez a hang a magyaridegen renegáté – a messziről távcsövező, nemzete gyökerein rágó, elbitangoló nemzetehagyotté, mert amilyen elrugaskodott, nem átalija, hogy a fészkebe rondítson. Hitszegő Júdás ő – sanda hátul kullogó Csaba királyfi seregében.

Nos, megengedem, sőt kitüntetésnek veszem, hogy „sanda hátul kullogónak” bélyegezzenek, nem nagy ár azért, hogy hozzácsapjanak Csaba királyfi székelyeihez. Jól lehet mindez nem változtat azon, hogy a *lila próza* az én szememben-fülemben üresjáratnál akkor sem egyéb, az irodalmi igénynek és az írói leleménynek az üresjárata. A motor jár ugyan, de a gépjármű nem halad; a nagyképű szöveg mindentmondó Orákulumnak tünteti fel magát, de valójában semmitmondó üresjárat csupán, amolyan Cserfes Szájjártatóka, amit Rabelais *Les fanfreluches antidotées* rigmusaiban kipelengérezett.

Nem tehetek róla, közel fél évszázada az angolszász világban élek, s minthogy mind a két nyelvi entelekheia irodalmát olvasom, óhatatlanul összehasonlítom a két nyelv irodalmi termését, mentalitását. Mi tagadás, gyakorta kísért az az érzés, hogy a magyar szöveget egy poliglott angol szerkesztő erősen megnyirbálná, majdhogynem kiherélné, és a *lila próza* irtásával alig maradna valami is az eredetiből.

Persze ez a sértő, mondhatni felháborító megállapítás jószerével csupán az értekező prózára vonatkozik, és nem a belletrisztikára, lévén a magyar „narratíva” sajátos erényeivel és tündéri hibáival külön történet. A magyar esszé, legyen az akár történelmi, akár irodalomkritikai, akár politológiai – de kivált a mindennapok publicisztikája –, stílusának kettős jellegzetességével irritál.

Ezek egyike, hogy a megszálló szovjet csapatok elfüstölgése után (és/de mintha a

második világháború meg se történt volna) – alig néhány perc alatt elöntötte a magyar irodalmat a német birodalmi nyomtatványtenger. Pillanatokon belül többen tudtak németül, mint ahányan oroszul megtanulni kényszerültek (bár maga az is csodálatos, hogy a hatalomváltás percében hány orosz szakos filosz váltott át máról holnapra angolra, olaszra, franciára – mintha mi sem volna könnyebb, mint e nyelvekre csak úgy, varázsütésre átnyergelni). Igen ám, de fölöttébb különös módon nem közvetlenül a német nyomtatványtenger ihlette meg a magyar tanulmányírókat, hanem közvetve sokkal inkább a franciák, akik öngyötrő mazochista gyönyörrel befalták a XVIII–XIX. századi német idealista filozófiát annak minden ködevésével, obskurantizmusával egyetemben (valamennyien *de rigueur* katedrafilozófusok, akik posztmarxista hirtelenséggel iparkodtak eltüntetni előimádkozói múltjuk minden nyomát).

Hallgatóságuknak a padosorokban mindez az újdonság erejével hatott: professzoraik a posztmodern varázskencéjével új életre galvanizálták a germán szellem ez óriásait szellemi építkezéseik hol követhetetlen, hol követni sem érdemes labirintusaival egyetemben;* és persze mindez, azáltal, hogy a mazochista francia posztmarxisták ozmózisával hatolt be a magyar elmékbe, telides-teli van idioszinkretikus, franciás, immár begyökeredzett félreértésekkel/félremagyarázásokkal/áthangolásokkal, művi anakronizmusokkal, akár Schleiermachert, Hamannt („Észak Mágusát”), Schlegelt, Fichtét, Schellinget, akár a késői, enervált, posztromantikus Nietzschét (a Heidegger–Habermas–Gadamer triumvirátus keresztapját) emésztették meg és kérődztek vissza a francia katedrákon.

A másik irritáló eleme stílusunknak, ami Köztes-Európa stílusmérgezése, de nálunk már törzsökös magyar, az a lila próza velejárója – hogy történetesen a szónoki sváda, a fennkölt magaszt mindjárt *nyomás érv*, hathatós bizonyíték. A szerencsés és fordulatot *mordent*-csördítés, a szittyia *rubato*, a jól csengő „arany közhely” minden logikai levezetésnél nagyobb súllyal esik a latba; és akárcsak a homíliákban, a taplófejű papok diktálta *HASONLAT* annyit, mintha a szentírásból vett „IGE” rettentő hadrendjeivel állnánk szemben.

A hasonlati érvelés katapultjainak ütegállása megfélemlítő: az olvasó, ha „jó magyar”, vagy meghunyászkodik, vagy megadja magát, mert ha nem – máris takarodhat a „templomon kívülre”, a csordához, amelyet a szerző eleve javíthatatlan, elhülyült boldogtalanok csürhéjének bélyegez, és karanténba utal. Aki nem hisz a szóképargumentum, a *hasonlat* nagyon nagy IGAZÁBAN, az vagy hitetlen, vagy eretnek; vagy a mindeneket megbocsátó isteni könyörület iránti végső kétségbeesés pokolra igazítottja, vagy odáig gárgyult, hogy nem fog az agya.**

A magyar értekező próza művelőjének elméjében a német obskurantista idealizmus francia beütésű, posztmodern marxióta változatából, valamint a *szóképekkel/hasonlatokkal* érvelő lila prózából összeáll az az amalgám, amellyel általában az átlagos magyar esszéírás dolgozik

vagy hosszan szörnyülködve rajta, viszolyogva hallgatja, vagy úgy, hogy eleve elveti

* Ez, no meg a Nemzeti Östörténet délibábos-romantikus megfacsarása krónikus köztes-európai bántalom. Ha ezek szlovák avagy román változatára gondolok, elfog a büszkeség: a miénk legalább gyógyítható; amazoké – gyógyíthatatlan.

** Lám, Lord Byron nem állhatta meg, hogy gunyoros rigmusokban ne hányja a szemére Coleridge-nek a germán idealista filozófia ködevő transzcendentáliáinak behurcolását.

azt a régi francia szólásmondást, mely szerint *COMPARAISON N'EST PAS RAISON* – magyarul: a hasonlat nem *érv*, bizonyítóereje nincs. Aki eszközeivel él, nem ír, hanem prézsmítál.

A kegyesség és a kegyelet e megfellebbezhetetlen katyvaszát természetesen a szentbeszédből kölcsönzi, melynek szelleme váltig ott kísért; minek következtében, az *Argumentum ad Horrendum* szellemében elképzelni sem tudja, hogy szóképeknek, példázatoknak/példabeszédeknek/paraboláknak, allegóriáknak/anagógiáknak, metonümiáknak/metaforáknak, *hasonlatszekvenciáknak* ne legyen azonnali agyonütő *BIZONYÍTÓEREJE*. Én meg, ahogy végigrágom magam emez ízig-vérig magyar tanulmányok apró betűs szövegén, mindje jól megfűszerezve a légtornász „HERMENEUTIKA” e divatos (mert újdándinak hitt) kölcsön-tudálékosság görög/latin gógicséivel, mondom, én meg, valamíg ezt az öntudatos-vastagon hömpölygő lila prózát majszolom, elégedetlenül és éhen maradva... Hogy is mondjam. Hogy ne is mondjam.

Lázáry René Sándor

AMORES

„O Venus, regina Cnidi Paphique”
(Horatius: CARMINUM I. 30.)

Jöjj, Venus, hagyd el Cnidosod s Paphost is,
Cyprosodból szállj közibénk a Vágygyal –
Száz varázslattal Nicolette szobája
Vár eme házban.

Hozd tüzes Kölyköd, szerelemre gyújtó
Gratiákat hozz, ha puczéran áldunk –
Édes Ifjúság gyönyörével érkezz,
S Mercuriusszal!

Holtak és élők, tunya húskufárok
Hírnökét is csald ide – hadd tanítson
Lopni a csókot s az időt a tükrös,
Függönyös ágyban!

Óh, Venus, átkos szeretők fohásza
Törjön át testek közösült magányán –
Hasson el hozzád lihegés, sikoly, kéj,
Macskajajongás...

Páris, 1881 novemberében

CATULLUS-PARAFRÁZIS

„En la tèrra de Provensa”
(Peire Vidal)

Eltelt hát ez a nyár is: ősze lankad
Dúsabb lombja a déli víg világnak!
Itt még izzik a lég, a cserje szikkad,
Erdőtűz heve dúl kigyúlt tetőkön –
Másutt már dideregni kezd a vízpart,
Záporban lepereg levél a fákról...
(Páris parkjait is suhancz fuvalmak
Zörgetik vihorászva reggelente...)
Hagyd el végre, René, Provence mezőit,
Marseille fényeit, Aix s Aubagne vidékét,
Nizzában se napozz soká... Olaszhon
Sürgő városait bejárva búcsúzz,
Térj meg távoli otthonodba, vándor!
Lelkem megremeg, új utakra vágyik –
Bolygó lábam alatt a föld bizserdül.
Isten véletek, édesek, barátok:
Sorsom visszavet elhagyott hazámnak.

Toulon–Fréjus, 1887 augusztusában

L'APRÈS-MIDI DE CATULLE

„Amabo, mea dulcis Ipsithilla”
(Catullus: XXXII.)

Vágyom rád, kicsikém, vidám Yvettkém,
Csúnyácskám, csodaszépem... Ej, üzenj már!
Várom, hívj föl a lángvörös szalonba,
Ismét nyisd ki a liljomos lakosztályt,
Délután ugyanis pihenni dőlnék –
Dosztig teltem a nedves osztrigákkal!
Harmincz múltam, a házi koszt kifáraszt,
Csak nálad tudom én unott madámok
Roszsz főztjét kiheverni... Hívj, Yvettkém!
Hozzád surranok, ám ügyelj – az ajtód
Majd ne zárd be, nehogy hiába jöjjenek,

Kedves, sőt: kapud is te tárd ki hátul!
 Készülj föl legalább kilencz menetre!
 Várj, Yvetteke – kivetkezem magamból,
 Hívj... üzenj, ne gyötörj, falánk evetkém,
 Mert elnyúlva, hanyatt feküdvé dárdám
 Már átfúrja, dagasztja szűk gatyámat!

Páris, 1889 októberében

CARMEN

(Catullus után)

Júliát az ölébe vonja Sándor,
 Majd forrón belehel fülébe pár sort:
 „Júliám, te vagy én örök szerelmem!
 Mint őrült eszement imádlak – érted
 Égek, lángra csakis tüzes szemedtől
 Lobban vágyam, a lelkem ős kanóca
 Sercen már, ha csak illatod megérint
 Éjjel s nappal a rezge félhomályban.
 Vesszek meg, ha a szám hazudna, kedves!
 Vesztet volna el egykor Indiában,
 Vagy Jáván, vagy a vad Szudán homokján,
 Hogyha eddig egy árva szót hazudtam!”
 Prüsszentett e beszédre jobbfelőlől
 Cirmos Baudelaire, a büszke házi kandúr.
 Júliája bizonykodó urának
 Megcsókolta lehúnyt szemét s a búbját,
 Hosszan rátapadt, s eképp dorombolt:
 „Édes Sándorom, életem, Renécském,
 Szolgáljuk csak Amort, örök szerelmem!
 Fölszívván Cupido tüzét csak érted
 Égek – szétlobogok, mikéntha Róma
 Égne gall had alatt nyögőn, ha dúlják!
 Hidd meg, Trója se lángolóbb hevemnél,
 Mécseském olaját ha vágyra gyűjtod...”
 Tüsszentett e szavakra balfelőlől,
 Helyeslőleg a büszke macska, Baudelaire.
 Júliát birodalmakért sem adná
 Sándor – s Júlia Sándorát talán még
 Rablott, sárarany inka kincsekért sem,
 Semmiért sem a megkopott világon!

Sándor s Júlia pamlagon kinyúlván
Sóhajtoztak – az ágy alá lapultan
Már tüsszögni se mert a büszke Baudelaire.
Csak bámulta szerelmüket, mivel tán
Boldogabb szeretőket ő se látott
Még a föld kerekén, se háztetőkön,
Holdsugárban enyésző csillagokban.

Maros-Vásárhely, 1908 decemberében

Quintus Arruntius Labeo

PONTICUSHOZ A BECSÜLETRŐL

EPISTOLAE III/7.

Hálátlanságát panaszlod, Ponticusom, e világnak, amely a bűnt jutalmazza, míg a becsületet bünteti. Az Istenek, a Szerencse vagy a Párkák szemére hányod vakságukat, noha számukra a jó vagy rossz bizonytalán egyre megy, vaknak pedig már csak azért sem nevezhetők, mert a rendért vagy rendtelenségért, amelyben élünk, nem ők felelnek, hanem mi magunk, akik önkényünk szerint, szennyes vágyainkat, alantas képzelgéseinket követve rendezzük vagy zavarjuk össze dolgainkat. Ne hidd azonban, drága barátom, hogy a becsületnek feltétlenül jutalomban, a bűnnek pedig szükségképpen büntetésben kellene részesülnie. Gondold csak meg, mi is valójában a tisztesség, és igazságomat, fejet hajtva érveim előtt, nyomban belátod.

Vajon nem azt az embert nevezzük-e becsületesnek, aki nem a saját, de mások érdekeit tekintve cselekszik? Nem az a cselekedet tisztességes-e, amely nem önhasznunkra, hanem mások javára irányul? Akad-e egyéb mértéke a jónak, mint a tiszta szándék? S van-e bűn, amely nem önzésből, haszonlesésből táplálkozik? Aki tehát becsületét tekinteti tetteiben vezérének, várhatja-e sorsa jobbra fordulását, és reménykedhet-e cselekvése folytán bármely előnyben? Bizonytalán soha. A bűn lényege éppen az általa remélt és gyakorta nyert haszon. Hiszen mi más készítené gaztettekre, gyilkosságra, lopásra, csalásra az ép elméjű embert, mint a nyereség vagy gyönyör, amelyet tettétől remél? A becsületes cselekvés viszont pusztán meghatározása alapján sem hajthat hasznot annak, aki végbevitte, hiszen éppen azt nevezzük becsületesnek, aki nem önnön érdekét, hanem a más javát tartja szem előtt.

Akkor hát – kérdelek – miért cselekedjünk jót, s miért ne rosszat? Miért válasszuk az érdemeset, ha belőle csak kárunk származik? Mintha bizony rajtunk állna a választás jó és rossz között! Tévedsz, Ponticusom, ha úgy véled, ki-ki szabadon dönt és határoz tettei felől: hiszen döntéseink sorát nem akarjunk, de sorsunk, körülményeink és sorsalkotta jellemünk szabja meg. Az ember ugyanis minden esetben más és más okból cselekszik jót, illetve rosszat. A becsülettel cselekvők között számosan akadnak, akik csupán az e világi vagy túlvilági büntetéstől retteggve választják a jót. Ezek hitvány né-

pek: s mihelyt alkalmuk nyílik, akár mert a büntető hatalom erejét veszíti, akár mivel úgy vélik, tettük rejtve marad az ítélok előtt, hanyatt-homlok szaladnak is a rosszhoz, hogy mielőbb ölelő karjába vethessék maguk. Vannak azután, akiket a jutalom hiú reménye kápráztat el – nekik bizony keserűen kell csalódnia, ha, mint általában, nem nyeri el jutalmát a jó. E zavaros fejűek onnan ismerhetők föl, hogy örökké sértettek és keserűek, jóllehet nem is a becsület készítette őket arra, amivel kérkednek, csupán a nyomorúságos haszonlesés. Akad továbbá, kit szülei, tanárai és polgártársai oly eredménnyel, oly sikerrel neveltek hosszú éveken át, gyermekként, fiúként, majd ifjúként becsületre, akit olyannyira átítatnak a tanítói és nemzetsége által koholt mesék jóindulatú, ám hamis igazságai, hogy a jóra való vágy valósággal beléje rögzül, mint gyapjúba a kárminfesték, úgyhogy még teljes magányban, csupán önnön szeme előtt sem jutna eszébe büntetést elkövetni, noha egyébként bizony szomjazna rá. Vannak azután, bár igen kevesen, akik közel kerülve az isteni jóhoz, értelmükkel látják be, mily károkat okoz a közügyeknek a becstelenség, és ezért tartózkodnak tőle. Fölfogják ugyanis, hogy az állam, amelyben ki-ki csak saját érdekét követve él, inkább farkascordához, semmint emberek gyülekezetéhez hasonló, és sorsa előbb-utóbb a pusztulás. Ők tehát nem valamiféle jóságból, hanem bölcssekhez méltó módon, távolabbi érdeküket belátva döntenek a tisztesség mellett. E bölcssek azonban mihelyt úgy ítélik, hogy nem a becsület, hanem éppenséggel a bűn, mi hasznukra lesz, rögvést letérnek a helyes útról, és önvád nélkül választják a rosszat. Az istenséghez mégis azok állnak tán a legközelebb, akikben nem csak a bűn szándéka, de pusztán kívánsága sem ébred föl soha, vagyis akik már-már emberfeletti önmegtagadásukban oly jóságra és tökélyre emelkedtek, hogy önös érdekük rabszolgáiként vagy kívánságuk eszközeként nem csupán cselekedni nem akarnak, de akarni sem képesek soha. Ez utóbbiak sajnos oly kevesen élnek és éltek közöttünk, hogy nem csak korunkban, de az eddig eltelt hosszú századok végtelen körében összesen sem számlálhatnánk többet belőlük, mint ahány ujj ékíti két kezünk.

Az eddig felsoroltak azonban nem természetük szerint jók, hanem csupán ostobaságuk, józan eszük vagy emberi mivoltuk hiányossága vezeti, illetve kényszeríti őket a jóra. A becsülettel cselekvők legértékesebb és legkülönösebb csapata – a valóban és természetük szerint is becsületeseké – ugyanis azokból a derék férfiakból és asszonyokból áll, akiket nem a jutalom reménye, nem a félelem, de nem is a neveltetés vagy a vágyak hiánya ösztönöz a jóra, hanem, Ponticusom, valami furcsa betegség vagy rendellenesség, amelyet tán maga Apollón, a gyilkos, ám egyben életadó istenség plántált beléjük. Ez pedig nem egyéb, mint a más helyett is érzett gyötrellem. Ezek az emberek nem csupán saját testükkel, lelkükkel érzékelik a dolgokat, hanem szintúgy a másokéval, és ha rossz szándék ébred szívük mélyén – mert bizony a gonosz vágy és hajlam, lévén emberek, bennük is megtalálható –, azonnal szinte átlépnek annak testébe, akit cselekedetükkel bántani készülnek, és akár előre is teljes hevességgel érzik át a kínt, amelyet okozni vágyakoznak. Ez tántorítja hát el őket a gonosztól, és ez tereli fájdalmasan sújtó pásztorbot gyanánt a jó felé. Ha csalnak, önnönmagukat szedik rá, ha erőszakoskodnak, érzik az erőszak minden kínját, ha gyűlölködnek, maguk szenvednek a gyűlölettől, ha ölnek, a gyilkos tör az ő húsukba hatol. E „más emberben is érző”, isteni betegséggel áldott vagy átkozott férfiak között igen kevés a gazdag, hírneves, hatalmas, sőt efféle tán egy sem akad – én legalábbis egy ilyet sem ismerek. Háttérbe húzódva, másokat szolgálva, ismeretlenül töltik napjaik, ha pedig néha benső kényszerből vagy mások kérésére mégis nyílt színre lépnek, többnyire súlyos kudarc, vereség, megaláztatás jut osztályrészükül. Az istenek sem szívesen tekintenek rájuk jó szándék-

kal – talán ezért kerülnek az istenek tekintetét –, Fortuna pedig, vagy ahogy a görögök nevezik, Tükhé, a játékos és kegyetlen istenasszony, különös örömmel kínozza, gyöttri s taszítja végromlásba őket.

Ne kérdezd hát, Ponticusom, miért kell a becsületet választanod, hiszen, mint remélem, belátod, jóra vezetni bennünket többnyire gyönge a pusztá értelem. Az ész csak a hasznot és érdeket képes tekinteni és fölfogni, más látványra oly vak, mint az újszülött kölyökkutya. Márpedig a jó, az igaz kényelmetlen és haszontalan dolog, szenvedéssel és keserűséggel teli serleg, kemény derékalj, korgó gyomor. A becsület ezért nem döntés, nem választás, hanem kényszer, iga, amelyet az isten vagy sorsunk rak reánk. A tisztességes ember sorsa csupa lemondás, hiány, hiszen vágyai, amelyeket sosem tölthet be kedve szerint, miben sem különböznek a rosszakéitól. Rabszolga ő, olyan dolgok szolgálja, melyek szándékait soha meg nem ismerheti. A becsületes élete azonban, higgy nekem, kedves Ponticusom, talán mégsem hitvány és megvetendő, mert a pásztor, aki botja segítségével nyáját a rossz útról a jóra tereli, olyan úr, kinek szolgálata rendkívüli – bár kétségkívül viselni terhes – kitüntetés.

Magyar László András

NÉHÁNY MEGJEGYZÉS LABEO LEVELÉHEZ

A fenti levél az Antoninus korabeli latin próza minden ékességét és egyben hibáját is magában hordozza. A szerkezet egysége, amely valójában iskolás minták szolgálai utánzásán alapul, a gondolati mélység és szellemesség, amely azonban felszínességet és üres játékot takar, a formai szépség, az iszokolonok, ritmikus clausulák (különösen a creticus) mesteri használata, amely a szöveget szinte verssé emeli, ám amely pusztán a technikai készség csillogtatására szolgál: mindez egytől egyig az önmagát a szabadság és virágzás korának hirdető, valójában azonban a szolgaság és hanyatlás periódusának bizonyuló második század prózájára jellemző vonás.

Levelünk szerzője, Quintus Arruntius Labeo az időszámítás 124. évében, Hadrianus császár uralkodása idején, Lucius Arruntius Tuber szenátor fiaként született Rómában. Jómódú, nagy hatalmú családja kiváló neveltetésben részesítette. Előbb Démétrios rhétor, majd Caelius Ahenobarbus tanítványaként bejárhatta Hellászt, Egyiptomot, Szíriát és több más keleti provinciát, Egyiptomban geográfiát és csillagászatot, Szíriában orvostant és botanikát tanult. Első – azóta elveszett – művét, a „Botanica minor”-t a khioszi rhétoriskola hallgatójaként írta. 143-tól legatusi rangban, Attius Tarentinus segédtszjeként vett részt a második alemann háborúban, majd 151-től proconsulként Illyria provinciát irányította. 160-tól quaestorként ő újította meg Róma húsellátási rendszerét: az ún „Lex bovina” az ő nevéhez fűződik. 174 és 196 közt kétszer consuli, egyszer pedig főharuspexi tisztséget viselt. Labeo 201-ben halt meg agyvérzésben, más vélemények szerint influenzajárvány áldozata lett.

Quintus Arruntius Labeo „De monumentis” és „De originibus” című, ma már csak töredékesen ismert munkáit kortársai igen nagyra tartották, még Symmachus, Boëthius, sőt Augustinus is többször hivatkozik rájuk, „Harpyaca” című, ismeretlen tárgyú kiséposzát pedig Marcus Aurelius császár a fürdőszobája falára vésette.

Semmiképpen sem hallgathatjuk azonban el, hogy Quintus Arruntius Labeo magas, dús szőrzetű és rendkívül aljas ember volt, politikai pályáját mentora, Attius Tarentinus feljelentésével kezdte, majd avval folytatta, hogy több ízben is összeesküvést szőtt Antoninus Pius, Marcus Aurelius, Commodus és Septimius Severus ellen (minden alkalommal úgy menekült meg a halálbüntetéstől, hogy feladta és hóhérkézre juttatta társait). Első feleségét, Ammianus Marcellinus szerint, megmérgeztette, majd a gyilkosságot egyetlen még élő bátyjára kente, hogy ekképpen tegye rá kezét a teljes atyai örökségre. Élete intrikák és feljelentések közepette telt, pederaszta volt és mániákus nekrofil, perverz szexuális szokásairól számos kortárs epigramma tanúskodik. Dögletesen unalmas irodalmi műveit – Eduard Norden szerint – egy Theopomposz nevű rabszolgája írta, akit később elevenen megnyúztatott. A források alapján úgy tűnik, Quintus Arruntius Labeót a fajtalankodáson kívül csak a pénz és a hatalom érdekelte, e kettő érdekében semmitől sem riadt vissza. Mikor meghalt, a szenátus egyhangúlag, örömujjongás közepette szavazta meg számára a damnatio memoriae-t, még a házát is lerombolták, sőt a helyét is felszántották és besózták. Egy szó, mint száz, sajnálattal kell kijelentenünk, hogy ez a Labeo undorító egy féreg volt.

Az imént ismertetett életrajzi vázlat fényében olvasni a fenti levelet, amelyre Angelo Mai bíboros, a neves olasz filológus, Fronto kiadója a római Casanate könyvtárban bukkan 1808-ban, és amelyet magyar fordításban ezúttal tárhatunk először a Tisztelt Olvasó elé, bizonyosan különös élmény. Mivel a levél – Heino Bruckenthäler bizonyítékai alapján – kétségkívül Labeo keze munkájának tartható (Theopomposz szerzősége ezúttal szóba sem jöhet), joggal tehető föl a kérdés: hogyan és miért írhatott ez a hitvány senkiházi, aki ráadásul nem is létezett, ilyen szép levelet? Az effajta kérdésekre azonban soha nem adható kielégítő és megnyugtató válasz. Együtt kell élnünk velük.

Ljudmila Ulickaja

GALAMBOCSKA

M. Nagy Miklós fordítása

Ugyanazokban az években, amikor Humbert Humbert zsenge korú szerelme után sóvárgott, és szegény Haze-zel kötendő házasságának embertelen tervét szőtte, a világ másik felén Nyikolaj Romanovics magányos filozófiaprofesszor (jobban mondva annak a tudománynak a professzora, mely e megnevezésre igényt tartott), akit szintén az általánosan elfogadott normákkal szembeszegülő szerelmi gerjedelmek fűtöttek, feleségül vett egy hölgyet, aki legszebb álmában sem számíthatott volna ilyen ragyogó partira. Őszintén szólva Antonyina Ivanovna a legcsekélyebb mértékben sem volt „hölgy”, sőt „polgártársnőnek” is csak erős jóindulattal lehetett nevezni. Száz százalékig a téns-

asszonyok kategóriájába tartozott, és ekkor éppen gondnokként vagy ha úgy jobban tetszik, lófituként dolgozott a kardiológiai osztályon, ahová a fent nevezett professzor tervszám szerinti betegként érkezett a szívszorulásából kifolyólag.

A szétfolyó, debella Antonyina Ivanovna, aki inkább volt már szürke pulyka, mint élemedett tyúk, s csöpp fejétől egyre csak szélesedett otromba lábáig, ez a titokban iszogató, elvált asszony egy tíz négyzetméteres szobában éldegélt kiskorú fiával. A lehető leghitványabb fizetést kapta, s szégyenkezve ugyan, de kevéske pénzét csekélyke lopásokkal egészítette ki, már ha alkalma s módja nyílt rá. Egyszóval rendes, tisztességes asszony volt. Január elején, amikor téli szünet volt az iskolában, elhordta magával a munkába kisfiát, és a kese legényke, ahogy ott ült a fehérneműraktárban, és kikilesett az anyja háta mögül fehér homlokával, világos pihés szemöldökével, egyszerűen lenyűgözte a professzor beteg, bűnös szívét.

Az e ponton lehetséges kitérőt e két jelenség, a betegség és a bűn kapcsolatáról, finom összefonódásairól és egymás röpke érintéseiről a pszichoanalitikusokra és a szentatyákra hagyjuk: ezek is, azok is eleget s kedvükre legelésztek már ezeken a veszélyes réteken.

Nyikolaj Romanovics órákon át sétálgatott a kórházfolyosón, és be-belesett a fehérneműraktár félig nyitott ajtaján, céltudatos tekintetével hol a stoppolt, kék pulóver takarta éles könyököt kapta el, mely finoman csúszkált az asztalon (valamit rajzolt a fiúcska), hol a megsárgult kincstári ágyneműk villantak a szemébe. Vagy épp hirtelenében egész terjedelmében kitöltötte a rés nyújtotta keretet a fénylő, bájos teremtmény, egy valóságos háremfiú, csak tán csöppet kicsinyke volt hozzá, cseperedhetett még két-három évig. Majd ha tizenkét éves lesz – az a legedesebb kor...

Néha a kisfiú a járóbetegok ebédlőjében kapott enni, ott ült a sarokasztalnál, a sietve lapátoló orvosok között. Egyenes háttal, komolyan, ijedt arccal... Nyikolaj Romanovics jól megnézte magának fakókék, s ha épp jobbra lesett, kicsit bandzsító szemét és fehér szempilláit – olyan pelyhesek voltak, mint a pityangbóbíta.

– Tonya! Tonya! – hívta a gondnoknőt a főnővér, bekukkantva az ebédlőbe, és Antonyina Ivanovna kedves, omló hangon szólt vissza:

– Máris, máris!

És e hang hallatán futott át Nyikolaj Romanovics a megvilágosodás: miért ne próbálhatná meg másként berendezni az életét?... Ez a Tonya afféle igazi háziasszony lehet, aki mást se csinál, csak élére rakja a garast, meg a gyereket nevelgeti... Becsületes házassági szerződést kötnének: ezt és ezt adom, ezt és ezt kérem cserébe.

Nyikolaj Romanovics tisztos kort megért már: az ötvenötödik évében járt.

Szóval megírjuk fehéren feketén: semmiféle testi örömökre ne számítson, de különösöbát kap, teljes ellátást, és persze kellő tiszteletben részesül. Ennek fejében, kedves Kszantippa Ivanovna, ön vezeti a háztartást, őrzi a családi tűzhelyet, azaz: mosogatás, főzés, takarítás... A fiúcskát sajátomná fogadom, s gondoskodom a lehető legjobb neveléséről. Kitaníttatom. Ó, persze, lesz zene is, testnevelés is... Könnyed léptű Ganümédész, olívaolajtól és ifjonti veritéktől illatozó... Halkabban, halkabban, csak el ne ijesszük a gyönyörű dallamot. Fokozatosan, csodálatos módon cseperedik a házban a gyöngéd gyermek, kamasszá serdül... barátta, tanítványa, kedvessé... És ezekben az alküonéi napokban ő majd szorgos csőrével szövögeti jövőjé boldogságának fészket.

Antonyina, a gondnoknő először zavarba jött: mi a csuda akar ez lenni? De a szerencse olyan, mint a szél, jön, megy, nem magyarázkodik. No, most jött csöstitül: ti-

zennyolc és fél négyzetméteres erkélyes szoba a negyedik emeleten, udvarra néző ablakkal, ráadásul a Gorkij utcában, színészek meg tábornokok meg mindenféle nagy emberek laknak benne. Gazdag, biztonságos, szolid élet. És ez a professor se egy zsugori ember: bőven ad konyhapénzt, vásárolni meg ráadásul a kreml-i áruelesztőből vásárolhat – Nyikolaj Romanovics megtiltotta, hogy erről bárkinek beszéljen. És soha nem kéri a visszajárót. Tiszta ember – háromnaponként cseréli az alsóneműt, a zoknit meg jóformán naponta. A kádban úgy lubickol, mint valami kacsa, de szombatonként mégis fél napokat tölt a szaunában. Takarosan öltözködik, saját kezével pucolja a cipőjét, saját kezével vasalja a nadrágját. Maga, azt mondja, nem tudná úgy, ahogy én. A barátnőinek persze majd' kifúrta oldalát a kíváncsiság, de egész egyszerűen azt válaszolta nekik: arról, hogy *az* hogy s mint, nem beszélek, nem és kész. Meg hát én ugye elevent... már mennyi éve nem láttam, megszoktam különben is. De tényleg, komolyan nem tudom, mitől szakadt így rám a szerencse; Szlavkával is úgy bánik, mintha igazi édesapja volna. Bár, az igazat megvallva, énnekem annyit se nagyon mond, hogy bikkmack. Persze ugyan miről is beszélgethetne velem, ha jól belegondolunk? Mert csuda kulturált egy ember, az biztos, nemhiába professor...

Az utóbbiban, meg kell hagyni, nem tévedett: Nyikolaj Romanovics kulturált is volt, professor is... A klasszika-filológusok, mint a fajtisza kuttyák, nehezen viselték a szocializmus hitvány fejadagját. De Nyikolaj Romanovics hogy, hogy nem, talált magának egy ágyást, ott kapált, öntözött és trágyáztatta a marxista-leninista esztétika egy kis bokrocskáját, sikerült ugyanis még épp a forradalom előtt elvégeznie tanulmányait, és már épp a disszertációját akarta megvédeni, amit „A platóni dialektika lényege Albin és Anonim értelmezésében” címmel írt. Nos, a varázslatos „dialektika” szó nyitotta meg Nyikolaj Romanovics előtt az új életbe, azaz a Szocialista Akadémiára vezető királyi kaput, ahol az antik filozófia tanára lett. Az akadémián ő volt az egyetlen ember, aki tudott ógörögül és latinul, és a fő-fő vezetők – köztük maga Lunacsarszkij is – állandóan őt használták „idézetosztárnak”, úgyhogy évtizedeken át nyitotta hol Platón és Arisztotelészt, hol Kantot és Hegelt, az esztétikai problémák igaz, tudományos megoldását kutatva, melyekben ezek a Marx előtti tudósok úgy tévelyegtek, mint vak kuttyakölykök. Annyira kitanulta a művészetelméletet és az esztétikum sajátosságait, hogy az SZK(b)P KB egyetlen kulturális és művészeti kérdésekkel foglalkozó határozatát sem fogalmazhatták meg az ő részvétele nélkül – lett légyen szó Vano Muradeli *Nagy barátság* című operájáról vagy Sosztakovics *Katyerina Izmajlovájáról*. Egyáltalán nem szenvedett holmi tudathasadástól: a rugalmas dialektika, mint egy tapasztalt hegyi vezető, kanyargósan vezette a legveszedelmesebb szurdokokon át.

De akárhogyan vesszük is, Nyikolaj Romanovics, sajna, két úrnak szolgált. A második – hatalmas és titkos – parancsolója a férfinemhez való szerencsétlen vonzódása volt. Zsenge korától szorongatta ez a buksiját, megemelte a vérnyomását, tachycardiát okozott. Félelmetesen függött fölötte a 121. törvénycikkely. Egyetlen – akár igazi, akár megrágalmazott – népellenesség, egyetlen opportunistá vagy ellenzéki sem érzett olyan határtalan félelmet, mint azok, akik e látszólag jelentéktelen törvénycikkely fenyegetése alatt éltek. Ez olyan férfiak igazi, hús-vér titkos társasága volt, akik megismerték egymást a tömegben a szemükből sütő sóvárgásból és szemöldökük óvatos-feszült vonalából – akár a szabadkőműveseké a titkos jeleikkel és különleges kézfogásukkal. Az ezüstkort felváltó ólomkor elsöpörte a kifinomult ifjakat, a romlott gimnazistákat és a bájos arcú novíciusokat, s így Nyikolaj Romanovics és a hozzá hasonlók számára csak a kapzsi és kegyetlen fiatalemberekkel ápolt veszedelmes viszonyok maradtak, akikkel

állandóan résen kellett lenni, mert elárulnak, lelepleznek, megrágalmaznak, börtönbe csuknak... Érett korában Nyikolaj Romanovicsnak mindössze egyszer volt tartós és mély kapcsolata egy fiatal történésszel, egy jó családból való fiúval, aki elesett a fronton, de halála előtt halálra gyötörte Nyikolaj Romanovicsot pszichopátára vallóan gúnyos, sértő célzásokkal teli leveleivel.

Szlavocska új korszakot nyitott Nyikolaj Romanovics életében. A professzor dédelgetett ábrándja megvalósulással kecsegtetett: szerelmes társat nevel magának, és a bölcs oktató szerelme a fiúnak is – igen, igen, minden józan számítás szerint – a hasznára válik. Gyöngéden, céltudatosan nevelgetve a maga képére és hasonlatosságára gyúrja. És Nyikolaj Romanovics igazi pedagógus lesz, azaz rab, aki nem sajnálja az életét szerelmesének oltalmazására s fölnevelésére.

„Kutya legyek, ha nem! – mondta magában Nyikolaj Romanovics, az alvó fiú fölé hajolva, aki most az ő lakásában lakott, igaz, az anyja szobájában, s a világos narancssárga plüssel bevont díványon feküdt, a nagy fejű állólámpa reszketeg fényében. – Esküszöm, hogy így lesz...”

– Édes galambocskám – suttogetta Nyikolaj Romanovics, és kétoldalt megigazította a takarót.

Ezekben az esti órákban Antonyina Ivanovnáának engedélyezettett néhány pohárka a könnyebb elalvás végett. De csak mértékkel, Nyikolaj Romanovics felügyelete alatt. Igen, igazi pedagógus volt, semmi sem kerülhette el a figyelmét.

Közös családi életük legelső évében Nyikolaj Romanovics zeneiskolába adta a fiút, a fívós tanszakra. Fuvolista ugyan nem lett belőle, de a zene világába úgy lépett be, mintha csak szülői háza volna, s a tehetsége épp abban rejlett, hogy úgy tudott zenét hallgatni, mint valami isten. Úgyhogy még ezen a nemes területen is igazi partnert talált magának Nyikolaj Romanovics: a mostohaapa és a fiúcska együtt járt a konzervatóriumba, és élvezték azt a művészetet, amely a legkevésbé alkalmas az osztályszempontok szerint történő elemzésre.

Az akkori évek konzervatóriumi törzsvendégei felfigyeltek a párra – finom, éltes férfi átlagos arccal, nagy szemüveggel és vékonyka fiú gondosan nyírt szőke hajjal, kerek kivágású fekete pulóverben, kihajtott gallérú fehér úttörőingben. A moszkvai melohomofilek – íme, egy megmagyarázatlan, titkos korreláció – sárgultak-zöldültek az irigységtől, amikor Nyikolaj Romanovics megvette a büfében a szokásos két-két limonádét és süteményt. De feljelentést nem írt senki – volt elég gondjuk-bajuk anélkül is.

Ott, a konzervatórium mellett jött létre azokban az években a beavatottak valamiféle köre, konkrét határok nélkül, de fölismerhető, jellegzetes arcokkal. Nyikolaj Romanovics titkos hittársain és az egyszerű műkedvelőkön kívül természetesen profi zenészek is tartoztak ehhez a körhöz. Meg Szlavocska néhány iskolatársa is, például egy Zsenya nevű kislány, ifjú csellista, aki rendszerint a papájával vagy a mamájával jött. Zsenya folyton Szlava fülébe sugdosott, és rángatta a karját, hogy kettesben beszélgesenek, mindig csak kettesben...

– Kedves kislány – mondta Nyikolaj Romanovics a tanítványának –, csak a külseje ne volna annyira előnytelen...

Ami persze nem volt igaz. A kislánynak teljesen elfogadható volt a külseje: sötét kis szem, fürtöcskék, kockás szalagocska. Csak épp Nyikolaj Romanovics szívét sötét féltékenység mardosta. Nem kellenek nekünk semmiféle kislányok. Egyébiránt neki megadatott minden, amiről Humbert Humbert csak álmodhatott: aranyló gyermek-

kor, mely a szeme láttára fordult fiatalságba, tanítványának tiszteletteljes barátsága és a legteljesebb, naiv kölcsönösség, melyet gondosan kinevelt benne a gyöngéd érintések, leheletek, összesikló mozdulatok, mint kiderült, zseniális mestere.

Életének hatvanötödik esztendejében Nyikolaj Romanovics a saját ágyában, álmában meghalt a szívaorta elzáródása miatt, mint ahogyan a fentebb már említett úriember is. S úgy halt meg, hogy – „daimónjával” tökéletes összhangban – telítöltekezett „galambocskájának” ifjú szerelmével, de végül is sohasem olvasta azt a nabokovi magasfeszültségű elektromosságtól izzó regényt, és nem érezhette meg mély rokonságát szerencsétlen hősével.

Az elárvult Szlavocska, aki addigra elsőéves bölcsészhallgató lett a Lomonoszov Egyetemen, nevelőjének halála után teljesen összezavarodott. Amíg tartott a tanév, és a logika meg a dialektikus materializmus alapjait tanulgatták a bölcsészkar régi épületében, amelynek ablakai az orvosegyetem bonctani előadótermére néztek, még csak-csak elvolt valahogy, de aztán eljött a nyári vakáció, amelyet Szlava mindig egy párnui panzióban töltött a mostohaapjával, és egyszerűen elfogta a depresszió – feküdt a mostohaapja dolgozószobájában, hallgatta a kedvenc lemezeit, s csak akkor tápázkodott fel nagy nehezen, ha meg kellett fordítani a lemezt, vagy másikat föltenni.

Az öreg esztéta kibabrált vele: a galambocskája most nem tudta, hogyan folytassa az életét – vezető nélkül nem tudott meglegni. Barátai nem voltak. A mostohaapjához fűződő viszonyának gondosan őrzött titka áthatolhatatlan fallal kerítette el a többi embertől. Anyjától eltávolodott. Már régóta pontosan ugyanúgy viszonyult hozzá, mint Nyikolaj Romanovics: korrekten és praktikusán. Immár négy éve a narancssárga díványával együtt Nyikolaj Romanovics dolgozószobájában aludt, oda menekült az anyja horkolása elől.

A mostohaapja után az akkori idők mércéje szerint elképesztően nagy örökséghez jutott: kis halomban álltak a takarékkönyvek, amelyek egy része bemutatóra szült, egy része névre, olyan szerződéssel, hogy Szlavára szálljanak át. Antonyina Ivanovna meg csak a legszerényebb szürke takarékkönyvet örökölte háromezer rubellel. Azt Szlava adta át az anyjának, aki összecsapta kezét örömeiben. Nem számított ilyen gazdagságra, és nyomban elszaladt vele a ló: a Nyikolaj Romanovics engedte egy deci helyett ezután kettő és felet is megivott, s nem is csak este. Tíz órakor Antonyina Ivanovna rendszerint már aludt, mint a bunda, Szlava pedig elment otthonról, hogy sétáljon egyet, beszívja a sűrű, benzinszagú levegőt, elüldögéljen a Tverszkoj bulvári poros padon, nem messze az amatőr sakkozók klubjától, ahová az este közeledtével özönlöttek a kockás tábla megszállottjai – nyugdíjasok és elvetélt sakkzsenik. És egy füledt estén valahogy ott kötött ki Zsenya is, a zenész kislány.

Zsenya jó családból származott, igazi, hamisítatlan zenészcsaládból, amely úgy hordozta a zene szeretetét, mint más családok valamilyen öröklődő rendellenességet – magas vérnyomást vagy cukorbetegséget. Volt az őseik között olasz opera-énekesnő, cseh orgonista, német karmester. De a fő Bach a családban Zsenya nagypapa volt. Az ő neve a mai napig ott szerepel a Moszkvai Konzervatórium kitüntettjeinek dísztablóján, Rubinstejn és Szkrjabin társaságában.

A nagypapa zeneszerzői életműve nem emelkedett a középszer fölé, azaz megfelelt az akkori idők szellemének és kultúrájának. A modern csábította, de nem volt megáldva se Debussy vakmerőségével, se Muszorgszkij eredetiségével. De jól ismerték mint előadót (cellistát), mint pedagógust és mint a zenei élet fontos személyiségét – külön-

féle zenei társaságok és összejövetelek elnökét, szegény, tehetséges gyermekek ösztöndíjainak és megöregedett zenekari tagok segélyeinek szétosztóját. Egyszóval igazi, vegyes vérű orosz értelmiségi volt, akinek az ereiben mellesleg egy csepp orosz vér sem folyt. Nagy volt a család, s mindannyian a zene közegében éltek – Zsenya bátyja hegedűtanár volt, sikertelen öccse pedig kottamásoló.

Zsenya a nagyapját nem ismerte: három évtized és két világháború választotta el őket. Negyvenkét éves korában halt meg, egy napon Ferenc Ferdinánd főherceggel, vagyis az első világháború kezdetekor, Zsenya pedig a második utolsó napján született.

Lázadás vagy valamiféle szeszély gyanánt a családban időről időre akadt egy-egy eltévedt bárány, mint például Ljova bácsi, akiből könyvelő lett, vagy Vera néni, aki az agrártudománnyal csalta meg a zenét. Eltévedt bárány volt Zsenya apja is, Rudolf Petrovics, akit annak idején a katonai karrier csábított el. Aztán a tábornoki kucsmája alól egész életében a zene után sóvárgott, rajongott érte, de hangszert nem vett a kezébe. Am elhatározta, hogy a lányát feltétlenül visszatéríti a családi hagyományhoz, és cselló szakra adta tanulni. És a lakásuk, mely tele volt mindenféle nagy emberek dedikált fényképeivel, poros kottákkal és feledhetetlen operák zongorakivonataival, a skálázás és a gyakorlás eleven hangjaival telt meg. Zsenyecska ígéretes tehetségnek bizonyult, s maga Danyiil Safran figyelt fel rá és egyengette az útját. A neve különben is jól csengett, hiszen a nagyapját mindenki ismerte a zenei körökben, de amellet Zsenya roppant szorgalmas és kitartó is volt, és kicsi korától kezdve napi sok órát töltött széttett lábbal, a két térde közé szorítva a kis csellófit, a gyakorlásra való játék hangszert. Zsenya nőtt-nödögélt, és vele együtt nőtt a csoda – a hangszer csuda engedelmességnek bizonyult: alighogy megérintette a vonóval, máris olyan mély bársonyhangozon szólalt meg, hogy azoknál édesebb nincs is talán. És vajon össze lehet-e hasonlítani a cselló dús és rugalmas zengésével a hegedű száraz, érdes hangját, a brácsa egyszerűségét vagy a nagybőgő egyhangú búbánatosságát...

Ezen a nyáron először maradt egyedül a városban, a szülei a nyaralóban voltak, ő pedig az első koncertprogramját gyakorolta. Esténként pedig sétált egyet.

Borzasztóan megörültek, amikor véletlenül találkoztak a Tverszkoj bulváron. Mindketten épp magányosnak érezték magukat: Zsenya csak egy időre, de nagyon erősen, mert életében először maradt egyedül a házban, Szlava pedig úgy érezte, ez a magány végleges, örök életre szól. De csak a zenéről beszélgettek. És persze voltak közös emlékeik is – a Puskin téri zeneiskola, amelybe mindketten olyan sokáig jártak, s amelynek mostanra nyoma sem maradt. Az Izvesztyija otromba épülete magasodott a helyén. Közös szolfézsórák, kórusok, diákkoncertek... Észre se vették, hogy elszaladt az idő. Aztán Szlava hazakísérte Zsenyát a Szpiridonovkára, és útközben, maga számára is váratlanul, egyszer csak azt mondta:

– Nekem meg meghalt a mostohaapám.

Most először mondta ki hangosan ezeket a szavakat, és valamiféle döbbenet járta át: mintha valami megváltozott volna a levegőben, és Nyikolaj Romanovics mintha épp e szavak kimondásától halt volna meg végérvényesen.

Zsenya is megérezett valamit, riadtan kérdezte:

– Nagyon szeretted?

– Több volt nekem, mint apa...

Ez annyira szomorúan és nemesen hangzott, hogy Nyikolaj Romanovics is boldogan hallotta volna.

– Szegénykém! Én megörülnék, ha az apukámmal valami ilyen történe. – Zsenya a maga tizennyolc évével annyira távol volt a halál gondolatától, hogy ki sem tudta mondani a szót, hogy „meghalna”.

Megrázta fejét, elhessegette magától a halál árnyékát, és szája együtt érzőn ráncolódott össze, de aztán csak egy gyerekes butaságot mondott:

– Tudod, mit? Együnk fagyit! Sok-sok fagyit...

– De hát hol lehet ilyenkor fagyit venni? – mosolyodott el Szlava, akit meghatott ez a nagy-nagy együttérzés.

– Nálunk a hűtőből. A szüleim kint vannak a nyaralóban, én meg nem veszek semmi mást a boltban.

A fagy fantasztikusan finom volt, fagyott eper- és feketeribizli-darabkákkal, a lenti szomszéd hozta lábasban, jéggel, aki a Szever kávéházban volt pincéernő. Lopott mindenki, akinek volt mit lopnia.

A fagy után Zsenya ünnepélyesen kihozott az apja szobájából egy fekete-fehér borítóban lévő lemezt.

– Karajan. Németországból hozták. Még életedben nem hallottál ilyen Wagnert.

Áhítatosan tette fel a lemezjátszóra a csillogó bakelitet. A *Trisztán és Izolda* zenekari változata. A zenekarnak olyan hangzása volt, mintha nem is emberek, hanem démonok játszottak volna. Kétszer egymás után meghallgatták, és az áradó zene közben, egész pontosan valahol Izolda halála környékén Zsenya szerelmes lett Szlavába. Senkivel, még az apjával sem volt ennyire jó együtt zenét hallgatni. És a fiú is egész lelkével fordult Zsenya felé: milyen kedves, gyöngéd, milyen szép fekete, okos szeme van, milyen kis virgonc fürtök játszanak a homloka fölött.

– Milyen férfias, erős zene – jegyezte meg Zsenya, amikor elcsitult a karajani dübörgés.

– Hát igen – értett egyet vele Szlava, s magában csodálkozott: hogyan értheti ezt meg Zsenya...

A szájában még sokáig megmaradt az eperfagy íze, a ribizligolyócskák felhorzsolták az ínyét, és a lelkében is megmaradt valami íz a szilaj, csupa szín, csupa tűz zene közös hallgatásának élményéből.

Egész augusztusban el-eljárt Zsenyához. Késő este, amikor elcsitult a hőség, és a Tverszkoj bulváron összegyűltek az éjszakai sakkozók, vidáman, jókedvűen ment haza – elmúlt a depressziója. Az éjszakai bulvár, Wagner és az olvadó fagy kiváltotta érzések összessége erősen összekapcsolódott Zsenyával.

Mikor eljött az ősz, és Zsenya szülei is visszatértek a városba, és elkezdődött a tanév, már ritkábban találkoztak, de mindennap hosszan beszélgettek telefonon – hol Richter koncertjéről, hol Szomov csodás lemezéről, amit Szlava az Arbaton lévő antikváriumban vett meg, amikor elhunyt mostohaapja szokásához híven pénzzel a zsebében járta a régiségboltokat és antikváriumokat. Nyikolaj Romanovics sohasem volt igazi gyűjtő, de úgy-ahogy eligazodott az anyagi világ remekeiben – nemhiába, hogy meggyőződéses materialista volt.

A nyár vége felé Zsenya úgy érezte, végre igazi szerelem kezdődik az életében, de valahogy az egész megrekedt a kellemes barátság szintjén, és sehogy sem akart továbbzökkenni, pedig Zsenya a fagyott kis eperdaraboknál és jeges feketeribizli-golyócskák-nál teljes lényével valami többre vágyott.

Szlava érezte a Zsenyából sugárzó állandó várakozást, és kicsit ideges volt miatta. Nagyon becsülte a barátságukat, ezt a kulturált otthont, amelybe belecsöppent, meg magát Zsenyát is, aki annyira fogékony az irodalomra is, a zenére is, meg órá, Szlavára

is. Vonzódni azonban pontosan annyira vonzódott hozzá, mint egy lámpaszlophoz. És ez ellen, úgy látszik, nem tehetett semmit.

Tizenkilenc éves korára szilárdan tudta, hogy az emberek különleges és ritka fajtájához tartozik, akik arra ítéltettek, hogy rejtőzzenek és lapuljanak, mert azok a puha kinövések, amiket a nők olyan furcsa dupla zsákocskákba dugnak, viszolygást váltanak ki belőle, és valami nagy, fehér disznó jut róluk az eszébe, amelyre rátapadnak a szőpő kismalacok, és különben sem talált semmi esztétikusot a női test felépítésében az a szőrös fészekkel és a függőleges hasítékkal épp a legszerencsétlenebb helyen. Hogy ő maga jutott erre, vagy az esztéta Nyikolaj Romanovics sugallta neki ügyesen, annak most már nem volt jelentősége. Zsenya nagyon tetszett neki, és megmentette a magányosságtól, de a fizikai sóvárgása nem múlt el, csak egyre kízóbb lett.

Miután elbúcsúzott Zsenyától, általában kicsit még üldögélt a Tverszkoj bulváron, nem messze a sakkozótól, mindig ugyanazon a padon, és félszeg belső figyelemmel nézte a ritka járókelőket: az? nem az? Egyszer egy magas, szőke, szép fiú tüzetesen végigmérte, és Szlava egész testében megfeszült, mert úgy érezte, hogy van valami mély üzenet abban a tekintetben. De aztán a fiú továbbment, ott hagyva Szlavát az édes ve-rejtékben, zakatoló szívvel. Furcsa, de a szíve is szinte pontos mása volt annak a másiknak, amelyik stenocardiában szenvedett.

„Ebben is hasonlítunk – szögezte le magában Szlava. – Melománok, szívbetegek, esztéták...”

Tévedett, hiszen a valóság ennél összehasonlíthatatlanul bonyolultabb volt, de az effajta tévelygés teljesen érthető: még nem jött el a bőrszerkós szupermenek, a fölfújtt izmú homoszexuálisok kora, akik gögösen és megvetően néznek a „heterókra”, a cowboyokat pedig szexszimbólumként fogták fel, akikért megvadul a világ női fele, az a sok mohó, hívogató rés a szőrös fészekben, nem pedig egyszerűen tehénpásztorfiúknak, akiknek föltöri a seggét a durva nyereg, és kénytelen-kelletlen az egyneműek szerelmét választják, mivel égen-földön nincs nő a közelükben...

Szlava teljes szívvel az ókorhoz tartozott, mármint annak abban a romantikus formájában, ahogy a tizenkilencedik századi felszínes tudósok elképzelték – hiszen még maga Marx is dörmögött valamit „az emberiség aranyló gyermekkoráról”.

Lehetséges, hogy a több ezer éves hatalmas messzeségből a kép eltorzult, és a legvéresebb, legféltelenebb pogányság, a legharsányabb politeizmus, amelyben minden létező istenné lett, átszellemült, és vad tombolásba fogott: a nimfák, najádok, szatírok, a pocsolyák és az út menti árkok leghitványabb istenei, s éppúgy a hattyúk, a tehének és a sasok, a pásztorfiúk és a pásztorlányok a teljesen korlátlan szeretkezés szakadatlan orgiáját rendezték, és ezt az egészet a maga összességében valami okból elnevezték ókori materializmusnak. Ebben a tévedésben állt Nyikolaj Romanovics hite, s mindenáron átadta tanítványának is a maga teljesen egyéni nemű izlésével együtt, melyet óvatosan és türelmesen plántált belé tapasztalt ujjai, a finom nedvekben oly szakértő gyöngéd nyelve és oregecske, megbágyadt hímtagja segítségével.

A zseniális tanár zseniális tanítványra lelt, és Szlava most egész, különlegesen érzékeny testével szenvedett a föloldhatatlan egyedüllétől: sóvárgott szőke, dús haja, sóvárgott a szája, a melle és a hasa, a combja és a fenéke. Sóvárgott a mennyei kert és Szodoma rózsája is, ahogy Nyikolaj Romanovics mondogatta. Igen, igen... A pisztráng föltöri a jeget...

Október elején, az elhúzódnó vénasszonyok nyara egy sötét, de még meleg estéjén Szlava türelmes üldögélése a Tverszkoj bulváron új tanárt termelt. A sötét alakok csoportjából, akik a sakkasztalakat megvilágító lámpa alatt tömörültek, egyszer csak oda-

jött hozzá egy negyven év körüli, lenvászon sapkát és ódivatú, kockás cowboyinget viselő, zsidósan szép arcú férfi. Levette sapkáját hagymafejformán domború koponyájáról, és leült a rozoga pad szélére. Mintha egész teste valami nyomás alatt lett volna – szeme enyhén kimeredt, s olyan szörnyű erővel, olyan sűrűn nőtt a borostája, hogy csak az orrán maradt egy kis tisztás. Mennyire más volt, mint Nyikolaj Romanovics, aki mindig oly könnyedén mozgott, mint egy lebegő léggömb. Az illető szőrös kezével megmarkolta a pad szélét, és egészen fesztelenül megszólította Szlavát:

– Ismerős nekem az arca. Már elnézést, de nem szokott sakkozni?

Szlava szíve kalapálni kezdett, ugrándozott a gyötrelmes zenére: ő lesz az?

– Kicsit tudok játszani.

A férfi elnevette magát.

– Kicsit még a nagymamám is tudott játszani... Ő legalábbis azt hitte. Na, akkor ezt most ellenőrizzük.

A férfi előhúzott a zsebéből egy kis bőrládikát, és kinyitotta. A bábuk már fel voltak rakva – éles kis pöckök tartották őket a bőrtábla lyukaiban.

– Maga kezd.

Szlava keze annyira reszketett, hogy alig tudta megfogni a bábút. Aztán lépett: E2–E4... És megnyugodott. Nem volt már kétsége: ő az. A sakkozó kihúzta a hegyes lábcsakájú fekete gyalogot, a hüvelyk- és a mutatóujja között tartotta, és azt dörmögte:

– Mennyire korán elkezdett sötétedni... – és beleszúrta a gyalogocskát a világos négyzetbe.

Azon az estén a sakkozóknak úgy tűnt, hogy Szlava szeme olyan foncsoros-fekete, mint az épp divatba jött napszemüvegek, de ez csak a hamis első benyomás volt, egyszerűen csak annyira kitágult a pupillája, hogy a kék, szivárványos köpeny vékony karikaként a szembogár szélére szorult.

– Tudja, mit? Fejezzük be ezt a partit otthon énnálam... Nagyon sötét van már.

A sakkozó összehajtotta a táblát, a fejébe nyomta a sapkáját, és elindultak a trolizsárhoz. Szlava nem kérdezte, messzire mennek-e. Rázta a hideg az édes várakozástól, és a sakkozó hol a vállára, hol a térdére tette a kezét. A Cvetnoj bulvárig mentek a trolival, kiszálltak, és befordultak valamilyen sötét mellékutcába. Bementek egy kétemeletes ház koszlott lépcsőházába, és amíg mentek fölfelé a lépcsőn, a sakkozó elmondta, hogy az anyjával él együtt, aki fiatal korában gyönyörű nő volt, színésznő, de most már majdnem vak és teljesen bolond.

A lakás kicsi volt és nagyon piszkos. Időről időre a mama elégedetlenül morgott a fal mögött, aztán valami románcot kezdett énekelni. A partit nem fejezték be. Szerelmeskedtek. Kemény, férfias együttlét volt ez, amilyenről Szlava azelőtt csak homályosan ábrándozott. Vazelin és vér szaga töltötte be a szobát. Igen, ez volt az, amire Szlava vágyott, s amit Nyikolaj Romanovics sohasem tudott megadni neki. Nászéjszaka volt, a beavatás éjszakája, és olyan gyönyörű, amelyet semmilyen zene nem adhatott. Így kezdődött el Szlava új élete.

Valitát állami pénzből temették. Persze senki sem tudta biztosan, hogy eltemették-e egyáltalán. Lehetséges, hogy szétdarabolták, az egyes szerveket formalinba tették, és odaadták a diákoknak, hadd nyeszetteljék őket azok mögött az ablakok mögött, amelyek a filozófia tanszék épületére néznek. Vagy más hasonlóknak. De ez nem nagyon valószínű. A szakértői szemle megállapította, hogy a test tizenöt-tizenhét napig hevert az Izmajlovói park egyik eldugott zugában, mielőtt rátalált egy sportos külsejű polgártárs, aki a foxterrierjét sétáltatta.

Hogy miért kezdte el kerestetni Jevgenyija Rudolfovna, azt nehéz megmagyarázni. Ismeretségük több mint negyven éve alatt a férfi sokszor eltűnt hol hosszabb, hol rövidebb időre. Az első eltűnése különösen hosszú volt. Először öt évre ítélték el, aztán ott még megtoldották neki, úgyhogy majdnem tíz évre eltűnt akkor, ha nem is a saját akaratából. Aztán előkerült, de már nem Szlava, hanem Valita néven. Valahogy ráragadt ez a becenév. Mesélt ezt-azt Jevgenyija Rudolfovának, de semmi olyat, amivel megijesztette vagy zavarba hozta volna. Bizonyos értelemben óvta őt.

Jevgenyija Rudolfovna pedig nem az, hogy szerette Valitát, természetesen nem, de a fiatalkori emlékeit szerette, és emlékezett rá, mennyire szerelmes volt akkor a szőke hajú, csupa lélek fiúba, meg arra is, ahogy zenét hallgattak együtt, és hogy Szlava menyire szenvedett az akkori hangfelvételek tökéletlenségétől: Karajannál hat piano és nyolc forte van, itt meg minden összerosódik... Sajnálta ezt a csavargót, ezt a kitaszítottat, aki elveszített mindent, amit csak ember elveszíthet: a vagyonát, a fogait, a szőke haját és a moszkvai lakhatási engedélyét, amit aztán mégiscsak visszaperelt az életől, feleségül vett ugyanis egy alkoholista nőt, akiről általában azt se tudta, merre kóborog, és attól kezdve az ő címén volt az állandó lakása az Olenyij val nevű utcában. Minden gazdagságából csak a zenehallgatás ritka tehetsége maradt meg, és az arisztokratikus keze az ovális körmökkel.

És hosszú évek óta járt már Jevgenyijához a színházba, a nagy irodába, amelynek masszív ajtaján „Zenei igazgató” feliratú réztábla volt. Ismerték a színházi alkalmazottak is, és a ruhatárosok is beengedték. Jevgenyija Rudolfovna rendszerint adott neki valamennyi pénzt, kávéfőzött, és csokoládét vett elő a szekrény egy eldugott sarkából. Valita nagyon édesszájú volt. Néha, amikor volt ideje, feltett neki valamilyen zenét. Egyébként Valita bevallotta, hogy már régóta nem szereti a zenét – csak a hangokat szereti. Jevgenyija nem egészen értette, hogy mit ért ezen. Ezen a területen Valita jobban otthon volt, mint a híres moszkvai színház zenei igazgatója. Kétség sem férhetett hozzá. És Jevgenyija ezt pontosan tudta.

Valita sohasem üldögélt el sokáig, röstellte magát, mint ahogy valaha régen mindig röstellte magát megboldogult édesanyja, Antonyina Ivanovna is.

Valita aztán két hónapig nem bukkant fel, és Jevgenyija egyszer sem gondolt rá. Szombaton este elment a konzervatóriumba. Brahms 115-ös opus-számú klarinétkvintettjét adták elő, egy hihetetlenül nehéz darabot. Az utolsó részben, amikor az embernek már szinte kiárad a lelke, s ott lebeg az ég alatt, egyszer csak eszébe jutott Szlava. Hogy a kis blockflötéjével hogyan gyakorolt abban a kis sarki tanteremben Ksenyija Feofanovnával, azzal a folyton hosszú selyemlebernyeget viselő kövér, vörös képű, goromba asszonysággal, ő, Zsenya meg egyszer valamiért csak úgy berontott, és a saját vakmerőségétől megijedve megdermedt... Negyven évvel ezelőtt, a zeneiskolában, amelyből egyetlen téгла sem... A Brahms-mű a végéhez ért, és az utolsó hangokkal együtt Zsenya egyszer csak megérezte, hogy Szlava nincs többé.

Először a telefonutakozóban próbálkozott, de Szlavát nem találták meg se abban az Olenyij val utcában, se semmilyen más utcában, és Zsenya végül telefonált a rendőrségre. Durván beszéltek vele, de másnap aztán ők maguk jelentkeztek: azonosításra hívták. De azonosítani nem volt ott mit. Csak valami sötét rongy, majdnem olyan, mint maga a föld, a föld valami iszonytató darabja. Csak a kéz volt emberi, az ovális, finom körmökkel.

Aztán beszélt a nyomozóval. A nyomozó puffadt képű, idős ember volt, aki annyira mindent megtanult élete során, hogy kevesebb tán több lett volna. Jevgenyija Rudolfovától semmi olyat nem tudott meg, ami érdekes lett volna számára. A bűncselek-

mény azok közé tartozott, amelyeket nem nehéz felderíteni, de a homoszexuális gyilkosságokkal a rendőrség nem nagyon foglalkozott. Csak gyűltek, gyűltek, s aztán az összeset ráhúzták valami mániákusra, akit elkaptak. Meg ugyan ki más, mint valami pszichopata ölhetette meg Valitát, akinek semmije sem volt, csak a tébolyult vágya, hogy szeressek... hogy szeresse egy férfi... hogy szeresse egy férfi...

Otthon Jevgenyija Rudolfovna sokáig keresgélte a gyerekkori fényképei között, és végül megtalálta, amit keresett. A többin a kislány Zsenya volt csellóval. Ezen meg a közönséget fényképezték le az iskolai koncert alatt. Rudolf Petrovics készítette. A második sorban jól lehet látni mindkettejüket – Nyikolaj Romanovicsot szürke öltönyben, csíkos nyakkendővel és a tizenkét éves Szlavocskát a fehér úttörőingben, a legfelső gomb kigombolva. Olyan édes arca van, olyan derűs, olyan kedves, igazi galambocskák... És mennyire szerette Nyikolaj Romanovics. Mennyire szerette...

Antal Éva

A KRITIKA VÁMPIRIZMUSA¹

Az „új” és a „legújabb” amerikai kritika iróniaelméletéről

„Szókratész tudatlansága tettetett volt.
A modernitásé valódi.”

(Musil)

A posztmodern tettetett tudatlansága valódi –
a posztmodern valódi tudatlansága tettetett.

I

Alan Wilde amerikai kritikus modern és posztmodern iróniát, illetve iróniafelfogást különböztet meg: „A modernizmus iróniája abszolút és kétértelmű; a megoldásnak ellenszegülő eltérő és egyenlő lehetőségek határozott tudatosságát fejezi ki. Az ironizáló ember maga is sodródik a széttöredezett világban, de az ellentétek egyensúlyának, a feloldhatatlan paradoxonoknak a kifejezésével mégis formát ad a zavarnak, és kontrollra törekszik. A posztmodern író-

¹ A cím ötletét Jonathan Loesbergnek a dekonstrukciót az esztétizmus vádja alól tisztázni kívánó könyvéből vettem, amiben Paul de Man a támadók szemszögéből „természetellenes lénynek”, az „irodalomkritika vámpírjának” titulálja. Am ezt csak azért teszi, hogy rögtön megcáfolja, hiszen a passzivitást, amelynek ugye természetlennek (*sterile*) és természetellenesnek kell lennie, képtelenség lenne hirdetni és átadni. In: Jonathan Loesberg: AESTHETICISM AND DECONSTRUCTION: PATER, DERRIDA, AND DE MAN. Princeton, Princeton UP, 1991, 188. Ugyanakkor a cím utal a dekonstrukciót annak „parazita” jellege miatt ért támadásokra (l. Abrams kontra Miller-vita), és játékba hozza – pontosabban továbbra is fenn-/függőben tartja – Kierkegaard-nak a szókratészi iróniát illető „bestiális” meglátásait. J. H. Miller híres „élősködő” tanulmányában filológiai precizitással kimutatja, hogy a gazdatest, a házigazda (*host*) és parazita vendége (*guest*) kölcsönösen táplálják egymást – bizonyítva ezzel a „szükségszerűen” parazita logika életképességét. J. H. Miller: A KRITIKUS MINT HÁZIGAZDA. (Ford. Zsélyi Ferenc.) In: *Filozófiai Figyelő*, 1987/3–4.

nia viszont függésben [suspensive] maradó: határozatlan a dolgok jelentéseit és viszonyait illetően, [...] elfogadja a zavarodott világot... és a sokszerűség, a véletlen, az esetlegesség és az abszurditás dolgozik benne.”² Wilde szerint míg a modern, „szétválasztó” (*disjunctive*) iróniában kifejezésre jut a modernitás lényegi „vagy-vagyisága”, addig a másikatípusú irónia a posztmodern megértőbb „is-is”-ét mutatja. Nem áll szándékomban a „modernség és posztmodernség diagnózisát”³ elemezni, illetve a különböző elképzeléseket feltérképezni. Általánosságban elfogadom Orbán Jolán – Wilde tematikájához kötődő – lényeglátó összegzését, miszerint a modern és a posztmodern a kritikai krízishelyzetből való kimozdulás két módja: míg az egyik a rend és a stabilitás, addig a másik a káosz, az instabilitás felé halad. Vagyis míg a modern kritika a káoszból kivezető eljárások kidolgozását tűzte ki célul, addig a posztmodern pontosan ezeket kérdőjelezte meg.⁴ Megjegyzem, azzal, hogy a posztmodern stratégiája a modern kritika módszereit ássa alá és semmisíti meg, eleve ironikusnak, a „posztmodern irónia” pedig tautológiának bizonyul. Sőt, így Kierkegaard és Szókratész (magasabb cél elérése érdekében) alkalmazott iróniája a modernre, míg a schlegeli teremtőerő vállalt káosza inkább a posztmodernre alludál.

A wilde-i terminológia, úgy tűnik, egyrészt ontológiai meglátások „zilált” kronológiáját követi, másrészt az egyes iróniák egymásra hatásával nem számol. Könyvében a kétféle irónia mellett szó esik egy harmadikról, amit közvetett (*mediate*) vagy primitív iróniának nevez. Ez a modern irónia előtti iróniá(ka)t hivatott lefedni, vagyis a XX. századot megelőző összes iróniát, iróniafajtát – a szókratészt, a romantikust és a kierkegaard-it is – a „primitív” kategória alá kellene sorolni. Az irónia kedvvel szedi ízekre az elméleteket, és előkelő helyen állnak a dichotómiák felületességei. Az irónia, ahogy az eddigiekből már látható volt, a klausztrófó fogalmi zártságot meglehetősen nehezen tűri; előfordulhat, hogy a definiálási kísérlet, bár az iróniát célozza, végül egészen mást fog meghatározni. Ihab Hassan híressé vált táblázatában a modernitás metafizikájával, a metafizikával szemben a posztmodernitásnak iróniája van.⁵ Ez inkább arra utalhat, hogy a posztmodern nem tud túllépni a metafizikán, nem tud róla lemondani, hiszen az iróniában mindig benne foglaltatik az is, ami ellen fellép.

Ugyanakkor mindkét elméletkomplexum Hegel hosszan elnyúló árnyékában⁶ a művészet-irodalom-kritika túlélése érdekében hozott döntés – bár a dekonstrukció értelmezői gyakorlata gyakran inkább vámpírkodásnak vagy parazitáságnak tűnik, mint újjáélesztésnek. A posztmodern kialakulását megelőző állapotot legjobban a John Barhtól kölcsönzött kimerülés (*exhaustion*)⁷ szó írja le, amiben így – a modern kifulladásával – a múlt ironikus újraírása „történik” az idézetek és ismétlések permutációinak végtelen játékaival.

² L. Alan Wilde: HORIZONS OF ASSENT. MODERNISM, POSTMODERNISM, AND THE IRONIC IMAGINATION. The Johns Hopkins UP, Baltimore and London, 1981. 9–10. L. még magyarul in: Vay Tamás: A POSZTMODERN AMERIKÁBAN. Plátón, Bp., 1991. 417.

³ L. Viktor Zmegac: A MODERNség ÉS POSZTMODERNség DIAGNÓZISÁHOZ. (Ford. Balkányi Magdolna.) In: *Literatura*, 1990/1.

⁴ Orbán Jolán: IN-DIFFERENCIA ETIKA – A DEKONSTRUKCIÓ ETIKÁJA. In: *Literatura*, 1993/2. 151.

⁵ Idézve in: MODERNISM/POSTMODERNISM. (Szerk. Peter Brooker.) Longman, 1995. 11–12. Magyarul in: Bóky Antal: IRODALOMTUDOMÁNY. Osiris, Bp., 1997. 247–249.

⁶ Zmegac: A MODERNség ÉS POSZTMODERNség DIAGNÓZISÁHOZ. 10.

⁷ Zmegac, illetve Hans Robert Jauss: AZ IRODALMI POSZTMODERNség – VISSZAPILLANTÁS EGY VITATOTT KORSZAKKÜSZÖBRE. (Ford. Katona Gergely.) In: *Literatura*, 1994/2.

Ahhoz, hogy Wilde kategóriáit korrigálni, pontosítani – netán szétzúzni – tudjam, megvizsgálom a modernitást, illetve (Wilde számára) az azt képviselő amerikai Új Kritika, pontosabban Cleanth Brooks és posztmodern részről az „amerikai” dekonstruktor Paul de Man iróniafelfogását. Az amerikai modern/új kritikát (*New Criticism*) és az amerikai dekonstrukciót, amelyet „új új kritikának” (*new new criticism*)⁸ is neveznek, valójában összeköti az irónia iránti – kimondott vagy kimondatlan – érdeklődés. Brooks és Paul de Man kiválasztását az indokolta, hogy az elszórt megjegyzések mellett mindkettlen hosszabb szövegekben is értekeztek az iróniáról. Természetesen a két amerikai ironológus mellett számos modern és posztmodern „kritikus” – például Richards, Booth, Bové, Derrida, Norris – is szóhoz jut.

Az amerikai Új Kritikát a modern költészet (T. S. Eliot, Ezra Pound), illetve az annak megértése iránti igény és – ezzel összefüggésben – az irodalmi alkotások elemzésének kívánalma hívta életre. A nagy szavak mögött az amerikai egyetemek sajátos helyzetéből adódó szükségszerűség rejlik: a tömegoktatást végző és a középiskolák hiányosságait pótló felsőoktatásban tanítható és elsajátítható módszerek kellett. Az 1920-as években a Vanderbilt Egyetem tanárai – John Crowe Ransom, Allen Tate és Cleanth Brooks⁹ – pedagógiai beállítottságú elemző stratégiákat alakítottak ki. A Ransom kitalálta névvel „New Criticism”-nek elnevezett elméleti megalapozottságú irodalomkritika elsőként lépett fel tudományos igénnyel az irodalmi szövegek interpretációját illetően. A megértésemélet központi elve a *close reading* (szoros olvasás), amely a műalkotás „másságára” koncentrál: a szöveg minden olyan elemére, amely megbontja a jelentés egyértelműségét. Így kerülnek az újkritikus interpretáció középpontjába a többértelmű, metaforizált elemek, paradoxonok és az irónia. De az értelmezés végére a látszólag széttartó elemek a szöveg – a világ és a psziché – mélyén rejlő harmóniát mutatják fel. Már az angol I. A. Richards is „*az ellentétes impulzusok egyensúlyában*”, „*az ellentétek egyensúlyában*”¹⁰ látta a műnek a befogadóra gyakorolt legerősebb hatását. Úgy tűnik, hogy a wilde-i „modern irónia” összhangban van az Új Kritika szoros olvasásával – mintegy annak trópusa. Itt az ideje, hogy az újkritikus iróniafelfogást, ami nem feltétlenül egyezik meg magával a modernitás iróniájával, közelebről is megvizsgáljam.

Cleanth Brooks meghatározása szerint a költészet „*az ellentétek keveredése [mingling]*”,¹¹ ami a versben a szavak jelentéseinek diverzitását adja. A költészet nyelve a paradoxicitásé, nem pedig a logikáé. A vers struktúrájának vizsgálata teszi lehetővé, hogy valami állítható a vers jelentéséről, ami így a jelentést mintegy a földhöz kötve nem hagyja, hogy „elszabadult” léghajóként lebegjen: „*A vers lényegi struktúrája (meg-*

⁸ Vincent B. Leitch: AMERIKAI IRODALOMELMÉLET ÉS IRODALOMKRITIKA A 30-AS ÉVEKTŐL A 80-AS ÉVEKIG. (Ford. B. Kis Atila, szerk. Orbán Jolán.) JPTE, Pécs, 1992. 263. Az „ötletes” elnevezés érthető módon nem terjedt el, helyette a dekonstrukciót használják főként a Yale Egyetemen létrejött csoportosulásra. A yale-i iskola alapítója Harold Bloom, Paul de Man, Geoffrey Hartman és J. H. Miller volt.

⁹ További ismert „újkritikusok”: William K. Wimsatt, Monroe C. Beardsley, Austin Warren és René Wellek (R. P. Blackmur, Kenneth Burke, F. R. Leavis és Yvor Winters csak rövid ideig tartozott az iskolához). Az angol I. A. Richardsot, aki az egyes irodalmi alkotás egyedi befogadását terápia célzattal is javasolta, előfutárként szokás emlegetni. Az Új Kritika irodalomelméletének bemutatató elemzését I. Leitch: i. m. 29–62., illetve Bókay: IRODALOMTUDOMÁNY. 172–190.

¹⁰ I. A. Richards: PRINCIPLES OF LITERARY CRITICISM. Routledge and Kegan Paul Ltd., London, 1960. 251–252. (A mű első megjelenése: 1924.)

¹¹ René Wellek: CLEANTH BROOKS, CRITIC OF CRITICS. IN: THE POSSIBILITIES OF ORDER: CLEANTH BROOKS AND HIS WORK. (Szerk. Lewis P. Simpson.) Baton Rouge, Louisiana State UP, 1976. 226.

különböztetve az abból levont »kijelentés« racionális és logikai struktúrájától) egy épület vagy festmény szerkezetére hasonlít: kiegyenlített feszültségek [resolved stresses] rendszere. Vagy az időbeli művészetek figyelembevételével a költészethez még közelebb kerülve – a vers struktúrája balett vagy zenei kompozíció szerkezetét idézi. Kiegyenlítetttségek, egyensúlyok és megegyezések időbeli elrendeződés alapján kialakuló sémája.”¹²

Brooks THE WELL-WROUGHT URN című tanulmánykötetének A PARADOXON NYELVEZETE (THE LANGUAGE OF PARADOX) fejezetében T. S. Eliotot idézi, aki szerint a költészet „a szavak végtelen új és meghökkentő kombinációkba történő rendezésével a nyelv végtelen finom alakulása/módosulása”.¹³ A költészet ilyenfajta kontextualizált nyelvezetét nevezi el Brooks iróniának: „egy állítás kontextus általi nyilvánvaló eltorzítását »iróniának« nevez-zük”.¹⁴ A definíciót íz-lel-get-ve a „nyilvánvaló” szó kiemelése – torzítása – egyértelművé teszi, hogy az irónia nem járulékos valami, hanem kötelezően érvényesül minden (szövegszerű) kontextusban. A kontextus az újkritikusok számára főként poétikai, hiszen az ellentétek a maguk ironikus lehetőségeivel és ironikus kiegyenlítődésekkel leginkább ott figyelhetők meg. A definíció „legelvetemültebb” szava a magyarra torzításként fordított *warping* szó. A gerundium töveként szolgáló ige jelentései között az „elhajlít, meggörbít”, „megront”, „felkavar (iszapot)”, illetve „befolyásol” mellett a „megfeszít, kifeszít” is játékba hozható; vagyis a szó egyszerre utalhat feszítésre és elhajlásra. A „torzít” fordítással az igével jelölt speciális jelenség is bevonódik: az ablakkeret feszes faanyagának hő, illetve eső hatására bekövetkező vetemedése.¹⁵ Külső hatásra a keretbe kényszerített anyag (racionális kijelentés) képes kitüremkedni (jelentésében módosulni), a feszített állapoton belül de-formálódni – a brooksi különleges szóválasztás maga is kettősséget hordoz.

Brooks a definíciót adó AZ IRÓNIA MINT STRUKTURÁLIS ELV című esszéjében szinte schlegeli hévvel (I. AZ ÉRTHETETLENSÉGRŐL) veszi védelmébe az iróniát. Az irónia, vagyis – a brooksi (tágabb) meghatározás szerint – „a kontextus által kifejtett nyomás tudomásulvétele” minden kor költészetében megjelenik, ahogyan ezt Brooks a tanulmány számos verselemzésében¹⁶ kimutatja. A modern költő azonban tudatos stratégiaként kénytelen az iróniához fordulni, mivel vállalja, hogy „az elfáradt és kiszípolozott nyelvet olyképpen állítja helyre, hogy az a jelentés kellő erővel és pontossággal [?] való közvetítésére újból képessé váljon”.¹⁷ Kijelenti, hogy nincs olyan állítás, amit a kontextuális irónia ne módosítana; ez alól a matematikai állítások sem kivételek.¹⁸ Univerzalizálja az iróniát (akár-

¹² Cleanth Brooks: THE WELL-WROUGHT URN (STUDIES IN THE STRUCTURE OF POETRY). Harcourt, Brace and Company, New York, 1947. 203.

¹³ Brooks: i. m. 9. Kiemelés tőlem.

¹⁴ Cleanth Brooks: AZ IRÓNIA MINT STRUKTURÁLIS ELV. (Ford. Vámosi Pál.) In: AZ EL NEM KÉPZELT AMERIKA. (Szerk. Ország László). Európa, Bp., 1974. 619. Angolul: „the obvious warping of a statement by the context”. A már említett tanulmánykötetben (WWU) egyszer már felbukkan a szó ugyancsak a kontextus ironikus, torzító hatásával kapcsolatban: „Amikor egy versbeli állítást vizsgálunk, az számunkra úgy jelenik meg, mint a vízbe állított pálca, torzítva [warped] és megtörve [bent].” (211.)

¹⁵ Természetesen a „vetemedik” jelentéshez társulhat a „meghibban, esztét vesztí” is, de érdekes módon egyúttal a monomániás, egyoldalú gondolkodásra is utalhat.

¹⁶ Szövegszerűen elemzésre kerül Thomas Gray ÉLÉGIA EGY FALUSI TEMETŐBEN, egy Shakespeare-dal (SZHIVIA) a KÉT VERONAI NEMES-ből, William Wordsworth LUCY-versek és Randall Jarrel NYOLCADIK LÉGIERŐ, valamint utalásokat találunk az újkritikusok kedvelt metafizikus költőinek, John Donne-nak és Andrew Marvellnek a verseire.

¹⁷ Brooks: AZ IRÓNIA MINT STRUKTURÁLIS ELV. 631.

¹⁸ Brooks példaként egy A. E. Housman-verset hoz (VÁSÁRON), amiben a „2x2=4” állítás kontextualizálódik: „Hogy kétszer kettő négy s nem öt / s nem három, a tudat / már sok-sok szívet átütött / és átüt még sokat.” L. Brooks: i. m. 621.

csak az orosz strukturalista Bahtyin),¹⁹ és bár elismeri, hogy talán a mai kritikusok – különösképpen ő maga – túlságosan gyakran folyamodnak az irónia szó használatához, nincs jobb terminus. Az igazi költészet iróniát tartalmaz, de másképp, mint a romantikusoknál – paradox módon csak az igazán ironikus vers képes ellenállni az iróniának: „...olyan költészet[hez], amely az uralkodó hang iránt nyilvánvalóan ellenséges elemeket sem hagyja ki, s amely – mivel az irrelevánsat és a disszonánsat is magába tudja olvasztani – kiegyezett önmagával s az irónia oldaláról sebezhetetlen. [...] Az irónia részéről való sebezhetetlenség a kontextus stabilitását jelenti, olyan kontextusét, amelyben a belső nyomások kiegyensúlyozzák és kölcsönösen alátámasztják egymást. Stabilitása olyan, mint egy boltív: épp azok az erők, amelyeket arra szántak, hogy a földre húzzák le a köveket, valójában az alátámasztás elvét szolgáltatják – oly elvet, amelyben a lökés [thrust] és az ellenlökés [counterthrust] a stabilitás eszközévé válik”.²⁰ Vagyis szükséges az (ironikus) kontextus feloldása, hogy a sokféleség és az ellentétek beépítése, kiegyenlítődése létrehozza a dinamikus struktúra boltívet. Az egyszerre megfeszülő és meghajló (*warped*) boltív a struktúra (túl) feszített stabilitását jeleníti meg – felfüggesztve a levegőben. A tanulmány másik visszatérő lebegő metaforája a papírsarkányé, amely röptét szintén a helyes súlypontosítás és az egymásnak feszülő erők összjátékának köszönheti. A korábban idézett részlet kompozíciója az irónia segítségével a levegőbe „emelkedik”, de nem szakad el a földtől. Az ilyenfajta „lebegés” földközeli, mint a romantikusok célként tételezett „új poézise”; Brooks állítja, hogy az iróniában feloldható az egyedi és az egyetemes ellentéte. Az „újkritika” példaként állított igazi költészetében „a téma a megfelelő szimbólum, a benne levő metaforák meghatározása és kifinomítása útján annak a valóságnak a részévé válik, amelyben élünk – sokoldalú, háromdimenziós felismerésre, amely konkrét tapasztalatban gyökerezik, és abból sarjad ki. Ebben a folyamatban még az általánosítással szembeni ellenállásnak is megvan a maga szerepe – sőt még az egyedi dolgoknak az egyetemes ellenében való vonzása, az ellentétes témák közti feszültség is szerepet játszik itt”.²¹

Paul A. Bové amerikai dekonstruktor a brooksi iróniát a kierkegaard-i irónia alapján bírálja. Az Új Kritika iróniájában a szókratészi ironikus szubjektum felfüggesztését (l. kosár, koporsó)²² látja: az ironikus szubjektumhoz hasonlóan Brooks kritikus pozíciója is az irónia adta „negatív szabadságé, amiben tagadja az időt és történelmet”.²³ Úgy vélem azonban, hogy a szókratészi irónia felfüggesztettsége mellett az Új Kritika gyakran hangoztatott lebegése inkább a romantikus irónia végtelen oszcillációját idézi. Bové – ki nem mondott módon²⁴ – inkább Kierkegaard-nak a romantikus iróniát elmarasztaló mozzanatait alkalmazza a modernitás iróniafogalmára. Kritikáját összegezve elmondható, hogy az újkritikusok (modernitás) – csakúgy, mint a kora romantika ironológusai – a költészetet állították a fennálló valóság helyére, ezzel eloldva tőle ma-

¹⁹ A BESZÉDELMÉLETI JEGYZETEK-ben Bahtyin is kötelezővé teszi az iróniát: „Az irónia mindenütt jelen van – a leg-halványabb illékony árnyalatoktól a nevetéssel határos harsány formáig. Az újkor embere nem kinyilatkoztat, hanem beszél, vagyis amit mond, azt mindig fenntartással mondja.” In: Mihail Bahtyin: A BESZÉD ÉS A VALÓSÁG. FILOZÓFIAI ÉS BESZÉDELMÉLETI ÍRÁSOK. (Ford. Könczöl Csaba.) Gondolat, Bp., 1986. 517.

²⁰ Brooks: AZ IRÓNIA MINT STRUKTURÁLIS ELV. 623.

²¹ Brooks: i. m. 635.

²² A zárójeles megjegyzés a kierkegaard-i metaforákkal kiegészíteni hivatott Bové elemzését.

²³ Paul A. Bové: CLEANTH BROOKS AND MODERN IRONY: A KIERKEGAARDIAN CRITIQUE. In: *Boundary Two*, 1976/4:3. 735.

²⁴ A romantikusokra nyíltan nem utal, illetve egy helyen azonosítja Solger és Brooks pozícióját, mivel mindketten „valóságuk korlátait csak úgy haladhatták meg, hogy az embert megosztották, és tagadták annak időbeli és földhöz kötődő érdekleteit”. Paul A. Bové: i. m. 742.

gukat. A költészet atemporális világában a történelem és a történeti múlt mitikussá transzformálódik, mintegy „ironikus verssé” lesz. Az autentikus létezés temporális *Da-sein*je helyett az ironikust a nem létező, a jelen nem lévő érdekli. Bové a brooksi jogosulatlan iróniával szemben Kierkegaard iróniájának (posztmodern) érdemeit emeli ki: Kierkegaard képes volt uralt iróniájában álneves művei, illetve egész életműve felett lebegni, ám nem szakadt el a valóságtól. Vagyis „*az irónia ironizálásával visszafordult a Világhoz, és többre értékelte a Világot a Szó világánál [World over Word]*”.²⁵

Bové meglátásai helytállóak, amennyiben a modernitás kontextuális iróniáját a kierkegaard-i egzisztenciális, módszertani irónia felől tekintjük. Kierkegaard keresztény hitében²⁶ a szókratészi iróniát alkalmazva (uralva) egész életművét ironikussá tette, az újkritikusok erre nem vállalkoztak, de hittek az irónián túli harmónia elérésében. Brooks-nál az irónia, amely eredetileg is az elemek egy bizonyos *szövegösszefüggésben* való megváltozására utalt, „*a meg nem felelések felismerését*” jelenti; az irónia a kompozíciót létrehozó temporáltszerű strukturális-textuális szervezőerő lesz.

II

Paul de Man, bár az újkritika „close reading”-jét, mint az olvasás fontosságát hangsúlyozó módszert általánosságban elfogadja,²⁷ alaposabb vizsgálattal kimutatja, hogy az nem is annyira „szoros” (*close*): szerinte az olvasásnak következetesebbnek kell lennie. Az újkritikusok a szöveg nehezen érthető elemeire figyeltek – ami mintha előlegezné Paul de Man retoricitását –, de ezeket a „problémás” szövegromboló, az egységet szétziláló elemeket ismerős, könnyen érthető nyelvre fordították le. Vagyis felfigyeltek a jelentést megbontó alakzatokra – metaforákra, szimbólumokra, paradoxonokra és az iróniára –, de csak azért, hogy megmentsék a szöveg struktúráját, hogy megmentsék a szöveget. Paul de Man szoros olvasása során éppen ezekre a megértésakadályokra, retorikai trópusokra figyel; inkább szétrobbantja a modernek boltívet, és elnyiszálja a sárkány reptetőzsinórját: szóródjon csak minden szerteszét. Ugyanakkor Paul de Man úgy véli, hogy az újkritika metaforikus nyelvezete önmagát dekonstruálja, hiszen az organikus kompozíció egységének hangsúlyozásával párhuzamosan állandóan a szöveget szétziláló elemekkel foglalkoznak. Így az újkritikusok belátásai vakságukról árulkodnak, illetve vakságuk adja igazi felismeréseiket.²⁸ Visszatekintve „belátható”, hogy a brooksi tanulmány optimista „kompozicionális” hite nélkül az ellentétes erők (lökések és ellenlökések) egymásnak feszülése csak a legszerencsésebb esetben eredményezhet stabilitást. Az ott bemutatott példáktól eltekintve nem biztos, hogy minden kontextus kiállja az irónia próbáját – az újkritika kontextusa semmiképpen sem, mondhatni, ez lesz az újkritika (posztmodern?) iróniája. Hamlin is így olvassa Paul de Man tanulmányát, mivel kijelenti, hogy az újkritikában „*az irónia, amely a totalizáló elv, »a kri-*

²⁵ Bové: i. m. 753.

²⁶ Talán furcsának tűnhet egymás mellett hit és irónia, ám olyan véleménnyel is találkozhatunk, hogy az igazi keresztény hitben is van helye az iróniának. Jean Grosjean szerint Jézus szeretetre alapozott iróniájával az emberi önzést „támadta”. L. J. Grosjean: A KRISZTUSI IRÓNIA. (Ford. Varga Máttyás.) In: *Pannonhalmi Szemle*, 1998/2.

²⁷ L. Paul de Man: ELLENSZEGÜLÉS AZ ELMÉLETNEK. (Ford. Huba Miklós.) In: *SZÖVEG ÉS INTERPRETÁCIÓ*. (Szerk. Bacsó Béla.) Cserépfalvi, Bp., 1991. 110. L. még *SZEMIOLOGIA ÉS RETORIKA*. In: *AZ OLVASÁS ALLEGÓRIÁI*. (Ford. Fogarasi György.) Ictus, Szeged, 1999. 14.

²⁸ L. Paul de Man: FORM AND INTENT IN THE AMERICAN NEW CRITICISM. In: *BLINDNESS AND INSIGHT: ESSAYS IN THE RHETORIC OF CONTEMPORARY CRITICISM*. Oxford UP, New York, 1971. 20–35.

tkai folyamat vezérelve» és az »irodalmi nyelv különféle struktúráinak felfedése« közötti konfliktus egyértelmű következményeként jön létre, ellentmond a teljesség premisszájának”.²⁹ Mindössze az a baj, hogy az idézet iróniája nem az újkritika iróniafogalmát jelöli, hanem az irónia iróniáját; az újkritikát elemző tanulmányában Paul de Man ekkor még nem használja ilyen értelemben a szót.

Paul de Man két tanulmánya is az iróniát állítja a középpontba; a két írás eltérést – pontosabban továbblépést – mutat az irónia értelmezésében. Az allegóriával és az iróniával foglalkozó A TEMPORALITÁS RETORIKÁJA első tanulmánykötetében, a BLINDNESS AND INSIGHT-ban jelent meg 1971-ben, és AZ IRÓNIA FOGALMA (THE CONCEPT OF IRONY) előadás-ként hangzott el 1977-ben az Ohioi Egyetemen.³⁰ Az első szöveg a romantikus irónia-felfogáshoz kapcsolódik, a második, bár a címe egyértelműen Kierkegaard doktori disszertációjára utal, ugyancsak a romantikus iróniát értelmezi, ám más következtetésekre jut. A korábbi tanulmányban az irónia problémája az allegóriához való hasonlósága alapján bontakozik ki. Paul de Man a két trópusú úgy mutatja be, mint amiben a jel és jelentés kapcsolata diszkontinuus, külsőleg meghatározott, hiszen „a jel mindkettőnél olyasmire utal, ami eltér szó szerinti jelentésétől, funkciója pedig épp ennek az eltérésnek a tematizálása”.³¹ Az idézett meghatározást a retorikai hagyományban mintegy kétezer évig – és még azóta is – meglévő „mond valamit és mást ért” jelentés hívta életre. Azonban könnyen belátható, hogy ezzel nem jutottunk közelebb az irónia meghatározásához: a fenti megállapítás a figurális nyelv egészére nézve igaz.

Az irónia első teoretikusaiként Friedrich Schlegel és Solger neve kerül elő, de mellettük E. T. A. Hoffmann és Kierkegaard is megemlíthető: mindannyiuknál az irónia iránti érdeklődés együtt jár az allegória irántival – ugyanakkor másoknál (Hölderlin, Wordsworth, Rousseau) meg egyáltalán nem. Paul de Man másik észrevétele is, miszerint a modern regény fejlődése összekapcsolódott az irónia fogalmával, az ironológiával, csak megszorításokkal igaz. Még Schlegel is – Goethe és Jean Paul mellett – inkább a megelőző korok regényeihez (l. Sterne TRISTRAM SHANDY, Diderot MINDENMIND-EGY JAKAB) fordul ironikus példákért, Angliában és Franciaországban pedig a regény fejlődése nem párosul az irónia iránti érdeklődéssel. Az ironológiatörténeti fogódzó utáni kutatást Paul de Man így fejezi be: „Elmondható, hogy a XIX. század legnagyobb ironikusai többnyire nem regényírók: ugyan előszeretettel használnak regényszerű formákat és eszközöket – gondoljunk Kierkegaard-ra, Hoffmannra, Baudelaire-re, Mallarméra vagy Nietzsche-re – mégis jellemzőbbek rájuk az aforisztikus, frappáns és rövid szövegek... mintha csak volna valami az irónia természetében, ami gátat szab kitartó alkalmazásának.”³²

Az irónia történetének megírása kétségkívül nem kecsegtet követhető kronológiával, valamint csúcs-, illetve fordulópontokkal. Az egyes elméletek az irónia mibenlétének meghatározására tett kísérletként érthetők, és igazából ismétlik egymást. Termé-

²⁹ Cyrus Hamlin: LITERARY HISTORY BEYOND NEW CRITICISM: DE MAN'S ESSAYS ON ROMANTICISM AND MODERNITY. In: (DIS)CONTINUITIES: ESSAYS ON PAUL DE MAN. (Szerk. Luc Herman, Kris Humbeec és Geert Lernout.) Rodopi B. V., Amsterdam, 1989. 144. Paul de Man csak az újkritika ellen fordította saját iróniáját, vagy az újkritika saját iróniája fordította Paul de Man maga ellen?

³⁰ L. Paul de Man: A TEMPORALITÁS RETORIKÁJA. (Ford. Beck András.) In: AZ IRODALOM ELMÉLETEI I. Jelenkor, Pécs, 1996. Az előadás szövegét az angol alapján elemeztem. (In: AESTHETIC IDEOLOGY. [Szerk. és bev. Andrzej Warminski.] University of Minnesota Press, Minneapolis/London, 1996.) Időközben azonban megjelent a kötet magyar fordítása. Az idézeteket a magyar kiadásból vettem. L. Paul de Man: AZ IRÓNIA FOGALMA. In: ESZÉTIKAI IDEOLÓGIA. (Ford. Katona Gábor.) Janus/Osiris, Bp., 2000.

³¹ Paul de Man: A TEMPORALITÁS RETORIKÁJA. 34.

³² Paul de Man: i. m. 36. Kiemelés tőlem.

szetesen illik ismerni és lehetőleg „használni” (inkább játékba hozni) a megelőző definíciós kísérleteket. Miután Paul de Man túljutott az előzmények bemutatásán, maga is vállalja az irónia definícióját az alakzat struktúrájából kiindulva. Az iróniát „*az én belső problémájává*” teszi, s ezt az iróniáról szóló szövegek segítségével fogja megvizsgálni igen nagy körültekintéssel, hiszen „*úgy tűnik, mintha csak a nyelv olyan módozatának leírásával mondhatnánk el*” ténylegesen, *mit is gondolunk, amely nem azt gondolja, mint amit mond*”.³³ A kijelentés az iróniát akarja ki-jelenteni, de eleve ironikus alapállásból: lehet, hogy az ironikus kijelentések tükrözve igazán azt fejezik ki, amit gondolunk?

Paul de Mannak ténylegesen sikerül kiszakadnia az ironológia kötelező köreiből, és kiindulási pontként olyan szöveget talál, amely ténylegesen nem azt gondolja, amit mond. Baudelaire esszéje A NEVETÉS MIBENLÉTÉRŐL egy szóval sem említi az iróniát: a komikumról, illetve nevetésről értekeznek, amit az utcán megbotló ember látványa kelt a nézőben.³⁴ Egy korábbi írásában Paul de Man már elemzi Baudelaire esszéjét, és kijelenti, hogy a szövegben használt humor szó „*megfelel az iróniának*”, mi több, „*a schlegeli és solgeri romantikus irónia egyértelmű kései változata*”, illetve „*Baudelaire és Kierkegaard iróniaértelmezése egymáshoz nagyon közel áll*”.³⁵ Nos, ez így kissé önkényes túlzásnak tűnik, ám mivel nem célozom a baudelaire-i humorfogalom kutatására, itt most csak rácsodálkozom a párhuzamok nagy ívű felvázolására. Mindamellettt a megkettőződés, *dédoublement* Baudelaire-től vett gondolata – inkább szava – kétségtelenül továbbblendíti Paul de Man iróniaértelmezését. A *dédoublement* ebben az esetben arra a képességre (tehetségre?) utal, hogy „*az ember egyszerre tud saját maga és valaki más lenni*”,³⁶ reflektív tevékenységében éne úgymond megkettőződik. Vagyis tudati tevékenységről van szó, aminek működésbe lépését és a „tudat hasadását” bukásnak, illetve a Bukásnak kell megelőznie: ez a mozzanat az embert természeti lény voltára emlékezteti. Bevallom, könnyebben olvasnám ironikusan e sorokat, de visszafogom magam, és inkább elfogadom a metaforikát, amelynek kifejtésével Paul de Man (végre) eljut az író/filozófus nyelvi bukásához (nyelvbotlásához): „*Az ironikus kettős én, melyet az író vagy filozófus a nyelve segítségével alkot, úgy tűnik, csak empirikus éne kárára jöhet létre, azáltal, hogy a misztifikált egyensúly állapotából lebukik (vagy felemelkedik) saját misztifikációja tudatosításának szintjére. Az ironikus nyelv a szubjektumot kettőszítja egy inautentikus empirikus énrre és egy olyan énrre, amely csak ennek az inautentikusságnak a tudását hordozó nyelv formájában létezik*”.³⁷ A megkettőződés ironikus folyamata nem örömteli (bár Paul de Man szerint nevetés kíséri), és már Kierkegaard-tól és Schlegeltől tudjuk, hogy a szédületig, illetve az örületig fokozódik.³⁸

³³ Uo. Kiemelés tőlem.

³⁴ Lehetséges, hogy a példa „esetlensége” és a kiváltott nevetés okozza averziómat, hiszen Kierkegaard-nál van példa hasonló ironikus szemlélésre. A „*természet iróniájáról*” (amit dramatikus iróniának is nevez) azt írja, hogy a természet jelenségeinek iróniáját csak a szemlélő tartja ironikusnak – igaz, nevetésről szó nincs. Ugyanakkor a minden embert összekapcsoló nevetés inkább a bahtyini népi nevetéskultúrát idézi, amelynek újfent nem sok köze van az iróniához. A népi nevetés közös, öntudatlan és humánus; míg az irónia szétválaszt, izolál, reflektált és ördögi. L. Bahtyin: A NÉPI NEVETÉSKULTÚRA ÉS A GROTESZK.

³⁵ Paul de Man: ALLEGORY AND IRONY IN BAUDELAIRE. In: Paul de Man: ROMANTICISM AND CONTEMPORARY CRITICISM. THE GAUSS SEMINAR AND OTHER PAPERS. (Szerk. E. S. Burt, Kevin Newmark, Andrzej Warminski.) The Johns Hopkins UP, Baltimore and London, 1993. 111–113. A Gauss-szeminárium 1967-ben volt.

³⁶ Paul de Man: A TEMPORALITÁS RETORIKÁJA. 38.

³⁷ Paul de Man: i. m. 41.

³⁸ Paul de Man „*a túlzás szédülete*” kifejezésre hivatkozik, amit Baudelaire már idézett művében egy pantomim-előadás leírása kapcsán használ. Ugyancsak nem találom ironológiailag meggyőzőnek a pantomim komikumának ironikusságát, bár Schlegel is lát némi iróniát a commedia dell'arte komikumában: ő Scaramouche „*gyöngéd ironikus*” fenékebe rúgásaira utal. L. F. Schlegel: AZ ÉRTHETLENSÉGRŐL. 87.

Az irónia örületében az ironikus nincs tudatában saját örültségének, mintha leválna róla örülete, és így ezzel a távolítással képes arra reflektálni. A kérdés az, vajon ezzel az irónia a meghasadt én gyógyszereként működik-e, és képes-e visszavezetni az egyént a világba (modernitás), vagy éppenséggel tovább mélyíti a szakadékot a világ és az ironikus szubjektum között (posztmodernitás). Paul de Man az irónia terápiaszerrű felfogására Jean Starobinskit idézi, aki szerint a világba való visszatérés lehetséges (az irónia tengeréről), és végül „*minden dolog egyesül a szellem birodalmában*”.³⁹ Starobinski Hoffmann BRAMBILLA HERCEGNŐ című regényének zárlatát hozza példaként, amelyben a színész házaspár a családi idill formájában rátalál a boldogságra. Azonban Paul de Man óva int attól, hogy ezt „*boldog befejezéseként*” olvassuk; a regény záróképei még hamisabbak, mesterkéltőbbek a művészet és élet összekapcsolására tett korábbi próbálkozásoknál. Ugyancsak hibásnak mutatja Szondi romantikus iróniaértelmezését, amely – hasonlóan Starobinski gondolatához – az iróniának a jelenvaló (elfogadható) megsemmisítésén túl a „*jövőbeli beteljesülést megengedi*”.⁴⁰

Az iróniára való reflexió, illetve az irónia okozta kettősségre történő reflexió (a reflexió reflexiója) nem csökkenti az irónia rombolóerejét, hanem hatványra emeli. Ezzel elérkeztünk (el sem távolodtunk) a schlegeli „*irónia iróniájá*”-hoz: „*A négyzetre emelt irónia ereje vagy az »irónia iróniája«, mely az irónia szükségszerű folyamánya, éppenséggel nem a világhoz való visszatérést jelzi, hanem saját fikcionális jellegét emeli ki és tartja fenn azzal, hogy nyilvánvalóvá teszi a világ és a fikció világa összebékítésének mindenkori kivihetetlenségét.*”⁴¹ Paul de Man Schlegelnek egy korai töredékét idézi, miszerint „*az irónia állandó(sult) parabázis*”. Paul de Man szerint a parabázisban az irónia iróniájával a szerző azért hangsúlyozza iróniáját, hogy így „*ne váljon saját iróniájának áldozatává*”.⁴² Az ifjú Schlegel az „új poézis” állandó alakulása adta végtelen szabadságban talán tényleg hitte, hogy az irónia jótékony. Ezzel szemben inkább úgy tűnik, hogy kiszólásaival a szerző – bár azt hiszi, ezúttal ura a helyzetnek – ismételten csak áldozat, egy „újabb” irónia áldozata. Erre már Schlegel is utal az Athenaeum-korszakot lezáró AZ ÉRTHETETLENSÉGRŐL című esszéjében, ahol az iróniafajták bemutatásakor – a durva, finom, becsületes, drámai és kettős irónia mellett – az „*irónia iróniájáról*” beszél: „*Végül az irónia iróniája. Ez többnyire olyan metszőn ironizálja az iróniát, hogy alkalmasint el is unjuk, ha mindeniütt és egyre csak ezt kell hallanunk. Amit azonban itt az irónia iróniáján érteni kívánunk, az többféle úton áll elő. Létrejöhet, ha az iróniáról – mint az imént is – irónia nélkül beszélünk; ha ironikusan szólnak az iróniáról anélkül, hogy észrevennénk, hogy ugyanekkor jómagunk egy másik*

³⁹ Paul de Man: A TEMPORALITÁS RETORIKÁJA. 44.

⁴⁰ Paul de Man: i. m. 48. Érdekes, hogy Szondi kijelentése nem éppen így értelmezhető. Werner Hamacher tanulmányából pedig kiderül, hogy Paul de Man félreértette Szondi kijelentését a romantikus irónia időbeliségére vonatkozóan. A Paul de Man által is idézett Szondi-tanulmány tiecki komédiát elemző mellékletében a német *vorläufig* szó nem (a Paul de Man-i) „*ideiglenes*, hanem „*előzetes*” értelemben szerepel: „*A romantikus irónia a realitást valami előzetesként fogja fel, és a maga részéről csak olyasmit hoz létre, ami előzetes.*” L. Peter Szondi: FRIEDRICH SCHLEGEL UND DIE ROMANTISCHE IRONIE. (In: SCHRIFTEN II. Suhrkamp, Frankfurt/Main, 1978. 25.) Idézve in: Werner Hamacher: LECTIO. (Ford. Szabó Csaba.) Vagyis a beteljesülés mint ígéret is csak kezdetként adott – ez a „*prológus*” (az élethez) abszolút érvényű: „*Ha azonban az elő-játék, amit a prológus mint előzetesség drámai formája mutat be, »végérvényes«, akkor realitás és »jövőbeli egysége« csakis emez egység ironikus »anticipációjának« módusában lehetséges. A jövő helye a prológusa, az egység helye a meghasonlás.*” Werner Hamacher: LECTIO – DE MAN IMPERATÍVUSA. (Ford. Szabó Csaba.) In: ENTFERNTES VERSTEHEN. Frankfurt/Main, Suhrkamp, 1998. Kéziratban.

⁴¹ Paul de Man: A TEMPORALITÁS RETORIKÁJA. 46–47.

⁴² Uo.

sokkal kirívóbb irónia céltáblái vagyunk; ha nem tudunk szabadulni az iróniától, mint ahogy ez az érthetlenséggel kapcsolatos jelenlegi kísérletünknel történni látszik; ha az irónia modoros-sággá fajul, s így éle a költő ellen fordul; [...] ha az irónia megvadul, és fékezhetetlenné válik.”⁴³ Nem lehet megszabadulni az iróniától – még ebbe a kijelentésbe is belopakodott. Úgy tűnik, saját játéktérén – és most nagyon a körén belül vagyunk, pontosabban a koncentrikus körei spirálisan befelé szűkítik a teret, hogy majd átfordulva a végtelenbe (az örület végtelenjébe?) táguljanak – az irónia verhetetlen.

Érdekes nézőpontváltás és csúsztatás van a Paul de Man-i szövegben, amire a szerző nem reflektál. Először a megbotló ember látványa vezet a néző megkettőződéséhez, vagyis a néző ironikusságáról van szó, ami később a szerzők, filozófusok és írók nyelvi hasadtsága ironikusságának értelmezésébe fordul át. Tehát az irónia játékában nemcsak a szerző válik áldozattá, hanem az olvasó is. Az olvasóban már eleve az olvasás elkezdésekor végbemegy a világról történő leválás (megkettőződés), és a fikció „parabázisszerű” tudatosításával újabb hasadásnak kell végbemennie. Az irónia iróniájával, újabb és újabb távolítások alkalmazásával a folyamat egyre nyugtalanítóbb és ezzel együtt vég nélküli – nemcsak az ironikus, hanem az őt komolyan vevők (olvasók, értelmezők) számára is.⁴⁴ Az ironikus szubjektum az irónia örvényében – ahogy Paul de Man írja: „a jelentésétől mindinkább elszakadó nyelvi jel szűkülő örvényében” – vergődik. Kiútként csak „a nyelven túli hitbe való ugrás” jelenik meg: ez történik Schlegel és Kierkegaard életében is. Ezen a ponton Paul de Man visszatér az allegória és az irónia hasonlóságára, amit a két dekonstruktív alakzat temporalitása jelent: mind az allegóriát, mind az iróniát az eredetétől való eltávolodás jellemzi. Míg az allegória diakrón (narratív), addig az irónia (villanásszerűen) szinkrón struktúrájú: „Mivel léte alapvetően a jelenhez kötődik, [az irónia] nem ismer emlékezést, sem prefigurális időtartamot, az allegória viszont teljességgel az ideális időben létezik, mely sohasem az itt és most, hanem mindig múlt vagy végtelen jövő. [...] A két alakzat – gyökeres hangulati és strukturális különbségeik ellenére – mégis ugyanannak az időtapasztalatnak a két oldalát képviseli.”⁴⁵ Paul de Man hibásnak tekintené a két trópus hierarchizálását. Úgy véli, az ironikus pillanatok beépülhetnek az allegorikus időtartamba, és erre Stendhal A PÁRMAI KOLOSTOR-át hozza példaként, amit „az irónia allegóriájának” nevez. Vagyis, bár elveti a két alakzat bármelyikének primátusát, az irónia allegóriája kifejezés mégiscsak azt erősíti, hogy az allegória képes az iróniát uralni, annak mozzanatait, pillanatait magába építeni.⁴⁶

⁴³ F. Schlegel: Az ÉRTHETETLENSÉGRŐL. 87.

⁴⁴ Derrida a MÉMOIRES-ban Paul de Manról kijelenti, hogy „maga volt az irónia” (8.), és hogy az enigmatikus schlegeli „irónia iróniája” nála affirmációt jelentett: „Az irónia mögött, túl a legszigorúbb, a legkritikusabb, a legkíméletlenebb irónián, az »Ironie der Ironie«-ban, amiről Schlegel beszél, akit előszeretettel idézett, Paul de Man az affirmáció gondolkodója volt. Ezzel azt akarom mondani – és ez talán nem lesz rögtön világos, talán sosem lesz az –, hogy ő maga létezett egy affirmáció emlékére.” Jacques Derrida: MNEMOSZÜNÉ. (Ford. Németh Helga és Fogarasi György.) In: *Pompeji*. 1997/2–3. 161. Illetve Jacques Derrida: MÉMOIRES – PAUL DE MAN SZÁMÁRA. (Ford. Simon Vanda.) Jászóveg Műhely, Bp., 1998. 8. és 41. A dolog valóban homályos, tekintve, hogy Paul de Man sem értékeli affirmatívnak az irónia iróniáját.

⁴⁵ Paul de Man: A TEMPORALITÁS RETORIKÁJA. 57.

⁴⁶ A regény (villanásszerű) elemzése előtt Paul de Man egy Wordsworth-verset elemez, amelyet annak ironikusságát elutasítva allegorikusnak és metaironikusnak tart. A sírfeliratszerű vers érdekessége, hogy Paul de Mannal ellentétben Brooks a fentebb elemzett ironológiai tanulmányában ironikusnak tartja.

III

A fentebb elemzett tanulmányt követően Paul de Man „ironiakonceptiója” módosul, amely *AZ IRÓNIA FOGALMA* című előadásában érhető tetten. Az előadásából előljáróban két dolgot emelnék ki: először is, hogy ezúttal nem az allegóriával való hasonlóság és különbözőség felől közelít az iróniához, hanem az irónia teoretizálása érdekli; másrészt, hogy saját korábbi iróniaértelmezését revízió alá veszi.⁴⁷

Bár a cím Kierkegaard doktori disszertációjára utal, két félrevezető (és félreértett) megjegyzésen kívül több nem érinti az iróniáról valaha is írt legjobb könyvet; a főszerep ismételten Schlegelé.⁴⁸ Pontosabban, amint azt a cím is kifejezi, az irónia meghatározásának kérdése áll a középpontban, amennyiben komolyan lehet venni (a címet). Paul de Man szerint a kierkegaard-i cím és így az övé is „ironikus, hiszen az irónia nem egy fogalom – és az elkövetkezendőkben részben épp e tétel kifejtésébe bocsátkozom”.⁴⁹ A probléma felvezetésekor Paul de Man egy Schlegel-töredékre utal, miszerint az irónia enigma: „Aki nem képes rá, annak a legnyitabb színvallás után is talány marad” (K 108). És valóban, ennek szellemében a romantikus ironológusok – F. Schlegel, Solger, Hegel és Kierkegaard – egymáson kérték számon a definíciót. A holtpontról valamelyest elmozdulva/elfordulva Paul de Man arra hívja fel a figyelmet, hogy az irónia egy alakzat, trópus, amely – idézi Northrop Frye-t – „elfordul [kitér – A. E.] [turn] a direkt kijelentéstől vagy annak nyilvánvaló jelentésétől”.⁵⁰ Paul de Man azért emeli ki az igét, mert a latin *tropus*, illetve görög megfelelője eredetileg az „eltérít, elfordít” igéből származik.⁵¹ Így a trópus szóban benne van az adott alakzatnak szó szerinti jelentésétől a figuratív/átvitt értelem felé való elfordulása, elmozdulása. Ám az irónia a többi trópussal – metafora, metonímia és szinekdoché – összevetve radikálisabb negativitást, elfordulást hordoz: „Az irónia a trópusok trópusának tűnik, a névadónak, amelynek alapján a terminus »elfordulás«-ként való meghatározása történik, ám e fogalom [az irónia] olyan tág és mindent felölelő, hogy magába foglalná az összes trópusot. S amennyiben kijelentjük, hogy az irónia

⁴⁷ Az előadás keletkezéséhez írott magyarázó jegyzet szerint az előadás szövege – ami ebben a formában egyetlen magnókazettán maradt fenn – több jegyzetcsoportha épül. Az egyik csoport Paul de Mannak az iróniáról 1976-ban a Yale-en tartott, *AZ IRÓNIA ELMÉLETE* című szemináriumsofogat jegyzeteivel van kapcsolatban *IRÓNIA – AZ IRÓNIA TÖRTÉNETE* vázlatcím alatt, a másik csoport egy be nem fejezett tanulmány, *AZ ALLEGÓRIA IRÓNIAI FOLYTATÁSA* lenne. L. Paul de Man: *AZ IRÓNIA FOGALMA*. In: *ESZTÉTIKAI IDEOLÓGIA*. 175. Érdemes megfigyelni a címekben, hogyan fordult Paul de Man érdeklődése egyre inkább az irónia fogalma felé.

⁴⁸ Korábban is utaltam Paul de Man azon észrevételeire, miszerint az irónia teoretikusának, illetve az egyik legnagyobb ironikusnak nevezi Kierkegaard-t. A Warminski *AZ ESZTÉTIKAI IDEOLÓGIÁ-HOZ ÍRT BEVEZETŐJÉBEN* Paul de Mannak egy 1983-as leveléből idézi a szerző tervezetét, amit végül nem tudott kivitelezni. Az eredetileg *ESZTÉTIKA, RETORIKA, IDEOLÓGIA* című tanulmánykötet tartalmazott volna egy újabb Schlegel-fejezetet, *ESZTÉTICIZMUS: SCHILLER ÉS FRIEDRICH SCHLEGEL KANT- ÉS FICHTE-FÉLREOLVASATA* címmel – amit *AZ IRÓNIA FOGALMA* előadás részben lefed –, illetve egy Kierkegaard-fejezetet, *A VALLÁS ÉS A POLITIKAI IDEOLÓGIA KRITIKÁJA KIERKEGAARD-NÁL ÉS MARXNÁL*. L. A. Warminski: *INTRODUCTION – ALLEGORIES OF REFERENCE*. In: *AESTHETIC IDEOLOGY*, 2. A magyar fordítás utószavában erre Bókay Antal is utal. (Paul de Man: *ESZTÉTIKAI IDEOLÓGIA*. 217.)

⁴⁹ Paul de Man: *AZ IRÓNIA FOGALMA*. 175.

⁵⁰ Paul de Man: i. m. 177. Illetve Northrop Frye: *A KRITIKA ANATÓMIÁJA*. 39.

⁵¹ A görög *τροπω* – és ennek megfelelően főnévi származéka is – „háta fordít, megfutamodik, menekül” jelentést is hordoz; vagyis a megfordulásban a dolog megkerülése (megkönnyítése?) is benne foglaltatik. Olyannyira, hogy a latin *tropologia* nemcsak „képleges, átvitt értelmű beszéd”, hanem „kerülő szó” is. L. ÓGÖRÖG–MAGYAR SZÓTÁR, 1087., 1095., valamint Finály Henrik: *A LATIN NYELV SZÓTÁRA*. Franklin Társulat, Bp., 1884. 2031.

»minden trópus magában foglal«, vagy az irónia »a trópusok trópusa«, akkor kétségtelenül mondtunk valamit, ám ez még meglehetősen távol esik a definíciótól.»⁵² Nem tudom, hogy ez utóbbi megjegyzésével Paul de Man a brooksi meghatározást kérdőjelezi-e meg, mivel nem tesz utalást Brooksra. Mégis a trópus „elfordulásában” (*turning*) kétségkívül van valami a kontextuális irónia „elhajlásából/torzulásából” (*warping*), mindamellett a brooksi kifejezés sokkal erőteljesebb – mintha Paul de Man itt ilyet keresne.

A bevezető rész másik megszokott ironológiai mozzanataként Paul de Man utal az irónia első megjelenési formájára: a görög ókomédia *alazón*jával szemben színre lépő *eirón*ra. Paul de Man – ügyesen és dicséretesen – felismeri, hogy az iróniáról szóló diszkurzusok is e két mintaadó figura szerint konstituálódnak. Meglátása szerint az amerikai kriticismus (új és legújabb?)⁵³ iróniaértelmezése és ő maga játssza az *alazón* szerepét, míg a német ironológia az *eirón*, aki saját iróniaértésében csendesen mosolyog az amerikai definiálási kísérleteken. Ez az érdekes Paul de Man-i elszólás (az elfordulásban) a „renegát” újkritikus Kenneth Burke észrevételére „játszik rá”. Burke A NÉGY ALAPVETŐ TRÓPUS (1941) című tanulmányában – azon túl, hogy az iróniát a dialektikával kapcsolja össze, és „a *perspektívák perspektívájának*”, sőt „a megfordítás stratégiai pillanatának” nevezi – a romantikus iróniát is értelmezi: „[a romantikus irónia] az iróniának az a változata, amely tulajdonképpen a kulturális nyárspolgárság esztétikai ellentétéként jött létre, s amelynek jegyében a művész az általa elhúszított szerepen kívülre és annak fölébe helyezte magát”.⁵⁴ Vagyis az irónia egyszerre alázatos és felsőbbrendű, amit úgy ér el, hogy látszólag hasonul az *alazón*hoz; úgy tesz, mintha elfogadná annak nézeteit. Erre a problémára már többször kitértem, hangsúlyozva, hogy az irónia tételezi az *alazóniát*, szüksége van rá. A dekonstrukció kapcsán az *eirón*ia-*alazón*ia kölcsönössége a parazita-házigazda problematikával kapcsolódik össze, ironikus mozzanattal gazdagítva (és árnyalva) a milleri dekonstruált dichotómiát.

A német iróniakritika *eirón* természetét elfogadva Paul de Man az amerikai oldalon „egy tekintélyes és kiváló” könyvre hívja fel a figyelmet: Wayne Booth *AZ IRÓNIA RETORIKÁJA* (A RHETORIC OF IRONY) című kézikönyvére. A kézikönyv elnevezést az indokolja, hogy Booth az iróniával kapcsolatos gyakorlati kérdésekkel foglalkozik: a stabil, határozott irónia szövegszerű eseteit elemzi („ez a szövegrész ironikus?”), és nem érdeklik az irónia fogalmisága körüli viták. Nos, az empirikus megközelítés az irónia teoretizálása nélkül eléggé elképzelhetetlen, ahogy erre Paul de Man is utal egyik jegyzetében.⁵⁵ Paul de Man a kézikönyvben felfigyel egy árulkodó lábjegyzetre, amiben Booth óva int a végtelen és instabil iróniától, vagyis a „*végtelen, abszolút negatívítástól*” – Szókratész, Kierkegaard, Schlegel, Hegel, Solger, Paul de Man témájától: „Az irónia szel-leme, már ha létezik ilyen, [...] a *végtelenségig hajtott ironikus vérmérséklet* [temper] *mindent képes megoldások végtelen láncolatában feloldani* [dissolve]. *E végtelen folyamatot nem az irónia, hanem az irónia megértésének vágya állíthatja meg. S ezért van szükségünk az irónia retorikájára, amennyiben nem szeretnénk korunk számtalan szerzőjéhez hasonlóan tagadások végtelen regresszusa által elsodortatni. S ez az oka annak, hogy a következő fejezeteket a »hol kell*

⁵² Paul de Man: *AZ IRÓNIA FOGALMA*. 177. Kiemelés tőlem.

⁵³ Itt az „amerikai kriticismus” utalhat akár az újkritikára is – vajon Paul de Man ismerte az újkritikus Brooks iróniafogalmát? Az első jegyzetsoport idevágó jegyzetében az áll: „az *alazón* az amerikai kriticismus (*nem Burke*)”. (Paul de Man: *AZ IRÓNIA FOGALMA*. 178.)

⁵⁴ Kenneth Burke: *A NÉGY ALAPVETŐ TRÓPUS*. (Ford. Barkász Emőke.) In: *Helikon*, 1997/1–2.

⁵⁵ Első jegyzetsor: „*empirikus megközelítés – de elkerülhető-e az irónia teoretizálása?*” (Paul de Man: *AZ IRÓNIA FOGALMA*. 178.)

megálljt parancsolnunk elsajátításának» szentelem.⁵⁶ Booth szerint az irónia megértéssel megállítható, ezzel szemben már Schlegel (AZ ÉRTHETETLENSÉGRŐL) – és itt „a temporalitás retorikáján” túllépve Paul de Man – is belátta, hogy a szövegértés, olvasás, a jelentésadás veszélyesen *ad infinitum* ironikus.

Míg Booth látványosan mellőzte a német ironológusok észrevételeit,⁵⁷ Paul de Man saját „iróniaretorikájában” egyértelműen Schlegelt tekinti a probléma, az ironológia atyjának. Úgy véli, a német akadémikus oktatás egyik fő törekvése Schlegel mellőzéséből, illetőleg félreértéséből állt – ez történt korai méltatóival (Lukács, Walter Benjamin, Peter Szondi) is. Schlegel iróniája mint elmélet és mint gyakorlat egyaránt veszélyes. Ennek bizonyítására Paul de Man Schlegel obszcénnek tekintett regénye, a LUCINDA egyik fejezetét hozza példaként, amely részlet (EINE REFLEXION) filozófiai argumentációként és a szexuális aktus leírásaként is olvasható. A két radikálisan összeférhetetlen kódrendszer „olyan alapvető módon szakítja meg, tördeli szét egymást, hogy magának e szétzaggatásnak a lehetősége vesztélyt hordoz minden olyan feltevésünk számára, amelyek alapján meghatározzuk, hogy egy szövegnek milyennek is kell lennie”.⁵⁸ Paul de Man szerint Schlegelt, pontosabban iróniáját háromféleképpen lehet hatástalanítani (*defuse*): 1. művészi eszközzé való redukálásával és egy kantianus, posztkantianus vagy éppen schillerianus esztétikaelméletbe történő beillesztésével; 2. az „én” dialektikájává, reflexív struktúrává redukálásával; valamint 3. a történelem dialektikájába való beillesztéssel. Természetesen Paul de Man egyiket sem fogadja el: előadásának tulajdonképpeni témája e leegyszerűsítések megkérdőjelezése, illetőleg ezek cáfolatával saját definíció létrehozása. Míg az első redukció a leggyakoribb – a szakirodalom főleg a romantikus irónia játékoságát emeli ki (l. pl. Strohschneider-Kohrs tanulmánykötete) –, addig a második Paul de Man korábbi írásának iróniaértelmezése, amelyet most önkritikát (*autocritique*) gyakorolva felülvizsgál. A harmadik hatástalanítási lehetőségre Paul de Man példája Hegel és bizonyos értelemben – hegeli hatásra – Kierkegaard.

Az iróniának gátat szabó stratégiákkal szemben – és azokat cáfolandó – Paul de Man ismételten Schlegelhez fordul, annak 37-ES KRITIKAI TÖREDÉK-éhez. Ebben a töredékben az alkotó folyamat schlegeli leírása olvasható az önteremtés, önpusztítás és önkorlátozás Fichtétől, a fichtei dialektikából kölcsönzött fogalmaival. Ezután Schlegeltől és az iróniától távolodva Paul de Man a fichtei filozófia allegorikus olvasatát nyújtja,⁵⁹ amire most csak vázlatosan térnék ki. A leglényegesebb mozzanat a Paul de Man-i kiindulópont, miszerint a fichtei „én” nem abszolút, hanem pusztán logikai, nyelvészeti kategóriaként jelenik meg. A nyelv ugyanúgy képes az „én” állítására, mint az „én” tagadására, pontosabban a „nem én” állítására. Az önteremtés és önpusztítás kölcsönös posztulálásával „a plusz és a mínusz bizonyos mértékig kapcsolatba léphetnek egymással, és ezt

⁵⁶ Wayne C. Booth: A RHETORIC OF IRONY. The University of Chicago Press, Chicago, 1975. 59. Illetve idézve in: Paul de Man: i. m. 179. Kiemelés tőlem.

⁵⁷ Könyvében Friedrich Schlegelre egyetlen utalás történik: az egyik fejezet mottója „Az irónia nem tréfadolog”.

⁵⁸ Paul de Man: AZ IRÓNIA FOGALMA. 183.

⁵⁹ Schlegel AZ ÉRTHETETLENSÉGRŐL című esszéjében arta a töredékre utalva, amelyben a kor tendenciáiként Fichte TUDOMÁNYTAN-át, Goethe WILHELM MEISTER-ét és a francia forradalmat említi, érdekes módon megjegyzi, hogy „a francia forradalmat... a transzcendentális idealizmus rendszerét illetően kitűnő allegóriának tartom”. (F. Schlegel: AZ ÉRTHETETLENSÉGRŐL. 83. Kiemelés tőlem.) Érdemes fontolóra venni, hogy míg Schlegel a francia forradalmat a schellingi filozófia allegóriájaként „olvassa”, addig tanulmányában Paul de Man a fichtei filozófia allegóriáját egy schlegeli töredékben véli megtalálni.

egymás kölcsönös korlátozásával, meghatározásával teszik”.⁶⁰ A korlátozás nem totális, de a tagadás eredményeképpen a tagadott entitás tulajdonságai különállóként láthatóvá válnak, lehetővé téve, hogy ítéleteket alkossunk róluk. Paul de Man Fichtét értelmezve két-, illetve háromféle ítéletalkotást különböztet meg: a szintetikust, az analitikust és a thetikust. A szintetikusbán, ahol „az egyik dolog olyan, mint a másik”, az összehasonlítás alapjaként a két hasonló entitásnak legalább egy jellemzőben eltérőnek kell lennie. Az analitikus ítélet esetén, ahol „A nem olyan, mint B”, mindig kell lennie legalább egy olyan jellemzőnek, ami közös a két entításban.

Paul de Man szerint a kétféle egymást feltételező ítélet adja a metafora struktúráját, tágabban értelmezve Fichte rendszerének ilyen olvasata tropológiai rendszert ír le. Ugyanakkor minden ítélet tartalmaz egy reflexív, thetikus ítéletet, amelynek prototípusa az „(én) vagyok” – létezőem nyelvi posztulátuma. A thetikus állítások, melyeket Fichte esztétikáinak is nevez, approximativitásukban játékba hozzák a végtelent. Paul de Man példájában, „az ember szabad” ítéletben a szabadság aszimptotaként tételezett, a végtelenbe fut, amit az ember egyre jobban megközelít, de ez a közelítés a végtelenségig tart. Az „én vagyok” kijelentés aszimptotája az „én”, ez a végtelenül változékony és mozgékony nyelvi entitás – és visszajutottunk Schlegelhez, valamint a kora romantika programját jellemző (és vállalt) végtelen approximativitáshoz.⁶¹

Paul de Man Fichte-olvasata alapján értelmezi Schlegel 42-ES KRITIKAI TÖREDÉK-ÉT, mely egyrészt visszavezet bennünket a romantikus iróniához, másrészt a fentebb vázolt fichte rendszer összegzését adja, hiszen „hangsúlyt helyez az »én« negatívítására – e negatívítás a mindennel szembeni távolságtartás; azaz távolságtartás az »én«-nel és az író saját művével szemben is, radikális elkülönülés (önmagának radikális tagadása) saját munkájától”.⁶² Vagyis a fichte „én” – „nem én” posztulálásával kijelenthető ítéletek az alkotó műbeli önteremtésének – önpusztításának dialektikájával kapcsolódnak össze. A töredék itáliei *buffó*ja a parabasis, az *aparté* megtestesítője, a narratív illúzió megszakítója; illetve újabb fogalmi megnevezéssel az anakoluthon/anakolutia⁶³ – amely tulajdonképpen analóg a schlegeli parabázissal, hiszen ugyanúgy (a grammatikai vagy retorikai) nyelvi folyamszerűség félbeszakítását jelöli. Most, hogy színre lépett (maga) az irónia, már csak egy röpke utalás kell Paul de Mannak a schlegeli „az irónia *permanens parabázis*” töredékre, és elkészült a definíció: „az irónia a trópusok allegóriájának [mint narratív rendszernek] *állandó parabázisa*”.⁶⁴ Ez az ígért meghatározás az, amely Paul de Man korábbi ironológiai írását is ellehetetleníti, mivel „ez az” irónia az értelmezés, a megértés narratíváját minduntalan megakasztó és áthúzó erejével bármely értelmező te-

⁶⁰ Paul de Man: AZ IRÓNIA FOGALMA. 189.

⁶¹ Paul de Man a nyelvi „én” ilyesfajta schlegeli mozgékonyt tartja a keatsi „negatív képességhez”, amit Keats Shakespeare műveiben figyel meg, és követendőnek tart. A negatív képesség a szerző ama tehetségét jelöli, hogy *képes nem* azonosulni műveinek teremtményeivel: azok felett lebeg saját szubjektumának végtelen játékerében.

⁶² Paul de Man: AZ IRÓNIA FOGALMA. 194.

⁶³ AZ OLVASÁS ALLEGÓRIÁI-ban az utolsó fejezet – mely ráadásul Rousseau VALLOMÁSOK-jának elemzése MENTEGETŐZÉSEK címmel – záróbekezdése az iróniáról szól. Az irónia meghatározásában itt is a retorikai *anakoluthont* használja: „Ez az *elszigetelt textuális esemény*... az egész szövegben szétszóródik, s az *anakoluthon* a *figurális szál* vagy az *allegória* minden pontjára kiterjed; Friedrich Schlegel megfogalmazását némileg kiterjesztve azt mondhatjuk, hogy egy allegóriának (egy alakzat allegóriájának) a szüntelen parabázisává, vagyis iróniává válik.” Paul de Man: AZ OLVASÁS ALLEGÓRIÁI. 403. Kiemelés tőlem.

⁶⁴ Paul de Man: AZ IRÓNIA FOGALMA. 196.

vékenységet veszélyeztet: „Az mondhatnánk tehát, hogy minden iróniaelmélet egyszersmind minden narratív teória érvénytelenítése [undoing], szükségszerű lerombolása is, és ahogyan azt mondani szoktuk: ironikus az, hogy az irónia fogalma mindig a narratív teóriák vonatkozásában bukkan fel; pedig éppen az irónia jelenségének köszönhető, hogy sohasem nyílik lehetőségünk egy konzisztens narratív teória megalkotására. Ami persze nem jelenti azt, hogy fel kellene hagynunk a kísérletezéssel, hiszen mindössze csak ennyit tehetiünk, ám munkánk gyümölcsét mindig tönkre fogja tenni, mindig fel fogja szaggatni és mindig érvénytelenné fogja tenni a diskurzus nélkülözhetetlen részét alkotó ironikus dimenzió.”⁶⁵

Nincs más lehetőség, mivel az irónia mindig a szövegértelmezés, a nyelv megértésének lehetetlenségére s így az értelmező tevékenységben rejlő paradoxonra irányítja a figyelmet. Schlegel az autentikus nyelv forrásaként a mitológiát, az arabeszket, a káoszt, a képzelőerő káoszt jelöli meg. Paul de Man nem véletlenül idézi Schlegelnek A MITOLÓGIÁRÓL című esszejéből azt a részt, ahol a romantikus ősi eredetiséget az „eltorzítottág”, „őrültség”, „együgyűség” és „ostobaság”⁶⁶ szavakkal írja le, és amit kis csúsztatással Paul de Man az autentikus nyelvvel kapcsol össze. Ehhez a gondolathoz illeszkedve elferdíti – megteheti⁶⁷ – Schlegel „értékes” aranymetaforáját: a reális nyelv jelölői aranypénzként esetlegesen és követhetetlenül szerteszt szóródva cirkulálnak az emberek között. Paul de Man saját nyelvmetaforája a gép, a szöveggép, „amely a szavakat a jelölő játékának szintjén mozgatja, felbontva, megszakítva mindenféle konzisztens narratív fonalat, és érvénytelenítve a köztudottan mindenféle narráció alapját alkotó reflexív és dialektikus modellt”.⁶⁸ Az irónia a szöveg reflexív, dialektikus elemeihez, vagyis a trópusokhoz „fér hozzá” – azok rendszerszerű értelemhálóját, a tropologikus rendszert rombolja szét. Paul de Man az irónia ilyenfajta univerzalizálásával mintegy kijelenti, hogy a megértés iróniafüggő. Így ő lesz az, aki a német kora romantika ironológusai után felismeri az iróniában rejlő félelmetes erőt: az irónia tisztelete kapcsolja össze a kora romantikus Schlegel iróniaelméletét az (amerikai) dekonstruktor Paul de Man felismerésével. Legnagyobb vállalkozását, AZ OLVASÁS ALLEGÓRIÁI-t lezáró mondata lényegében összes addigi szövegolvasatát megkérdőjelezi: „Az irónia nem trópus többé, hanem minden tropologikus megismerés dekonstruktív allegóriájának szétbomlása, azaz más szóval a megértés szisztematikussá szétbomlása. Mint ilyen, az irónia korántsem zárja le a tropologikus rend-

⁶⁵ Paul de Man: i. m. 197.

⁶⁶ „Sem [ez] a romantikus ingénium, elmeél, sem a mitológia nem lehet meg valami elsődleges eredetiség nélkül, utánozhatalanság nélkül, amely egyszerűen feloldhatatlan, minden átalakulása után még ott is derengeti a régi természet és erőt, ahol a naív érzék az eltorzítottág és őrültség látszatát, neán az együgyűség vagy az ostobaság látszatát teszi derengővé.” L. Friedrich Schlegel: BESZÉLGETÉS A KÖLTÉSZETRŐL – A MITOLÓGIÁRÓL. (Ford. Tandori Dezső.) In: VÁLOGATOTT ESZTÉTIKAI ÍRÁSOK. 363. Kiemelés tőlem. Paul de Man nem idézi az egész mondatot, így elsiklik a kiemelt látszat szó felett. Lehetséges mai szavainkkal leírni az ősi eredetiséget?

⁶⁷ Schlegel – bár más megfontolások alapján – szintén veszélyesnek ítéli az arany(szerű) reális nyelv gondolatát. Ha minden aranyból lenne, kit érdekelne, hogy érthetetlen az ezüstátlákra arannyal írt szöveg? L. F. Schlegel: AZ ÉRTHETETLENSÉGRŐL. 82.

⁶⁸ Paul de Man: AZ IRÓNIA FOGALMA. 200. Végző Roland ESSZÉ A GÉPRŐL című tanulmányában (in: *Vulgo*, 1999. június) a nyelv gép és a szöveggép mellett romboló iróniagépről is beszél, utalva Derrida MÉMOIRES-jára. Bevallom, érdekelne a gépek egymáshoz való viszonya: az iróniagép a (szöveggép) nyelv gépének a gépe? Hogy is van ez? Derrida nem véletlenül jelenti ki, hogy a „dekonstrukció nem gép”, a mondat gép alkotta mondat, de valami idegen dolog teszi elferdítve „igazzá”. Inkább úgy képzelem, hogy az irónia a programnyelv vírusaként funkcionál: látszólag része a nyelvnek, de lényegi negatívitásával annak pusztulását belülről okozza. Miller a dekonstruktív irodalomelméletet is egy vírushoz hasonlítja, amely „kegyetlenül újraprogramozza a házizagda-szöveg gramme-ját, hogy saját üzenetét mondja ki”. J. H. Miller: A KRITIKUS MINT HÁZIZAGDA. 104.

szert, hanem éppenséggel kikényszeríti e rendszer eltévelyedésének ismétlődését.”⁶⁹ Paul de Man olvasatában így válik az irónia – pontosabban az irónia iróniája *ad infinitum* – a dekonstrukció de(kon?)strukciójává; a szövegnarratíva allegorikus lebontásának (*undo-ing*) (szisztematikus?) lebontásává.

Óvakodnék a „szisztematikus” szó használatától, inkább felidézem a korábbi Paul de Man-írás iróniametaforáját, miszerint az irónia „*örületig fokozott szédület*”: *vertige*. A szó érzékletesen leírja az irónia/megértés működését, ám Paul de Man baudelaire-i példája nem járul hozzá ennek kifejtéséhez. Azonban a MÉMOIRES egyik lábjegyzetében Derrida pontosan e szó felhasználásával a Paul de Man-i „végső” iróniameghatározáshoz hasonló értelmezést nyújt: „...itt eljátszhatnánk a francia *vertige* (szédülés, mámor, megzavarodás) szóval: megfordul az emberrel a világ, ahogy franciául mondani szokás, valamint egy fordulat tapasztalása – más szóval egy trópusé, ami megállás nélkül átfordul és visszafordul, hiszen egy (retorikai) fordulatról csak egy másik trópus segítségével beszélhetünk, anélkül, hogy esélyünk lenne egy meta-nyelvben, egy meta-trópusban, egy meta-retorikában nyugalomra lelnünk; az irónia iróniája, amiről Paul de Man idézetében Schlegel beszél, még mindig irónia; innen a regressus *ad infinitum* örülete, és a retorika örülete az iróniáé és az allegóriáé egyaránt: örület, mert semmi ok a megállásra, lévén az ok tropikus”.⁷⁰ A derridai *vertige* értelmezése megelőlegezi a Paul de Man-i „trópusok trópusát”, és egyetlen szédült mondatban játékba hozza a szókratészi irónia felforgató tevékenységét (à la Kierkegaard), a schlegeli romantikus iróniát, valamint a Paul de Man-i retorizáló iróniát – egy tropikus ok (pontosabban egy trópus trópusának kibontása) kapcsán.

IV

Miután AZ IRÓNIA FOGALMÁ-ban a schlegeli iróniaértelmezés alapján Paul de Man létrehozta a saját – és a dekonstrukció – iróniafogalmát, két romantikus iróniaértelmezésre utal: Peter Szondi egy tanulmányára (FRIEDRICH SCHLEGEL UND DIE ROMANTISCHE IRONIE) és Walter Benjamin doktori értekezésére (DER BEGRIFF DER KUNSTKRITIK IN DER DEUTSCHEN ROMANTIK). Szondi esetében – számomra érthetetlen módon – egy kevésbé szerencsés idézetet emel ki, amelyben a tanulmány szerzője a tiecki komédia ironikusságát elemzi. Csak emlékeztetnék rá, hogy korábbi iróniaelméleti írásában Paul de Man a témához jobban illeszkedő szöveghelyet talált Szondi írásában; igaz, azt sem tartotta helyénvalónak. Ezzel szemben Benjaminsnál kiemeli, hogy „*tökéletesen átlátja a parabázis negatív, romboló hatalmát*”⁷¹ abban, ahogy a szerző művében azt megsemmisítve képes tőle távolságot tartani. Benjamin szerint azonban a destrukción túl a romantikus irónia jelentőségét a (romantikus) alkotófolyamatban betöltött (pozitív?) szerepe adja,

⁶⁹ Paul de Man: AZ OLVASÁS ALLEGÓRIÁI. 403–404. Ehhez kapcsolódik Hamacher, amikor az allegória imperatívusát az irónia okozta traumák végtelen gyázmunkájának nevezi, majd kijelenti: „*Ironikus módon az imperatívus – a nyelv, a megértés – nem engedi meg a döntést arról, hogy ő maga allegorikus-e vagy ironikus.*” Hamacher: LECTIO.

⁷⁰ Derrida: MÉMOIRES. 148. Kiemelés tőlem. A hosszú lábjegyzet tartalmaz még egy észrevételt: „*Érzésem szerint ez egy másik módja az iróniafogalom kivonásának német romantikus meghatározottsága alól, az alól a felfogás alól, amit Schlegel feltehetően és Hegel bizonyosan tulajdonított neki: a véges meghatározottságok felé emelkedő, uralkodó tudat lépése vagy szerkezete.*” (149.) Derrida az irónia és az ironológia mestereként mindenki előtt egy lépéssel jár. Mindamellelt „a véges meghatározottságok felé emelkedés” jelen van a kora romantika ironológiájában: gondolhatunk akár Solgerre vagy Schlegelre.

⁷¹ Paul de Man: AZ IRÓNIA FOGALMA. 201.

mivel az egyedi műalkotás formájában mindig az abszolút felé törekvés-ként jelenik meg, és magát ahhoz mérve megsemmisül: „...a forma ironizálása ahhoz a viharhoz hasonlít, amely fellebbenti [aufheben] a művészet transzcendentális rendjének függönyét, és önnön valóságában jeleníti meg azt, ebben a rendben szintúgy, mint a mű közvetítetlen létében. [...] A formális ironia... azt a paradox törekvést testesíti meg, hogy egy építményt annak lerombolása [de-constructing, Paul de Man] által hozzunk létre [am Gebilde noch durch Ab-bruch zu bauen], s ily módon mutassuk be a mű viszonyát az eszméhez magán a művön belül”.⁷²

Ezzel a benjamini gondolattal, ti. hogy az ironia negációja a mű dekonstrukciójában a művet a végtelenhez (amihez a mű eljutni kíván) méri, visszajutottunk a fichte-i thetikus ítélet végtelen aszimptotájához, illetőleg – Solger érintésével – Kierkegaard-hoz.

Befejezéseképpen mindenképp szólnom kell Paul de Man kierkegaard-i ironiaértelmezéséről, amelyről elmondható, hogy nem létezik: AZ IRÓNIA FOGALMA előadásszövegben csak néhány elszórt megjegyzést kapunk. Ha az ironia történelmi beépíthetőségére tett észrevételt, némi jóindulattal, a romantikus ironia történelmi jogosulatlanságára, illetve a szókratészi ironia történelmi jogosultságára értjük, akkor ez még így el is fogadható, hiszen ebben a megkülönböztetésben Kierkegaard egyetértett Hegellel. Csakhogy a történelemnek alárendelt ironia alapvetően hegeli gondolatán túl Kierkegaard-nak van még mondanivalója az ironiáról – erről Paul de Man következetesen hallgat. A tanulmány vége felé ugyan van egy elszólása arról, hogy Kierkegaard Benjaminhoz hasonlóan látta az ironiában az abszolúthoz emelkedés lehetőségét,⁷³ de a félmondat után rögtön visszatér az ironiának a történelmi rendszerrel szembeni másodlagosságához. Számomra talányosan beszédes, miért nem érti Paul de Man Kierkegaard-t, miért nem beszél Kierkegaard-nál az ironiának az egyéni életben, az életműben elfoglalt helyéről.

Christopher Norris DE MAN IGAZSÁGTALAN KIERKEGAARD-RAL⁷⁴ című tanulmányában ennek okát abban látja és láttatja, hogy Kierkegaard értékrendjében az etikai életmód az esztétikai fölé rendelt – a dekonstrukció és Paul de Man ezzel nem tud mit kezdeni. Természetesen innen a cím ironikusságának ironiája: Paul de Man nem is lehet igazságos Kierkegaard-ral. Norris szerint Paul de Man tanulmányában bevallottan a nyelvi tropológiára koncentrálna az ironia szubjektivitásától, illetve reflexivitásától (l. korábbi Paul de Man-írás), ezzel együtt annak lehetséges etikai vonzataitól és így Kierkegaard-tól is távolodni próbál: „Így Paul de Man esszéjében Kierkegaard mellőzése több, mint véletlen tévedés. Valójában [Paul de Man] nyílt és kitartó erőfeszítését jelöli az etikai

⁷² Paul de Man: i. m. 202.

⁷³ A benjamini értelmezés után ez áll: „Kierkegaard ugyanígy értelmezi majd az ironiát (s ez egy fölöttébb Kierkegaard-ra emlékeztető szövegrész Benjaminnál...)”. (Uo.) Engem az a zárójelen belüli három pont érdekelt: Paul de Man levegőt vett, elgondolkodott, krárogott, vagy az előadás lejegyzője nem értette, mit mondott a mester? Mindenesetre az ironia szereti a zárójeleket, lábjegyzeteket, szüneteket, gondolatjeleket és a csendet. (... - ...)

⁷⁴ L. Christopher Norris: DE MAN UNFAIR TO KIERKEGAARD: AN ALLEGORY OF (NON-) READING. IN: (DIS)CONTINUITIES: ESSAYS ON PAUL DE MAN. A norrisi címválasztás egy posztmodern írásra utal, Donald Barthelme KIERKEGAARD IGAZSÁGTALAN SCHLEGELLEL (in: D. Barthelme: SIXTY STORIES. G. P. Putnam's Sons, New York, 1981) című novellájára, melyben – Paul de Man tanulmányával ellentétben – a romantikus és a kierkegaard-i ironia sikeresebben ütköztetett. A novellában ketten beszélgetnek: az ironikus és – feltehetőleg – a pszichiátere. A (romantikus) ironikus végletes ironiájában úgy tűnik, elironizál életének, az életnek minden problémájával; a címbebeli ironiát is ő fejté fel, miszerint persze hogy Kierkegaard igazságos volt Schlegellel a szó etikai értelmében. Vagyis látszólag a szöveg ironiája kikezdi a kierkegaard-i ironiát is, azonban a novella végén a másik szereplő emberien megindító történetet mond el, amire az ironikus nem tud reagálni. Norris szerint így lesz Kierkegaard-é az utolsó szó.

diskurzus bármely formájának tagadására, nehogy az tágabb, interperszonális vagy társadalmi értékszerkezetekre vonatkozzon.”⁷⁵ A dekonstrukció etikáját ugyan nevezhetjük az olvasás etikájának (l. Miller),⁷⁶ azonban Norris szerint Paul de Man kiüresíti az etikai kategóriákat. Mintegy dekonstruálja a kanti categoricus imperativust, és szövegolvasataiban a romantikus ironia felhasználásával – és a kierkegaard-i ironia mellőzésével – létrehozza „saját” in-differencia-etikáját: a retorikai imperativust.⁷⁷

Norris szerint bár a kierkegaard-i szerzőiség több ponton megelőlegezi a dekonstruktív problematikát,⁷⁸ azonban a dekonstrukció a kierkegaard-i iróniával szemben tehetetlen. Sőt még a kierkegaard-i szövegekben is inkább a számára könnyebben emészthető és láthatóan forrásként használt romantikus iróniát érvényesíti. Ez azt jelenti, hogy az egész kierkegaard-i korpuszt esztétikai szöveggként olvashatnánk, s így mellőznénk a szerző manifeszt szándékát, elfelejtve, hogy Kierkegaard túllépett a romantikus ironia mániáján. Ha nem fogadjuk el a Kierkegaard kínálta lehetőséget, és az iróniát nem az autentikus önismeret felé vezető úton használjuk fel, akkor „*utunk a romantikus ironia szédítő végleteitől egyenesen a trópusok totális dekonstruktív retorikájához vezet*”.⁷⁹ Így válik vakságában éleslátássá Paul de Mannak AZ IRÓNIA FOGALMÁ-t lezáró mondata, amely a szövegben az irónia és történelem „izgalmas” kapcsolatát állító kijelentést követi: „*Fejtegetéseink folytatása történelem és irónia viszonyának vizsgálata lehetne, ám e kérdés boncolgatásába akkor vághatunk majd bele, ha már behatóbban tisztáztuk a performatív retorikának nevezhető terület bonyodalmaait.*”⁸⁰ Ez tulajdonképpen következetesen mutatja Paul de Mannak a kierkegaard-i meglátástól való távolodását, melyben védőpajzs-ként használja a történelmet. Az irónia megítélésében pedig hegeli vonalon haladva Kierkegaard kapcsán is jogosult és jogosulatlan iróniáról beszél.

Míg kierkegaard-i nézőpontból a Paul de Man-i project „*az autentikusság retorikai megkerülésének*” tűnik, addig Paul de Man kétféleképpen tudja egyszerűen (félre)olvasni Kierkegaard-t – a romantikusok elítélésében hegeliánusnak, illetve esztétikai művei miatt romantikus ironikusnak. Ezen a ponton összegző jellege miatt hosszabban idézném Norris gondolatát, amellyel egyetértek: „*Kierkegaard vagy hegeliánus akarata ellenére elfogadva, illetve leleplezve az olyan ironikusokat, mint Szókratész és Schlegel azok világtörténelmi jogosultsága alapján; vagy végül saját maga is ugyanannak a romantikus iróniának, az önreflexív szubjektum végtelen regresszusának az áldozata – [az iróniának] [...] amit a pusztá roszszhizeműség szimptomájaként mutatott ki az olyan filozófusoknál, mint Schlegel. Paul de Man számára az egyetlen út ezen alternatívákon túl az, amit olvasatában Fichte jelölt ki: az én*

⁷⁵ NORRIS: DE MAN UNFAIR TO KIERKEGAARD. 215.

⁷⁶ Norris is utal J. Hillis Miller „*etikai olvasatára*” (*ethics of reading*), amelyet a szöveg saját megértési terminusai kényszerítenek a kritikus olvasóra. L. Norris: i. m. 212.

⁷⁷ L. Norris: i. m. 235–236. Orbán Jolán fentebb már idézett tanulmánya a dekonstrukció etikájával foglalkozik, és arra a következtetésre jut, hogy a dekonstruktorok nem indifferensek az etikával szemben, azonban a rigorózus *te(rr)etikát* elvetik. Ezzel szemben náluk (Orbánnál is) már nem etikáról, hanem (olvasási) etikákról, „*in-differencia-etikáról*” van szó. Tanulmányában Paul de Man (saját) etikáját „*allego-retor-eticitásnak*” nevezi, ami a filolog-etizálás pontosságának formájában jelentkezik. Ennek megfelelően J. H. Miller „*a para-etikák körvonalait írja*”, G. H. Hartmann „*defenom-etizál*”, és Harold Bloom „*inter(po)etizál*”. L. Orbán: IN-DIFFERENCIA-ETIKA. 163.

⁷⁸ Pattison eljátszik a gondolattal, hogy Kierkegaard-t a posztmodernhez közelíti retorizálása (irónia, indirekt kijelentések), a végesség kritikája (például a hegeli rendszer elutasítása), illetve szerzőiségének „*álnevesülése*” („a szerző halála”). Majd végül is függőben hagyja és hozzám hasonlóan az olvasóra bízta az írásának címében kifejezett kérdés megválaszolását. L. Pattison: KIERKEGAARD ÉS/VAGY A POSZTMODERNIZMUS? IN: KIERKEGAARD BUDAPESTEN. Fekete Sas, 1994.

⁷⁹ NORRIS: DE MAN UNFAIR TO KIERKEGAARD. 237.

⁸⁰ Paul de Man: AZ IRÓNIA FOGALMA. 203.

dekonstrukciója nyelvészeti és tropologikus kategóriák szigorú alkalmazásával. Amit [Paul de Man] nem ismer fel – és amit tanulmánya nagy köröket futva megkerül –, az Kierkegaard igénye, hogy megmutassa mind a hegeli dialektika, mind a romantikus ironia korlátait azzal, hogy teljesen más gondolatmenetet követ. Az ilyen gondolkodás nem az én retorikai elemzéssel történő megsemmisítéséhez vezet, hanem annak a tudatosság magasabb és autentikusabb szintjén történő újraalkotásához.”⁸¹ Tehát Kierkegaard marginalizációja és autentikusságának megkérdőjelezése dekonstruktív szükségszerűség. Bár Norris szerint Paul de Man a kierkegaard-i ironiaértelmezés két lehetőségét vagy-vagyként interpretálja, azokat inkább is-isként foghatjuk fel: Kierkegaard-nak – saját bevallása szerint – életművében sikerült hegelianus és romantikus beállítottságát alárendelnie a „kereszténnyé válás” programjának.

A másik ide kívánczoló korrekciós megjegyzés az idézet utolsó mondatának „újraalkotás” szavához kapcsolódik. Míg Norris olvasatában Kierkegaard-nál nincs szó az én megsemmisüléséről, legalábbis nem retorikailag, addig a *re-konstitúció* feltételezi a dekonstitúciót. Kierkegaard-nál bizonyos értelemben igenis szó van a véges én megsemmisüléséről, ám a hit végtelenségének kompenzációjával együtt. Megkülönböztet külső költői végtelenséget, mely a romantikus ironia adta negatív végtelenséget (ürességet) jelenti, és belső végtelenséget, mely a hit által érhető el. Megállapítható, hogy ez a végtelen, negatív alkotói szabadság jellemzi nemcsak Szókratészt, a romantikus ironistákat, hanem a modern és a posztmodern ironikusokat is. Igaz, azt is észre kell vennünk, hogy az ERWIN-ben Solger ír a véges megsemmisüléséről, amivel a végtelent nyerhetjük – ám ő is a művészetben, a művészetvallásban, az esztétikai stádiumban próbálja elérni az abszolútát. Ugyanakkor az sem véletlen, hogy Schlegel idős korában mintegy a hitbe „ugrott” ifjúkori romantikus ironiájának örvényéből, amire Kierkegaard meglehetősen maliciózan A SZERZŐI TEVÉKENYSÉGEM SZEMPONTJA. ÉRZÉKCSALÓDÁS, HOGY A VALLÁSSÁG ÉS A KERESZTÉNYSÉG OLYASMI, AMIBE AZ EMBER A KORRAL MENEKÜL című fejezetében utal.⁸² Ezzel szemben Kierkegaard úgy vélte, hogy – a Gondviselés segítségével – képes volt ívet⁸³ adni az (autentikus) emberi létezésnek, melynek kimunkálását és megmutatását szolgálta egész életművében. Pontosabban műveinek – nemcsak

⁸¹ NORRIS: DE MAN UNFAIR TO KIERKEGAARD. 228–229. Kiemelések Norristól. E kijelentéseivel összhangban Norris egyik tanulmányában a dekonstrukciót a Kierkegaard-hoz hasonló szerzők szövegeinek olvasásakor az ördög művének nevezi, bár Kierkegaard még ebben az esetben is igazi kihívást jelent. Némi elégtételt jelenthet az *advocatus diaboli*(nk) (Paul de Man) számára, hogy Norris Paul de Man Rousseau VALLOMÁSOK-jának olvasata alapján dekonstruálja Kierkegaard SZERZŐI TEVÉKENYSÉGEM SZEMPONTJA című „önéletrajzi” művét, amely – írja Norris – „mintegy önmagát dekonstruálja”. L. NORRIS: FICTIONS OF AUTHORITY: NARRATIVE AND VIEWPOINT IN KIERKEGAARD’S WRITING. In: Christopher Norris: THE DECONSTRUCTIVE TURN: ESSAYS IN THE RHETORIC OF PHILOSOPHY. Methuen, London–New York, 1984. 85–106.

⁸² „Ez a tévképzet minden igaz vallásságra nézve rendkívül veszedelmes. A tévedés oka, hogy az időbeli értelemben vett korosodást összetévesztik az örökkévalóság értelmében vett öregedéssel. Tagadhatatlan persze, hogy az előbbivel gyakrabban szembesülünk. Nem túl épületes látvány, amikor az ifjonti hév, mely lángoló szenvedéllyel tükrözte az esztétikumot, az ifjúkor elmúltával vallásságra, bizonyos értelemben erényed, más értelemben megfeszített vallásságra fordul, ami az öregség minden hibáját magán viseli.” (Kierkegaard: SZERZŐI TEVÉKENYSÉGEMRŐL. 47.)

⁸³ Lukács György szerint a zárt, kerek görög kultúra és a középkori keresztény egyház („új polisz”) teljessége után a modern kultúrának nincs esélye elérni ilyen fokú tökéletességet: „Az a kör, amelyben a görögök metafizikai értelemben élnek, kisebb, mint a miénk: ezért sohasem plántálhatjuk át magunkat abba elevenen; helyesebben: az a kör, amelynek zártsága életük transzcendentális lényegét alkotja, számunkra szétrobbant; nem tudnánk már lélegezni egy zárt világban.” (Lukács: A REGÉNY ELMÉLETE. 496–497.) A robbanás után a modern a darabokból már csak boltívet tud létrehozni (I. Brooks), aztán a posztmodern a szétrobbant fragmentumokra figyel. A kora romantika vágyott visszatérése a boldog korba csak illúzió; és vajon Kierkegaard az igaz kereszténység eszméjével nem a régi-új polisz lakója?

az egyes műveknek, hanem az egész életműnek – „uralt iróniája” magában foglalja a választás lehetőségét, mi több, szükségyszerűségét. A SZERZŐI TEVÉKENYSÉGEMRŐL szerzője magát „*legszívesebben könyveit olvasójának... nem szerzőjének*”⁸⁴ tekinti, vagyis a szerzőiség szempontja nem külső, hanem nagyon is belső, léletszerű nézőpontot jelöl. Így a kierkegaard-i irónia – szemben a schlegeli és a Paul de Man-i „posztmodern” iróniával – nem csupán retorikai-textuális (nyelvi), hanem az életmű egzisztenciális kategóriája is lehet: a szókratészi irónia átértelmezett, „(poszt)modern”⁸⁵ változataként.

Podmaniczky Szilárd

HAPPY BIRTHDAY TO YOU!

Még nem nyitottam ki a szemem. A paplan forró volt és könnyű, a fejemben súlyok kergették egymást, mintha fölfognám a véráram lüktetését. Tompa fájdalom ült a tarkómon. Ha kinyitom a szemem, tudtam, szédülni fogok. Próbáltam visszaaludni, egy-két óra óriási nyereség lehet, megkímélhet a józanodás első, legborzalmasabb szakaszától, amikor semmi nincs a helyén, az erőm leghalványabb szikrája is elhagy, minden mozdulat ötször akkora energiát és figyelmet kíván, és csöppet sem lennék meglepve, ha egyszer ilyenkor a szemem láttára szakadna ketté a világ.

Első mozdulatomra, hogy talán iszom egy pohár vizet, és beveszem a fájdalomcsillapítót, hideg levegő rohant a takaró alá. Megborzongtam és reszkettem. Aztán forróság futott végig rajtam, és előtött a víz. A lábammal párszor megemeltem a takarót, hogy minél jobban reszkessek és izzadjak, hogy kiizzadjam a mérgeket. Minden egyes forró hullám közben arra gondoltam, a paplanba költözik át belőlem a rosszullét, és majd ha jó része átment, kiugrom alóla.

Furcsa szagot fogott az orrom, áporodott mész és ruhák szaga volt, a padló felől sugárzott a hideg.

Harmadik napja ünnepeltük a születésnapomat, így megy már évek óta, és ha ezt kibírom, mintha tényleg újra születnék.

Már az első éjszakán elhagytuk a lakásomat a többiekkel, kisebb megszakításokkal ébren voltunk, és vonultunk egyik helyről a másikra. A harmadik nap után még elképzelni is borzalmas volt a konyhában hagyott halászlé szagát. Majd valahol összeszedem magam, lehet, hogy itt, és hazamegyek. Nem bírom tovább, tegnap éjjel az esőben már apró, színes manókat láttam a villámfényben.

Egy idő elteltével jobban éreztem magam, résnyire kinyitottam a szemem. A szobá-

⁸⁴ Kierkegaard: SZERZŐI TEVÉKENYSÉGEMRŐL. 19.

⁸⁵ Sőt modern *vagy* posztmodern, netán modern *és* posztmodern, esetleg mindkét variáció (és/vagy) egyszerre, de lehet, hogy egyik sem – a választás sokféle lehet. A híressé vált dekonstrukciós formula szerint: „sem a »vagy/vagy«, sem az »is/is«, sőt még nem is a »sem/sem«, miközben ugyanakkor nem teljesen mellőzzük ezek logikáját”. Idézve in: Smyth: A QUESTION OF EROS. 142. Egyébként Smyth J. H. Miller FICTION AND REPETITION című könyvéből veszi a mondatot, Miller pedig Barbara Johnstontól.

ban sötét volt még, autó hangját hallottam, lámpái a redőny résein át fénycsíkokat húztak körbe a szobán. Nem mozdultam. Egyre több autó jött, hajnalodik, gondoltam. Az ablaktól pár méterre feküdtem. A szemem nedves volt és égett, az autók csíkjai elmosódtak, mintha zebrák rohannának körbe a falon dübörögve. Emeletes házakhoz szoktam, ott ilyen ritkán látni, gondoltam, és azonnal azt is, vajon hol lehetek már megint.

Összeszedtem magam, hogy fölülök, és iszom egy pohár vizet, mikor valami meglegyintette a tarkómat. Mintha csak álmodnám. Nem mozdultam. A valami könnyű súlya a tarkómon maradt. Mintha egy állat próbált volna a fejembe belépni, épp ott, ahol a tompa fájdalom lüktetett. Óvatosan elhúztam magam, és megfordultam. Dupla ágyban feküdtem, valaki aludt mellettem, csak a feje búbja látszott ki, a haja, ahogy csomókban a párnára terül, és hosszú karja, amelynek ujjhegyei a tarkómra hullottak.

Kimásztam az ágyból, már világosodott, a szobában pár foknál nem volt melegebb. Az ágy végénél megtaláltam a ruháimat, felöltöztem, de a táskámat nem találtam.

A hely ismeretlen volt, de nem lepődtem meg rajta, megszoktam az ilyesmit, csak arra gondoltam, hogy már megint...

Kimentem a szobából, a konyhában vizet ittam, és megmostam az arcom. A konyhaablakon az udvarra láttam, ahol száraz, összevágott fák heverték, mellette egy kisebb gyümölcsfa, talán meggy. Az ég borult volt, őszi pára csorgott a fa törzsén. Kiléptem az udvarra friss levegőt szívni. A szomszédból rám köszönt egy férfi, visszaköszöntem.

Bementem a házba, hogy megkeressem a táskám és hazainduljak. Amíg keresgéltem, kivilágosodott. Az ágyban megmozdult a valaki, lehajtottá arcáról a takarót, de a szemét nem nyitotta ki. Egy öregember. A száját mozgatta, próbálta a nyálát visszanyelni. Az egész házat hirtelen bejárta a félelmem. Nem tudtam, hogy kerültem ide, és ki ez az öreg, aki mellett aludtam. Próbáltam az utolsó képet visszakeresni, de amire emlékeztem, már nem tudtam, melyik naptól van.

Az öreg kínkeservesen tett egy fél fordulatot az ágyban, magas hangon, szinte sipítva és nyöszörögve mondott valamit: „Megjöttél?”

Nem tudtam, magában beszél csak, vagy válaszolnom is kell. Pokolian éreztem magam. Még egy darabig bizonytalankodtam a táskám miatt, aztán úgy döntöttem, nem érdekes, csak innen tűnjek el. Alighogy rászántam magam, autó állt meg az ablak alatt, a lámpáit kikapcsolta. Újra izzadni kezdtem a hideg és bűzös ruháimban. Kezem-lábam remegett az idegességtől. Már késő volt kimenteni a házból. El kell rejtőznom, gondoltam. De az egész ház két sivar helyiségből állt, nem volt hová mennem. Kinéztem az ablakon, nem rendőrautó. Ettől kicsit lehiggadtam, de abban a pillanatban kopogtattak az ajtón. Eligazítottam magamon a ruhát, a hajamat is, nem volt mit tenni, kinyitottam az ajtót. Jó napot, mondta a férfi sárga overallban, a kezében orvosi táska. Jó napot, doktor úr, válaszoltam, jöjjön be. Hogy van az öreg, kérdezte. Hát... mondtam, de az orvos nem várt választ, bement a szobába, és az ágy mellé húzott egy széket. Tegnap jött, kérdezte. Úgy valahogy, igen, mondtam, és lassan beleéltem magam a szerepbe, vagyis gondoltam, ha rendesen beleélem magam, megúszhatom.

Az orvos megvizsgálta a mozdulatlan öreget, én az ajtóban várakoztam. A széket visszarakta, összehalkolt, megállt mellettem az ajtóban. Gondolom, mondta, nem akarja kórházba vitetni, ismerem harminc éve, itthon akar meghalni. Mi baja van, kérdeztem. Az orvos a levegőbe nézett. A szervei, mondta, kellene egy speciális műtét, azzal még pár évig kihúzhatná, de lehet, hogy lábra is bírna állni. Mi a vélemény? Nem tu-

dom, válaszoltam, a kezem jéghideg volt. A műtéthez másfél millió kellene, mondta. Hát most mit mondjak, válaszoltam. Maga tudja, mondta, vállamra tette a kezét, aztán elindult, de az ajtóban még megállt: próbáljon valami ételt beletuszkolni, reszelt zöldséget vagy gyümölcsöt meg folyadékot. Eddig ki gondozta, kérdeztem. Én; holnap is benézek, válaszolta az orvos, és elment. Nagyon fújattam.

Az öreg felé fordultam, aki alig hallhatóan szuszogott, a szobában még világosabb lett. Átkutattam a zsebeimet, maradt-e pénzem. Csak pár rongyos papír zsebkendő. Átnéztem a fiókokat, a ruhaszekrényt és konyhaszekrényt. Sem pénzt, sem a táskámat nem találtam, csak pár edényt és egy megkopott öltönyt.

Na jó, elég, gondoltam, becsuktam magam után az ajtót, a kaput is, és elindultam a sáros utcán. Pár kerékpár, gyalogosok, némán bölintottunk egymásnak, miután végigmértek. Az utcán még hidegebb volt, a szél átfújta a ruháimat. Busz hangját hallottam a sarkon túlról, megsziporáztam a lépéseimet.

A busz tábláján két falu neve állt, soha nem hallottam róluk. Nem szálltam fel, pénzem sem volt, bár pár másodpercig néztük egymást a sofőrrel, aztán becsukta az ajtót. Nem tudtam volna elmagyarázni, vagy ha sikerül is, pénz nélkül biztosan nem enged föl. Elment. Hosszan néztem a busz billegő farát. Aztán elindultam utána.

Azt fontolgattam, becsöngetek valahová, és pénzt kérek, majd megküldöm. Rászántam magam. Szétnéztem, az utcán nem járt senki, egy nagyobb ház falán megnyomtam a csengőt. A kutya a kerítésig szaladt, némán szimatolt, nem ugatott. Nem jött ki senki. Újra csöngettem. A kutya felmordult, vártam még egy percet, de semmi.

A busz füstje még a nyirkos levegőben keringett. Mentem utána. Éhség és szomjúság fogott el, és fáztam. Az út enyhén emelkedett, az emelkedő után a piacra kanyarodott. Már messziről éreztem a peccsenyék szagát. A piacon használt ruhákat és élelmiszert árultak, rengeteg gyümölcsöt, zöldséget és a bódékban frissensülteket. Még egyszer átkutattam a zsebeimet, aztán arra gondoltam, legalább órát hordhatnak, most adnának érte egy ezrest. Az egyik használt ruháznál átfutott a fejemen, hogy a dzsekimet eladom, de épp előtte gomboltam állig, hogy meg ne fagyjak. Csak lődörögtem, de észbe kaptam, hogy ha lopni akarok, akkor azt gyorsan kell, amíg föl nem tűnök.

Félig kigomboltam a dzsekimet, és megindultam a kofasoron, mint akinek dolga van. Az egyik asztalkán halomban álltak a répák meg az almák, az árus a szomszédnak magyarázott, aki előtt kisebb sor állt tojásért. Kiemeltem pár koszos répát meg almát, bedobtam a dzsekim alá, visszagomboltam, megkerültem a sort.

A jéghideg répák és almák nyomták a hasamat, az ujjaimat már nem éreztem a hidegtől. Ha kimegyek a faluból, megfagyok, itt kell maradnom, és minden porcikám azt kívánta, hogy fedett helyen legyek. Nem gondolkoztam sokáig, visszaindultam az öreg házához.

Furcsa volt, milyen otthonosan mozogok ezen az idegen helyen; benyitottam a házba. A dzsekimből kipakoltam a konyhában, benéztem az öregre, ugyanúgy feküdt, de ahogy közelebb léptem, csípte az orromat a szag. Beszart és bevizelt. Toporogtam egy darabig; ezt nem lehet kibírni, az étvágyam is elment. Újra végiggondoltam az egészet, a fejem már tisztult.

Az udvaron fát aprítottam, begyújtottam a konyhai sparheltben, vizet raktam föl. Pár percen belül langyos levegő keringett a konyhában, összenyitottam a szobával. A forró vízben megmosakodtam, nagyságrendekkel jobban lettem. Az öreget átforgattam az ágyamra, kimostam a seggét, kirángattam a szaros lepedőt az ágyból, bele-

nyomkodtam a forró, szappanos vízbe, az öreg alá beraktam az én lepedőmet, és kiszellőztettem. Csak itt álltam meg egy pillanatra, merthogy miért volt két személyre ágyazva? Mindegy, talán az orvos, gondoltam.

Hamarosan átmelegedtek a falak, a szaros lepedőt a vízzel kiraktam az udvarra. Néztem a kezemet, különösebb számvetés nélkül jutott eszembe, mi mindent fogtam már. A répát meg az almát lemostam, meghámoztam, az öregnek apróra vagdaltam egy tányérban.

Fölküldtettem az ágyban, a szemét nem nyitotta ki, néha a szemgolyó fehérje kivillant, de csak pár falatot bírtam beletuszkolni, és három korty vizet, gépiesen nyelt; erősen tartottam a fejét, meg ne fulladjon, és jó hangosan mondtam, mit csináljon: nyel, eszik, kortyol!

Visszamentem a konyhába, lerogytam a székre, kifáradtam. A maradék répát és almát lassacskán befalatoztam, raktam a tűzre, levettem a dzsekim, és próbáltam összeszedni magam, hogy megtervezzem a hazafelé vezető utat. Ma már nem indulok el, ebben biztos voltam. És arra gondoltam, holnap reggel úgyszólván jön az orvos, benne talán megbízhatok, elmondok neki mindent, kérek tőle pénzt, és elhúzódom innen.

Az öreg békésen aludt az ágyban, a melegtől lejjebb hajtotta magán a takarót. Leültem az ágy szélére, és csak arra tudtam gondolni, hogy teljen az idő, mielőbb jöjjön az orvos. Hosszúkat pislogtam, gondoltam, rám fér még egy kis alvás, és óvatosan visszabújtam az öreg mellé.

Már délután lehetett, mikor felébredtem, de már nem riadtam meg, helyzetemmel részben megbékéltem így, hogy valamelyest irányításom alatt tudtam a dolgokat, és volt tervem a kiszabadulásra.

Alkonyodott, a tűz parázsra égett, kimentem fát vágni. Az életlen balta nehezen vitte a vaskos tuskót, a félhomályban turkáltam a földet, hátha találok valamit, amivel megélezhetem, mikor megállt a kezem a földben. Éreztem, hogy néz valaki. Fölemeltem a fejem, a kertkapu mögött homályos alak álldogált. Próbáltam kivenni a szűrőküvetben. Na, gondoltam, túljátszottam a szerepem, lebuktam. A baltát a földre dobva a kapuhoz mentem. Pár lépés után már láttam, hogy egy nő, ovális arca megcsillant az ablakon kiszűrődő fényben. Jó estét, mondtam. Jó estét, válaszolta. Bemehetek, kérdezte. Persze, és kinyitottam a kaput.

A konyhában helyet kínáltam, bentől kihoztam még egy széket. A villanyfényben ijesztenően vörösre sírt szemét törölgette. Először azt gondoltam, hogy az öreg lánya, de mert nem akarta látni, és nem is kérdezett róla, ezt gyorsan elvettem, és bíztam, nyugodtan játszhatom tovább az öreg fiát; legalább reggelig.

A nő alig lehetett több negyvennél, és ha leszámítjuk a megduzzadt könnyzacskókat és a vastagra sírt szájvonalat, még csinosnak is mondhatnám. Azzal kezdte, hogy nem is tudja, hol kezdje. Vagy egy órán át hallgattam, közben besötétedett.

Nagy bajban volt: a faluban mindenki városi kurvának tartotta, mert csinos, és gyűlölik itt az idegeneket; mindenkinek a faluból, legfőképpen a szomszédos faluból kell nőszülnie. A férje iszik, mint az állat, tele van pénzzel, több száz hektáron dolgoztatja az embereit, de ő már a piáláson kívül nem sokat csinál. Elhagyni nem lehet, mert utánamegy és megöli, ezt megígérte; vagy a férfi testvérei ölik meg, mindegy. Az öngyilkossághoz nincs mersze, és mivel én is idegen vagyok itt, megérthetem.

Két kézzel fogtam a fejem. És valahogy nem tudtam előjönni azzal, hogy adjon pénzt, és én már itt sem vagyok. Ez neki nyilván nem megoldás.

Jöjjön, hozzon otthonról pénzt, és lelépünk, mondtam. Nem lehet, mert utánam jönnek, válaszolta, és ahogy kimondta, én is éreztem, ez túl nagy ár a szabadulásomért, nem szabad vállalnom.

Csend telepedett ránk, abbahagyta a sírást, próbáltam segíteni: mi lenne, ha megölné, mondtam. Nem lehet, már gondoltam rá, nekem akkor végem van, mondtá, de, esetleg, mi lenne, ha maga. Ettől teljesen lefagyott az arcom. Na nem, válaszoltam, azt nem. Megfizetem, rengeteg pénzt tart otthon, van vagy egymillió. Hallgattam. Én nem tudok ilyet... mondtam. Otthon fekszik, nincs eszénél most se, mondtá, jöjjön el velem, kérem, nagyon kérem, segítsen. Fölkaptam, kitérte az ajtót, és várta, hogy menjek.

Nem volt szívem magára hagyni ezt a szerencsétlent, úgy gondoltam, ha megnézem, talán lenyugszik, legalább holnapig. Fölkaptam a dzsekimet, és elindultunk.

A férje a nappaliban feküdt, a keze lelógott a díványról, a szája nyitva. A nő kíváncsian méregetett, hogy mit találok ki. Hol rám, hol arra a hullarészeg kövér disznóra nézett, akinek hűséget esküdött...

És mi lenne, suttogtam, ha öngyilkosságnak látszana. Nem tudom, én nem értek ehhez, teljesen össze vagyok zavarodva, mondtá. Rá kéne gyűjtani a házat, mondjuk, mondtam, és jöttem elő a jobbnál jobb ötleteimmel, de a magam számára is meglepő érzéketlenséggel, mintha csak egy ötletbörzén dobálóznék velük. Gyűjtsa rá a házat, mondtam. Vagy temesse el a kertben. Az nem öngyilkosság, mondtá a nő. Igaz, válaszoltam. Vagy rakja be az autójába, és gurítsa bele a tóba. Van itt egy tó, mondtá a nő, a falutól két kilométerre. Akkor mire vár, kérdeztem. Segítsen, könyörgött.

Kimentünk a garázsba, megnéztük az autót, megmutattam, hogy kell beállítani a gázt, a sebességet, a kuplungot, de, mondtam, magának kell megcsinálnia.

Az autót már évek óta nem használták, a kerekei a felnin álltak. A falról lekaptam a pumpát, s bár már szédültem az egésztől, nem volt megállás. Amikor az első kerékkel végeztem, a nő finoman megfogta a nyakamat, és végigsimította az arcomat. Nem, mondtam, hogy magának kell végigcsinálni. Egy pillanatra eltűnt, míg a következő kereket pumpáltam, s egyszeriben a nyakamba szakadt az egész, hogy itt pumpálok egy ismeretlen ember autóját, egy vadidegen helyen, ahová fogalmam sincs, hogy kerültem, amott az öreg haldoklik, itt meg egy szemét gazembert segíték át a másvilágra. Gondoltam, amíg nem jön vissza a nő, elpucolok. Csakhogy nem volt hová, kint dermesztő hideg és köd szitált, az öreghez meg utánam jön.

Mire visszatért a nő, telenyomtam a kerekeket. A kezében egy köteg pénz, beletömte a dzsekim zsebébe. Nyolcszáz, mondtá. Bassza már meg, üvöltöttem, értse meg, hogy nem. A nő lehúzta a garázskaput. Csenedesebben, meghallják. Aztán azt csinál velem, amit akar, mondtá. Na, ne, mondtam halkabban, de a dühöm nem fogyott, és éreztem, a düh valahogy oldja a másnaposságomat. Ha én azt csinálom magával, amit akarok, akkor ugyanott van, ahol eddig, mondtam. Ez a patkány is azt csinált magával, amit akart. A nő visszahőkölt, nem tudta, mit mondjon, aztán mégis: de maga más.

Nem válaszoltam, elmarkoltam a nő kezét, visszamentünk a nappaliba, megfogtuk a férjét, és kivonszoltuk a kocsihoz, beraktuk a hátsó ülésre. Innen már maga csinálja, mondtam, és otthagytam.

Az öreg békésen feküdt az ágyon, halkan szuszogott most is. Föl-alá járkáltam. Hirtelen észbe kaptam: pénz. Ott volt a zsebemben. Nyolcszázezer, megszámloltam.

Már bőven benne voltunk az éjszakában, odakint csönd, az ég kiderült, a hőmérséklet fagypont alá süllyedt. Dobtam még pár hasábot a tűzre, elővettem a pénzt, hét-

százat leraktam az öreg mellé a székre, amin az orvos ült. Százat begyűrtem a zsebembe, és elindultam.

Amint kiértem a faluból, futásnak eredtem, hogy fölmelegedjek. Időnként hátrapillantottam, hogy ha autó jön, időben leálljak stoppolni. Nem jött semmi, de egy kilométer után elfáradtam, és fölmelegedtem. Aztán hirtelen fényszórók csaptak mögülem az útra, hosszú árnyékom elnyúlt vagy száz métert.

A kocsí megállt mellettem, az ajtó kinyílt. A nő ült bent, hátul a férje, ahogy beraktuk. Jöjjön, segítsen, egyedül nem tudok vele mit kezdeni, és hátramutatott. Hagyjon ki az egézből, mondtam, és magam sem értettem, pár másodperc múlva már bent ültem a kocsiban.

Az útról befordultunk a tó felé, az ég feketén csillogott a vízen. A víztározó erdős részén állt meg, ahol a földhányáson keresztül hosszú lejtő vezetett a tóhoz. A férfit nagy nehezen a vezetőülésbe tuszkoltuk, becsatoltuk, a nő beindította a motort, sebességbe rakta, én az alapjárat fölött egy kevéssel rögzítettem a gázpedált, a kuplungot egy botlal kitémasztottam az üléshez, a lehúzott ablakon át egy madzaggal lehetett kirántani.

Mehet, kérdeztem a nőt. Mehet, válaszolta. Kezébe nyomtam a madzagot, gondolkodás nélkül megrántotta. A kocsí lassan gördült a tó felé. De a nő egyszer csak rohanni kezdett utána. Bassza meg, kiabálta, a lakáskulcsom bent maradt. Föltépte az ajtót, és beugrott az ülésre, a sötétben nem láttam, mit csinál. A kocsí egyre gyorsult, mire elérte a tó szélét, ment vagy harminccal. Szálljon ki, kiabáltam utána. A víz előtt egy bucska jobbról megdobta a kocsit, az ajtó becsapódott, rohantam utána. Még a vízben is ment, aztán elsüllyedt. Föl-alá rohangáltam a parton, a víz jéghideg volt. Gyerünk-gyerünk, biztattam magamban a nőt. A kocsí teteje eltűnt a víz alatt, az örvények lassan kipörögtek, a tó újra sima lett, csak a túlsópart felé futó hullámgyűrűk törték meg a felületét. Eltelt egy perc, kettő. Nem tudtam rászánni magam, hogy utánamenjek. Ellenkezőleg, lépésenként hátráltam. Amikor kiértem az útra, és újra elindultam a sötétben, zsebre vágtam a kezem, és valahogy úgy éreztem, nem történt semmi. És ezt egyre csak erősítettem magamban: semmi, az égvilágon semmi. Azt se tudom, kik ezek.

Még éjszaka elértem a szomszédos falut, vagy nagyobb város lehetett. A központban két taxi is állt. Beültem az elsőbe, egy fiatal srác hallgatta a rádiót. Azt mondják, holnap megenyhül az idő, monda. Jó is lesz, válaszoltam, majd' szétmegy a fejem a hidegfronttól. Merre, kérdezte. Egy kicsit hosszabb fuvar lenne, aztán mondtam a várost, és a kezébe nyomtam ötvenezret. Oké, monda, és megkönnyebbültem.

Amíg kiértünk a faluból, egy szót sem szólt. Csak aztán kérdezte meg: hazajött a férj? És röhögött. Ja, mondtam, meg kinyírtam két embert, egyet meg megmentettem. A srácnak az arca se rezzent: errefelé megesik az ilyesmi, gazdag vidék, gyorsan cserélnek gazdát a vagyonok. De ha adsz még százat, nem láttalak. Csak ötven van, mondtam, és már szedtem is elő. Jól van, válaszolta, akkor azt mondom, hogy csak az egyik feledet, mondjuk hátulról. És barom módon elkezdett röhögni: végre egy kis buli. Azt hittem már, monda, hogy várnom kell még egy hetet. De az a biztos. Igaz? Be nyomunk a haverokkal, mint az atom. Akkor lesz a születésnapom. Happy birthday to you, mondtam, és a rádióra rányomtam egy kis hangerőt.

Bódis Kriszta

KEMÉNY LEGYÉL, MINT A VAJ

Balra van a gyár, körülötte a város, és a gyár mellett közvetlenül, vagyis jobbra a telep. Ez a centrum. Ahogy vesszük. Mivel a gyár és a telep a város közepén van. Viszont elszigetelve, mint csonthéjban a termés, csak hát ez egy hasonlat, ez a termés meg penészes termés, teljesen rohadt, meg van feketedve.

A telepről a meddő és a hegyek felé út vezet rajtunk keresztül, hogy úgy mondjam, de nem nagyon jönnek erre. A városból nem.

Közel a város, közel az erdő, mi kell még? Ez a szabadság. Keserű szabadság, így mondom inkább, mert fekete már, mint a szén.

A sínek felszedve, a talpfák is, de a párhuzamos csíkban nem nő már, ami nőne tavasszal.

Éjjel, aki jár vasazni, a gyárfelőli oldalon felfeszíti a vashálót, átlopakodik a Sike kordonon, ahol a Sike emberei lesnek kutyákkal, ütőkkel, olyan orrú bakkancsral, hogy..., meg pisztollyal, persze, rendes fegyverekkel, nem ilyen kis késsel, mint amilyen apámé.

Nem szólok semmit, mert jó kis kés azért ez.

Akarsz bunyót, ha akarsz, ha nem, mert általában többen jönnek egyre, és szétszednek mindjárt. Ezért a csepp fémért két három évet is kaphatsz, pénzbe meg ötszázat se, ha megvan a rézhuzal vagy salakvas, és el tudod adni az öreg Csontosnak.

Nem mintha az nem volna jobb. A börtön. Bent tisztaság van és ennivaló. Emberhez méltó élet.

Legalábbis apám azt mondja, még ha nő nincs is, és a gyerekeknek rossz, éhezünk idekint, és hiányzik apa, ütnek vágnak, ha nincsen itthon, mert itt a telepen a gyengébbet nyomják lefelé. Aztán apám nagyon húsos, a levesből is csak a hús kell neki, és abból keveset kapnak odabent, de még így is ő kapja a legtöbbet egy bizonyos merőkanalas bunyó után.

De közbe meg tisztá ideg apám, hogy otthon várjuk, és anyámék, Sári mama is felveszik a kamatospénzt, jön a tél, a sok betegség, nincs mivel fűteni se, és nincs iskola, vagyis van, de a járvány miatt nem lehet menni, és lázasan nem engednek, nem gyalogolhatunk kilométereket, és akkor nincs az se, hogy ott ehetnénk, mert be vagyunk fizetve, igaz, mást kapunk, mint a városiak, repeta meg nincs, hát ezért fizet az ember, a tepertős zsírért a szalámi helyett, kiabál anyám, meg azért az egy tányérért, de ez van, és van, hogy száz százalékosan kell visszaadni a kölcsönt a felvett pénzért, meg ha belekerülsz, nem jössz ki, ez az igazság, hiába na, hogy jó bent a börtönben, de várnak kint, ott a sok megoldatlan gond, látja apám is, de megy azért a csepp vasért, pedig dehogy akar már belekeveredni, elege volt, na.

És akkor ott a fa. Vagyis, hogy nincs. Pedig fa kell. Fát vágni asszony nem tud, meg ne is kelljen neki. Télen hideg van. Még jó, hogy nincs víz, az biztos, hogy szétfagyna a vezeték. Egy nap elfogy négy ilyen sörösládával is, kétszázér egy láda. Hát fa. Miről

beszélék. Mit mondok én magának folyton? Fa. Nézze már, ezek a kicsik reszketnek, mint a kocsonya. Hát betörjek? Na, most hiába morog. A fia ugye nincs itt, csak nem mehetünk az erdőre mi, hetven éves vagyok, azt maga is. Fizetünk, aztán lesz valahogy, a tévében a szeress halálíg megy, Sári mamának nincs kedve vitatkozni. Tudom ám, mit csinálok, igazítja meg a papa a pipáját, fogom, bemegyek a bótba, megveszem, ami kell, leblokkoltatom, de nem fizetem ki, megmondom, hogy kúgyék fel oda, azokhoz, a kormányba, fizessék ki, mer a csikkzsebbe több van nekik, mint az én egész nyugdíjam, aztán ez nem lopás, mer leblokkoltatom, hé, röhög a Mókus, de az öreg rá se hederít, aztán jól telerakom azt a kosarat, mindent, ami kell, huszonöt kiló krumpli, húsz kiló zsír, meg pirospaprika, papa felemeli az ép karját, mert a másik béna, fél oldala béna a papának, kenyér meg hús, a béna oldalán a keze úgy csavarodik, mintha koldulna, görcsben kifelé a tenyere. Kenyér meg hús. Aztán még életében nem vót a bótba, halgasson már, legyint Sári mama.

Hiányzik a meleg étel. Vihog a Mókus, leguggol a fal tövébe, és előveszi azt a hatalmas mellét, hadd csicsizzen a gyerek, de gyorsan elgémberedik a Mókus lába, bekéretszkedik a szobába, és elfoglalja az egyetlen széket, pofátlan a Mókus, meg hülye is, mindjárt kihajítják, se nem rokon, senki se ez, akkor meg mit keres itt!

Az öreg Tóni röpíti a fejszét, vagy kiereszti a kutyáit, ha a kézikocsit nem húzzák, hanem maguk előtt engedik, hadd guruljon a saját súlyától lefelé. Hogy az? Hogy tud az ordítani!

Randa egy idő van amúgy a ködtől. A Tóni azért mindent lát.

Ez mindjárt kiereszti a kutyáit, méltatlankodik Sári mama, hogy nem fér a bőrébe, de hát ő az erősebb, szólal meg anyám, Sári mama felháborodik, erősebb a tudod kiné, ne beszéljen már anyu, legyint anyám, és megpróbál a tűzre rakni, de túl kicsi darab fát fog, folyton beletörik, ahogy a platni alá feszíti, végül egy gyufaszálnyi sem marad a kezében, az ujjabegyét is megpörköli, arrébb taszítja a kis Alexandrát, mert az meg folyton a legrosszabb helyen van, nem fér a bőrébe az se.

De ez a kocsitolás is a Tóninál! Nem tudom, mit akar evvel, ilyen heppje van neki, tűnődik apám, de amúgy ő a legokosabb, a Tóni.

Okos a fenét, dohog Sári mama, kicsi korotok óta kerültek, mert üt az, ha a közélébe kerül valamelyik, üti, vágja az a gyerekeket minden ok nélkül, most meg elkerget mindenkit a szalásból, ahol a szálfák vannak, húsz métereseek, az mind az övé, jóban van a kommandósokkal, kapnak ezt, azt tőle, így védeti fegyverrel a területét, és ha valaki mégis túljárna az eszén, azt a gyárba kapják el, az megy a Sikéhez személyesen.

A szobában füst van, kint köd. Kicsit mintha az átlagosnál is szürkébb lenne minden. A levegő is sűrűbb meg nem is nagyon van. Az ablakokat még nyáron, valamikor júniusban bedeszkáztuk. Az üveg törik. Így legalább nagyobb a biztonság, nem repül befelé semmi, amikor apám nincsen velünk, mert akkor jönnek, hajigálnak. Igaz, most sötét van és füst, de az ajtó nyitva, mert itt majdnem mindenki rokon, testvérek, és van ennek előnye, mert a füst ellenére nem fullad meg az ember, és még egy, ami megint csak a rokonokból következik, bár nem előny, közel kell állni a kondérhoz, mert ha nem figyelsz, elfogy a kaja, még hideg, már párolog.

Anyám a kályhán főz, ha főz. Tészta. Sajttal, paradicsommal. Egyik nap sajttal, a másik nap paradicsommal.

Mit ennél, ha vóna, ölel meg Sári mama, most mit húzza őket, kuncog a Mókus, senki fia borja, mindig ott lebzsel, még a lábába is benéz, de nem jut például semmi az eszembe, hogy mit, nem is tudom, talán húslevest, rántottcsirkét, vágja rá anyám, nem emlékszem milyen, neki az a kedvence, mesélik, hogy abból bármennyit, de most azt is kihányná, nem jól van mostanában, dehogy húzom őket csillagom, a jóisten tudja, hogy nem, de ha nincs, legalább tudják, hogy mi nincsen, nem igaz?

Az öcsémnek csillog erre a szeme. Hát, mert nincs neki minden rendben a fejébe, nincs ki a négy kereke, nekem is a bolondiskolába kell járni, de akkor is mi vagyunk ketten a legjobbak, kemény legyél mindig, mint a vaj, mondogatja apám, kemény, mint a vaj. Ugyanazt mondja, persze, a kis buta öcsikém, hogy rántotthúst. Na ő olyat biztosan nem evett, hát kinevetjük. Aztán meg bepótolni sincs ideje az öcsinek, mert amikor csúsztatják lefelé a szálfákat, mert lusták körbe lehozni, hát a házak tövébe le a hegyről csúszik. Száguld a friss, a még nem túl magas, ropogós, porzós hóban, hogy a fenyőtörzsek alól röpködnek kifelé a feltépett földrögök, és egy ilyen röpülő szálfa elvágja a testvérkémet, a kezét viszi le, aztán be a kórházba, és vége van.

Apám akkor szaladgál, hogy kinyírja gázpisztollyal a gyerek gyilkosát, de sehol nincs az már meg, talán nem is itteni. Gázpisztollyal?

A virrasztóra az öreg Tóni is eljön és ha mégegyszer valaki engedi maga előtt a kordét, kisszekeret, bármit, a Tóni most nem szól semmit, csak előveszi a kését.

Kint van a virrasztó, nagy tüzet raknak a hóban, annyian jönnek, bent el sem férnének, és hozzák a fegyvert, ami miatt a Küldöncnek bujdosnia kell, mert az meg a bátyját véletlenül mellbe lőtte vele, és nem derülhetett ki, hogy a Küldöncnek fegyvere van, a bátyja se halt meg, úgyhogy hallgatnak mind, és a Küldönc most lemerészkedik a hegyekből a virrasztóra, a tesvérkém virrasztójára, hogy saját kezűleg adja át apámnak a fegyvert. És mégse lesz a bosszúból semmi, háború se lesz, csak sírnak nagyon, mindenki sír, csak én nem, én kemény vagyok, mondogatom magamban, mint a vaj, majd edzek, legyél kemény, mint a vaj, lány vagy, nem?

Mert a vaj nem kemény, csak ha gyalog hozod át a városon, és megfagy útközben, hogy a kezed is ráfagy, és otthon mire észbe kapsz, elfogy, fel se olvad, pedig rádállítják az egész boltot, a várost és mégis sikerül egy húszdekásat, de sikerül, pedig lány, látjátok, és én ezen soha nem tudok nevetni, csak apám.

Hát lány vagy, nem? Lány.

Mindenki munkanélküli, de az egész város az, és tudod lányom, mi a becsület, hogy az ember elmehet a rendőrségre, bárakárhova hetvennégy évet úgy leélni, hogy nincsen az ember büntetve az a becsület, mondja a papa. Maga csak ne védje a várost, legyint Sári mama.

Sár van és szemét, borzad el Lúzmarija. Van egy kis jegyzetfüzete és az aranyszínű tolla villogva jár az ujjai között, látszik, hogy sok iskolája van, olyan stílusban fog neki... „Jönnek-mennek, húzzák a kordékat. Középkor. A barakkokban megfagy a vödörben a víz, a szemétre is kéreg fagy kint”, botokkal kell alátúrni, ritka a kenyérhéj, ilyesmi, de ha nem ehető, játéknak csak jó tud lenni bárakármi, jegyzem meg én.

Például a Kila kölykei, olyan elvadultak azok a kölykök, mintha patkányfészekben, csatornában élnének, iszonyodik Lúzmarija.

De hát ott élnek. Ez elkerüli a figyelmét, talán a fészek téveszti meg, a fészek melege, a patkányfészek csatornamocskok.

A családkisegítőből jön a fiatalasszony, ez a Lúzmarija, beengedik, mert olyan pont mint a Lúzmarija abból a sorozatból, sőt azt hiszik, a Lúzmarija jön személyesen, ismerjük magát, mondogatják mosolyogva és nem nagyon mernek a közelébe menni, és Lúzmarija bátorságot merít ebből, jegyzetel, feljegyzéseket készít, lesüti a szemét, mert látja, hogy a kicsik a szemétből esznek, és a fagyban nincs rajtuk trikó, meg cipő se, a szemétből esznek, ha találhatnak, nincs ezeknek anyjuk, és valahogy azt hiszi, hogy a hátsó barakkokban lakhatnak, hogy oda valami legvadabb csavargók húzzák meg magukat, és a gyerekek tényleg, mint a kutyák, nekik szolgálnának, beszélni se tudnak, éjszaka Lúzmarija forgolódik álmatlanul emiatt az ágyában és elképzeli, hogy lemegy, másnap lemegy istenbizony a hátsó barakkokig, hogy saját szemével lássa, és akkor jön egy koszos, büdös, szakállas, szép, fekete ember és hanyatvágja a szalmán, és kemény, kemény a föld, és a gyerekek meg nagy szemekkel lesnek, miközben előveszik a kicsi szerszámjukat, erre meg felébred és azt gondolja, hogy olyan barakkokba rendes embernek már nem is lehet lakni.

Pedig ott is csak olyan családok élnek, mint mi. Azt meg össze se bírja írni senki, ami itt van.

Jó, a Kila kölykeinek tényleg meghalt az anyja, a hátsó barakkok olyanok amilyenek, bontás alatt vannak, csak nem nagyon jön ki ide hátra a városi brigád bontogatni, szóval nem szívesen, ennyivel beljebb vagyunk, de felnézek a Kilára, mert ember léteire egyedül neveli az öt gyerekét, aztán a Lúzmarija sem jön többet, csinál valami városi neki egy két gyereket, nem túl sokat, vagy nekik azt is lehet, sokat.

A barakk-telep meg csak a meddőről látszik, arra meg ember nem jár, csak mi azért a csepp szeparátor vasért, meg kokszárt kapirgálni.

Apránként, akinek még van, a saját barakkját kell, hogy eladja apránként, téglánként, ablakkeretenként, hogy megéljen. Milyen ember az ilyen, apám egy gumibaba fejét próbálja egy másik babácska testhez hozzáfარaggni, hogy a saját családja, a gyerekei felől lebontja a házat, hát bontsa másét, ne a magáét, a baba Alexandráé lesz, nézi a kicsi lány, kész van, szalad vele. De nem úgy van az. Hagyják a romlást, hagyja a város, így likvidálnak. Sári mama ismer bizonyos kifejezéseket. Blokád alatt vagyunk, a szemetet nem szállítják el, nincs karbantartás, nehezen tudunk fizetgetni, a szervek szépen, lassan kivonulnak, minket addig se..., de most végképp leírnak, vizet, áramot lekötik. Lúzmarijának még jószólt is, pedig régen nem jószólt már senkinek. Tönkre tették az épületet, lakhatatlanná kell tenni, ez áll a jegyzőkönyvekben. Saját két szememmel láttam, ezzel a két szememmel ni, hát látni láthatta, de olvasni írni azt nem tud, vigyorog a papa. Nem mész innen? Suhint felé Sári mama, hogy felér száz átokkal is a tekintete. Papa túlél mindent, de addig él, amíg én akarom, ezt ő is tudja, mondja Sári mama, mert ha én odamegyek, mert ágyban fekvő olyan beteg, hogy mozdulni nem tud és én a kezemet fölé emelem, fölkel.

Azt mondják, a túlélés művészet. Mi szélteben élünk túl, és igen rövid időn belül belesatnyulnánk a semmibe, mint sötétségbe az égálja. Ezt várjátok, igaz. Az akaratot apámtól örököltem, abban ő vagyok és küzdeni fogok az utolsó csepp véremig, az utolsó lehelletemig. Van, aki felrobbantja saját magával együtt az ellenséget, és van, aki túlél, Sári mama fizet, de minek, ha csurog rá is a víz, mint az ítélet, a drótok szikráznak ki a falból, Sári mama átkai, mint a villamosáram, de nem is a miénk ez a barakk-telep, a városé, a város hagyja, hogy a házak ránkomoljanak, és amikor már kicsit

ránkomlottak, akkor kijönnek, hogy veszélyelhárítás, fogják, tovább bontják a tetőt a fejünk fölül.

Persze addig senki nem mer nyúlni téglához, palához, míg ezek nem jönnek veszélyelhárítani, de hiába, hogy utána már mi is, apróságokat, ezt, azt, lomot, ami a városnak úgyse kell, eladogatjuk, aztán megkapjuk, hogy na, tessék, micsoda hálátlan horda vagyunk, hogy a saját fejünk felől, meg ilyesmi, ezzel jönnek, ezzel takaróznak, hátrítják el a felelősséget, a gyűlölettel ellensúlyozzák a lelkiismeret furdalásukat, nem vagyok buta barakklakó, hát lehet nekik rendesen lelkiismeretfurdalásuk, sok gyűlölet kell a lelkiismeretük elhallgattatására, elég baj az, nemhogy nem adnak, de lehetetlen feltételekkel, kizárólag rajtuk keresztül az ő kegyükből lehet hozzájutni bármihez is, és nem jutsz, innen a barakkokból nem, karácsonykor meg ingyen leves, alamizna, hogy aztán azt is visszakapd... hát nem kell, és még tanulmányoznak is, mint az alkalmazkodás csodáját, de most is hiába, hiába a mai eszettel is, az összekotort tudásommal is, amivel továbbra is kitörölhetem a seggemet, ezt tényleg nekem kell, nekem megmagyarázni a nagyokosoknak, hogy az anyák nem azért szülnék itt apróbb és soványabb gyerekeket, mert a kis testsúly evolúciós stratégia, vagy mi, hanem mert a terheseznek sincs mit enni.

Eleinte azért csak örülök, hogy elkerülök onnan, de ha tehetném, még most is visszamennék.

Ha tehetném, segítenék, mind ezt mondja, aki elmegy, vagy még ennyit se, azzal segít, ha elmegy, ez is egy igazság.

Sokat imádkozom itt és lejárók gyúrni az Iguanába, de az már otthon is van, hogy kimegyek éjjel az udvarra, ahol gyalulatlan deszkából a fekpád a fiúknak, fogom a tengelyt rajta a vaskorongokkal, sírok, de csak halkán, hogy taknyom nyálam összefolyik, meg anyázok, mert a kutyák rákezdenek, alig bírom leengedni a súlyt, küszködök, hogy a mellemre ne ejtsem, mert nincs, aki segítsen, mert itt nem segít senki, itt senkit nem érdekel, a magad erejéből talán ki tudsz törni, talán, bólogat apám mindig, hogy nem segít senki, aztán második, harmadik éjjel már vigyázni fogok, itt meg azt hiszik, azért gyúrok, mert jól kereső lány vagyok, szeretik az izmos testet, én meg bizonyítok, hadd higgyék. Úgyis megszökök.

A fiú testvérem, a legidősebb, amelyik kőműves akar lenni, de sajnos nem az lesz, ő a legerősebb a barakk-telepen.

Én nem tudom, hol az igazság, mondja, de kell, hogy legyen az igazságnak lennie valahol. Gondolom, régen lehetett ezeket tudni, mit tudom én, amikor ezek a szamurájok voltak például, és nem tartom kizártnak, ne vihogj, lők meg és igaza van, csak hát annyira szereted, annyira büszke vagyok, hogy így beszél, vihognom kell, ha már ki-nyögni úgyse tudok semmit már akkor, hogy majdnem néma vagyok, annál is rosszabb, a nyelvemben görcs van, cafatokban jönnek a szavak, az idegtől van, és inkább hallgatók, szóval, hogy szamuráj vagyok, mosolyog a bátyám szívszaggató békességgel, olyan, hogy elindul az ember és tudja, hol az igazság és nyugodt szívvel küzd érte.

Ezen gondolkodik az én bátyám minden éjjel, nem is tud ezért aludni, szerez kardot is másnap, mert a Sikénél egyértelmű, hogy nincs az igazság, a Sikének világoskék szeme és fehér, rövidre nyírt haja van, fekete kezeslábában jár. Vastag szíjjal, magasszárú bakkancsban, a szíjában gumibot, hátul pisztoly, a bakkancsa orrában acél, a kutyája is fehér, mint a Sike haja, a katonái feketében.

A bátyám minden pénzét oda adja egy fekete dzsekiért, meg a nadrágért, szíjat is szerez hozzá, és a kardot vagyis egy mosógépet, aztán egy elég régi gyűrűt végül a gyűrűért adják a kardot. Meglesz a kutya is, fajtiszta, fehér mint a hó, amelyiket aztán agyon kell verni, minden csupa vér, mert nem adja föl, pedig már egy darab fehér sincsen rajta, vinnyogó, hörgő vagdalthús, végül sikerül leütni a fejét a karddal. A Sikének eszébe jut a kard.

Huncut nagyon a patkány csillagom, fölkapcsolom a villanyt, és a szemem közti néz, nem ijed meg.

Sári mama farkaszemet néz a patkánnyal. Csak ezeket a csöpp gyerekeket sajnálom, még megrágja valamelyik ujját.

Sári mama szemrehányó, de úgy általában az, nem szánja azt se rokonnak, se az Istennek, különösen a Jóistennek nem azt a szemrehányást, hanem akkor inkább a városnak. Sári mama átkai elérik a várost és elsorvasztják. Csoda nem történik.

Járjon a városra anyu, mordul rá anyám, mert anyám mindent magára vesz, ha annyira tudja, hogyan kellene itt vezetni az embert. Tudom is! Kiállt Sári mama, de múltkor is kidobtak, hát milyen pógármester az ilyen? Megmondom én, semmilyen, nem érdekli azt semmi, főleg az nem, hogy itt mi van. Dögölnénk már éhen. Erre vár.

Sári mama énekel a legkisebb hugunknak, ring a hatalmas Sári-mama-test, vaskos karjain, mint egy ágyon, az a kétnapos baba meg alszik, beteges nagyon, csak alszik, jó neki, bár levegőt éppen csak annyit kap, amennyi szükséges Sári mama nejlon ott-honkájára szorítva a szívhez, meg a füst miatt, de meleg van, és anyám megtanul végre normálisan fűteni, mert a bátyám a kard mellé szerez egy vaskályhát a régi helyett a valamikori bakterház melegedőjéből, csoda, hogy meg van, hogy ott van, azaz nem csoda, mert szinte be van az a kályhácska a sárföldes törmelékkal teljesen temetve, csak a bátyám figyelmét nem kerüli el. Semmi.

Azt se várják meg, kifognak innen tenni, azt se várják meg, aztán mehetünk Isten hírével az erdők alá. Vigyorog a papa. Senki se tudja, miért, ki van megint öltözve, fehér ing ádámcsutkáig felgombolva, fekete öltöny véznán a vézna testén, és kalap, fekete kalap a fején, csak a cipője nincs teljesen rendben, nem is tudom, hogy cipő-e az egyáltalán. A papa bal keze tekeredik hátrafelé, úgyhogy most tömködheti fél kézzel a morzsás dohányt, a pipadohánynak szép fehér, cimkétlen zacskója van, fél kézzel kell kihalászni az öltönyzsebből, egy óra, míg kikotorja, a gyűjtésnél négy szál gyufa is pocskéba megy.

Hogy, hogy mi lesz? Meg lesznek ölve, az lesz, hát hova menjek annyi gyerekkel, durran be a Mókus mogyorónyi agya. Senki se kérdezi. A hógunk belerúg a Mókus nagyobbik porontyába, jó magasra rúg a hógunk, de a gyerek se rossz, nézd a csávót, értékeli apám a gyorsaságot, röhög a Mókus is, és ad egy tockost a gyereknek, az meg már majdnem örült volna, hogy elhajolt az elől a jó magas rúgás elől.

Dehogy fiam, egerek azok, kicsi egerek. Hát veszekszenek, nem hallja anyu, ekkorák ni, mutatja apám, és mutatja, mint a fél karja. Na, kopogtass csak fel a partvissal. Anyám kopog. Abbahagyják.

Egerek azok, ilyen kicsik ni, mutatja Sári mama, mint az ujsza, majd kell egy macska, rendes ember házában is akad egér, egér az. Kopogj csak fel azért. Anyám felkopog a partvissal. Kaparászás...

Sári mama, maga mondta, hogy saját szemével látta. Te aludj lányom, patkány az.

Nem látok én már olyan jól fiam. Tömd csak azért be rendesen az ajtóréseket Arany. Már megint kezdik. Anyám, akit Sári mama jókedvében Aranynak hív, mert anyám Aranka, Aranka az nálunk Arany, anyám betömi rongyokkal az ajtó alatti rést. Se ki, se be.

Itten már akkora a fertőzés veszély, még jó, hogy odafent hideg van, megfagynak a vírusok. A patkányok azok nem. Azoknak semmi se árt. Felfognak minket zabálni. Nyáron meg a sok fa, már amennyi itt van még, azok védenek meg a vírusoktól. A lombok, azok szívják fel, okoskodik apám.

Nincs jövőnk, mit rimánkodik? Apám forog, mint a ringlispíl. Nekünk konkrétan nincs. Forogsz mint a rinlispíl, szidja apám anyámat, pedig ő forog, mondom, forogsz, mondja anyámnak, mert ő a főnök, ő itt a góré, aztán még bepörögsz itt nekem, ki a góré, mi, álljál már le! Anyám le van állva csak féltékeny. Van neki oka rá. Le van állva kívülről, de belül forog. Ettől lehet neki az az állandó hányingere, de azért annyit összehányani apámtól való pörgésben nem lehet, amennyit anyám nap mint nap összehány.

Sári mama megengedi, hogy megcsókoljuk a keresztet és imádkozni tanít minket, a szegénység nem szégyen. Talán a jóisten megsegít, itt már csak ő segíthet, kulcsold össze a kezed és mondd szépen kislányom. Hadd rotyogjon a kondérban a víz, bele a tésztát, ebbe a húszliteresbe, ha nincs más, jusson mindnek, ha jut, mi atyánk ki a mennyekben vagy, ne vígy minket a kísértetbe.

Az ember valahogy Sári mamával szeret aludni, mind átszökdösünk hozzá a szomszédba, még apám is utánunk szökik, hajnalban ott ül az ágy szélén ő is, aztán jön anyám, hogy összeszedjen minket.

Sári mamánál más az álom íze, lehet álmodni egyáltalán, meg más a kaja íze. A nincsen íze is.

Mesterházi Mónika

HÍD, ESTE

Ahova nézek, ott keskenyebb, arra folyik.
Sötét van, a híd alatt a legsötétebb.
Fekete fal: merőleges a fény hiánya.
Alatta és fölötte neonfény: a hídon
és a vízen. A derengő, távoli víz
a tér törvényei szerint a mélybe zuhog,
errefelé, a sodrás ellenében, a jövő, a múltba.

HÍD, TAVASZ

Jó ez a betonlábú, nehézkes, ronda híd,
hogy maradjon csak a fény, a víz és a fény
játéka a vízen. Jók ezek a feketének
nevezhető, szabad kutyák, valami kerítés alatt
kióvakodóban, két pusztaság között,
jó a rügyekhez, a kezdődő, kiújult márciushoz,
a visszatérő, mindennek megint kiszolgáltató
színekhez – felfogni ezt a könnyű könnyűséget –
jó a távlat tökéletes hiánya.

Karafiáth Orsolya

A TITOK-TÖRVÉNYKÖNYV

Játék-paragrafus

Először persze itt-ott, ismerősnél,
aztán jönnek az elkerült helyek.
Presszók, vidéki út, felolvasás...
„Szerinted ő semmit se tud?” „Lehet.”

Néhány elejtett szó, rossz hangszín és
a klasszikus hajszál meg rúzsnyomok.
És majd' egész nap túlfeszült derű.
„Késtél.” „A kislányt nem hagyhattam ott.”

Egyetlen-paragrafus

Előbb-utóbb nem tudnak mást keresni.
A Rejtély-óda önmagát találja.
Felbukkan, lesz; először érthetetlen.
Két titkos nyelv egymásba olvadása.

Egyetlen Rejtély-óda létezik.
Ha megvan, néznek csak egymás szemébe,
s közben nagyon vigyáznak: egyikük
hogy *mondd, ez már valóban az?* – ne kérjje.

Vágy-paragrafus

A szem csak néz – vizsgálni elfelejt.
Ami van, az nem romlik és nem szépül.
Állandó és higgadt anyag. Övék.
A szem marad csak megszegésül;

hisz minden érzékből idő lesz.
Előtte és utána semmi sem.
Félpercnyi test, amelynek pulzusa
nézésbe fut – ér lesz, láztelt elem.

Próba-paragrafus

„Látod, ez egy ilyen üres lakás.
Elférnél, látod – sarkok és falak.
Ez itt az ágy, amott az ablak – nézd, ősz –
alant az utca. Kérlek: még maradj.

Minden köztes fehér. Az ébredés.
Az összevissza nyíló szép terek.
Zajok a Bartókról – könnyű szeretni.”
„Majd elfelejtesz.” „Elfelejtelek.”

Távolság-paragrafus

A nő szerint történhet bármi is –
a férfin átüt némi kis zavar.
Először föl se tűnt: már túl közel.
Érintés menti táj. Határtalan.

Két ház körül a föld – már senkié;
a lég csupán egyetlenegy vonal.
Közöttük szűk s türelmes messzeség,
és távolságuk épp kellő, ha van.

Záradék

Törvényt milyen múltás szüksége bont?
Szétfejthető lett, s új érvénye nincsen.
Kettőjükre megszűnt vonatkozása.
Egyenlőek titokban, félelemben.

Payer Imre

HOLTPONT, FORDULÓPONT

mikor ott az ismeretlen, nem tudni, hova is vezető feljáratokkal telezsúfolt nyolcszögű aluljáró keramitján meginogtam; amikor az utolsó – akkor még nem tudtam, hogy nincs tovább – találkozásunk követően meginogtam; amikor szesz okozta süllyedésben meginogtam; aluszín gomolyagban meginogtam; azután valami erő a lábaim irányítani kezdte; amikor elindultam – akkor, ott –, holtpont, fordulópont; amikor te lefelé, én meg föl; föl a lépcsőn, kifelé, ki a múltból; amikor egyenest és sebesen –

ÁLOM

Túl vízszintes a vízszint. Antik nap süt az álom öblén. Néma helyszín. Úszik a nyomorék. Mint amikor még gyermek volt. Valaha. Izmos lábai löknek, karjai húznak valahai tempót. Érti a hűvöst. Boldog. Hirtelen öt állatra lesz figyelmes a parton. Mereven nézik. Némán. Az úszó lassít. Azok a parton pár lépést közelebb jönnek. Öt kutyatestű, majomarcú lény. Nézik. Bevetődnek a tengerbe. Úsznak. Az ember megfordul. Nem akarja, hogy azt lássák, menekül. Próbál nyugodt tempókat szelni. Az öt kutyatestű közelít. Majomarcuk már körötte. Nagy barna szemek. Nézik.

Itt vége. Semmi egyéb, csak a túl néma öböl. (Némán villog a hálósobában a bekapcsoltva felejtett tévé.) Ébred, magához riad. Azután megnyugszik végre. Öregember, nyomorék.

Kamarás István

EGYHÁZI ÁLDÁS VAGY ÁTOK HARRY POTTEREN?

Egy bizonyos, a Harry Potter-jelenség tipikusan tömegkultúra-jelenség, pontosabban élménykultúra-fenomén. A Potter-könyvsorozat az élménykultúra csúcsteljesítménye, „szupersikerkönyv”, még akkor is, ha az irodalomtudomány remekműnek ítéli. Ez az egyelőre még „folytatásos regény” egyszerre elégíti ki a gyerek és felnőtt olvasók tündér- és boszorkánymese-, kaland-, horror-, krimi- és misztikumigényeit. Főszereplője árva gyerek, afféle alulról érkező „álsruhás királyfi”. Színhelye egyfelől egy másik világ, másfelől a közkedvelt diákregegyeké: a bentlakásos iskola a diákélet összes rekvizitumával, beleértve a sport- és egyéb versenyeket. Középpontjában a jó és rossz küzdelme, amelyben előbb-utóbb világossá válik, ki melyik oldalon áll. Szerepel benne a sorsdöntő ügyekben a felnőtteknek segítő gyerek, a melodramatikus és tragikus szólam mellett van benne jócskán helyzetkomikum, diákhumor, nyelvi lelemény, és a negyedik kötetben felbukkanó romantikus mozzanatok után az olvasó joggal reménykedhet, hogy a folytatásban a kamaszszerelem szólama is felcsendül. Mindehhez hozzájön a földhözragadt pragmatista-racionalista nyárspolgár kicsúfolása és az úrrakétát seprűvel, a mobiltelefont varázsgömbbel felcserélő posztmodernség. Fontos szólama ennek a könyvsorozatnak a gyermeki identitás, a kisebbségi érzés és nagyzóló fantázia, a naiv nemtörődomség és okosság, a peergouphoz való igazodás és az olvasó számára fokozatosan meghitté, bizalomgerjesztővé váló fantasztikus univerzum.

Mindemellett kérdés is marad bőven: esztétikai és erkölcsi értékét tekintve hogyan minősíthetők Rowling könyvei? Mennyiben tipikus New Age-termék, s mennyiben ágazik a klasszikus mese törzséből? Mennyire hasznos vagy káros a hét-tizenöt éves gyermekeknek: a boszorkányság útjára csábítja vagy éppen az igazság oldalára állítja őket? Mennyiben pogány (pontosabban újpogány), mennyiben keresztény? Bár ezek a kérdések szervesen összekapcsolódnak, ezúttal fő feladatomnak a legutóbbi kérdésre adott vallási és egyházi jellegű válaszok áttekintését és elemzését tekintem.

Boszorkány? A jó ügy harcosa? Keresztény hős?

Az első kötet megjelenése óta állandóan szerepelnek a napihírekben, hogy hol ebben, hol abban az egyházi iskolában került tiltó listára a könyv, hol ilyen, hol olyan vallási szervezet tiltakozik az ártatlan gyermeki lelket megrontó olvasmány és a készülő film ellen, együtt emlegetve őket a gyerekek körében igen népszerű és valóban silány tömegkultúra-termékekkel. A leggyakoribb vádak a Potter-könyvek ellen, hogy ezekben a gonoszt használják föl a problémamegoldás eszközeként, a boszorkányságot normális eszközként fogadtatják el a gyerekekkel, s a könyvből megismert boszorkányság hatására a gyerekek könnyen folytathatják igazi boszorkánysággal. Az erre szolgáló bizonyítékok között szerepel a főhős Potter homlokán látható villám, mely sokakat a satanista S jelre emlékeztet. 1999-ben az Egyesült Államokban több mint félmillió ilyen tetoválásmatricát adtak el, Iowa államban pedig meg kellett tiltani a gyerekeknek, hogy boszorkánynak, ördögnek öltözve járjanak iskolába. Azokkal szemben, akik az-

zal érvelnek, hogy a nem olvasó gyerekek „csodák csodájára” ismét olvasnak, a BIBLIA-ból idézgetve (MTÖRÖV 6,6–7, MT 13,9–16, 2KOR 6,14–17, 1TIM 4,1–2) azzal érvelnek, hogy a sátán a régi cselet használja: a gyerekeket veszi célba. Akadnak amerikai vallásos szülők, akik a demokráciát védve tiltakoznak a Potter-könyveknek az iskolában történő népszerűsítése ellen, hogy ez esetben előnyben részesítenek egy „vallást” a többivel szemben.

Az európai vallási fundamentalizmus sem kevésbé szorgalmas a Harry Potter-jelenség leleplezésében. G. Wagner osztrák lelkész egyenesen az Antikrisztus működésének nyomát érzi a gyerekponyvának álcázott könyvben, mely ravasz kísérlet arra, hogy az olvasó magáévá tegye azt a sátáni ideológiát, mely azt sugallja, hogy mi, muglik alacsonyabb rendű lények vagyunk, s csak a varázslat emelhet fel bennünket. K. Krenn ultrakonzervatív St. Pölten-i püspök – aki „természetesen” nem olvasott el egyetlen Rowling-könyvet sem – lélekromboló hatásának ítéli a HARRY POTTER-t, R. Lukaszewski wrocławai plébános pedig – becsülettel elismerve, hogy ő sem olvasta a könyvet – attól tart, hogy Rowling erőszakot és szélhámoszást propagáló könyveinek olvasói pogány minták hatása alá kerülhetnek. Nemcsak klerikusok nyilatkoznak, hanem keresztény szakemberek is. C. Meves német pszichológus és valláspedagógus a könyv korunk Istentől elrugaszkodott valóságának vákuumába talált bele a maga szinkretizmusával. Hiába igazi jó barát és jószágos ember a főhős, a vallásos és az istenkereső ember javát csak akkor szolgálja, ha a folytatásban az otthontalan Harry Potter tékozló fiúként Isten előtt térdre esve találja új otthonra.

Mindemellett szép számmal jelentek meg másfajta keresztény megnyilatkozások is. Egy georgiai vizsgálat szerint az állam lakosságának 93 százaléka nem ellenezte a Potter-könyvek olvasásának korlátozását, márpedig az állam lakosságának 80 százaléka vallásos, ami azt jelenti, hogy a vallásos georgiaiak döntő többsége kiállt az istentelenséggel vádolt könyv mellett. A katolikusoknál, baptistáknál, anglikánoknál, presbiteriánusoknál, lutheránusoknál merevebb és a helyi vezetésben sok államban komoly szerepet játszó evangélikál fundamentalista körökben sem egyöntetűen negatív a Potter-jelenség megítélése, sőt még az alternatív vallási jelenségekkel szemben igen harciasan fellépő kultuszfigyelők között sem. Nemcsak „eltűrhető” és „kritikus szemmel figyelendő” olvashatóság, hanem többen – köztük nevesebb lekipásztörök és katolikus főiskolák tanárai – „hatásos gyerekkönyvnek”, egy „párhuzamos világot bemutató műnek” nevezik. A nem kifejezetten liberális *Christianity Today* kolumnistája, Ch. Colson szerint a Potter-könyvek kifejezetten okkultellenesek, ugyanis Harry és barátai nem lépnek kapcsolatba a természetfeletti világgal, s nem művelnek olyanfajta boszorkányságot, melyet a BIBLIA elítél. Úgy véli, hogy a könyv sikerének az oka a túlvilág, a transzcendencia utáni sóvárgás, a lelkekben tátongó pascali Isten formájú úr. E mesevilág segítségével elvezethetjük a gyerekeket a valós dolgokhoz is, hiszen ezek is – mint C. S. Lewis és J. R. R. Tolkien könyvei is – Isten fenségét és misztériumát tükrözik. A *Family's Review* ugyancsak szigorú keresztény kritikusa bölcs felnőtt vezetésével engedné a szeretetről, a bátorságról s a rossz feletti végső győzelemről szóló Potter-könyvek olvasását, amelyek boszorkánysággal nem, csak szekularizmussal vádolhatóak. Amivel bizony a MICIMACKÓ és az Oz is, teszi hozzá – még hozzá a MICIMACKÓ, az Oz és a HARRY POTTER-könyvek védelmében egy másik keresztény kritikus. Más keresztény szerzők még ennél is tovább mennek, s Rowling könyveinek ethoszát egyenesen Lewis, Chesterton és Tolkien műveikhez hasonlítják.

Miután Németországban eléggé erőteljes hivatalos egyházi vélemények fogalma-

zódta meg a Potter-könyvekkel szemben, sokan felfigyeltek G. Bachlnak, a salzburgi egyetem dogmatikaprofesszorának a Bajor Katolikus Akadémia szimpóziumán *VARÁZSLATOS ÉLET?* címmel elhangzott előadására. Bachl leszögezi, hogy szemben a bibliai hagyománnyal, a Potter-könyvekben átjárás van az itteni és a túlvilág között, ugyanakkor itt a mágikus cselekvés profán, a varázslók sosem végeznek vallásos cselekményeket. Itt a jó és rossz áll harcban egymással, és a varázslást csak jó cél érdekében szabad használni, akárcsak a felelősségmesékben, ezért – jegyzi meg némi iróniával – „*még a medjugorjei Máriának sincs oka rá, hogy ördögi műnek tartsa a könyveket, a satanizmusnak ugyanis nyoma sincs bennük*”.

A Harry Potter-jelenség mint a szekularizált világ ellenvilága és szimbóluma

A Potter-jelenséggel foglalkozó és a mű védelmére kelő keresztény szakemberek egy részének eszébe sincs „megkeresztelni” sem az írónt, sem főhősét. *HARRY POTTER MINT KERESZTÉNY HŐS?* címmel írt cikket Massimo Introvigne, az új vallási jelenségek kutatója az Olasz Katolikus Püspöki Konferencia lapjába. Ő is a jó és rossz harcát látja a mű centrumában, Pottert pedig morálisan jónak. Azzal érvel Rowling könyvei mellett, hogy a műalkotások fiktív mágikus lényei „metaforikusan” mágikusak. Ha a keresztény iskolákban betiltanák a *HARRY POTTER*-t, be kellene tiltani a *PETER PAN*-t, a *HAMUPIPÓKÉ*-t és a *PINOCCHIO*-t is. Elismeri, hogy Harry morális fölénye nem kifejezetten kegyelmi ajándék, és hogy a varázslóiskolának nincs káplánja, de sem Hamupipóke, sem Pinocchio közelében nem hemzsegtek klerikusok, ugyanis a hajdani keresztény szerzők nem rakták tele velük a tündérmeséket. Végezetül leszögezi: az, hogy Rowling vallásos-e vagy sem, teljesen mellékes, mert más az *intentio auctoris* és az *intentio operis*. A *PINOCCHIO* szerzője is világi humanista, G. Biffi kardinális mégis remek könyvet írhatott a *PINOCCHIO* keresztény értékeiről.

G. E. Veith keresztény tudós irodalmár szerint a „*képzelet-depriváció*” és a „*bebörtönzött gyermeki fantázia*” korszakában a Potter-könyveknek elsősorban azért lett hatalmas sikerük, mert érdekesen szólnak egy érdekes iskoláról. A regény szellemisége nem azonosítható szerinte sem a fekete mágia, sem a New Age szellemiségével, sokkal inkább a tündérmesékével. Ami pedig a muglikat illeti – márpedig ez még a regénnyel rokon-szenvező keresztények számára is bökkenő –, Veith szerint a kereszténység nem olyan szűk, materialisztikus, unalmas világnézet, melyet Rowling szatirikusan ábrázol, hanem nyitott univerzum, amelybe még a Rowling-könyv is belefér.

Van, aki politikai értelemben lát alternatívát Rowling más-világában, van, aki életmód-alternatívát lát benne: R. Lipsyte szerint a Potter-könyvek sem gyömöszölhetők be sem a keresztény, sem az antikeresztény, sem a freudi, sem a jungi, sem a tradicionális, sem a New Age-kategóriákba, ugyanis ezek a könyvek egyértelműen „*a halhatatlan iskolai sport mágikus világához tartoznak, melyre hősiesség, az együttműködés és a fair play jellemző, amit a Rowling-regényekben elsősorban a kviddics jelenít meg*”.

A nyugati mindennapi világ a Potter-regények világsikerének növekedésével egyenes arányban félig tudatosan, részben tudattalanul asszimilálja és deszakralizálja ezt a „transzcendens” ellenvilágot. A Potter-regény többtucatnyi fordulata vált a mindennapi nyelv fordulatává a nyugati világban. Ezzel párhuzamos kísérletek történnek a tudatos kisajátításra, nem véletlenül a menedzservilág elitje részéről is. A *Microsoft Corp* oktatási központjában például gyakran elhangzik a „Ne légy mugli”. Egy másik szoftvercég vezetője kijelenti: „*Mi jól tudjuk használni a Harry Potter-könyveket üzleti értekezleteinken, mert mi is varázslóknak tartjuk magunkat.*”

Mesebeli és valóságos boszorkányok

Több keresztény kommentátor arra is rámutatott, hogy a Potter-könyvek nemcsak a satanizmustól állnak távol, hanem boszorkányságuk sem azonosítható a valódi és napjainkban is dívó boszorkánysággal. Ütőkártya lehetne a bigott boszorkányüldözők kezében, ha maguk a különböző boszorkányszervezetek képviselői „hivatalosan is vállalnák” Rowling könyveit. Ám erről szó sincs! A *Boszorkányok a diszkrimináció ellen* elnevezésű szövetség New Hampshire-i igazgatója szerint Rowling nevetséges boszorkányvilága és az ő komoly boszorkányhitük egyszerűen nem említhető egy lapon. Egy plymouthi boszorkány-pap szerint a Rowling-mese egyszerűen nem róluk szól, ugyanis az ő fő problémáik a férfi-nő egyenlőség, a természetszeretet, a mágia- és csodahit. Az irodalomban és a tömegkultúrában járatos boszorkányok egyfelől üdvözlik azt a tényt, hogy amíg Shakespeare-től Millerig a világirodalomban a boszorkányok egyértelműen negatív figurák, Rowling regényeiben végre-valahára nem azok, másfelől bosszankodnak azon, hogy Rowling könyvében a boszorkányok nem hitelesen, hanem tipikus popkultúra-sztereotípiák formájában jelennek meg. Ugyanakkor valamennyi Potter-ügyben nyilatkozó boszorkány hitet tesz amellet, hogy ők a maguk részéről semmiképpen sem korlátoznák ezeknek a könyveknek a megjelenését, beszerzését és olvasását. Miként a BIBLIÁ-ét sem, pedig abban sem hisznek, teszi hozzá egyikük.

A Pogány Szövetséget is foglalkoztatta a Potter-könyvek sikere, érthetően, hiszen a regény megjelenése óta havonta száz kiskorú kereste fel őket belépési szándékkal, de hiába, mert – annak ellenére, hogy ők az Egyesült Államokban „rendes” (vagyis bejegyzett) vallás – kizárólag tizenhét éves felülieket fogadnak be. Ami pedig a gyerekek boszorkánysággal kapcsolatos érdeklődését illeti, a „pogány vallás” hívei úgy vélik, a gyerekek tévesen hiszik, hogy holmi varázslatokkal könnyen és gyorsan megoldhatják problémáikat. Természetesen, ha a lelkészeknek és keresztény tudósoknak sem sikerült meggyőzniük az aggódó szülőket a Potter-könyvek ártalmatlanságáról, a boszorkányok érvei sem hatnak azokra a fundamentalista keresztényekre, akik a BIBLIÁ-ból kiragadott idézetekkel érvelnek, s úgy vélik, hogy a Potter-könyvek megjelenése menetrendszerűen beleillik a végső idő szcenáriójába. Számukra még az amúgy kifejezetten keresztény Tolkien és Lewis kétségkívül tehetséges, de a sátáni erővel szemben igencsak meghökkentő naivitást mutató írók, akik akaratlanul is segítették a boszorkányság újjáéledését.

Félhivatalos hazai keresztény megnyilatkozások

A Potter-könyvek Magyarországon is népszerűek, átütő sikerük azonban csak a nagyobb városokban van, a kisebb települések jó részén nem is hallottak róluk. Egyházként és vallási közösségenként igen eltérő a reflexió mértéke, módja és erőssége.

Félhivatalosnak tekinthető Gál Péternek az *Új Ember* című katolikus hetilapban megjelent írása, amelyet a katolikus ifjúsági lap, az *Igen* is leközölt, s eléggé sokan hivatkoztak rá egyházi és vallási berkekben. A New Age-ről igen vitatható szakszerűségű, hat kiadásban megjelent könyv pap és teológus szerzője szerint a Potter-könyvek világgépe okkult. „*A bizarr, az ijesztően meghökkentő a gonoszlélek megjelenési formái közé tartozik*”, írja, mit sem törődve az ijesztően meghökkentő, amúgy pedig a transzcendencia jegyében születő művészi alkotásokkal. A „*minden mágia istenellenes*” kijelentése is vitatható, hiszen mindenfajta vallás tartalmaz – legalábbis szociológiai, lélektani és antropológiai értelemben – több-kevesebb mértékben mágikus elemeket. Gál mágia-definíciója („*Titkos erővel, iktatva az emberi fáradtságot, rövidre zárt úton hatalmat gyakorol*

ni”) túl szigorú, a mágiába belefér az Isten és az istenek befolyásolása is, ami önmagában még nem istenellenes. Annak az észrevételnek, mely szerint „*a könyvben a társadalom két kasztra oszlik, a nem varázsló emberek alacsonyabb rendűek, visszatartóak, önzők, pénzközpontúak, buták, félénkek*”, kétségkívül van valami igazság. A klasszikus tündérmeséket Gál mint a Potter-könyvek mindenben ellenkezőjét mutatja be, „nagyvonalúan” tekintve a tündérmese típusú klasszikus gyermekirodalom jó néhány alkotásától (S. C. Lewistól az élő klasszikus Lázár Ervinig). A Hit Gyülekezete hetilapjában nyilatkozva a „Potter-mániát” a New Age jelenségkörébe sorolja, a New Age „praktikáit” pedig az ember és a sátán ősi konfliktusára vezeti vissza. A New Age azonban teológiailag is összetettebb jelenség, mint azt Gál Péter érzékelteti. Sokféle érv szólhat az ellen, hogy a New Age-hatásoktól nem mentes Potter-könyveket ne tekintsük New Age-jelenségnek, többek között az is, hogy a kérdés vallásszociológus szakértői már a „poszt-New Age”-jelenségekről írnak.

Elsősorban Gál Péterre hivatkozik A HARRY POTTER-KULTUSZRÓL KERESZTÉNY SZEMMEL című körlevél, amely „*egy szülői közösség*” aláírással 2001 februárjában jelent meg, amelyet több templomban felolvastak és osztogattak, mely a felnőttek horrorfilmjeitől nem sokban különböző (bizarr, torz, démoni figurákkal operáló) művek közé sorolja a Potter-könyveket. A körlevél szerzői szerint rajtuk keresztül a gyerekek játszva ismerkednek meg az okkult erők világával, s az eredmény: „*a Jézus Krisztusban való hit helyett a Vénuszról érkező békaemberekben való hit, másfelől zavartság, félelem, rémisztő álmok, pszichózis*”. A szülőknek azt javasolják, hogy a keresztény szülő mesélje és olvastassa Jézus életét, a szentek életét, az Apostolok cselekedeteit, nézesse meg a LEGYETEK JÓK, HA TUDTOK című filmet (mely megfelelően ábrázolja azt, hogy az ördög bennünk dolgozik), s adja gyerekei kezébe Eleanor Potter AZ ÉLET JÁTÉKA című könyvét. Továbbá imádkozzák együtt azt, hogy „*Jézus Krisztus nevében ellene mondunk a gonoszlelkek hazugságainak, a családunk most megtagadja az okkult kísértés, a varázslás lelkét. Helyette Téged hívunk, Jézus Szentlelke, Te töltsd be családunkat világosságoddal és bölcsességeddel. Utána következzenek egy Miatyánk és egy Üdvözlény*”. Ez az „Üdvözlény” természetesen nem New Age-jelenség, csak „stílszerű” sajtóhiba.

Félhivatalosnak tekintem Ruff Tibornak levelémre adott válaszát (2001 februárjában), mely szerint „*a Harry Potter-könyveket a Hit Gyülekezete valamennyi lelkésze és iskolai hitoktatója rendkívül negatívan ítéli meg. Az istentiszteleteinken és oktatási intézményeinkben javasoljuk a szülőknek, gyermekeknek, hogy ne olvassák. A Hetek c. hetilapunk többször is nagy terjedelemben foglalkozott a témával. Véleményünk szerint katasztrofális következményei lehetnek annak, hogy gyermekkorban bevonják az embereket az okkult világkép elsajátításába. Harry Potter helyett klasszikus gyermekkönyveket és regényeket ajánlunk (Kästner, Gárdonyi, Jókai, Verne, Csukás, Salten). Tapasztalataink szerint a gyerekek jobban is élvezik ezeket, mint az újabb, ezoterikus gyerekkönyveket. A hites gyerekek eleve viszolyognak is az okkult tartalmú írásoktól, mivel kicsi koruk óta így vannak nevelve*”.

Érzékelhette az olvasó, hogy a hazai katolikus és pünkösdi protestáns félhivatalos vélemények leginkább az evangélikál fundamentalizmus rigorózusabb megnyilatkozásaira emlékeztetnek.

Hazai keresztények magánvéleményei

Több olyan protestáns hitoktatóval találkoztam (s rajtuk keresztül másokról is tudok), akik a Potter-könyveket egyszerűen „satanista szemétnak” tekintik. Akik ezt a szememből mondták, mind olyanoknak tűntek, akik vagy elveszítették, vagy még nem találták

meg humorérzéküket. Baptista lelkész ismerősömtől úgy értesültem, hogy a baptista lelképásztorok eltanácsolják a szülőket és a gyerekeket a Potter-könyvektől, s helyettük E. De Amicis Szív, S. C. Lewis CSÚRCSAVAR LEVELEI, NAÍRNIA-SOROZAT, Roy Krisztina NAPORSZÁGBAN és G. McDonald A KIRÁLYKISASSZONY ÉS A MANÓ című könyveit ajánlják.

Internetes körökben sokakhoz eljutott Ménesi Balázs és Kriszti körlevele, amely elsősorban Gál Péter írásaira támaszkodik. Azzal kezdik, hogy „*az első kötet az újdonság erejével hat, ördögi ügyességgel szövi a történet szálait, kiváló magyar fordításban*”, ezután oldalakon keresztül sorolják a horrorisztikus és gusztustalan részleteket, majd megjegyzik, hogy a tizenegy éves gyerek, aki végigolvassa, szorong, nem tud vagy nem mer elaludni. Ezután azt vizsgálják, hogy mi az, ami igaz és ami nem igaz a regényben. Igaz benne az, hogy létezik egy Voldemortnak megfelelő hatalom, éspedig a sátán, és hazánkban is vannak boszorkányok és varázslók, akik keresztényellenesek. Nem valós benne a vérfarkas, a dementor, a troll, a hippogriff. (Csak az nem derül ki, hogy ez vétke vagy éppen erénye a műnek.) És nem valós szerintük az sem, „*hogy elég a bátorság, a mágia meg az összetartozás, hogy megszabaduljunk a gonoszástól*”. Csakhogy a varázslóiskola igazgatójának ars poeticája szerint a szabad és morális akarat ezeknél fontosabb, és erről az olasz katolikus püspöki kar lapjának olvasói is tudnak már M. Introvigne jóvoltából. Ehhez az internetes körlevélhez szól hozzá Glovicki Z., aki – magát mint három gyerek apját, továbbá gimnáziumi, valamint világi és egyházi egyetemi oktatót mutatva be – jó szemmel veszi észre, hogy „*úgy látszik, minden, ami kereszténység kívüli misztikum, Gál P. szerint a New Age körébe tartozik*”. Szerinte mind a magyar népmese, mind a Grimm-mese alapvetően pogány jelenség, a mesejelenség alapja a misztikum. Mindemellett a mesében a jó legyőzi a rosszat, s ezzel katartikus hatást idéz elő. Miként bizonyos értelemben a Grimm-mese és a magyar népmese is horror, a HARRY POTTER is az, egy középszerűen ijesztő mindennapi horrorfilmnek felel meg. Ezért kislányának nem venné meg ezeket a könyveket. Végül megkérdezi: „*Mennyire fontos, hogy pont itt és most kezdjen a magyar katolikus egyház boszorkányüldözést egy ilyen teljesen esetleges boszorkánnyal szemben? Pont ez az a könyv, amelyet keresztény fiatal ne olvasson?*” Egy másik hozzászóló, Gombos Péter, a Kaposvári Egyetem tanítóképző karának tanársegédje (s magát „*buzgó katolikusnak*” nevezi) leszögezi, hogy a HARRY POTTER „*érdekes, gyermekirodalmi szempontból nézve egészen kiváló mű*”, s a keresztények ízlését sértő elemek jó része abból a folklórhagyományból kerül bele a történetbe, amelyben megszokott a jó boszorkány és rossz tündér. Úgy véli, hogy a HARRY POTTER nem keresztény könyv, de érett gyerekek (főleg, ha megbeszélik szüleikkel) nyugodtan olvashatják.

F. V. Erzsébet könyvtárigazgató és evangélikus hitoktató középszerűen megírt történetnek tartja, amely kielégíti a korosztály kalandigényét, de ő rendre tapasztalja, hogy nemigen lehet a jóval értékesebb Verne-, Cooper- vagy Lázár Ervin-könyvekkel helyettesíteni Rowling könyveit, ugyanis ezeknek a szörnyei, boszorkányai, varázslói hasonlítanak a mai „gyerekkönyvek” hőseihez. G. Olimpia huszoneves tanárnő, a fiatal katolikus értelmiségiek egyik szervezetének vezető egyénisége egyhuzamban végigolvasta a négy kötetet, s úgy tette le őket, mint magával ragadó, jó könyveket, melyek „*teljesen bevonják az embert világukba*”. Gál Péter írásával kapcsolatban az az érzése, hogy a klerikus szerzőnek „*üldözési mániája lehet mindennel kapcsolatban, ami a világi világ szemében pozitív. Elég sok olyan könyvről tudok, mesekönyvről is, amiben nem szerepel Jézus Krisztus, és mégis igen jó művek, míg a kisgyerekek számára kiadott »Jézusos könyvek« határozottan bárgyúak. Ez a könyvsorozat: megtanít arra, hogy nem mindig az a gonosz, aki először annak tűnik, s rámutat a gonoszság rejtettségére, valamint az örök emberi értékekre*”. M. Ágnes öt-

gyerekes családanya, gyermekkönyvtáros és református hitoktató szerint „*ez is igazi mese, de van ennél igazabb is: Lázár Ervin boszorkányos meséjében az átoknak súlya van*”.

Igazi beszélgetés alakult ki az evangélikus hívek – köztük gyerekek, szülők, hitoktatók, lelkészek és irodalmárok – körében az interneten. A hagyományos intézményes egyházakon belül létezik egy „civil egyház”, mely jóval rugalmasabban és kreatívabban nyilatkozik meg ilyen és ehhez hasonló kérdésekben, mint a „hivatalos” egyház. Ezt néhány megnyilatkozással próbálom igazolni: „*Tény és való, hogy okkult világ, de képes magával ragadni a gyerekeket*”, „*Fenntartásaim nem teológiaiak, hanem irodalmiak: ha egy üzlet beindul, felhígul. Mindemellert ez tiúndérmese*”, „*Sokkal jobb, mint a Pokémon és a dél-amerikai szemét*”, „*15 éves létemre egy hónapig tartott, míg átrágtam magam a Winnetoun, a 4. részt négy nap alatt olvastam el. Amióta elvitettem a kollégiumba, már ötvenen rákaptak*”, „*A gyerekek sokkal értelmesebbek, mint a dogmákba belemerevedett felnőttek, nem keverik össze a Piroska és a farkast a biológiaórával. Jó könyvek, mert ez okos és élvezetes beszéd az értékekről*”, „*Az egyetemi gyülekezetben is felhasználtam prédikációs példaként, s jól értették*”, „*Gyermekponyva, a GYÜRÜK URÁ-hoz képest kezdőpályás*”, „*Szerencsétlen, hogy a kiválasztottak serege (Potter és társai) a jók, s a család (akit Potter elhagyott) a rossz. Akkor inkább Móra és Fekete István!*”, „*Képtelenek voltak végigolvasni a TŰSKEVÉR-t és a TÉLI BEREK-et, ezt olvasva villámgyorsan megtanultak olvasni, sőt, a Harry Potter óta hajlandók Coopert és Dumas-t is olvasni*”, „*Rowling ismeri az alapvetően gonoszt, de nem ismeri annak legyőzőjét, Jézust*”, „*A Személyes Gonosz régi trükkje, hogy vagy felelőtlené, vagy botránkozóvá és gyanakvóvá tesz minket. Harry Potter ellen nem érv, hogy szerzője nem tud Krisztus keresztjéről. Ne féljünk, hogy gyerekeink egy olyan világgal találkoznak, melynek törvényei mások, mint a mieink. Ha a szeretet világában élnek, pontosan meg fogják érezni a különbséget fikció és valóság között*”.

Némi korrigálás a hívő közbeszédén

Esterházy Péter *EGY KATOLIKUS MAGYAR FÖLJEGYZÉSEIBŐL*¹ című írásához fűzött reflexiójában Horányi Özséb arra figyelmeztet, hogy „*nagy szükség volna valódi hívő közbeszédre. És benne minden hívő közbeszédére*”, majd így fejezi be írását: „*Szóval: a hívő közbeszédnek van korrigálnivalója, volna morális kötelessége a válaszok keresésében, és alighanem nagyobb társadalmi figyelem lenne iránta, ha fel sem vetett kérdések felvetésében is iparkodna.*”² Jelen-tős lépést tett e téren a szegedi Dugonics András Piarista Gimnázium, amikor 2001 tavaszán diákok és szülők, tanárok és tudósok, klerikusok és laikusok jelenlétében egész napos Harry Potter-konferenciát rendezett.³ A konferencia előadói keresztény tudósok voltak. Szörényi László profi módon megtervezett fejlődésregénynek tartja Rowling művét, amely őt egyfelől Tolkien könyveire, másfelől Sue Townsend a 13 ÉS 3/4 ÉVES ADRIAN MOLE NAPLÓJÁ-ra emlékezteti, s mely művészi teljesítményét tekintve mindket-tő alatt marad. Az irodalomtudós szerint „*ebben a regényben csak hülyeségből kifolyólag lát-nak satanizmust. Nincs szükség megkeresztelt Harry Potterre. Nem kell kitézni a lakatlan sziget-re a keresztet, nem kell kolonializálni*”. Máté-Tóth András vallástudós felmenti a regényt a szinkretizmus vádjá alól, s úgy véli, hogy „*a hit megélési közege a profán világ, ezért a profán szövegek, még egy Harry Potter sorozat sem rekeszthető ki a hitből, mert nem rekeszthető ki a kultúrából*”. Kőrössi Judit pszichológus szerint azért kedvelt ez a könyvsorozat a ti-zenévesek körében, mert képes önmaguk megmutatására és a metafizikai feszültség

¹ *Élet és Irodalom*, 2001. április 20.

² *Élet és Irodalom*, 2001. június 1.

³ Szervezője Sárközi Sándor piarista irodalomtanár volt.

oldására, „és olyan értékeket jelenít meg, mint a szerénység, a barátság és a korrekt versengés”. Az intézményes egyházat félhivatalosan (mint a *Vigilia* főszerkesztője és a Sapiaientia Hittudományi Főiskola főigazgatója) Lukács László piarista képviselte. A Harry Potter-jelenség szerinte olyan keresztnységgel találkozott a katolikus egyházban is, melyben mind a mindenben eretnekséget látó fundamentalizmus, mind a liberális szinkretista indifferencializmus erőteljesen jelen van. Úgy véli, hogy a „nem nagy kvalitású” Rowling világa – szemben Tolkiennel és Lewisszal, akik keresztény világba építik bele fantáziavilágukat – természetes erkölcsre és erényekre építő, Isten nélküli világ. Bár számára a Potter-könyvek időnként gusztustalanok és horrorisztikusak, mégsem baj, hogy a gyerekek olvassák, mert „*Harry Potter nem él gonosz eszközökkel*”. Arra a szülői kérdésre, hogy mennyire tekinthető a Gonosz játéknak, hogy egy ilyen erősen szekularizált könyv került több millió gyermek kezébe, a vallástudós válasza az volt, hogy semmiféle sátán nincs, a teológusé pedig az, hogy a sátán léte egyfelől dogma, másfelől nincs komoly esélye Jézus felette aratott győzelme után, és még azt is hozzátette, nem kell a falra festeni, mert a Gonosz bennünk van, s ezt a varázslóiskola igazgatója is tudja, amikor önmagunk megformálására biztatja diákjait. Az irodalomtudós pedig kifejezte reményét, hogy a végén még a Gonosz is megtérhet, mint Órigenész is szentül hitte.

Összegezés és kitekintés

A hazai és a nyugati vallásos reagálások között több lényeges különbség regisztrálható. Először is Nyugaton gyerekek, szülők, hitoktatók, lelkészek, keresztény értelmiségiek egyaránt sokkal jobban ismerik az egész jelenséget, mint hazánkban. Belőle és róla is olvasnak. Az elítélés élességében nincs eltérés, de hazánkban – az internetes ke-rekasztal-beszélgetések kivételével – nem tapasztalható a pró és kontra véleményeknek az egyházi sajtóban és tömegkommunikációban való ütköztetése. Nyugaton sem túl gyakori a szélesebb körben olvasható egyházi és vallásos lapokban, magazinokban a kérdés olyan elmélyült szociológiai, lélektani és esztétikai megközelítése, mint M. Introvigne és R. Bernstein írásai, ugyanakkor rendre „betájolják” a Potter-jelenséget, összehasonlítva a Rowling-könyveket a művészi értéket jelentő s ugyanakkor keresztény értékrendű vagy keresztény értékeket is megjelenítő művekkel.

Ha nem is olyan arányban, mint HARRY POTTER őshazájában – ahol a keresztények harmada a reinkarnációban is hisz –, a magyarországi keresztények jelentős részét is jellemzi valamiféle kettős vallási tudat, hiszen még a gyakorló keresztények egy része is kacérkodik az okkultizmussal, újsamanizmussal, ezoterikával, és az istentiszteleteivel párhuzamosan kvázi vallásos és New Age típusú rendezvényeken is részt vesz. Mindez persze egyáltalán nem áll ok-okozati viszonyban a Harry Potter-jelenséggel.

Az is kiderül a hazai vizsgálódásból, hogy mind a keresztény szülők, mind a hitoktatók és a lelkészek, mind a keresztény pedagógusok milyen keveset tudnak mind a gyerekirodalomról, mind a könyvtárak és a könyvesboltok olvasmánykínálatáról, mind pedig a rájuk bízottak olvasmány- és filmélményeiről. A Potter-könyvek helyett Jókai-, Fekete István-, De Amicis- vagy akár Verne-könyveket ajánlani – amint ezt a meginterjúvolt könyvtárosok is megerősítették – több mint naivitás. A hazai keresztény könyvkiadásban kétségkívül sokféle gyerekönyv jelenik meg, ám ezek között rengeteg az értéktelen, a gyermeket, a vallási giccs, és alig akad közöttük a Rowling-könyvek helyett és mellett ajánlható. Értékelésükkel, kritikájukkal a vallási sajtó alig-alig foglalkozott. Márpedig akadnak közöttük szép számmal olyanok, amelyek a Potter-könyveknél is nagyobb veszélyt jelentenek a keresztény gyerekekre, nem is beszél-

ve a vallásos videóról és a „keresztény játékokról”. Ez utóbbiakról a *Szoftverben* ezt olvashatjuk: „*A Catechumen nevű játék a klasszikus neobarbár rohangálós-kapcsolgató-lövöldözős stílust igyekezett katolikus dogmákkal átmosni: egy keresztény fiatalemberrel kell végigzúzni Néro császár Rómájának legsötétebb kreatúráit egyellen csepp vér kiontása nélkül. Oroszlánok, megszállott római katonák, démonok és alacsonyabb rendű, no-name ördögök támadnak hősiinkre, aki a játékos képességeihez mérten osztja rájuk az igét, konvertálja őket a keresztény hitre. A mesterséges intelligenciával szegényesen megáldott katonák nyílt terepen csak akkor támadnak, ha a főhős kardjából kilövellő Szentlélek szele megcsapja őket. A sikeres térítést mennyei fényár és felcsendülő Halleluja-sample nyugtázza, a feloldozott nyomorult pedig térdre borul, és imádkozó pozícióba merevedik.*”⁴ Hogy mennyivel veszedelmesebbek ezek a játékok a varázslóiskola praktikáinál, döntse el az olvasó.

Amikor (tíz évvel ezelőtt) a Művész mozi előtt tüntettek a Hit Gyülekezetének tagjai Scorsese JÉZUS UTOLSÓ MEGKÍSÉRTÉSE című filmje ellen, egy bencés szerzetessel együtt vitába szálltunk velük (és más ördögűző és boszorkányüldöző keresztényekkel). ELLENTÜNTETÉS című írásunk lényege az volt, hogy ha Jézus Krisztus egy személyben valóságos Isten és valóságos ember, akkor teljességgel jogosult halálosan komolyan eljátszani azzal a gondolattal, hogy miért ne próbálkozhatott volna éppen a keresztre feszített Jézussal a kísértő. Csak az a baj, tettük hozzá, hogy nem jobb a film, hogy megmaradt a művészfilm és a hollywoodi sikerfilm határán. A Potter-könyvek melletti ellentűntetést most nem látom aktuálisnak, hiszen szerencsére nálunk is inkább vita kezd kialakulni róla, mint ítélet. Erre utal a szegedi piarista gimnázium konferenciája, ahol – hogy csak egy példát említsek – éppen a Gonosz körüli diskurzus jól érzékelteti annak a katolikus közbeszédnek az öröndetes felbukkasását, amelyet Horányi óhajt és sürget. Abban is reménykedhetünk, hogy a hívő közbeszédet következetesen gyakorló Magyar Pax Romana egyesület elnökének másik óhaja is teljesül majd: a fel sem vetett kérdések felvetése, akár éppen a hívő ember és a művészet kapcsolatát illetően.

Az viszont, amit a Scorsese-filmről megállapítottunk, áll a Potter-könyvekre is: kár, hogy művészileg nem magasabb értékűek. Teljesen igaza van ugyanis a református hitoktató M. Ágnesnek, hogy Lázár Ervin meséiben igazi súlya van az átoknak, s hozzáteszem, csodái is csudásabbak, mint a Potter-regényekéi. Hol van a varázslóiskola bármely varázslata a Szegény Dzsoni és Árnika varázslataitól: amikor a kacsalét és emberlét kettőssége választja el és egyben köti össze a vezeklő-zarándokló szerelmeseket. Igaz, még három könyv hátravan. Gyermeki hittel reménykedem abban, hogy végül Harry Potterrel és barátaival olyasmi történik, mint a csodákat illetően jócskán a Potter-könyvek fölél emelkedő Tündér Lala és a Berlin fölött az ég hőseivel, akik magasabb rendű lényekből emberré lenni vágnak és – hála istennek – válnak is.

Utószó

Módom nyílt rá, hogy e cikk megjelenése előtt (megírása után csaknem fél évvel) néhány sorral kiegészítsem tanulmányomat, jelezve az azóta történt legfontosabb fejleményeket. Az azóta bemutatott film – azonkívül, hogy, sajnos, töredékére csökkentette a regény potenciális olvasóinak számát, és így leszálló ágba terelte ezt az olvasástör-

⁴ Az 1999-es gyártmányú WAR IN HEAVEN-ben Lucifer seregeit, bukott angyalokat kell különféle szűrő- és vágóeszközökkel meggyőzni eszméik téves mivoltáról, ami általában spontán égéssel párosított halálukkal egyenlő. A politikailag korrekt programozók meghagyták a lehetőséget, hogy a játékos bukott angyalként induljon a Mindenható ellen, bár kérdéses, hogyan egyeztethető össze a hittel a Gonosz akár teoretikus dala is.

téneti jelentőségű eseményt – nemigen változtatott a Potter-jelenség recepciójának struktúráján. A világhálón újabb betiltásokról és rituális könyvégetésekről olvashatunk (az Egyesült Államoktól Tajvanig.) A legharsányabb akciók mögött szinte minden esetben továbbra is az erőteljesen fundamentalista egyházak és vallási csoportok állnak, mondhatnánk – hogy stílszerűek legyünk –, tipikus muglimentalitással. Metaszintről, de legalábbis a varázslóiskola magaslatáról szemlélve ezek az akciók a boszorkányság vagy a boszorkányüldözés kategóriáiba sorolhatók. Ami pedig a kevésbé szélsőséges keresztények beállítódását és viselkedését illeti, összességében továbbra is a pró és kontra egyensúlya jellemzi. A „rossz varázslatra” emlékeztető tiltott listára ítélesek és könyvégetések mellett szerencsére olyan „jó varázslatokra” is sor kerül, mint – nem véletlenül – a legnyitottabb katolicizmussal jellemezhető Hollandiában, ahol Haren városkában Joris Riddernos atya olyan misét celebrált a gyerekeknek, ahol a pap varázssüveget, a hallgatóság pedig a varázslóiskola egyenruháját viselte, azzal érvelve, hogy a „*két történet – a Harry Potter-sztori és a jó öreg Biblia – között a legnagyobb hasonlóság az a gondolat, hogy nincs dicsőség erőfeszítések nélkül*”. (Az író helyében én, bizony, beépíteném ezt az eseményt a későbbi kötetek valamelyikébe.) Nemcsak a botránkozásnak, hanem ennek az „apokrif misének” is van már hagyománya a zsinat utáni katolikus egyházban. Nálunk Waigand József „varázsol”, vagyis bábozott az oltár mögül a háls gyermek- és szülősegregnek.

Hazánkban a Potter-jelenség legújabb vallási vonatkozású eseményei közül kétségkívül a legérdekesebb egy egyszerre roppant provinciális, mégis tipikus eset. Jász-Nagykun-Szolnok megyében nyolc olyan nagy- és kisegyház képviselői egyesültek a HARRY POTTER elleni kultúrharcban, amelyek eddig még korántsem produkáltak ekkora mértékű ökumenét. (*Index*, 2002. jan. 4., *Petőfi Népe*, 2002. jan. 5.) A vádban és az érvelésben nincs semmi új: „*okkult, sátáni eredetű gyakorlatokat állít mintaként*”, melynek tragédiák lehetnek a következményei. A nyolcak nem érezhetik maguk mögött sem egyházaik vezetését, de még a megye lelkészeit sem, ugyanakkor, ez is igaz, el sem határolódtak tőlük a hivatalos és nem hivatalos „egyházi tényezők”, csupán csendesesen örültek vagy bosszankodtak, s az újságírók csak harapófogóval tudtak kiszedni belőlük egy-két ilyen megnyilatkozást: „*Több gyermek is elhatárolódott a mesétől*”, „*A fiatalok egytől egyig ezt mondták: atya, hát ez mind mese*”. Az, hogy a nyolcak többsége nem olvasta a regényt, immár egyáltalán nem meglepő, hiszen, mint Soós Péter, az Evangéliumi Szolnoki Gyülekezet lelkésze elmagyarázta, tudnunk kellene, hogy „*nem kell a mérget megkóstolni ahhoz, hogy tudjuk, halálos*”.⁵ Vele szemben Balogh Tamás, a kecskeméti Piarista Gimnázium igazgatóhelyettese leszögezi, hogy „*Az egyház ma már nem tehet könyvet tilalmi listára, de felelős, önálló döntésen alapuló olvasásra inti*”. Káposzta Lajos kecskeméti evangélikus esperes azt tanácsolja a keresztény szülőknak, hogy a gyerekekkel együtt nézzék meg a filmet (hol van már a könyv és az olvasás!), s utána közösen beszéljék meg, továbbá bejelenti, hogy a Potter-jelenség lesz a következő lelkészi gyűlés témája, a maga részéről pedig megígéri, hogy mind a négy kötetbe „bele fog olvasni”. A szegedi piaristák tudományos konferenciáján kívül a dialógus szellemében szerkesztett *Egyházforum* nevű keresztény közéleti és kulturális folyóiratban megjelent G. Bachl salzburgi dogmatikaprofesszor alapos és igényes elemzése, melyből azt is megtudhatjuk, hogy Potter-ügyben a medjugorjei Szűz Mária is üzent. „*Nem ismeretes, hogy olvas-*

⁵ Dobozi Pálma: NÉHÁNY TANÁR AJÁNLIJA A POTTER-REGÉNYT. *Magyar Hírlap*, 2002. jan. 12. 7.

ta-e a könyvet, ismerni ennek ellenére ismeri, az ördög műveként ítéli meg, mely az ifjúságot a boszorkányság felé akarja vinni.” Miután a neves dogmatikus leszögezi, hogy „az író jó nagy adag iróniát és néha egyszerű szatírákat kever a mágikus világ előadásába”, s hogy „nem hirdet semmilyen metafizikai alternatívát, hanem a mágiát használja föl irodalmi színpadként, ahol sok szép erkölcsi alapelveket ad elő. Szerényen szólva, ez humán orientáltágú felvilágosítás”. Nagyívű tanulmányát pedig Medjugorjébe „visszaüzenve” így fejezi be: „A medjugorjei Szűz Máriának pedig engedelmevel ajánljuk, hogy nézzen körül a mai videopiacon. Ott elegendő bosszankodnivalót fog találni magának, erőszakot, horrort, kegyetlenséget. Harry Pottert inkább simogassa meg. Ő ugyan nem a Kiszűz, de sok emberi tulajdonsága megtalálható Jézusnál is, mint például a felebaráti szeretet.”

Tanulmányomban elsősorban a következő írásokra támaszkodtam:

- Bachl, Gottfried: HARRY POTTER – VARÁZSLATOS VILÁG. *Egyházforum*. 2001. 5. sz. 29–33.
- Bernstein, Richard: THE REALITY OF THE FANTASY IN THE HARRY POTTER STORIES. *The New York Times*, 1999. november 30.
- Colson, Charles: BREAKPOINT. *Christianity Today*, 1999. november 2.
- Gál Péter: HARRY POTTER LÁZ – KINEK JÓ? *Új Ember*, 2001. január 21.
- Introvigne, Massimo: HARRY POTTER. *Avvenire*, 1999. 3.
- Keim, David: PARENTS PUSH FOR WIZARD-FREE READING. *Christianity Today*, 2000. január 10.
- Lipsyte, Robert: POTTER AND HILTON: AT TIMES, MORALITY COMES WITH A BROOMSTICK. *The New York Times*, 2000. augusztus 6.
- Melton, J. G.: THE POST-NEW AGE SPIRITUAL EMERGENCE MOVEMENT. Santa Barbara, CA, 2000. The Institute for Study of American Religion.
- Olsen, Ted: OPINION ROUNDUP: POSITIVE ABOUT POTTER. *Christianity Today*, 2000. január 10.
- Rose, Matthew–Nelson, Emily: POTTER COGNOSCENTI ALL KNOW A MUGGLE WHEN THEY SEE ONE. *Wall Street Journal*, 2000. október 18.
- Roy, Ben: WICCANS DISPUTE POTTER CLAIMS. Citizen Online–Newfound Area Bureau, 2000. október 26.
- Veith, Gene Edward: GOOD FANTASY AND BAD FANTASY. *Christian Research Journal*, Vol. 23. 1. sz.
- Waters, David: NOT EVERY CHRISTIAN HORRIFIED BY HARRY POTTER. Scripps Howard News Service, 2000. július 5.

FIGYELŐ

A KESERŰSÉG KÖNYVE

Füst Milán: *Teljes Napló I–II.*

Sajtó alá rendezte Szilágyi Judit, munkatársak:

Kardos Csilla, Szilágyi Zsófia, Visy Beatrix.

A jegyzeteket Petrányi Ilona készítette

Fekete Sas, 1999. 901, 887 oldal, 7900 Ft

„Ellenszenves vagyok magamnak már megint, – nagyon! – Én – én, – mindig és mindenben csak én...” (1922: I/768.)

E bejegyzés Gombrowicz sokat idézett NAPLÓ-sorára rímelt – évtizedekkel Gombrowicz előtt. Füst Milán NAPLÓ-ja először 1976-ban jelent meg könyv alakban, hatalmas, önkényes, alig igazolható és nem dokumentált csonkításokkal. Már akkor is zavarba ejtette szépirodalmi élményre várakozó olvasóját: sokan csalódottan forgatták, úgy emlékszem, magam is. A mostani TELJES NAPLÓ még nagyobb zavart kelthet (nagyon kevés számú) olvasójában. A csalódás szó most azonban téves, pontatlan, sőt hamis volna magyarázatul. Szörnyetegszöveg, szörnyeteg lelki élet dokumentuma tárul elénk: ebben „csalódní” bután komikus dolog. Nagyon nehéz beszámolni róla, még nehezebb jellemezni.

(Tébolyulásig...) „Olyan, mint a tükör, mely szét-törlik. Az már nem tükör – s viszont minden darabkája külön tükör.” (II/692.: Bevezető szavak a tervezett 1930-as kiadáshoz.) – Tükörcserepek, melyek sokszorozzák a tükröt? – izgalmas, olvasásra ingerlő ajánlás. E tükörcserepek hegygé magasodnak. Terjedelméről csak annyit, hogy két sűrűn nyomtatott, majd 900 oldalas nagyalakú könyvnek csak a Függeléke, mely a NAPLÓ többfajta, kiadásra szánt és részben előkészített töredékét tartalmazza, csak ez: vaskosabb, terjedelmesebb szöveg, mint egy átlagos kisregény vagy más íróknak szokásos terjedelmű naplója.

Parázsló és árnyékos, vicsorító és siránkozó, jajongó és fölényes, kisszerű és prófétai, szarvágó és óriás arányú, csillapíthatatlanul őrtjön-

gő és unalmas, fröcsögő és Istennel perelő, sárban fetrengő öngyalázó és komikusan hi-valkodó, szikrázó és senyedően füstös, pácolódó, nyirkos és duzzasztott... lép izzadta bolygó tűz, a sötétség éles villanása... – Magam próbálkozom e tán keresett paradoxonokkal jellemezni a szöveget, de talán Füst Milán egyszerű megjegyzése a szíven ütőbb: „Nem jó ezt a könyvet olvasni” – jegyzi fel már a második évben (1916: I/207.). „Panaszkönyv” – ha lenne napi gondokra, vásárlási praktikumra lefoglalva ez a szó, most lehetne használni súlyosabb tartalommal – ő is így gondolta, amikor 1936-ban kezdett egyik füzeté címlapjára írta (II/416.). Ha valaki az olvasására szánja el magát, nem az író neve miatt fog senyedő parázásban és füstben pácolódva élni, míg a hosszú olvasás tart. Méltányos olvasása úgy volna igazán elképzelhető, hogy magunk is harmincegy éven át olvassuk, lehetőleg éjjel, amikor a lejegyzője írta. Egy pszichoanalitikus orvostól, aki betegét akár életfogytig is analizálja (Freud dogmája szerint *kötelezően* nagyon drága pénzért) el is várnám ezt: olvassa, olvassa tébolyulásig – magam nem vagyok lélekorvos. Ezért csupán két és fél éven át olvastam, más munkáimat félretéve vagy soha el nem végezve.

A tengeri éjszakán át vezetett NAPLÓ klinikai beteg kérdőmondatokra lehetne, vagy tán az is? Olykor így látom, olykor nekem (meg minden olvasónak) szóló szövegnek. Széthull és kis szilánkokra, törmelékei sebzik az olvasó ízlését, unalmasan duzzadó panasztenger, panasz-holtág, hullámai szennyesen nyaldosák az olvasót (írójának is kedvenc minősítő metaforája a szenny)... olvasása közben lassanként egyetlen igazi kérdés marad: irodalmi mű avagy pszichiáter kezébe való hatalmas esettanulmány e szöveg. Forgách András, az eddigi egyetlen nagyszabású és igényes esztétanulmány szerzője szerint „eldönthetetlen”, mi is a NAPLÓ.¹ Többévi olvasás után magam ugyanúgy látom, mint az első napokban: in-

¹ Forgách András: MILÁN A VILLAMOSON (FM: TELJES NAPLÓ). – *Jelenkor*, 2001. július–augusztus.

kább kívül esik a megformált műalkotások körén, s mivel nem tudjuk igazán eldönteni, mi csoda, annál izgalmasabb. „Ilyen állat pedig nincs” – hogy pátosz helyett a régi vicchez folyamodjam. Mégis érdemes megvizsgálni. Füst Milán más művei is különösen alkalmasak pszichológusi olvasatra.²

„*A mulandóság könyve*” – a naplóíró így, e megjelöléssel szeretne volna kiadni válogatott fejezeteit. Osvát posztumusz kötetének volt hasonló címe (AZ ELÉGEDETLENSÉG KÖNYVE). Nem tudni, hogyan hatott volna akkor a nyersanyagból vett s alakított irodalmi mű. A mai olvasót azonban végtelen, kínzó keserűség szorítja a nyersanyag, a TELJES NAPLÓ olvastán. Keserűséget ad a hétezer oldal tömény, hol esdeklő, hol dühösen gyűlölködő fekete vigasztalansága, pardont nem ismerő világgyűlölete, élet- és emberundora. Itt igazán találó jelző sincs: ha valaki tizenhat éves kora óta vezet komor keserűség-naplóját, jegyzi végtelennek tetsző három évtizeden át monotonul dühszolozsmázó panaszos gyűlölködéseit – ez mintha sok lenne egy emberre kimérve. Sok, akár gondoljuk posztmarxistán, hogy a „társadalom” (a „kor”) mérte rá, akár vallásosan, hogy „Isten” akarta így – akár Freud nyomán: hogy ő maga mérte önmagára –, akkor is sok és elviselhetetlen. Írónak és olvasójának egyaránt.

Füst Milán azonban nem „valaki”... Komikus volna most irodalmi jelentőségét méltatni – de egész életművének és alakjának súlya teszi, hogy e panaszok könyve, a TELJES NAPLÓ elviselhetlensége mellett nagy olvasmány is – bár kevéssé, csak részben bír irodalmi, esztétikai értékkel. Hogy bár valóban „nem jó ezt a könyvet olvasni” – mégis élmény valamiképpen, fogcsikorgató, olykor taszító és ellenszenves: az esztétikum morzsái, cserepei, csírái, lehetősége felfedezendők ugyan, de nem ez adja lényegét, hanem a csillapíthatatlan életundor intenzitása, kínzó gyehennája. A naponta jegyzett és tovagyörgetett életundor mégiscsak kíváncsiságot, érdeklődést ébreszt, végigkísérhető ezer oldalakon és hosszú évtizedeken át – de csak erős idegrendszerrel és olvasói akarat-

tal. Furcsa ajánlás, ha ajánlani akarnám. Talán mégis azzal ajánlom: ha nem tudnánk, hogy FM írta, akkor is súlyosan jelentős szöveggként ülné meg a lelkünk, szaggatná idegeinket, falná időnket.

(Monstrumok...) Páratlan könyv (nem esztétikai minőségében) – s mert páratlan, rokonait keresséink. Az „*Én... Én... Én... Én*” idézet bármily kísértetiesen rimel Gombrowiczra, Füst szövegmonstruma épp valamifajta anti-Gombrowicz... és Gide híres NAPLÓ-jához szintén semmi köze. Paul Léautaud inkább, a magyarul ismeretlen nagy morálpesszimista? – Ha FM megszerkeszthette volna hatalmas anyagát, Léautaud könyvénel bizonyára művészilag is értékesebb volna, sőt talán Gombrowicz-értékű, a HÁBI-SZÁDI-val rokon jelentős irodalmi mű lenne ez a TELJES NAPLÓ. – Lejegyzője azonban nem szerkesztette meg, bár évtizedekig, írása közben is ez volt a terve. Így most roppant súlyos és jelentős, egészében szerkesztetlen, nagy (hatalmas!) dokumentum, melynek csak részben, olykor, leginkább a mégis megszerkesztett helyeken van igazi irodalmi értéke. Ne is keressünk tovább Gide-től Gombrowiczig (Szabolcsi Miklós a két kötet rövid bevezetőjében még Szabó Dezső önéletíró gesztusához is hasonlíthatja – némi joggal: az ÉLETEIM dühöngő öntömjenezése valamiképp groteszk visszája Füst Milán dühöngő önbecsmérléseinek.) Az általam ismert magyar és világirodalomból egy másik, még nagyobb formátumú pesszimista, Széchenyi István NAPLÓ-jához áll a legközelebb. Annyira szépirodalmi mű a Füsté is, mint az övé – s egyik NAPLÓ-t sem érdemes csupán szépirodalomként olvasni. Széchenyiében egy ország (NAPLÓ-jának főhőse) dől a majdnem pusztulásba, Füstében csak egy öngyötrésben utolérhetetlen lélek éli túl – hogy műveit megírhasssa – országa és barátai pusztulását. Hogy a TELJES NAPLÓ miért hatalmas, és miért nem csupán a terjedelem okán az – ennek magyarázatát szeretném megtalálni.

Szövegmonstrumba fulladunk, melynek aránytalanságai azonnal szembeszökőek. Az első évek nagyon bő anyagot adnak. 1915–16: másfél naplófüzetet foglal el e legbővebben jegyzetelt két év. 1917-ben rövidülnek: aforizmák, jegyzetek élénk sora. 1918 megint hosszú, és innen kezdve általában hosszúak a NAPLÓ-évek, de egészen 1939–40 tájáig (kivételesen 1919 késő nyara-ősze) – a külső események-

² A pécsi egyetem hallgatója, Szabó Tímea tudós dolgozata a *Thalassa* című szakfolyóiratban (FM ESZTÉTIKÁJA, SZABAD VERS ÉS PSZICHOANALÍZIS, 2000) még a TELJES NAPLÓ megjelenése előtt íródott. A szabad versek vizsgálatakor pszichológusi megközelítést használ, de az esztétikai problémák ismeretében.

kel ritkán foglalkoznak. A Tanácsköztársaság tavaszán alig ír a nagy eseményekről, valamennyivel többet, de nem sokat a BOLDOGTALANOK próbájáról, keveset s akkor is lekicsinylően időszakos barátnőjéről, az egyik szerepet játszó Kálmán Erzsiről. Osztályharc? Történelem? Kívül reked izgalmi körén, feljegyzí viszont egyik 1919. májusi sétáján: „*Párok a Margitszigeten* – Egy bozótból: – Ó, ó... mintha tizes vasat nyomnál belém...” (I/445.) Egy villanás – és bevallom, most olvasva is borzongatóbbnak, sőt fontosabbnak érzem, mint a kommiunt meg az ellenforradalmat, akasztani induló csizmás Lenin-fiúkat és bikacsökös nemzeti tiszt-úr-verőlegényeket – az úgynevezett „történelmet”. Lenin halálakor – s már az is meglepő, hogy ezt egyáltalán bejegyzí – nem a történelem-megerősztáló diktátorral, de rögtön az emberi létezt semmisségével, minden létezőnek és a világnak pusztulásával foglalkozik, megfeledkezve földön maradt tárgyáról. Másfél, két évtizeddel később hasonló távlatúak a Hitlerrel foglalkozó – ennél sokkal hosszabb – passzusai: szerencsére azok sem csak a másik történelem-megerősztáló diktátorról szólnak.

Gyakoriatk a töredékes, nehezen vagy alig megfejtethő feljegyzések. Különösen a NAPLÓ első éveit vannak tele velük. Ezek természetesen legtöbbször alig érthetők, gyakran találgatnunk kell. Nem reggelijéről, a kávé állagáról és szemcsepeiről meg emésztéséről van szó, mint gyűlöletének egyik tárgya, Thomas Mann NAPLÓ-jában oly gyakran (ha mégis, akkor az ő foggyökérgyulladásá halált harangozó pokoli fájdalom, emberfeletti- és alatti szenvedések hajsztája – Thomas Mann-nál orvosi jelentés). Mann egy írófejedelem, egy újra megtestesült Goethe emésztési jegyzőkönyvét a királyok udvariasságával bocsátja alattvalói elé. Füstnél nem létezik fennköltlen semleges (fennköltiséget leplező, finoman tárgyilagos), fontoskodó munkajelentés az egészégről: ő pusztulásjelentéseket kiált, hisztérikus görcsben rándulva.

(Gyilkos lehetsz...) Füst Milánt fiatalon már a bűn, az élet magyarázhatatlan furcsaságai érdeklik, bármely köznapi emberben iszonyú szennyet vagy ritkábban titkos zsenit, mártír-szenvedőt lát, vagy a butaság magaslatán kukorékoló s dührohámára méltó klinikai példányt. A gyilkosságokról, bűnrejtélyekről tudósító

hírlapi cikkeket beragasztja füzetébe, fő nyersanyagának tekinti őket. Gyakran mintha izzó érdeklődése már őt magát is azzá alakítaná, gyilkossá lélektben, szándékban: mintha egy jövendő nagy bűnöző titkos feljegyzéseit búvárolnánk, a nyomozó izgalom lapoztatja velünk könyvvé vált füzeteit. Annál is inkább, mert a naplóíró a titkos bűn, az örökké lemoshatatlan szenny undorpecsétjét látja a szexualitásban is.

„1916. jan. 8. bűn 6 lány” –? (I/161.) Talán szexuális kaland emléke a „bűn”? Méghozzá hat lánnyal? – találgatom: csábítóan veszedelmes homály, bár talán hat lány bűnösnek vélt kispolgári vagy prostituált tetteivel szemlézőként vagy csak hallomásból találkozott... mindegy is: egy másokkal is megeshetett s másoktól nyilván „kalandnak” minősített eseményt mélyre-magásra stilizál, „bűnné” avat – nemcsak itt: mindvégig erre lesz harapós figyelme.

Mintha csak a francia sorozatgyilkos, Landru e NAPLÓ kedvéért tevékenykedett volna oly sikeres buzgalommal. Füst Milánt egy ideig szinte Landru-mánia szállja meg, „*Két nagyszerű bűnügy! Az egyik Landrué Párisban. Ismerem ezt az alakot. Heinrich Alajos volt tanáromhoz lehet hasonlő*” – kezdi, s utána páratlan jellemzés következik, bravúros miniportré, még izgalmasabb kommentárral a cinikusan szerepjátszó bűnöző és a buták ellentétéről (1921: I/683–687.). A házasságszedelő gyilkos fényképét beleragasztja a Füzetbe. A nőgyilkolás alig bevallható vágya s a borzongató tény, hogy áldozatai mind szerettek! „*Nagyszerű figura!*” – lelkezik. A másik két bűnügy a magyar televény szülőte, és sokkal inkább Füst-mű nyersanyagául kínálkozna, mint a kuriózumos Landru: egy „*kopott, foghíjas sántikáló, rosszkedvű 45 éves kovácslegény*”, akinek szeretője és kártatója lesz egy nála idősebb polgáraszony – akit azután megöl a pénzéért ez a fakó férfi. A naplóíró rögtönzi a történet képzelt fordulatait, s hallja az asszony és elzüllött lánya párbeszédeit. A BOLDOGTALANOK rokon témája.

A NAPLÓ-ba beleragasztva újsághírek, ismert a BOLDOGTALANOK újsághíre. – De később is, még a húszas években is gyűjti: „*Apa és leánya. Csütörtökön egy férfi és egy nő egymáshoz kötött holttestét fogták ki Dévény mellett a Dunából.*” Egy nyolcgyerekes kocsis viszonyt folytat törvénytelen húszéves lányával stb. – Ezek az újsághírek mind illenek a képzeletéhez, pompás témák számára, majdnem mind szokatlanul durva és bizarr bűnügy. Mind Füst Milán

írói érdeklődésének s nem csak idegrendszerének röntgenképe.

(FM, a gonosz) „*Gonosz képzelet*” – írja le egyszer, s valóban gonosz képzelet az övé –, már ha etikai és nem esztétikai szemszögből nézzük: „*Wedekindnek való borzalmasan pompás téma!*”, jegyzi fel ismerőseinek megessett cselédjéről, aki a kamasz fiútól született gyermekét gazdáinak, a kamasz szüleinek tudtával fojtja a WC-be. (1922: I/735.) Füst Milánban van valami próféta moralizáló hajlam, de tehetsége minduntalan eltereli, „elhajlítja” a moralizálás nélküli, éles rézkarcú, tisztán esztétikai igényű ábrázolás felé. Nagy belső vitákat folytat Tolsztoj moráljával: „*Ki prédikálja, mióta a világ áll, hogy az ember jó legyen? A hatalmasok talán?*” (I/740.) Megragadja egy vonatból látott kép: „*a holdfényben nyulak játszanak a lehajló réteken*” (a versforma teremti a képet vagy a kép a verset? – kérdezhetjük ezt olvasva). A nyulak azután kiszabadulva a látvány és a forma kettős bilincsből metaforává válnak, „problémává”: „*Nyulak! – szegények, ti, természet szegényei – menekülő, tehetetlen, félénk fajzat... Ha az elnyomott tehetne törvényt a világban... Kimondtátok, ugye, hogy ne ölj – mintha bizony ez a parancsolat tovább adatnék a farkasoknak...*” (1922: I/741–742.) A fenti passzus részlet egy nagy horizontú, Tolsztojjal vitázó erkölcszavakból, melynek végére ezt a figyelemre méltó megjegyzést iktatja: „*Ezt, a második részt aforisztikusan, de dagadó crescendo formájában újjáépítem – így lapos!*” A NAPLÓ első napjától a világot morálisan szeretné megérteni, de tehetsége elsőrendűen ábrázoló és nem spekulatív tehetség – kínzó belső vágya viszont a világ, az ember etikai megértése és megítélése – egész életműve e kettősség küzdelmében épül, fő példa e küzdelemre nyilván a HÁBI-SZÁDI (a remekmű), sok félresikerült kisebb műve és töredéke meg arra példa, hogyan nem sikerült háttérbe szorítania erkölcsről vallott közhelyes gondolatát megeit. A nyulakról? Igen, talán közhelyize ellenére is megrendítő, de maradandóvá őnála csak vizualitásában válhat: „*a holdfényben nyulak játszanak a lehajló réteken*” – az első vázlata egy talán meg sem született versornak már eredeti és erős fényű – mert a lírikus jegyzi le s nem a morálfilozófus.

Az első világháborúból nagy erővel ragadja meg a pusztulás, az embererdő frontvizualitása, fél oldalon zsúfoltabb halál közeli jele-

nettőmeget vázol fel, mint egy tudósító vagy katonaoorvos. (1916: I/234.) Szökések, állatiaság stb. – 1917. nyár, Bosznia. Viszolyogva, erkölcsei vagy esztétikai fölényben érezzük, hiszen amíg ő évtizedekre megjegyzi a balkáni háború borzalmait (Goražde nevét érdekes itt olvasni nyaralási emlékként, békés tájként), mi már elfeledtük – hiszen tegnap történt, nem ma.

Háború sem kell ehhez az élményhez: „*Tanyán! Szórol-szóra egy napihír!*” – Borzalmas gyilkosság történt dec. 30-án a Kecskemét melletti Felsőszentkirályon. Egy Timon Demeter nevű orosz hadifogoly a család tudtával elveszi a parasztgazda egyik lányát, a család tudtával viszonyt folytat a másik két lánnyal is. Bátyjuk ezt rosszallja, mire az orosz felesége, valamint a másik két lány egy nap megfojtják bátyjukat, és „*melléje dobtak egy vasvillát és egy pár csirkét. A realitás fantasztikum!*” (1921: I/602.) – (Ezekért a passzuszáró szavakért idéztem, bár a Timon Demeter név sem rossz, olyan, mintha ő kreálta volna, holott újságcikk-dokumentumból vétetett.)

Aki olvasta a NAPLÓ-t, s aki olvasni szeretné (bátor emberek), nem csodálkozik, hogy kedvelt gyilkossági eseteit magam is bőven ismerettem. Csonka lenne beszámolómm nélkülük – és hamis. A gyilkosság regény- vagy drámatémaként érdeklő, de a patológikus, alig magyarázható gyilkos indulatú rohamok azért, mert maga is szenved e tünetől. (II/331.) Fél, hogy gyilkos lesz: „*Iszonyú percek ezek. Beteg vagyok [...]. Az ütés most könnyen áll nálam... megtörténhetik, hogy ütök s iszonyodva fogom látni, hogy az illető vértől borítva, holtan esik össze...*” Felszínes olvasásra s a NAPLÓ-t még kevésbé ismerve akár póznak is vélhetnénk – tudván, mennyire rabja volt pózainak –, de tévednénk: valóban a furcsa s így, önálló tünetként meg sem határozott betegség hatalmában szenved. Nem a biológikum érdeklí persze: kétségbeesetten panaszkolja a saját és a világ, emberek, növények – velük a szépség – biológiailag meghatározott romlását, felbomlását, pusztulását – de a lelki folyamatokat csodálja. Nem a „folyamatokat”: a tüneteket csodálja, és azonnal feljegyzi, töpreng rajtuk, de azon ámul, *ahogyan* megjelennek, a helyzetben, a látványon, a dialógus formáján (szavain, kifejezésein), a hangszínen vagy az ellesett pillanat képi formáján. Olykor megpróbálja a bizarr és logikátlan lelki tünetek gyökereit „feltárni”, azonban a fel-

tárás freudi módja, bár eleinte talán imponál neki, és közvetve merít belőle – egyre inkább ellenszenves számára. Közeli idegorvos barátja, Holló Gyula egyik nem érdekeltelen szereplője a szöveghegynek, de Holló is inkább kételeyeit osztja meg vele a freudi tanokról. Kételeyekre nem kell biztatniuk, másutt idézem sajátjait is. Füst Milán kutatná ugyan a psziché titkait – sőt, csak azt kutatná hajlamai szerint –, de megformált műveiben sohasem „tárja fel” a torzulás „okait” – a freudizmus és irodalom magyar irodalmi kapcsolattörténetében közvetlenül Kosztolányi mellett van a helye: egyikük sem „túrte”, hogy helyettük a freudizmus fedezze fel (sőt tán: teremtsen meg) hőseik, figurájuk mélységeit. ÉDES ANNA, A VÉRIS KÖLTŐ vagy a NEVETŐK és a STÖRR KAPITÁNY mégsem Freud, hanem az ő teremtményük!³

(Ferde gög...) Nem mentheti föl, nem szépítheti tehát biológiai meghatározottsággal – betegségudattal – rútt, ártó vágyait sem. Gyakran barátainak baját, romlását, balesetét, halálát kívánja. Egyszer bizonyos A. H. gonosz természetű kárörvendő hajlamáról ír, és gyanítjuk, a fiktív kezdőbetűk mögé önmagát rejtette. Nagyon ritkán, kivételképpen rejtőzik azonban – NAPLÓ-ja, mint a nagy hatású naplók és önéletrészek, feltárulkozó, exhibicionista. Önostorozásban akar gögösen több lenni, mint más. Alulműhatatlan szennyességét hirdeti, nem tisztaságát. Ezért hát nem rejti soha Karinthy balesetét, romlását áhító elfojtott vágyairól sem az igazságot, A. H. = F. M. – Hivallgó póznak vélhetnénk; én mindenesetre nem vélem annak, de azt sem, amikor Kosztolányi halálakor: „*nagyon sírtam, nagyon sírtam*”, és a bejegyzés folytatását sem: „*vajjon érdemes volt-e akkora erőfeszítést tenned azért, hogy tessél nekik, hogy a Gömbös Gyula népszerűségének tizenhatodik rangfokozatát elérjed lihegve... mert lihegtél!*” (1936: II/420.) Hasonlóan Karinthy halálakor – már elhaldogáltak egymástól, már nem barátok: „*K. F. meghalt. Meg vagyok dermedve. Ez jobban fáj, mint Osvát, mint Dezső, mint akárki,*

nem is hittem volna.” (1936: II/470.) – Három év sem telik el, de már három nappal később lejegyezhetné volna: „*Írni tud, de a világon semmi tehetsége nincs.*” (1939: II/494.) Sajátos, mondanánk – habár itt Karinthynek (akinek alakja ott villózik az ESTI KORNÉL lapjain, és talán a NEVETŐK hőseit is árnyalhatta) nem személyét, de írói tehetségét mondja semmink. Csakhogy becsmérli majd s visszataszítóan mondja az embert is, idézzük majd máshol. Legrégebbi és legirigyeltőbb barátai halálakor azért érdemes hosszan szembesíteni egymással a hol patológiusan dühös, hol lamentálóan ijedt gyűlölködést a könnyekkel, mert itt – mint műveiben is – vad és pardon nélküli harcra kel benne az esztétikai és a morális lény. Hadd idézzek egy bizarrságában mindez talán megvilágító kis záradékfélélt: a Füst–Kosztolányi–Karinthy-esztétika (és írói gyakorlat) groteszk erejének és a leplezett megrendülésnek kettős dokumentumát: „*Ma délelőtt arra gondoltam, hogy elmegyek Karinthyhoz, s azt mondom neki: – Lippwechsel Amália. – Csak ezt az egy szót. De aztán eszembe jutott, hogy meghalt.*” (1939: II/495.)

(„Ebéd a hullaházban”...) Maupassant-novella címe lehetne, vagy századfordulós naturalista/szecessziós író témája, akár Gozdsu Eleké, akár a fiatal Nagy Lajosé, még inkább Csáth Gézáé. FM gyakori rémálmai másnapján az Üllői úti morgue mellett ebédel, és hullaházi lakomán érzi magát, álomképei nappal is kínozzák (1917: I/252.). Incesztus a halott mamával, vérivás és hullacsontok állati lerágása többszörösen visszatérő álmokban. Álmából rémülten ébred: belépve egy szobába önmaga fogadja egy íróasztal mögött. Ha jól sejtem, Freud tanácsára az analitikusok ilyen álmokkal birkózó beteget nem fogadhattak – analízisüket meg kellett tagadniuk. Vissza a NAPLÓ esztétikumához: álmok megírása nagy tehetségeken is kifogott már. A TELJES NAPLÓ hatalmas kincsháza lehetne az álmokutató pszichiátereknek (áhítom, hogy feldolgozzák). Krúdy színpadra tudott küldeni egy emberré-regényfigurává testesült Álmot is, szereplővé lett hasonmást, rezonórt... mindkettőt? Jellemző azonban, hogy Szép Ernővel, Krúdyval ellentétben FM *műveiben* kicsiny a direkt álmok súlya és szerepe. A NAPLÓ-ban viszont fenyegetően komorlanak élénk, bátornak véljük lejegyzőjüket. Nem a szecessziós regények szégyényesen is

³ Harmat Pál remélhetően foglalkozik majd könyvének (PSZICHOANALÍZIS A MAGYAR IRODALOMBAN) új kiadásában Szép Ernő SZEGÉNY, GRÓFNÉVAL ÁLMODOTT... című álom-kisregényével és Füst Milán TELJES NAPLÓ-jával. Is az irodalomtörténet nemigen mélyült el e kapcsolat elemzésében, szinte csak Kosztolányi életművét vizsgálja e szempontból.

vonzó díszletezésű vagy romantikusan menekülő álmái. Bár az utóbbiakra is van példa a hatalmas gyűjteményben: „Házasság-álom” (1920: I/587–588.). „Csodálatos álom” – jegyzi be, de nem a lélekbúvár álmélkodik, hanem a költő. (Több ilyen is van, majdnem mindig keleties témákkal és látványvilággal – mintha a sokkal későbbi HÁBI-SZÁDI könyve előlegeződne az Álom-Ezeregyéjszakával.) Osvát Ernőnek, mesterének elmeséli, hogy mit szól az álom „fekete hercegnőjének” házasságra hívó megelevenüléséhez (bár későbbi feleségére az álomhölgy külsőleg alig hasonlít, de kiléte nyilvánvaló). Gyakorlati, élettanácsot kér, de inkább az álom költői szépségével foglalkozik, ezért írja fel aláhúzva: „regénytéma!”

Szörnyálmái azonban, bár a rútnak, a réműletesnek is van esztétikája, sohasem széptani, mindig etikai élményt adtak, ilyen gondolatokra készítették. Halál és szexualitás a TELJES NAPLÓ két, majdnem kizárólagos témája, szinte lehetetlen tehát alcím alá csoportosítani a szövegtenger idevágó passzusait. Mégis – időrendben? Vélt fontossági rendben? Kezdjük a sekélyesebbekkel.

„Az onániának sok rendkívül előkelő tulajdonsága van, az kétségtelen: így, zárt és magános cselekmény – nincs meg az együttes szegyenkezés átka, sem az esetleges komikumé – a fantázia szolgálja: fantáziátlan ember tehát alig lehet onanista stb.” (I/330.) De hét oldallal később: „Az onánia nagy és végzetes betegség.” Majd: „Mily természetes dolog az onánia!” (I/589.) 1920 júniusa körül elmélkedik erről, mellékesen Trianonkor, mely eseményről nem is jegyez fel semmit. Ennek egyébként különös, speciális jelentősége nincs: más történelmi fordulatról sem szokott írni – a közvetlen politikai-történelmi tárgyú bejegyzések ritkák, tehát ez a hiány sem hat különös kérdőjellel. Épp e hetekben (2001 őszén) jelent meg a Fekete Sas Kiadónál FM SZEXUÁL-LÉLEKTANI ELMÉLKEDÉSEK című kis könyvének új kiadása. Abban nagy fejezetek szólnak az onániáról – a legkonzervatívabb „tisza férfúság” jegyében. E passzusok, miként az egész kis könyv, méltatlanok szerzőjükhöz, és mindenképp ez a mű a leggyengébb munkája, diletáns nyárspolgári fecsegés – arra azonban fel-tűnő színvonaltalanságával rávilágít, micsoda hatalmas komplexusa és elfojtása volt – hogy nyersen, direktan szólva róla, még hatalmas tehetsége sem tudta művészeté, esszévé, gondolati művé szublimálni.

(Az érzelmek ambivalenciája) Ez a pokol másik bugyra. „Kit szerettek én?” – teszi fel a kínzó kérdést. (1918: I/345.) Legjobb barátjáról hamar megállapítja: „P[eterdi] I[stván] undok és talajtalan ember.” Ismert íróbarátaival ennélfelől azért szigorúbb. Nagy Lajosban azt utálja, hogy mosónő édesanyja tartja el, s hogy késő éjjel még egy „komplett vacsorát” szokott rendelni. Anyjával való ambivalens kapcsolata hasonló a Nagy Lajoséhoz, melyet egészen kiváló élelátással ír le. (1915: I/146.) Íróársak? „Jóleső ingerült haragot, sértődöttséget érzek irántuk, s azt a reménységet, hogy valaha még »elégtelt« fogok venni.” Ezt harmincévesen, az első csúcsán, a BOLDOGTALANOK és a NEVETŐK sikere, Osvát elismerése idején jegyzi le. Akit nem vagy alig ismer személyesen, annak értékét hajlamosabb elfogadni. „Filoména – csodálatos regény. Ez a fiatal nő mindent tud, amit mások egy életen át tanulnak!”, írja Kosáryné Réz Lola regényéről. (1920: I/554.) Ha nagyon közeli barátja, akkor óráról órára hullámszik érzése a bámuló csodálat és a viszolygás között. Karinthyról például megtudjuk, hogy üres és felszínes újságíró. Nem sokkal később: „Karinthy: – mégiscsak genialis ember, – a genie fajtából. Nagy nyelvtelenség, nagy kifejezőképesség.” (1919. június: I/451.)

Szeretettel mindig tud szólni a nála fiatalabban meghalt baráti nőkről (Judik Etel [Boga], Révész Erzs). Túlhabzó, sértett gyűlölettel soha nem szól szeretőiről sem, sőt nem sok „intim” dolgot közöl róluk – vagy közönyösek számára, vagy itt megint a szegyenkezés motívuma jelentkezhet, a vallomáskényszerrel is erősebb elfojtás. Legnagyobb szerelméről, Jaulusz Erzsébetéről, levélváltásukról önálló könyvet olvashattunk (szintén a Fekete Sas Kiadó jóvoltából), erre most nem térhetünk ki: ott persze vadul hullámszik szerelem és gyűlölet. S a fiatalkori barátok? Horváth Henrikről sok jót ír, sőt szokatlanul 1930 júniusában (II/295.): „Szegény jó, kedves Horváth Henrik járt itt. Nagyon kétségbe volt esve. Válam nagy baj lehet vele!” – Később, a hiábavaló nagy munkák sikertelensége idején már csak a tiszta gyűlölet fénylik uralkodva. Legtöbb fiatalkori barátjától „elszakad” – jegyzi fel. A szó eufemizmus: nem csak elszakad, kezdi utálni őket. Némelyiket már akkor sem kedveli, amikor barátoknak. Horváth Henriket is gyűlöli, mert Berlinben kiderül, hogy rosszul fordította le a IV. HENRIK-et, pedig ő ezért nagy összeget fizetett neki. S a többiek: Peterdi István, Turcsányi,

Fazekasné Kernách Ilona... – mindet megve-
tessel sújta naplóírás közben.

(A Karinthy-barátság története) Ez nagyobb
figyelmet érdemel, e kapcsolat elhidegülésraj-
za példaértékű. Nagy ok a barátság felmondá-
sára Karinthy *Nyugat*-beli levele lett (a BOLDOG-
TALANOK bemutatója után), melyre FM magán-
levélben válaszol – e levelet a Nap Kiadó kivá-
ló és pótolhatatlan forrásként is használható,
Kis-Pintér szerkesztette, SZELLEMEK UTCÁJA című
Füst-antológiájából is ismerhetjük. – Nagy ta-
nulságú levélváltás: a dühöngő, sértett, tra-
gikomikus gyűlöletlevesben pácolódó Füst Mi-
lánnak mintegy varázsütésre mindig igaza van,
amikor saját műveinek elképesztő meg nem
értéséről beszél – itt Karinthy valóban feltű-
nően színvonalatlan mellébeszélést közölt –,
s ugyanígy igaza van a szintén a Nap Kiadó an-
tológiájában található Fülep Lajos–FM levél-
váltásában is A FELESÉGEM TÖRTÉNETÉ-ről.

Csak ez a kulcsa csillapíthatatlan, sértődött
haragjának, a sikertelensége? Nyilván nem:
*„Újságíró bál: – Karinthyban egyre kevesebb marad
meg olyan, amely régi énjére emlékeztetné... Valami
kielégíthető vonás van az arcán, tehát közepesség...
Kielégíthető s amellelt eltelt vonás. – Kosztolányit
mily alázatos tisztelettel üdvözlök az emberek, mely
meghajlással, ahogy nagyságokat szokás.”* (I/900.)
A börtönben levő Dérynek 1938-ban így írt
Karinthyról: *„Úgy látszik, szerettem. S ez bosszant.
Mert minék szerettem valakit, aki nem is tudott sze-
retni? Erre felelj. – Az ördög tudja, miért szerettem
annyira, mikor utáltam. Utáltam őt tiszta szíveimből
– ahogy a költő megjegyezte. Jólakott gyerek volt, s
ezenkívül kővedkedvelő. Tudod, mi az a kőved?”*
(Déry az ÍTÉLET NINCS lapjain közölte.)

Ifjúkori barátok, még, a legelső? Márton-
ffy Márton és Máriusz – korai barátságai, sze-
retete és a barátság múlása haloványodó érzel-
mi emlék. Későbbi „híres emberek” is akadtak
iskolatársai között, így a világhírű karmester,
Reiner Frigyes sohasem volt barátja, csak osz-
tálytársa, de nem szűnő, dagadó irigység bánt-
ja már a tízes években vele kapcsolatban, s ez
szinte eltart élete végéig. – Nagy Lajos jellem-
zését már említettem (I/146.). Nagy Zoltán
Debrecenben él, róla semmi rosszat sem ír, ve-
le nem vész össze. Kivételes barátság: tévesen
tulajdonítanánk annak, hogy a távolság miatt
jóval ritkábban találkoztak, s hogy Nagy Zol-
tánnak semmilyen féltékenységet kiváltó kö-
zönségsikere nem volt? Füst Milán – újabb kel-

lemetlen tulajdonság – nemcsak féltékeny a si-
keresekre vagy annak vélt kollégákra, hanem
irigy is – nézzük, kifélékre? Elképesztő – de
Horthy, megint máskor Lloyd George (!) sike-
res magabiztosságát hasonlítgatja a saját bi-
zonytalanságához (II/432.).

Idősödve mindenkiről megvetéssel ír, kivé-
ve Babits fiatalkori és Móricz műveit (bár csak
a műveket méltatja, a személyeket ostobának
tartja).

De hogy ne csak a patológikus vonásait lás-
suk: feleségéről remegve, csak a dicsérő hódol-
lat és féltés hangján szól, bár beszámol ordít-
tó, dührohamos veszekedésről, s nyilvánvaló,
hogy nem szerelem, hanem hála fűzte az
őt anyagilag és érzelmileg is szinte megmen-
tő egykori tanítványához. A NAPLÓ szokatlanul
megrendült sorai illetik a fiatalkori költőbar-
rát, Havas Gyula halálát, van tehát kivétel, de
akkor is arra gyanakszunk, hogy szándékolt fi-
gyelemmel ellenpontoz, és javítja a riasztó sze-
retet-gyűlölet arányt. Nem biztos: nagy és si-
keres küzdelem a NAPLÓ a hamisság, a szerep-
játszás, az önszépítés, öncsalás ellen. Karin-
thyt „utálja”, meg véglegesen elhidegültek, de
a rövid bejegyzés halálakor életre-halálra szó-
lóan megrendült. (Szerepjátszáson természe-
tesen nem egyetlen, életévé-lényévé vált szerep-
pét értjük: a jeremiadás-jajgató morálfilozófus-
sét: az „ő maga”, és nem a hamis szerep – az
az életévé szervült szerep, de a hajlama kíván-
ta, s csak ezt az egyet tudta eljátszani – más, ne-
mesebb vagy tragikusabb szóval kell illetni,
nem a profán „szereppl.”)

*„Bélbaj... Fejbőrfájás... viszketegség... fáradsá-
gok... kiütés... nagy kézfájás, nagy fájdalom érze-
kenység az egész testben... aranyér... Mintha anginá-
ra lennék elkészülve: balhar-fájdalmak... Szédülé-
sek elalvás előtt... derékmerevedések izgalmak után...
rövid alvás... öreges hurut... a körmeim szárazak –
öregnek érzem magam... – Néha megragad valami
torkomnál fogva, mintha fojtogatni akarna... Talán
még egy év: úgy érzem.”* (I/888.) – 1923-ban jegy-
zi le e sorokat, még negyvennégy évig fog élni.
Itt is bizonytalanság fog el, mint gyakran az írói
fogyatékoságait panaszló bekezdéseknél: nem
valami ravasz paródiával csapja be képzelt ol-
vasóját? S mégsem: életszerepe lett a panaszlás,
nem pózolt. Póz és szerep: kétfajta minőség.

(Incesztuózus hústömög) Meghökkenítő, mi-
lyen nyárspolgári vagy angolkissasszonyos ér-
telemben használja a „tisztaság” fogalmát.

1918. jún. 1.: „*Fél évig tisztán akarok élni!*” Másodszor írja le aláhúzva, felkiáltójellel. Nem sokkal később: „*Ma legyen a döntő forduló – 3 évig tisztán élni!*” (Harmincévesen jegyzi fel! – I/357., 360.) Kamasz fiúhoz illő fogadkozás. „*Elég sok piszkot vittem végbe*” – írja másutt. Mások hasonló élményeitől vagy titkaitól hol vizsgál, hol roppantul érdekl. A szexualitásnak általában van valami gonoszul vegetatív oldala, ez állandóan kísérti: „*Vérzésekről, elhajtásról, méhgyulladásról, fehérfolyásról, impotenciáról, terhességről, közönségről, szoptatásról, stb. hallhattál órákon át.*” (I/365.)

„*Egy összevissza gabalyodott incesztuózus hústömög az egész család*” – bonyolult családi regénytémának alkalmas históriá: ismerősök a modelljei (I/427.) – ehhez hasonló 1922-ből egy másik, fiatal kórházi orvosról, bizonyos Aurélról, akinek „kokett” feleségét használja fel egy kerítő öregasszony mindenféle intrikára; öngyilkosság, válás, boldogtalanság, bonyodalmak. Ennek anyagából s a NAPLÓ fiatalkori nő barátja, Révész Erzsébet korai halálából merítve mintát, írta egyik sikerületlennek ítélt, Osváltól keményen elmarasztalt regényét, mely sokáig kéziratban lappangott, s csak három éve jelent meg épp a Fekete Sas Kiadó gondozásában (A MESTER ÉN VAGYOK – EGY DOKTORKISASSZONY FELJEGYZÉSEI).

„*Ó, szexualitás, közönsélesi téboly, termékenység mennyei zűrzavara!*” – kommentálja a kibogozhatatlanul zűrzavaros, kompromittálásokkal, hazugsággal, többszörös válással és tragédiákkal terhes silány történetet. Silány ugyanis morális szemszögből („*morális inszánia*” – miként másutt fogalmazza) –, viszont sziporkázóan értékes nem bírálói, de írói szemmel, nyersanyagként, talált tárgyként. *Homo ethicus versus homo aestheticus* – a sokat hivatkozott Kosztolányi–Babits-ellentét ügyében Füst egyértelműen Kosztolányi nézeteit vallja, és írói szemlélete is hasonló barátjához. A naplóíró, akinek saját és mások szexualitásáról e hatalmas panaszcímű és dührohambolyamban csak fájdalmas, komor szava van, átkai és jeremiáái, az imént idézett szenny és incesztuózus hústömög morális fertőjét érezhető izgalommal jegyzi, témájának tekinti – „sikongva felvidul” (ez az én szavam: valamiképp ironizálom is, meg helyeslem is tetszését). Amikor a morál kiengedi szorító szigorából, s örönden, álmétkodni hagyja az emberek megválthatatlan, amorális és ítélet alá nem vonható színes világán.

(**Szeny és piszok**) I/383.: „*Erkölcstelenné lettem, aki már csak piszkosan tudok szeretni*” stb., megint és megint ez a szó és dallam. – Ostoba naivságokat képes lejegyezni a szexről: 203. o. – Nőmegvetése roppant színvonaltalan: „*Egy alsóbbrendű fajta, no.*” (II/276.)

Bizonytalanul küzd benne a nyárspolgári „hozott erkölcs” a saját, szabadabb felfogással. Egy „*tisztességes lányról*” van szó: „*Mi az, hogy tisztességes: s ki a züllött? S ki az, aki megtartja magát? Aki csak fantáziájában éli ki magát, az a tisztességes? (Ó, hogy nevetni fognak néhány száz év múlva Tolsztoj etikáján – s épp a freudi tanítások uralomrajutása folytán!) Hát nem volna sokkal nemesebb, ha nem osztanók fel a világot tisztességes és tisztességtelen lányokra, hanem tartanánk valamit a boldogságról is!*” – írja, de a NAPLÓ legtöbb helye – jobban mondva majd’ mindenütt, az egészen átvonul – át van itatva a legkispolgáribb „züllött”, „elbukott” ítéletekkel (gyakran használja, s nem ironikusan: komolyan), undorodik a „*nem tiszták*”-tól, önmaga szexuális kalandjait is piszkosnak mondja. A most idézett hely tanulságos és üdítő kivétel. (A csonka I. kiadás szövege, ott: II/158.) Putty Liát, a magyar-német színész-nő-sztárt, majd az indián, bennszülött lányok természetes, boldog, tabu nélküli életét állítja szembe egymással, irigyelve mindkét pólus lehetőségét.

Általában leggyengébb, méltatlanul lapos művéhez, a SZEXUÁL-LÉLEKTANI ELMÉLKEDÉSEKHEZ hasonló fejtegetések szaporodnak, csak itt mégis érdekesebbek, mert dühöngők és zaklattottak, ott áltudói, hamis oktató hang keni be.

Újabb, kitalálhatatlan fordulat: a homoszexualitás rémképe tör rá 1921 őszén váratlanul, előzmény nélkül. „*Azt álmodtam, hogy nő vagyok és táncolok – De ezenkívül: meg kell állapítani, hogy a fantáziák egyre nyíltabbak... Már maga az, hogy bizonyos közelségekre egészen másként reagálok – s hogy amíg minden heteroszexuális közeledés közömbös... – különös, különös élet! – Fel sem tudom fogni... Sosem hittem volna, hogy ez lehetséges: – a villamos töltés megváltozott. [...] Nézzük, mi lesz velem? – Elviselni nehéz lenne még ezt is! Szörnyű!*” (I/674.) „*Mily, mily szerencsétlenség!*” – jegyzi fel néhány nap múlva. – Miután nincs folytatása, később nem szól róla, gondolom, a mazochizmus fűtötte hipochondria körébe tartozik, ugyanis betegségnek véli tévesen „felismert” tüneteit.

Nehezen értelmezhető életeseményre utalnak más bekezdések. „*Irgalmatlan nyomorú-*

ság: – ölelni valakit, akitől az ember undorodik. – Életem szégyene! Évek együttélése, mint mondják, testi-szellemi hasonlóságot hoz létre! Szörnyű!” (I/712.) Ez 1922-es bejegyzés, homályosnak látszik, és épp ezért roppant érdekes. Első gondolatom, hogy anyjáról van szó megint, újabb és kifejtettebb szennyképzélgés, incesztuszvízió. Vagy volt évekig undort keltő szeretője? Egyre inkább az előbbi hipotézis a valószínűbb olvasás közben – míg aztán egyértelműen kiderül, hogy a második gyanúnk jogos: hat évig volt szeretője a (talán nála idősebb) lompos cselédje. I/728.: „Mégis hat évig mellettem volt s vigyáztott rám.” (De sajátos anyapótlék-jellege van a bejegyzésnek.) „A gyufa, melyet azzal hagyott rám, hogy takarékoskodjam véle, – elfogyott...” – Ez az egész epizód figyelmet érdemel. Részint az eddigi semmifajta életrajzban célzasként, utalásként sem említett tény miatt – bár némely művének némely epizódját talán motiválta –, részint az öngyötres, újabb büntudatnövelés miatt.

A szexuális vágy kielégítését narkotikumnak érzi és ítéli, s így bizarrul rettentő példát lát Csáth Géza sorsában: „Az egyik vágy kielégítése a többinek narkotikum – Csáth Géza NAPLÓ-ját olvastam. Szegény! Belezuhan a szexualitás poklába s nem tudott belőle menekülni másképp, mint hogy narkózist keresett. S ez megölte.” (1928: II/289.) Füst Milán a szexualitás fiatalkori poklából házassága után a szexualitásról való töprengés másfajta, de nem kevésbé gyöttrő poklába jutott, onnan viszont nem akart menekülni.

Kulcsfogalom és -szó természetesen a Büntudat. „Egy botlás volt életben (Barta) – s folyton nyomaszt. [...] átgondolom újra s a büntudat nyom.” (I/384.) Előbb már írja, hogy 1915-ben nagy vétke volt, a NAPLÓ-ban hiába keressük vissza, nem derül ki: anyja halála aligha illik rá, egyébként is 1916-ban történt. „Barta tikhár” szerepel a szövegben, a jegyzetekben kérdőjellel: Barta Lajos (?). – Az életrajz kutatóját joggal foglalkoztathatja e felderíthetetlen, rekonstruálatlan titok vagy legalábbis „ügy”.

Mindez csak ízelítő kívánna lenni, miféle sokkal vadabb büntudat gyöttri anyja miatt – csillapíthatatlan konfliktusa anyjával a NAPLÓ egyik főmotívuma. Önállóan olvasva e részeket, még szembeszökőbb a párhuzam Nagy Lajos jellemzésével, még akkor is, ha FM trafikos anyja Platónt olvas, Nagy Lajosé félanal-fabéta mosonó.

(„**Anyám is volt...**”) Komplexusainak gyöttrő középpontjához érünk most már. Emberibb nyelven, nem a botcsinálta pszichiáterén: őt egyedül nevelő trafikos édesanyjához. „Egy idegbeteg: Szeretném, ha anyám meghalna, hogy öngyilkos lehetnék – (az önzés és egocentrizmus netovábbja!).” (I/334.) Fontos, kulcsmondatok, természetesen e képzelt idegbeteg ő maga, s fontos nem a bizarrság miatt, nem is a tévesen vagy fedésként hangsúlyozott önzésmotívum, hanem mazochizmusának és sadizmusának páratlan ötvözete miatt – s páratlan talán azért is, mert ezt ilyen világosan látja – nem is a tartalmát, hanem a formáját.

Sajátosan egybecseng Kosztolányi híres vallomása („Életem legnagyobb élménye a magyar nyelv”) a Füst Milánéval: „Legfőbb eseményem az életben, hogy anyám is volt.” – Anyja halála után a legzaklatottabb oldalak következnek, melyek minden töredékességük és patológiába hajló jellegük ellenére a NAPLÓ-n belül önálló egységként olvashatók. (1916: I/158.) A nyers élmény, a gyors lejegyzés, majd a reflektált, évekkel később átgondolt, de tovább kínzó emlék ereje csak növekszik, semmiféle rálátás vagy távlat nem segít; a halál többszöri felidézésekor – haszon bármily profánul, ahogy látom – prózatechnikai módszerként is érdekes az előbbi és a későbbi távlatok egymás mellé vágása.

Az igazán rémületes és még bizalmas, nem publikálásra szánt NAPLÓ-szövegekben anyjával kapcsolatos szokatlan élmények már előbb is sorakoznak: incesztuszálmok. „Azt álmodtam, hogy emberhúst ettem, mégpedig a szerveket, májat, lépét – s halott anyámét, tehát egy halott húsát.” (I/323.) „Iszonyú emlék: embervért inni! Irtózatos! Semmi ellenállás a világon, semmi fegyelem! – S ily undok életet folytatni!” (I/386.) – Ez mintha a József Attila SZABAD ÖTLETEK-ben meglevő bűnfikció volna. Mi az alapja? Mi ez? – Mindkét álom 1918-ból, az egyik leghosszabb NAPLÓ-évből való. Nem álomemlék, hanem a napi valóságé a következő: „Vén számár, úállak, gyűlöllek – tizes vassal égetnének – sírt lihegve, halkán mondta az idegenekre nézve: talán mást értenek alatta, nem tudják, hogy nekem mondd...” (1915: I/140.) Még egy álom: „[anyámat] egy kriptában verem”. (I/151.) Fejezzük be talán ezzel a citátummal: „Egy asszony, aki átkot hoz magával.” (II/185.)

(„**Az »ő« én vagyok...**”) Önundor mindenkor és minden dallamon. I/309.: „Silány! Silány! Ha úgy végiglapozok ezen a könyvön... még elvisel-

hetetlenebb...” – 1921-ből: „Csodálom, hogy nem akad egy bátor és okos ember, aki egyszerűen leköpi – füttyölvén nagyságára, melyhez semmi köze... (Hiszen igaz: leköpték őt már éppen elégszer... Tudok róla, mert hiszen az az »ő« én vagyok...” (I/682.) – 1928-ban, negyvenévesen: „Rettentően undorodom magamtól! Alázatos rabszolga-lélek vagyok, mélyen hajló... Ha megbántanak, zavaromban az ösztön győz – s az ösztön bennem a rabszolga... Ha aztán feleszmélek, akkor gyűlölöm magam s határtalanul azt, aki megbántott... Aminthogy mindenkít gyűlölök, akivel alázatos viszonyba kerülök – márpedig úgyszólván összes kapcsolataim ilyenek.” (1922: I/758.) Majd 1930-ban (II/336.): „Egy áskálódó, elégedetlen, mindenkire haragvó, összeférhetetlen alak képe állt elém [...] S ezt most kell tanulnod? 43 éves vagy!”

Már-már valami középkori zárda jellemhibákat naiv-komolyan (de megtorlóan is) vevő közegében érzi magát az olvasó, ahol a hiúság komolyan veendő vétek.

„Szeret hazudni, hízelegni, magát eltartani, – szeret embereket kibeszélni, – ismeri azt, hogy mi a káröröm, a rosszakarat. – Ezenkívül: folytonos alázatosság, alárendeltség érzése mindenkivel szemben.” (I/712.)

Füst Milán 1928-ban hat hónapot töltött a neves Groddeck pszichiáternél terápián. Sajnos, a TELJES NAPLÓ-ból épp itt hiányzik majdnem két és fél év. Erre az időre esik Osvát öngyilkossága és a Kosztolányi-Ady-vita. Azt is mondhatnánk, a néhány nagyobb időegységnyi más elveszett szövegrész egyébként nem befolyásolhatja, változtathatja a NAPLÓ egészéről kapott benyomást – itt azonban, épp ennek a két és fél évnek s épp a pszichiátriát illető részét igen. Itt bizonyára sok rendkívül érdekes bejegyzés volt a Groddeck-féle kezelésről s általában is a pszichiátriáról. Ez a hiány, ez az elveszett két év a legfájóbb a mai olvasónak. (S még inkább a NAPLÓ lélekbúvár olvasói számára fájdalmas.)⁴

⁴ Elveszett másik egybefüggő három és fél évnyi szöveg is (1933. februártól 1936. októberig). Nem mondható, hogy jelentéktelen volna az elveszett anyag mennyisége. Más évekből is hiányoznak rövidebb részek (néhány kitépelt lap), így 1931-ből. Somlyó György szerint valakik a háború alatt megcsonkították, kitéptek belőle. Forgách András egyértelműnek tartja, hogy tudatosan válogatva tépték ki, egy olvasó, esetleg maga Füst Milán.

Nem is tudom, a lélekbúvárokat vagy a többi, nem szakmabeli olvasót érdekli jobban a NAPLÓ freudizmussal foglalkozó sok lapja. 1917: bujkáló kétségek. Majd: „Nem mertem [...] annak a végleges gyanúmnak kifejezést adni, h. a psychoanalisis igenis humbug.” (1931: II/353.) Viszont 1928-ban váratlan, ritka optimizmussal és magabizással: „S ha csak azokat neveznök bestiáknak, akik érzés helyett a pénzt hajszolják? [...] Most már tudok az embereknek tanácsot adni, – reményem van a jövőjében, hiszek a jövőjében [...] Van egy központi gondolatom. Még az is lehet, hogy meg fogom tanulni az analízist s analizálni fogok!” (II/282.) – Annyira elüt saját hangjától, mint ha kábítószert vagy az akkor még nem létező antidepresszánsok hatása alatt kiskamaszkorba zuhant volna vissza, enyhén komikus. A kerékvágásba vissza: „Agyafurt talmud lett a freudizmusból – nagy szellemi erőfeszítéssel csupa zöldség létrehozva [...] Röheim Géza freudista ethnologus. Dúrva elme, inkább ostoba, mint okos, de még ez hagyján.”

Sajátos módon idézi fel Groddeck-szanatóriumi emlékét: „Groddeck egyszer így szólt hozzám: »Tudja-e, hogy a nőknek nincs lelkük?« Nagyot nevettem magamban [...] S ma 15 év elmúltával azt kell mondanom, hogy ez a genialis elme ebben sem volt olyan ostoba, mint akkor gondoltam.” (1942: II/575.) Hosszú fejtegetés következik: a nőknek nincs képzeletük, veszélyérzetük, nincs büntudatuk, logikátlanok, a gyerekekhez hasonlóak.

(Barátgyűlölet, sikerfóbia...) Túlkoros kamaszként minden tehetségben zsenit lát, a közepesekben tehetséget. Ezért haraggal vezekel majd. „Kernács: zseni.” – Később, 1930-ban „F. Kernách Ilonának megmondtam »az igazat«. Kíméletlenül, kegyetlen brutalitással mondtam el neki úgyszólván mindent, amit gondoltam róla.” (II/306.)

Mindegyiket ócsárolja előbb-utóbb. Tóth Árpádról, akiről másutt enyhén rokonszenvező megjegyzéseket is beírt – bár igencsak furcsát („Spárgát keresett szegény T. A., hogy felkösse magát: meg akarta alázni szegény kis életét” – 1917: I/279.) – most (1930: II/302.) így emlékezik „Nem láttam még embert, akinek oly kevés feleslege lett volna, mint T. A.-nak. Pontosan csak annyi esze volt, amennyinek mint lyrai költő hasznát vehette.” – Figyelemre méltó megfigyelés, Füst Milán esetében irigységgel is vegyülő le-

szólás – hiszen FM-nak a tehetsége, a gondolkodóképessége nem csak lírai, és ezt gyakran átokként érzi. Kosztolányival, akár Karinthyval kapcsolatban súlyos komplexusa érlelődik, még halálukkor, haláluk után sem tud megbirkózni vele. Kosztolányiné Görög Ilonával sem: 1939-ben írja (II/493.): „*Amit mindenki tud [...] Kné egy undok, förtelmes, ilyen-olyan alak, egy kurva...*” Természetesen nem tudja mindenki: saját gyűlöletének kivetítése másokra (mintegy igazolása). Döbbenetes sorok olvashatók 1936 október–novemberében, Kosztolányi halála után (II/420.): „*Jó sötét a délután melye és Dezső el van temetve.*” – Pompásan irtóztatós ezt olvasni. A „*jó sötét*” és az „*el van temetve*” szóhasználat akár egy gyilkos titkos NAPLÓ-jából vétetett volna – a régebbi csonka NAPLÓ-kiadásban is a legfelkavaróbb volt e bejegyzés – most is az. Kosztolányi sikerérsége és nagy társadalmi megbecsülése meg a semmivé tevő halál – a szeretet-irigység-gyűlölet nyitott sír előtti egymásra kopírozódása.

Szinte „genetikusan” a sikertelenség gyötrelme fűti, de amikor díjat kap, hányingeresen szégyelli magát. Még az sem biztos, hogy mindezt csak negélyzi, játssza, színleli. „*Megnyerni egy pályadíjat! Hogy a siker hogyan néz ki belülről! [...] Irtóztatós éjszaka volt s még másnap is egész nap az öngyilkosságra gondoltam.*” (1921: I/641.) „*Én nagyon szeretem barátomat O[svátot]-t és Heltait is szeretem s a kritikájuk nékem fontos, – de azért ne ők csináljanak belőlem nagy férfit, – majd én magam! – Azután: – kimentem O-hoz: – s hinn volt a másik nyérő, a kis rabszolga, – szintén O-ék alázasos barátja – s egy kissé családiasan nézett ki a dolog, – a család barátai nyernek... Azután: ez a kis tökféj, ez a nagyon közepes intellektus igen boldog volt s kezdett nagyon is öntudatos lenni, – nagyon örült és kezdett párhuzamot vonni saját maga és Móricz meg Heltai között...*” (I/641.) – Hogy ki lehet a kis tökféj, nem kutattam utána az Athenaeum történetében...

(„*Osvátitisz*”) A szót csak azért merem használni, mert Füst Milán maga is használta. Korán nagy hatással van rá, s korán már lelki akadálynak érzi: „*Nevetséges, hogy összes szerelmi ügyeimet O. intézte el [...] örök kis gyermek vagyok? Tanítvány?*” – jegyzi fel 1915-ben (I/107.). Öt év múltán ugyanott tart: „*Osváttól el kell szakadnom.*” (1920: I/595.) De az elszakadás vágya nem csökkentti a kiszolgáltatott csodálat érzését. 1927-ben írja fel, de írhatta volna tizenöt

évvél azelőtt is: „*Osváttal beszélgettem ma. (Én csak akkor érzem igazán teljesen jól magam, ha ve-le beszélgethetek.)*” (II/258.) Vagy: „*Elmondtam Onak, hogy nem tartom magam tehetséges embernek.*” (II/257.)

A NAPLÓ egészét nem is lehet másként értelmezni, mint Osvát alakja nyomasztó fölényének „igazoló jelentéseként” – mondhatnánk némi cinizmussal. Lássuk csak.

„*Anyámat szídtam O-nénak... aztán anyámmal álmodtam az éjjel... [...] Felébredtem aztán s reszkettem, – itt lehet a közelben! – gondoltam... Ujból elaludtam, s a babonás félelmem folytatódott... Itt van a közelben, – gondoltam álomban is, – átmegeg rajtam... – S rettenetes borzongás gyötört álomban.*” (I/676.) Nehéz eldönteni, kitől fél jobban: anyjától vagy apaháytetes kritikásától.

Füst Milán Osvátról írt feljegyzései a NAPLÓ-ból összegyűjtve olvashatók már (az akkor kiadatlanokkal bővítve) az OSVÁT ERNŐ A KORTÁRSÁK KÖZÖTT című kötetben. (Gondolat, 1985. Szerk. Kőszeg Ferenc és Márványi Judit.) Érdemes volna azonban s hadd időzzek most Füst és Gellért Oszkár „kapcsolatánál”. – II/328., majd ennek folytatásaként (II/338.) Osvát „makacs vaksága” (hogy én is éljek valami furcsa szóval) haláláig foglalkoztatja. „*A legnagyobb ártalom a Gellért ránktukmálása volt.*” Ha nagyon megalázzák, a megalázás majd’ mindig összekapcsolódik Osvát alakjával. Osvátról a NAPLÓ feléig ellentmondásos, de páratlan formátumú intellektusként rajzol portrét. Attól kezdve csalódásait, tanácsalanságát színezi, de a rengeteg kis hiba és tévedés ellenére nem kerekedik ki a páratlan intellektus ugyanolyan páratlan megtagadása. Ha majdnem mégis, akkor a Nyugat szerkesztőtársa, Gellért Oszkár figurájának (akaratlan) segítségével sikerül.

Ha kicsit utánaalapozunk: 1926-ban Bányai Kornél, Kosztolányi és G. O.: tőlük jelenik meg a legtöbb vers a Nyugatban. 1926 februárjában G. O.-t szerzői esttel ünnepli a Nyugat. Elgondolkodtató a mai olvasónak (és talán kutatónak), hogy amikor a CATULLUS megjelenik a Nyugatban (méltatás alig volt róla, itt, a Nyugatban Karinthy nyegle s rövid cikke), a folyóirat majdnem különszámban foglalkozik Gellért Oszkár új verseskötetével. Gellért maga örömteli emlékként egy olasz lap lelkendező méltatását is idézheti saját memoárjában: „*Az UTOLSÓ DALÉRT c. kötetem megjelenése alkalmából az a tüntető megtiszteltetés ér, hogy az ápr 1-i szban*

többen írnak költészetemről megszegyenítő szuperlatívuszokkal: Babits M, Fülep Lajos (aki részleteket ad egy nagyobb tanulmány első feléből), Schöpflin Aladár, Laczkó Géza, Földi Mihály, Tersánszky J. Jenő és Kosztolányi Dezső... Mórincz Zsigmond egy versét dedikálja nekem.” (EGY ÍRÓ ÉLETE.)

Füst Milán most már minden silány hatalmasságban őt látja – holott Gellért költőnek volt csak silány, és hatalmasságnak persze alig-ha nevezhető. 1938-ban ír a Hitler-abszurdumról, majd még ez is átcsap a G. O.-motívumba: „Van-e nagyobb nonszensz, mint az, hogy Gellért Oszkár, ez a különben derek ember a Nyugat szerkesztője, és elismert költője a mai irodalomnak – ez a teljesen tehetségtelen, műveletlen és ostoba ember?” stb. (1938: II/456.) – Patologikus gyűlölködésről számolunk be, de e gyűlölködőnek olykor – és fontos kérdésekben – mélyen (mondanánk: fájdalmasan) igaza van.⁵

⁵Talán érdekes lesz Gellért Oszkár mai rangját, ázsióját kicsit megvizsgálni. A HÉT ÉVSZÁZAD (ötödik, bőv. kiadás, 1978) Király István szerkesztette XX. századi kötetében Gellértől tíz, FM-től kilenc vers van. A Vas István szerkesztette A NYUGAT KÖLTŐI Gellértől hármat közöl (gyenge, önparódiaszerű vers mindhárom; az egyik azonos a HÉT ÉVSZÁZAD-éval). Sorolná az ember a mára egyértelműen jelentékenyebbnek, értékállóbbnak látszó Nadányi, Nagy Zoltán és mások nevét, de inkább egy Nyugat-közeli és kicsit hangvételében, irányában is „Gellért-hasonlót”, Kemény Simon nevét mondom: ő is klasszissokkal érdekesebb, finomabb költő, mint Gellért (HÉT ÉVSZÁZAD: két vers, A NYUGAT KÖLTŐI: két vers). Hogy Gellért még tegnap, „fél nappal” ezeltől (vagy ma is?) tankönyvek s antológiák nem is mellékszereplője lehet (még Vas István is elismeri), az elgondolkodtató tünet. Bizony együtt lamentálunk FM-nal: valóban, nem Osvát legmaradandóbb tévedése e nagy, otromba melléfogás? – Tudván még azt is, miről a régóta halott Osvát nem, de a mindenkit túlélő Füst Milán tudott: hogy 1945 után a „polgári költőnek” besorolt Gellért Oszkár folyamatosan „jól jegyzett név” maradt – politikai értelemben is...

A rossz emlékü, irodalompolitika megtervezte nagyantológia ellentétéként megjelent s talán eléggé nem méltott „kontra” (HÉT ÉVSZÁZAD MAGYAR VERSEI, Tevan, 1996 – XVIII–XX. század: szerk. Lakatos István) gyűjteményében Füsttől végre 33 vers, benne a hatrészes Őszi SÖTÉTSÉG – e kevésbé méltányolt remekmű – Gellért Oszkártól 13 (Kemény Simon 12 verssel még mindig mögötte maradt). Félre e szomorú és nem tanulság nélküli vetélkedővel: eltorzult művészi hierarchia, soha nem egyenesedik ki, felemás, kései igazságszolgáltatás.

Osvát halála után végre megszülethet a fikcióként szemlélhető árnyalak: „Álmomban Osváttal álmodom most, minden éjjel... Hogy nem sikerült az öngyilkosság, – hogy súlyosan beteg... hogy él! – Ugyanúgy, mint szegény anyámról halála után egy évvel.” – Az álom táplálóereje változatlan, hiszen érzelmeit élesen látva jegyezhetette fel sokkal régebben: „Életem nagyobbik fele O. – a kisebbik normális.” (1914 nyarán.)

O. halála után kisszerűbb lesz a világ, holott O.-ban sem valami nagyszabású hipnotizőrt, nem karizmatikus bűverőt láttatott, hanem ezer kisszerűségéből összegyúrt, furcsa hatású ellentét-paradoxonokból álló megfoghatatlan lényt inkább, tele rosszindulattal, amit ő nem ismert fel. De most jönnek a sokkal kisszerűbbek.

(A „hallgatagi urak”...) Először volt osztálytársai, a Darányiak karrierjét figyelve csodálkozik rá erre az embertípusra. Hallgatnak, nem nyílnak meg, nem kérdeznak soha semmit csodálkozva, hangjuk mindig sima, ők a hallgatagi urak. Övök a világ. – Mintha Füst Milán mazochista megrendelésére érkezne vissza Magyarországra Illyés Gyula: először 1928 januárjában szerepel a neve: az új magyar irodalom jövődjéjének dicsérő véleményét idézi SZAKADÉK című elbeszéléséről. De három év múltán, a NAPLÓ elveszett két-háromszáz lapjának, tehát 1928–1930 megsemmisült „gondolatcsoportjai” után, 1931 májusában Illyés már „a tökéletes viselkedésű becstelen fráter [...] Ha már egyszer agyonverték volna nyílsvívőségemért sem tudnék oly piszkosan diplomata lenni, mint ez az ifjú költő”. (II/335., 339.) I. Gy. ekkor a harmincadikban jár, de ő huszonöt-huszonhat évesnek hiszi. „Jaj, de útálom.” (II/374.)

A NAPLÓ-ból nem derül ki, csak Gellért Oszkár memoárjaiból (EGY ÍRÓ ÉLETE), hogy Illyést maga FM ajánlotta még 1927-ben egy lelkes levélben az ő, Gellért Oszkár és a Nyugat figyelmébe. Irodalmi, de főként emberi csalódás: a megaláztatás sikeres kiprovokálásának keserű élménye. Mint a TELJES NAPLÓ legtöbb passzusán – ezeken is versenghetne egymással kommentálásul az irodalom és a lélektan tudósa: II/443. „Ez a legfölényesebb fickó, akit életemben láttam” (undorral vegyes csodálat, mert I. Gy. véletlen találkozáskor [autóbuszon] írófeleseknek jelen nem levő férjükről mond

nyomatékos dicséretet, például Török Sophie-nak Babitsról). – II/568.: „*Ennél ügyesebbet még nem is láttam. Ügyesnek kell nevezni az ilyet, vagy aljasnak, minék?*” – II/580.: „*Megint Gyuszusról, e csodálatos kaméleonról, bár hisz ez túl szelíd megjelenés a számára, tudjuk. Még a vércse is kevés volna, mert élesek a fogai. [...] Mert egy részeges nap-számossal eggyé válni a föld alatt, igen, készséggel, de evvel a piszkossal nem.*”

Illyés nem annyira társasági emberként is helytálló, szervezőmunkára és önérvényesítésre is alkalmas íróként lett gyűlöletének tárgya, de főként, mert benne is meglátta-tapasztalta a „hallgatagi urat”. Nem győzi újból s újból fel-foghatatlanul bámolni őket: a hallgatagi uraknak nincsenek váratlan gesztusaik, és beszéd-módjuk: hanghordozásuk, társalgásuk fegyvermezett. Zárkózott, kevés beszédű, udvarias lények; ha véletlenül nem diplomatikus a viselkedésük, akkor is annak látszik. A látomás és indulat esztétikájának és etikájának híve zsigeri idegenkedéssel viszolyog tőlük – csak kisebbrészt az „irodalmi sikerek” bántják jajgatni-ujjongani hajlamos kedélyét. Ha magam hozzáfűzhetem, talán csak azért, hogy ne a költőt, de a típus utálatát más olvasó is bevallhassa: idegenkedését átérzem. – A negyvenes években az utálat meggondolandóbb és gye-hennásabb fokra vált – itt már valóban másról van szó, nem a zsigerekről és „alkati különbségről”. (Egyébként a *Magyar Csillag* rövid és értetlen, elutasító „recenziót” közöl A FELESÉ-GEM TÖRTÉNETÉ-RŐL.)

(Zsidó temetés) Szándékosan emelek ki alcímül egyetlen eseményre, jelenetre utaló szót. A tudós Goldziher Ignác temetése ez a jelenet. (I/683.) „*S amit a tébolyítóan ostoba rabbi kiáltott, állati fa-hangján jajongva*” – Füst Milán nem sok közösséget érez a zsidókkal, önmagát magyar költőnek tartja, a zsidók a mindennapi életben sem vonzzák, sőt általában viszolyog tőlük. Egészen a harmincas évek végéig semmifajta kulturális, szellemi vagy más „rokonságot” nem érez velük kapcsolatban. Műveiben – valószínűleg jogosan – semmiféle „zsidó jelleg” nem ismer el. Ezért dühönghet, ha mások mégis felfedeznek valami ilyesmit. (Bizar módon a kiváló Schöpflin és a szintén kiváló Fülep Lajos.) „*Lovat adtam alájuk, leírtam a verseim egyikében, hogy zsidó vagyok. S azóta hát zsidó vagyok e papagájok számára. Zsidó lamentáció*

– *valami ilyet ír a geniális Schöpflin.*” (1937: II/435.) – Valóban, folyt a *Nyugatban* már 1927 körül vita a zsidó irodalomról Komor András FISCHBEIN című regénye okán, de akkor ez a téma egyáltalán nem érdekelt FM-t, a vitában – pedig hozzászólt ő a legtöbb vitához a *Nyugatban* – eszébe sem jutott részt venni. Most, 1937–38 körül élesebben figyel – talán nem a „zsidókat”, hanem saját maga érzéseit és gondolatait: „*Voltam egy esküvőn, s ott zsidókat láttam.*” „*Mocskos volt minden szavuk, büdös a mosdatlanságtól.*” (II/426.) Ez már a dúlt magánlány hangja, aki a lehetetlenséggel próbálkozik, önmaga gyűlöletét most kivetíti a zsidókra. Ez nehezebb dolog, mert bármennyire a patológia körébe vág is mindkétfajta gyűlölet, FM erkölcsileg csak saját maga gyűlöletét fogadhatja el. Embercsoportot gyűlölni – de mégis másként, mint az antiszemiták, ez még számára is megoldhatatlan. Forgách tanulmánya a NAPLÓ-nak ezt a motívumát rendkívüli alaposággal vizsgálja – magam csak botorkálok ezen az ösvényen. Lássuk csak: „*A meggyőződésem az, hogy a zsidóságnak el kell tűnni a világból, be kell olvadnia, de az volt a véleményem, hogy feldhettelebb vagyok, ha ezt mint zsidó hirdetem és állítom. Vagyis nem öngazolóso-múl.*” (1938: II/477.) A komorodó történelemmel párhuzamosan öngyötrő gyűlöletkivetülése élesedik: „*Hogy nélkülük tisztább a levegő – ez az érzésem.*” (1940: II/520.)

Hitler: ő a NAPLÓ-ban szereplő történelmi figurák között a legfontosabb. „*Talán Istenként kellene imádni, az a benyomásom. Úgyis azt álmodtam, hogy találkoztam vele s fel akartam kelteni a figyelmét személyem iránt.*” (II/510.)

1942-ben néhány hétig a János-kórházban fekszik, s ennek az emlékeknek a részletes feljegyzése végrendelkező hangú sorokra készíti („*Még egyszer s utoljára a zsidókról.*”) (II/551–560.) „*Antiszemitákkal voltam összezárva*” – kezdi élménybeszámolóját a kórházi időszakról. Hosszú fejtegetés az asszimiláció lehetőségéről, értelméről és értelmetlenségéről, önróniával, keserű fekete humorral, ördögi játékosággal. „*Azt szeretném, ha minden zsidó eltűnne az országból, hadd veszekedjenek az urak egymással... hogy van olyan zsidó-törvény is, amelyet még ők se tudnak kikérülni, – Kosztolányi szegény pld elég szörnyű zsidó-törvénynek esett áldozatul: rákja volt. Egy szó mint száz: hadd jöjjenek rá, hogy mégse mindennek a zsidó volt az oka, hogy emberi gonosz-*

ság és szerencsétlenség, mondjuk például *luesz és házasságtörés akkor is lesz még, ha már nem lesz itt zsidó...*” (II/557.) – A TELJES NAPLÓ egyik legbizarrabb, a kései éveket egyre erősebben átszövő (átindázó) motívuma: magam itt csak felvilantani tudom e kérdést.

(Esztétikum) Talán furcsa most ez az alcím: visszatérnénk a művészet problémáihoz? Mindjárt, sőt a NAPLÓ filozófiájához is, tehát bizonyos nézetek szerint „magasabbra”! Forgách András, aki – ismétlem – a fentieknél sokkal alaposabban elemzi a NAPLÓ-ból zúgó egészen példátlan és kibogozhatatlanul riasztó, bár nem logikátlan „zsidóság/zsidó-útálat” komplexusát – összefoglalva a szövegtenger még nagyobb tanulságait –, Füst Milán „monumentális filozófiájáról” ír. Mielőtt vitába szállnék ezzel az olvasattal, szeretnék elidőzni kicsit a NAPLÓ irodalmi-esztétikai vélekedéseinél. Említettem, hogy a CATULLUS és a IV. HENRIK alkotói problémáin kívül kevés helyen szól ilyesmiről. Érthető, hiszen kötetnyi kritikát és esszét írt már addig is, a LÁTOMÁS ÉS INDULAT pedig önálló, másik folyómedret, esztétikai művet igényelt. Mégis, a NAPLÓ szintén tartalmaz figyelemre méltó passzusokat saját vagy mások művészetfelfogásáról és -gyakorlatáról.

Füst Milán hol nem látszik felismerni hatalmas és sokoldalú tehetségének korlátait, hol pedig prózájának értékeit ismeri félre. A NAPLÓ-ban legkeserűbben bukott és megtagadott regényének (A MESTER ÉN VAGYOK – EGY DOKTOR-KISASSZONY FELJEGYZÉSEI) kapcsán saját szövegeinek legragyogóbb vizuális megoldásait/hatásait bírálja, mondván, hogy tehetsége inkább „auditív”. Ha arra gondolt, hogy egyedülállóan hangzó, kopár-lírai, romantikus-naturalista színpadi dialógusokat tudott írni, igaza volt, ha arra, hogy regényíráshoz nincs vizuális meglevenítőereje – tévedett. A CATULLUS mások által csak sokkal később elismert művészi sikere (de befogadói kudarca) után a IV. HENRIK-nek inkább születési körülményeivel foglalkozik s nem a dráma (általában: a dráma) műfajával, művészetével. Komplexusba hajló gyöttrő problémái a regénytechnikával, a vágyott nagyregénnyel kapcsolatban voltak – még a *Nyugat*, még *Osvát* idejéből. „Nagy regényhez nem volt elég konkrét adatom soha.” Tolsztoj vagy Flaubert módján leírni sem képes, prózájának ideges, drámai lüktetése van in-

kább, mint epikus varázsa, ehhez *írói türelme* sincs. Hol jambikus lejtéssel helyettesítené a nyugodtan tempós epikai hangot (melyre képtelen), hol másféle lírai rágásokkal. Valóban nem tud hagyományos epika szerint prózát művelni, de próza örvén drámai leírást, azt tud, annak élesen friss mestere. Egyet idézek most, egy sok mindent megéreztető pillanatvillanást. Gyerekek játszanak és rosszkodnak az utcán: „*mint az elmebajosok: ördögösök*”.⁶

Most már valóban visszatérhetek az iménti – talán alapvetően fontos – kérdéshez, FM-nak a NAPLÓ-ból kisugárzó filozófiájához. Bevallom: bár világlátása lényegével sajnos egyet érzek és egyetértek, a NAPLÓ gondolatcsoportjait mégsem vélem „nagyszabásúnak és eredetinek”. Rendszernek természetesen elfogadhatatlanul rendszertelen. Filozófia volna Jeremiás próféta, az agg Michelangelo és egy kiábrándultabb Darwin képzelt trónusa közé ülve, ám metaforikusan is valóságos szakadékba zuhanva jajongani? A helyzet és a gesztus drámai – ennek meglevenítésére van nagy tehetsége, de a jajszavak gondolatiságát nem érzem ahhoz mérhetőnek. Eredeti és érdekes, majd’ mindig önálló esztétikájáról, sajátos és saját világlátásról még többet beszélhetnénk, de hát a NAPLÓ-nál zseniálisabb LÁTOMÁS ÉS INDULAT sem filozófia, a HÁBI-SZÁDI sem – mindkettő kevesebb és több is. A NAPLÓ inkább kevesebb – hanem azért ez a kevesebb (ami ugyanis nem filozófia), az nagyon sok. Ilyen villámképek: „*Csodálatos álom! – A legszebb talán eddig álmaim között*” (I/417.) – s kétségbeesett önmundor ide vagy oda, friss derűvel rekonstruálja álmát – derűvel, mert az álomrekonstrukció itt észrevétlen átvezeti a művészi munkába. Vagy csak két szó és nem „gondolattömegek”: „*Sáros bajsuz*.” (II/467.) E két szóban, ebben a bizarr képben van tehetsége, nem „filozófiájában”. Idézek még valamit, s talán kiderül, mitől lesz több nála a pusztán esztétikai érdeklődés, amikor az gazdagodhat, párosulhat az etikának még az alábbi, igen bizarr metaforikus foszlányával: „*Lehetetlen, hogy a rózsza ne érezze, hogy szép: ez már a virág szinte öntudatos, szinte magának tetszelgő állásából is kiteszik*.” (1927: II/223.)

⁶ Minderről bővebben próbáltam írni A MESTER ÉN VAGYOK megjelenésekor: ÉNEKLŐ VAKOK (*Holmi*, 1998. augusztus).

(**Ferde büszkeség**) Vadul meglovagolja a gyűlölet hullámain, de talán csak azért, hogy mélyre zuhanva győtrődhessen (I/678.): „Nagy vagyok az undorodásban” – „Nagy gyűlöletek kószálnak bennem – s indokolatlan nagy meghatottságok... Különösen, ha jól kipihentem magam, – az egész világot s az összes embert, aki csak eszembe jut: gyűlölöm... Máskor egyetlen szón a könnyezésig meghatódom.” (I/696.) – „Bámulatos ez az örök rosszakarát bennem.” (I/710.)

A bosszú mást csak kamaszkorában érdekel annyira, mint a felnőtt naplóíró. Monte Cristo életbosszújáról elmélkedik. (II/53.) – „Karinthy a világhírű” (II/125.) – jegyzi fel fenekedő indulattal (melyet egyébként ő tud legjobban lefesteni): „Depressziós indulat, amely mint a lavina, egyre nő és egyre jobban pusztít. Valami pokoli gonosz-indulat ez. Melancholikus és gyűlölködő indulat... amely fél-napokon át tart és egyre jobban hatalmába vesz!” De öngyötres közben képek, megfigyelések villóznak: egy váltóőr a kalyibájában, egy koldus a szemétszállító kocsiban, „ember, ki idegbajában trombitál a villamoson”. Nagyszerű, bölintok olvasás közben: nem gyakorló és vezeklő idegbeteg szól itt, nem is világmegváltó erkölcs-(ál)filozófus, hanem: költő.

„Három ember szeme van rajtam, mint cselekedeteim örök bírójáé – az ő szavuk, ösztönük él tovább bennem, az ő hangjukon beszéllek: anyám, O. és E.” (1919. március.) Amikor ezek a hangok elhalkulnak, a harmincas évek legvégétől a fröcsögő gyűlölet meg melancholikus világundor marad az önutálat helyén.

Életére visszapillantva: „A bánatnak és öngyilkosságnak ezt a tengerét” (II/496.) – és lecsendesülve magunk is, már nem tudjuk, a világról beszél vagy saját életéről.

(„**Dúrvaság és indulat**”) Szeretném, ha e beszámoló olvasója is hallaná, miként csendül a két szó a LÁTOMÁS ÉS INDULAT-ra. Híres esztétikai könyvének címét torzítom most el, remélem, nem önkényesen. Makacsul és cáfolhatatlanul úgy látom, hogy a NAPLÓ teljes egészében pszichológiai méltatást igénylő lélektani önportré – az indulat dührohamainak és a mocsárba fülő tompa jajongásnak a portréja. A betétként ható ritkább irodalmi és a bővebb, itt-ott rendszerré kerekedő morálfilozófiai fejezetek – legyenek bár laposak, közhelyesek (olykor) és mélyen, izgalmasan érdekfeszítők

(gyakran) – nem válnak oly erőssé, hogy a jajongás hatása csillapulna az olvasóban.

Nem a mások, a külvilág durvasága és indulata kínozza (annak a győzhetetlen butaság a fő attribútuma) – hanem a sajátjáé. Lássuk csak: „fájdalmas nyugalom”, „állati viselkedés (fenyegetés)”, „küzdelmem a hazudozó kedv ellen”. Súlyos hazugságkomplexusra vetül fény. „A hazudozás szükséglet nálam” (I/46.), mely talán a dührohamokat próbálja kivédeni („szublimálni”? – súgnánk dr. Sigmund Freudnak). – „Valamely historikus érzéshullámszámjátéka ez bennem – vagy szeretni, vagy gyűlölni, – s kiszámíthatatlan gyorsasággal sodródok egyikből a másikba [...] S mintha szeretni egyáltalán nem tudnék, oly eszevesztett, köpködő gyűlölet szakad fel belőlem, mihelyt módja van kijönnie.” (I/661.)

Az olvasó a gyűlölködés és kirobbanó düh e tengerében nem irodalmi, hanem orvosi, pszichiátriai érdeklődéssel hőkken meg. Nyilván a normalitás és betegség határán vagyunk: érdekelne, mi ez a kórkép? Saját emlékeimhez fordulok. „Historikus ködben élt” – jellemezte egy kiváló orvosprofesszor egy tehetséges filmrendező barátomat, aki pályájának csúcását el sem érve bele is halt ebbe a historikus ködbe. FM fő tünete a váratlanul, csillapíthatatlan erővel rátörő gyűlölettel, ön- és közveszélyes dühroham, mely szinte epilepsziára emlékeztet. Érdekelne, de nem mint irodalomszerető olvasót és kritikust, hanem a lélekgyógyász véleményére kíváncsi olvasót (vagy találgatna csak ő is, a tudós?) – van ennek neve, bejegyzett védjegye a szakirodalomban? Nyilván nem depresszió, nem skizofrénia, de akkor mi ez? A klinikai paranoiának valamely alfaja? Vagy általában s oly semmitmondóan: *neurózis*? (Ezzel nem sokra mennénk: többet, tudós urak!) A NAPLÓ keltette egyik kérdés, és e nyugtalanító kérdésnek irodalomhoz, művészethez semmi köze, mégis tán megkerülhetetlen: feljegyzéseinek rögtön az első lapján és első napján máris: „Almomban dühöngési rohamom volt – mi ez? Beidegződik a dühöngés, végleges betegséggé lesz? Ordítottam.” (1914. ápr. 20.) Eddig egyetlen orvos szakmai dolgozat jelent meg, mely tárgyalja e kérdést, Czeizel Endréé: „Tipikus cikloid (mániásdepressziós) személyiség volt” – állapítja meg a NAPLÓ-ból vett idézetek és életrajzi tények ismertetése után, majd röviden ismerteti a cikloid mániákus depresszió jellemzőit általában. (Mozgó Világ, 2001. december.)

Sajnos a költő váratlan, csillapíthatatlan, gyűlölködő-örjögő dührohamait nem emeli ki, nem értékeli vagy jellemzi *önálló tünetként* orvosi szempontból, holott ez látszik a legjellemzőbbnek és meglehetősen különösnek. Pedig Czeizel dr. is idézi a NAPLÓ-ból FM kiáltó vágyát: „*Egy betegséget nevezzenek el rólam – akkor méltóképpen megörökítették a nevemet.*” (1921. aug.) Számomra túl általános, ezért majdnem semmitmondó a nyilván helyes „mániákus depressziós személyiség” diagnózisa. Kérdés: mennyire jellemző általában a hasonló személyiségekre az ijesztő dührohamok egy életen át tartó gyakorisága és ijesztő intenzitása? Ha nem annyira, s csak nála volt elsőrendűen jellemző, akkor elégtelen a diagnózis. Több elmélyülést, tudós urak! (Addig én tudósi engedély nélkül is javasolom a „Füst Milán-szindróma” bevezetését a hisztérikus ködben feltörő ijesztő dührohamokra.)

Érdekes módon Forgách András nagy terjedelmű, érzékeny és elmélyült dolgozatának a Füst Milán-szindrómáról nincs szava – nekem gyötrően érdekfeszítő, viszont én meg szinte süket maradtam a NAPLÓ „*Király*”, „*királyság*” állandóan visszatérő motívumára, melyet Forgách nagy érzékenységgel eleméz. Ennyire az olvasó szubjektumától függ, paradox módon még inkább, mint egy szépirodalmi mű valamely motívumának hatása? Ha tehát valaki süket és érzéketlen a „királyvágyra”, akkor észre sem veszi egy nagy műben a tüzeit – miképpen más, aki amarra érzéketlen, és az a hajlam hiányzik belőle: a hisztériás dührohamokat nem látja?

(Megtagadott bálványai...) Shakespeare-t isteníti, főként a HAMLET-et és a LEAR-t (utóbbit Vörösmarty után lefordította). De: A VELENCEI KALMÁR (II/499.): „*Bizony hibás mű [...] Üres munka.*” – A BŰN ÉS BŰNHŐDÉS-t a HAMLET mellett az irodalom csúcsának, saját elérhetetlen példájának vallja. De a KARAMZOVOK: „*Nagyszerű szellemnek ilyen szemetje még nem is került a kezembe talán soha. – Szégyenletes egy locsogás.*” (II/296.) 1928-ból: „*Milyen tévedésben voltam én éveken át! Tolsztoj nagy egyszerűsége megtévesztett. Azt képzeltem, hogy ha az ember egyszerűen leírja, amit látott s éles a szeme, jó az itélőképessége s ábrázolni tud, – akkor már megy is a munka.*” (II/284.) Évekkel később: ANNA KARENINA: „*jaj, de rossz. Ez már rossz is.* [A második kötet] [...] *legnagyobb része undort kelt.*”

Goethét indulatos kedvvel becsméri, többször: „*Nem hiába undorodtam e derűs fenségétől világeletemben.*” (1922: I/760.) „*Hölderlin mellett nulla*” – teszi hozzá máshol. Ez nem lepi meg az olvasót, s a Füst Milán könyveire hangolt olvasó kicsit egyet is érthet vele. Inkább hökkenítő Proust-utálata (II/545.): „*Proust: ezt a nyáladékot. Szép lelkeknek való, nyálzaporulat. Néhány év előtt beleneztem. – Rossz! – mondtam magamnak néhány szó után. [...] Széplelkeknek való nyáladzás az egész. Oh milyen finom lélek ez. És micsoda gyengédség. Nyolc oldalon kesergi végig, hogy nem kapott este az anyjától csókot. És micsoda pszichológus! [...] És milyen átszellemült itt minden fogpiszkáló.*” „*Bosszantóbb dilettánsban még sosem volt részem.*” (1942: II/546.) – Gide ugyanezekkel a szavakkal dobta félre első olvasásakor Az ELTŰNT IDŐ-t.

Ugyanezen a napon és lapon: „*No és Thomas Mann? – ugyanaz a véleményem róla ma is, mint húsz év előtt, sajnós. Hogy kedélytelen, humortalan, vérszegény. Még ötlet-szegény is. [...] Erővé feltornászott gyengeség.*” Thomas Mannról szólván figyelemre méltó s tovább gondolható ez a maró gúny: „*S mit fékez Ön olyan nagyon, Thomas Mann Úr, mikor nincs is fékezni valója? Mikor nincs is bősege, se temperamentuma? Hol tehát a szíve? No és a megrázó, démoni, állati szépsége a világnak? Ez a lapos gunyoroka az egész írói szemlélete?*”

Goethe, Thomas Mann szembeszökően más író, mint ő. Figyelemre méltó azonban, hogy igazán mégis az ragadja meg, s azt a művet bámulja áhítattal, amely roppant távoli az ő írásmódjától, mely egészen más hangon szól. Dosztojevskijt a BŰN ÉS BŰNHŐDÉS-en kívül (sőt, majd ezt is megtagadja) utálattal olvassa. Tolsztoj fegyelmezett, saját prózájától teljesen elütő, tágas epikus türelmét sokáig isteníti. A magyar irodalomban természetesen nem a vele művészi rokonságban lélegző Kosztolányi és Karinthy műveit tartja nagyra (sőt, Karinthyról később többször leírja, hogy „*csak újságíróként*” méltatható), Nagy Lajost a magánembert illető becsmérélen túl még csak nem is kommentálja – hanem Móricz Zsigmondot.

Móricz – mondja – „*az élő dialógust hallja*”. Mazochista módon Móricz nyugodtságát és magabiztosságát is szembeállítja saját bizonytalanságával. (1921: I/656.) És nem sokkal később (I/677.) egyik legjobb kisregényéről, az ÁDVENT-ről beszélgetve helyeslően idézi barát-

ját, Nagy Zoltánt: „*Ami legfőbb az elbeszélésben: a külső leírás ereje és megdönthetetlen igazsága: ez hiányzik.*”

1921-ben egy leányfalusi látogatás után: „*Nagyon okos, már teljesen kitisztult felfogású ember*” – mondja a fent idézett helyen, majd: „*Móricz Zsigmond egészen szabad. Úgy ír, ahogy tetszik neki – s csak neki tessék, mással nem törődik. Mérész: szőfordulatok és kötések, képek – mind szinte az önkény bátorságával. Én: állandóan O-tól rettegek, – nincs bátorságom, merszem, – ennél fogva szerényen, középszerűen és tisztességesen írok. – Semmi szuverenitás!*” (1923: I/867.) Ez akár bírálót illető paródia, merő gúny lehetne, de azt gyanítom, dühösen sirámló önostorozásként jegyzte fel. A harmincas években sok bejegyzés, mind a bámész csodálat: csodálja Móricz novelláit, írásmódját (BARBÁROK stb.). – E nagyrabecsülését soha nem változtatja szidalomra – mint mások esetében majd’ mindig. A magán-személyről később (1939): „*Ha megírnám, hogy Móricz Zsigmond, ez a királyi művész milyen irtózatot ökört volt, ki hinné el nekem? S hogy Kosztolányi, ez a sokkal kisebb művész, ha nem is volt alkotó gondolkodó, mégis, hogy zsebre vágta őt eszésségben, úgy őt, mint Babits Mihályt, aki végtelenül ostoba ember, – hiú, ostoba, gondolkodásképtelen, ez a világgrázoló, nagy költő. (Ifjúkori költészetéről beszélek.)*” (II/507.) Gondolatmenete innen átszivárog-átfolyik Osvát kiábrándult kicsinylésébe: „*micsooda tévedésekből állt – csupa tévedésből*”.

Már-már Móricz-komplexusról szólhatnánk, szinte jobban irigyli, mint Shakespeare tehetségét – ha nem volna ebben az életnaplóban tömértelen, végtelen sok komplexus. Azon is érdemes talán elgondolkoznunk, hogy Móricz – ellenkezőleg – semmire sem tartotta Füst Milánt. „*Levelesládájának*” kései közlése után kiderült, mennyire ellene volt, hogy a *Nyugat* – az ő főszerkesztőségének periódusában – egyáltalán közölje. (MÓRICZ ZSIGMOND, A NYUGAT SZERKESZTŐJE – LEVELEK. Vál., szerk. Tasi József. PIM, 1984.) Talán nem érdemes bámulni a tőlünk oly elütően más tehetségeket – Móricz sem tette, mások sem, talán a mazochizmus nem mindig serkentője az alkotásnak. Irodalomról szeretnék beszélni, s lám – megint alkotáslélektani tanulságokba meg pszichiátriai kórképbe ütközöm – a fáradt NAPLÓ-pillanatokban mindig az erősödik meg bennem, hogy jelentékeny és olvasni-írni tudó pszichiáter hosszán kifejtett véleményére volnék kíváncsi...

(**Catullus poeta...**) FM NAPLÓ-jában meglepően kevés bekezdés foglalkozik saját műveivel (holott nagy kedvvel kommentálta őket utó- és előszavakban). Két nagy kivétel van: a CATULLUS fogadtatása, majd életében soha meg nem jelent, félresikerültnek ítélt regénye, A MESTER ÉN VAGYOK. Nem véletlen: e két művét előbb mások, majd ő maga is kudarcnak érezte. Kudarcelemző író, tehát csak természetesen, hogy e két mű naplóanyag lett.

A CATULLUS ÉS A FELESÉGEM TÖRTÉNETÉ-nek bujkáló párhuzama, rokonsága ma sem nyilvánvaló a Füst-szakirodalomban, ezek a részek tehát az irodalomtörténészt, műelemzőt is érdekelhetik. Párhuzamait maga az író nyilvánvalóvá teszi: II/535. – sőt még előbb is (II/244. skk.). (Persze a művek összehasonlító irodalomtörténeti elemzése máig várat magára.) – A *Nyugat*-ban egyébként épp ekkor vita zajlik a magyar dráma válságáról, nemlétéről – ott joggal panaszolja, hogy a BOLDOGITALANOK-at egyetlen író-hozzászóló nem említi. A CATULLUS-t sem fogják, teszem hozzá innen a jövőből.

Nem tudok nevetni vagy ironizálni jajongásán, ha a CATULLUS előtt majd’ húsz évvel ezt olvasom a NAPLÓ-ban (1919. dec. 6. – I/506.): „*Tegnap leköttem íróasztalomat, amikor a sok könyvet, iratot láttam rajta, melyek egy fillért nem hoztak nekem.*”

(**Happy birthday...**) „*Igen, vedd meg, aki boldog.*” – Füst még Kosztolányinál is hangosabban mondja: „*Én, mióta élek, arra a mozdulatlan-ságra készülök, azt áhítom, s megvetem az optimistákat, mindennekfelett és módfelett pld. azokat, akik még gyereket is csinálnak, mert én gyűlölöm az életet, mióta az eszemet tudom [...] Ráütnék az apám vesszejére, ha még egyszer akarna világra-dörgölni engem. Ennyit ötvenkötödik születésnapomon a saját léte mről.*” (1940. július – II/518.)

Aztán 1943 ősze van, az óriás könyv végéhez közeledünk. Saját leveléből idéz: „*Én csakugyan sokat törtem a fejem egész életemben s e nagy fejtörés legfőbb anyaga éppen e két dolog volt csakugyan: a halál és a szerelem.*” Mint majd a NAPLÓ gondolati anyagát mélyen és nagy tehetséggel remekművé formáló HÁBI-SZÁDI-ban oly gyakori lesz a fiktív figurákhoz intézett levél vagy beszéd – egy fiktív (vagy valóságos) látogatójának írt levéllel végződik 1944. március 15-én a TELJES NAPLÓ.

Nagy művei fikciók – ez a nagy műve „valóságos”.

A *remekmű* szót, úgy látszik, nem tudtam elkerülni. Azok közé tartozom, akik Füst Milán számos, sok művét annak véli, s még a gyengék is megfognak óriási tört-torz tehetségükkel. A szerelem és halál könyvei? A NAPLÓ nem *remekmű*, nem a szerelem és halál könyve – csak jegyzőkönyve. A jegyzőkönyv csiszolatlan kincsekkel teli, de *remekműnek* vagy *fércműnek* csak a megmunkált szövegeket minősíthetjük. Csiszolatlan kincset minden bekezdésben lelünk. Egyszer arra emlékeznek, hogy hivatali főnökének nevét betűzte a főnök jelenlétében telefonba a következőképpen: „*H – mint: halál.*” Nagy pillanat, úgy hallom ki a szövegből, hogy valóban megtörtént. A halál *gondolata* igen, az *főszereplővé* válik itt is: csak hogy a *remekművekben* (az övéiben is) nem a reflexió, de maga a Halál kukucskál minden mondatból és minden szereplő álarca alól – *dramatis personae: personae mortis* – ettől *remekművek*. E szöveg-Himalája nem az. A naplójáró „én” itt nem Füst Milán, a patológus és kicsinyes közember-magánlétét meghaladó zseni (aki pillanatokra megláthatja a Halált), hanem a haláltól rettegő póre magánlény. Ez a

⁷ A kiadásról és a szöveggondozásról már csak jegyzetben szólok. Szép a két kötet, szép a címlap két Füst Milán-fotója. A jegyzetekben sajnos számtalan „kis hiba”, bosszantó hiány. Sajtóhiba (vagy téves gépirat) a függelék rész feldolgozott naplójegyzeteiben (II/687.): „*Schatzehen*” (nyilván: *Schatzchen*). A német szavakra és nevekre különös gonddal kellett volna figyelni.

II/894.: „*Keserű ám az elberi lány*” – ???, bizarr hatású nyilvánvaló elírás az „*emberi lény*” helyett. – „*Pistáta*” (nyilván Vas) kilétének megállapítása is elmaradt (II/502.). „*Szűzbély, Kanpurszky*” – talán Kanyurszky: II/593., egyikük sem szerepel a névmutatóban. – Bernáth Aurél felesége Bálint Alice, másutt Pártos Alice. Csak nem hívták mindkét feleségét Alice-nak? Más lexikonban kutassuk, mint Kanyurszkyt? – 1919-ben Siófokon P. J. népbiztosról ócsárló bejegyzés – nyilván Pogány József-ről van szó, de a jegyzetek csak Pásztor Józsefet, FM tanártársát ismeri. Még egy jellemző példa: Rozványi Vilmos kibenlétét kerestem, szinte semmi, csak két évszám, ráadásul a születési évszám durva tévedés vagy elírás. A jegyzet a KORTÁRSÁK JÓZSEF ATTILÁRÓL című kötetben jobb és több róla – pedig ott szándékosan minimális a jegyzetanyag. – Más fontos figurája a NAPLÓ-nak: Lustig Géza – nyoma sincs a mutatóban, pedig tán nem kideríthetetlen (I/662.): hosszú, dühös, nem érdektelen passzusok olvashatók a NAPLÓ-ban róla. A leg-

figura sem érdektelen, nyilvánvalóan rokona a zseninek (mondjuk inkább: távoli és nem közeli rokona, afféle másod-unokatestvér). A naplójáró „én” egyedül marad kicsinyes magánlétével, mert nem formálja meg szövegét, hanem csupán nyersanyagot körmöl éjjelente annak a távoli rokonának, aki majd *remekművé* alakítja. Ez a rokon, a nyersanyag lejegyzője nyilvánvalóan értelmes és gondolkodó ember – ezért is használhatja anyagát majd a zseni –, de nem több, mint önmaga szörnyű börtönébe zárt, gyűlölettel teli panaszos zokogó: *panaszlény*. A halál lényege a IV. HENRIK és a HÁBI-SZÁDI, a szerelem pedig A FELESÉGEM TÖRTÉNETE és nem a NAPLÓ olvasóinak lesz értehető.⁷

„*Gondolkodni tudok és szeretek*” – mondta Osvátnak első találkozásukkor. Bízott a tehetségében, az írást tartotta egyetlen lehetőségnek, még akkor is, ha leköpte íróasztalát.

*

Miután befejeztem ezt a beszámolót (a NAPLÓ naplóját?), ismét belelapoztam a korai évek anyagába, de most csak a rövid jegyzetekbe.

bosszantóbb talán Chaim Block hiánya a névmutatóban, akinek könyvét a chaszidokról FM nagy harraggal olvassa. Martin Buber neve szerepel viszont – bár mintha a szövegben nem is volna olvasható. De mivel a névmutató nem visszakereshető, nincs megadva lapszám a névnel – ilyenkor használhatatlan. A Fekete Sas Kiadó más FM-köteteit is jegyzetelő, eddig alapos Petrányi Ilona itt sajnos – meglepetést okozva – nem végzett jó munkát. Az egész jegyzetapparátus méltatlan a rendkívüli vállalkozáshoz, s bár ez a tény nem csökkentheti P. I. nagy érdemeit a FM-kutatásban – régebbi recenzióimban magam is melegen méltattam –, most nem hallgathatom el.

A kiadás hatalmas cselekedet tehát, néhány nem csekély hibával, hiányokkal. A Fekete Sas Kiadó így is Füst Milán ma legfontosabb, mert legtöbbet tevő kiadója (a PIM és a Nap Kiadóval együtt).

Óriási *kulturális esemény* is lehetett volna, de hiába jelent meg hangsúlyos időben, a 2000-es könyvhéten, méltó elemzésre akkor s azóta sem talált. (Forgách említett nagyszabású dolgozata két évvel a megjelenés után látott napvilágot.) Legalábbis én csak napilap-beharangozókra és rövid recenziókra emlékszem. Az egyikben „*Milancá*”-nak nevezték az frót. Apróság, de kínos idétlenségével kifejez valamit e magyar huszadik századot (is) dokumentáló hatalmas mű tragikus visszhangtalanságából.

Idézném oldalszámra. Elképesztően gazdag anyag, éles világitású képek és villanások. Talán fel sem lehet mérni egy egészen kis szilánkra tört tükörcserép-darabból – a beláthatatlan hegy valamelyik rejtékén –, hogy micsoda lírai vizualitás világit benne, a meglevenítés milyen képi ereje... Ennek a dühödt meglevenítési tehetségnek, adottságnak és a hisztérikus depresszióknak hatalmas harca ez az életútnyi szövegfolyam. A kedvrontó kétségbeesés sugárzása, mely morális „üzenetével” végig áthatja (egyúttal roncsolja) a szöveg esztétikumát, de azért gyakran a moralitástól árnyékolt, mégis felfénylő esztétikum sugározza át a kétségbeesés felkiáltó- vagy kérdőjeleit. Melyiket érezzük hatalmasabbnak? Talán az előbbit, a gyógyíthatatlan kétségbeesés komoran jajongó erkölcsstanát, és ritkábban a vereség imponáló heroizmusát is. Igen, igen: nincs más úr, csak a pusztulás; élni e Földön hatalmas és értelmetlen szenvedés – de mint a NAPLÓ írója is mondja a legrémesebb, 1944-es évben – és ennél többet senki nem remélhet: „Azért sokmindent megtudtam itt.”

Bikácsy Gergely

„NYITOTT SZEMMEL ÉS OTTHON ÉS SEHOL”*

Horváth Elemér: *menstral. Versek, 1998–2001*
Noran, 2002. 118 oldal, 1200 Ft

Vannak férfiak, akik aszerint választanak zakót, hogy elfér-e a zsebben egy könyv. Ha elfér, jó. És vannak kiadók, akik gondolnak ezekre a férfiakra. Horváth Elemér legújabb verseskötete pompásan elfér egy zakózsebben, és ez jó. Azt már nem tudom, szerencsés dolog volt-e olyan címet adni a kötetnek, aminek a megértéséhez az olvasók nagyobb részének szótári segédletre van szüksége. De talán jelzésszerű ez a cím, hiszen aki a kötet verseit lapozgatja, bővül is épp elég idegen szóra, citátumra talál-

hat. Akinek nem tetszik, ne vegye kezébe – gondolhatta a szerző, s ebből rögtön levonhatjuk az első következtetésünket a költőt illetően: Horváth Elemér nem simulékony alkat, nem akar mindenáron tetszeni; tessék őt olyannak elfogadni, amilyen, mert ő nem hajlandó másnak mutatni magát. Aprócska dolog ez a címválasztás, mégsem mellékes.

A *menstral*, illetve *menstrel* jelentése egyébként középkori vándorénekes, a címadó versben pedig a költő azokról a társairól – és saját magáról – ír; akik külföldön élve is magyar költők maradtak, s „határtalan” tapasztalatukkal gazdagították a magyar költészetet. Horváth Elemér tehát *menstral* saját meghatározása szerint. Ez a vándorlét, a másutt élés egész költészetének egyik központi témája, s központi témája ennek a kötetnek is. Megtehetném, hogy ámuldozva csodálom itt a költőt, hogy milyen nagyszerűen ír magyarul ma is, több mint negyven év távollét után, de nem teszem. Akkor már inkább fordítsunk a nézőpontra: szerintem éppen a magyar költészet és az azzal való személyes, mindennapi kapcsolat (az írás során) segítette Horváth Elemért vándorútján a talpon maradásban. Ámuldozunk tehát a magyar költészet erején itthoniak és nem itthoniak együtt.

Visszatérve a könyvre: két, egymással látszólag ellentétes gondolat fogalmazódott meg bennem a versek olvastán. Az egyik az, hogy egy *naplókönyvet* olvasok sok rövid bejegyzéssel, a másik pedig az, hogy ebben a naplóban áll az idő, illetve szétterül mozdulatlanul a születéstől az elmúlásig. A naplóíró pedig hol ide, hol oda bök a tollával: most Csornán vagyunk, most Firenzében, most New Yorkban, most 1956-ban, most 2000-ben. A dolgokat nem változásokban mutatják meg e versek, hanem olyannak, amilyenek: voltak-vannak-lesznek. A csornai kertkapu, a firenzei, rózsákkal benőtt postaláda és a mahopaci domb egyaránt időtlen. Van persze ellenpélda is – a Duna, attól függően, hogy milyen gyakorisággal látja újra a költő, változtatja a nagyságát –, de nem ez a jellemző.

A naplóbejegyzések különfélék: az egyik állandó téma a már említett távollét a hazától. Ezt nem lehet letudni, ezen nem lehet túl lenni: bármilyen megszokott is, mégis megszokhatatlan, legalábbis Horváth Elemér tanúsága szerint. Hol közvetlenül, hol közvetve fordul e témához, Dante példáján keresztül, akit Fi-

* Elhangzott 2002. április 10-én az Írók Boltjában, a *MENSTRAL* bemutatóján.

renze száműzött, s aki sose tért vissza Firenzébe, és sose felejtette el Firenzét. Talán nem véletlen, hogy a kötet egyetlen nagybetűs szava a költő neve: DANTE. Imponáló, ahogyan a hazáról ír Horváth Elemér: szeretettel, de a legcsekélyebb idealizálás nélkül. Üdítő, hogy mennyire nem akar megfelelni semmilyen elvárásnak, s ha ragaszkodik valamihez, csak a saját őszinteségéhez. Ugyancsak ritka erény, hogy '56-os távozásához nem fűz semmilyen legendát, nem csinál magából utólag hőst; egyszerűen a bőrét féltette, egyszerűen menni akart, és kész. Nem bánta meg, de ahogy Dantéről írja: „*ha nem szerette volna Beatricét / a költészetét lábjegyzet marad*”. De szerette, csakúgy, mint Horváth Elemér az ő csornai Beatricéjét, akitől sohasem tudott és nem is akart elszakadni. E sokszor megpendített húr a legemlékezetesebben talán a fanyarul bölcs INFERNO című versében szólal meg.

Vannak a naplójegyzetekben olvasmányélményekhez köthető s azoktól elváló, a költő által teremtett világba szervesen illeszkedő rövid bölceleti eszmefuttatások és portrék nagy számban; ezek közül kiemelkednek a Leopardiról szóló versek, a Mozart tiszteletéről szóló vers, a sírásó monológja. Ezekben a versekben bomlik ki Horváth Elemér másik nagy, központi témája: a halálhoz, az elmúláshoz s az örökléthez való viszonya. Ha hihetünk a költőnek, teljesen természetesnek találja az elmúlás gondolatát; akár a mindennapi kenyér; olyan neki a „*por és hamu vogymuk*”. Racionalista és szkeptikus, szkeptikus, de nem pesszimista. Így ír: „*a pirosposztag köznepokat szeretem / [...] / a kielégült vért amelyből szüntelen / újra és újra föltámad a por*”.

Mégis annyiszor tér vissza a gondolathoz, hogy azt hiszem, nyugalma alján még forr a nyugtalanság. Erre utal egyik Petri Györgyről szóló verse is, melyben azért (is) magasztalja a költőt, hogy „*közvetlenül a halála előtt / [...] bevezelt s be merte vallani*”. Vagy másutt: „*a versekből fagyasztó öröklét süvít / az elmúlás nem örülök neki*”.

Tovább tallózva a témák között, megemlíteném, hogy erősen foglalkoztatja saját költő mivolta; e tárgykörben kétely s hübrisz közt jó szkeptikushoz illően biztosan siklatja hajóját.

És figyelemre méltó az is, hány találkozást megörökítő vers szerepel e karcsú kötetben. Ezek a találkozások mind kettős portré megalakítására adnak lehetőséget, mert mindegyikük önportré is egyben.

Egy világos tekintetű, kissé rezignált, mégis büszke embert látunk magunk előtt, aki az igazságait nem készen vette, hanem napról napra, egy életen át szívós munkával gyűjtötte be magának, épp ezért nem cseréli le, ha új divat jön. A szabadságnak – a szabad gondolkodásnak – nincs alternatívája, ez az üzenete. Aminthogy a megélt történelemnek sem volt. Az a kiterített idősíki, melyen vers-eseményei zöme lejátszódik, a huszadik század. Horváth Elemér szép versben búcsúztatja e századot: „*...én kétség kívül szülöttje vagyok / és túlélője köszönöm*”.

Legyen szabad végezetül egy javaslattal fordulni a könyv leendő olvasóihoz. Ne csábítsa őket a versek rövidsége gyors olvasásra. Tekintsék ezt a könyvet olyasfélének, mint mondjuk egy kaviáros dobozt: egyszerre túl sokat ne vegyenek belőle. Hagyjanak időt a verseknek, és azok meghálálják.

Befejezésül hadd idézzem a kötet számomra egyik legkedvesebb versét, a JAKE címűt. Nem az otthonról és az otthontalanságról, nem is az elmúlásról szól. Írhatta volna olyan ember is, akinek fogalma sincs, miről nevezetes 1956. De persze nem olyan írta, és így talán még szebb is.

*4 éves szentbernáthegi
tapasztalt s bár kíváncsi óvatos
szereti a frissen esett havat
a szomszéd puliját
s a gazdáját akiről azt se tudja hogy
férfi vagy nő
magyar vagy amerikai
zsidó vagy keresztény
többé-kevésbé én is túl vagyok ezen
mert öreg már s vagy bölcs vagy senilis
éljük világunkat ahogyan adatik
ameddig adatik
s egymásban feltétlenül megbízunk
a legfeszültebb helyzetekben is
amikor én írok
amikor ő ugat*

Kántor Péter

PANTA RHEI (1. ELGYÖTÖRTEN 2. SZTOIKUSAN)

*Tózsér Árpád: Finnegan halála
Kalligram, Pozsony, 2001. 64 oldal, 750 Ft*

Tózsér Árpádot örökké változó költőként ismerjük, de hogy változásai nem lobbanékony ötletszerűséggel, esztétikai elcsábulások és újabb elcsábulások sorozatában mennek végbe, hanem a személyes tudat átrétegződése, a megélt felismerések és csalódások következményeként, az új költői ént szervesen ráépítve az épp elmerülőre, abban is megmutatkozik, hogy az új verseit közreadó kötetei felveszik anyagukba az előző kötet(ek) néhány markáns darabját, s ezek a körük telepedő új szövegek teljesebb vagy újszerű megvilágításában öltik fel végleges alakjukat. Ez történt a *Mittel úr* „személyiségét” kidolgozó versekkel a nyolcvanas évek elejétől 1995-ig, a MITTELSZOLIPSZIZMUS (Széphalom Könyvműhely) című – nagy visszhangot kiváltó – kötetig; az új kötet, a FINNEGAN HALÁLA pedig az 1997-ben kiadott LEVITICUS (Argumentum) szemléletének és esztétikájának folytatása s részben újragondolása. A LEVITICUS egyébként meglehetősen elkerülte a kritikusok figyelmét, igaz, bőségesen kárpótolhat bárkit a recepció fogyatékoságáért maga Tózsér Árpád, aki elvégezte a könyv bemutatását egy Németh Zoltánnal készített beszélgetésben (in: A NEM LÉTEZŐ TÁRGY TANULMÁNYOZÁSA, Kalligram, 1999). Sőt, a FINNEGAN HALÁLA verseinek megértésében is sokat segít a költőesszéíró önelemzése – ezt be kell vallanom, holott az ilyesféle „segédanyag” használatában a mi kritikusai sablonjaink szerint van valami zavarba ejtő. Mindenesetre szokatlan. Nagyon ritka jelenség ugyanis az alkotó, aki filozófiai, esztétikai tudással – sőt munkássággal – a „másik oldal”: a recepciót szolgáló irodalomárok sorában is tekintéllyel bír, ráadásul – s ez a lényeg – alkatilag is képes önön munkája tárgyszerű felmérésére. Úgy is mondhatjuk, ahogy Domokos Mátyás: „*Tózsér Árpád megszenvedett önmisereite kivételes tünevény*” (Holmi, 1992. június), de mondhatjuk frivolán azt is, hogy Tózsér az önreflexió praepostmodern bajnoka.

Persze még akkor is kétséges, hogy mennyi-

re érti a költő saját versét. Nem mintha Tózsér, amikor a szöveget szervező szándékairól, elgondolásairól beszél, azt kizárólagos jelentésnek vélné. Készségesen nyitva hagy minden lehetőséget a versolvasó értésének. De a költészet leglényegibb regisztereihez szándék és tudat nem férhet hozzá, legfeljebb beszámolhat egyfajta hatásról – ami persze már nem a vers. Tózsér esetében mégis jut szerep a vers intellektuális leírásának is, mert érett kori lírájának egyre inkább jellemzője a tudati, a filozófiai eredet. Nem csoda, hogy Eliot lett Tózsér egyik legfontosabb inspirátora. Eliot költői természetét a következőképpen jellemezte Vas István (akit Tózsér ugyancsak nosztalgiával emleget egyik jegyzetében, nyilván ez sem véletlen): „*A gondolatot éppolyan közvetlenül érezni, mint a róza illatát, az értelem élményeit éppolyan valóságosan átélni és elsődlegesen lírává alakítani, mint az ösztön élményeit – a líra e magas rangú válfajának legnagyobb mestere a mi korunkban Eliot volt.*” (In: AZ ISMERETLEN ISTEN, 1974.)

Mielőtt e gondolati líra tartalmait, a benne lévő világélményt (a maga drámai ellentmondásaival) és a hangvétel skáláját, valamint a maszkokhoz felhasznált műveltséganyagot vennénk sorra, érdemes azt is felidézni, hogy milyen stációkon át uralkodott el ez a bölcséleti indulat Tózsér költészetében. Megint egy önjellemzés egy interjúból: „*Az erős népi (paraszti) élményvilág engem is sokáig a népiekhez kötött, habár engem kezdettől fogva inkább Illyés népi ihlettségének intellektuális-klasszikus töltése és formai megoldásai, valamint Nagy László népi szürrealizmusa izgatott, s nem a »népiség« mint olyan. A különböző avantgárd kísérletek sora vezetett el egy sejtetemig: a népi élményvilág központi kérdésének, a szülőföldnek a metafizikájáig. A népiek (Juhász Ferencet és Nagy Lászlót sem kivéve) központi élménye ugyanis a szülőföldtől való elszakadás [...] úgy látom, hogy én ezt az elszakadást (főleg a Mittel-versekben) fordítva éltem meg: nem én szakadtam el a szülőföldtől, hanem a hagyományos szülőföldkép szakadt le rólam, lett »tudat-verseimben« idegen anyaggá.*” (In: POZSONYI PÁHOLY, Kalligram, 1994.) Találó jellemzés, azonban kiegészítésre szorul. Tózsért ugyan a hajlama vitte a gondolati költészet és az egyetememes műveltséganyag vonzáskörébe, de eltökélt szándék is munkált benne. A hatvanas évek végétől kezdve ki akart törni a „csehszlovákiai magyar irodalom”-nak nevezett, részben vonalas, rész-

ben provinciális elkötelezettségben fuldokló s tehetség dolgában is jobbára szűkölködő mezőnyből, annak szellemiségéből. Ehhez akkor társak is akadtak; az EGYSZEMŰ ÉJSZAKA című antológia, amelyet ő szerkesztett, szinte szimbóluma lett a megújulásnak. A kisebbségi helyzet nemcsak azt jelentette számára, hogy egy más nemzetiségű többség államának gyanakvással kezelt polgára, hanem azt is, hogy Magyarországon ők „Maguk”, ahogy egy régi versben, majd a MITTELSZOLIPSZIZMUS-ban ismét, felidézi a diákként hallott szavakat: „Maguk eszik meg Magyarországot.” Tózsér Árpádban, úgy látszik, igen mélyre szaladt az esetleges, mégis metaforikusnak felfogott elutasítás fájdalom, kisebbségi magyarként nem a „többségi” magyarhoz akart hasonlítani és hozzáolvasni, hanem a (mit számít már, hogy kényszerű?) helyzet sajátos adottságaival élni. Együtt a „többségi” szlovákkal. De hogy ebből a viszonyból az alárendelődés mozzanatát kiszorítsa, az egész térség, a sok összefonódott sorsú, kultúrájú nép egészében, vagyis Közép-Európában jelölje ki az igazi „hazát”.

Kettős hazátlanságát – mert hisz akárhogy kerülgettem eddig, erről van szó – egy csapásra megszüntette Közép-Európa belső határaitnak eltörlésével.

Igaza volt? Fel lehet-e tenni e kérdést, amikor tudjuk már, hogy a közép-európai sorsközösség eszméje, sem ahogy Németh László javasolta, sem ahogy Tózsér érzékelte, mindaddig nem igazolódott a való helyzetben? Kiderült, hogy e kis népek majd mindegyike csak más nép(ek) ellenében képes öntudatra lépni, a cseh és a szlovák is. Mégsem az következik ebből, hogy Tózsér szellemi vállalkozása egyszerűen tévedés volt. Nemcsak azért kell óvakodni e megítéléstől, mert jöhet még idő, amikor a regionalitás is közösséget indukál a nemzeti közösségek mellett – igen, jöhet, de a jóslat gyenge érv. Tózsér szellemi-erkölcsi vállalkozását az viszont valóban igazolja, hogy pontosabb önismeretre szorította rá a történelmi-nemzeti giccseknél oly szívesen letáborozó nemzettudatot, a kisebbségit elsősorban, de a többségit is, s ő maga meg e fegyvertény önérzetével vigasztalódhatott dühös és depressziós évtizedek alatt.

Közép-Európa a között-lét manifesztálódása Tózsér személyes mitológiájában. A MITTELSZOLIPSZIZMUS című vers e sajátos történelmi

tapasztalatot filozófiai létélménnyé transzformálja, ezzel nemcsak külön létminőségként határozza meg, hanem kitüntetett rangot, külön értéket kapcsol hozzá. Mittel úr Közép-Európájában a lelkek „érzik, amit más csak tanít, / hogy minden létező forma: Között. / Érzik: Között az Ég s az a Pokol, / Közöttek sora az idő s a tér; / Között a csillag és minden bokor, / a Nagy két széle két Nagyobbat ér”. Igen, a kisebbségi nemzetiségi létben elég nyilvánvaló a két nagy köze ékelődés. Azonban rögtön, a vers folytatásában felmerül a gyanú, hogy e filozófiai távlatból szemlélt adottságban (amely más szempontból megfosztottság) valamifajta önmítosz – ráadásul az „illúziókkal” szembeszegezett önmítosz – túlzása kísért. „Ez itt a függőlegesek / feszültsége a lent és fent között, / mondta a platinaszőke pesti tanárnő.” Tudniillik Nemes Nagy Ágnes, akinek költészetében ugyancsak a Között a tudat természetes helye. Nos, a vers a továbbiakban név szerint szerepelteti Zbigniew Herbertet, Vladimir Holant és Vasco Popát. Pedig mindegyikük egy-egy többségi nemzet fia, s ezenkívül persze Mittel úré is, azaz Közép-Európáé. Ahogy az „a száguldó pesti riporter” is, aki a versben „csak ült részegen, / s szájából vékony csikokban / csorgott a cseppfolyós / haza”. Tózsér tehát elismeri, hogy Budapest is Közép-Európa része, ám emiatt mintha valamelyest feszengene. Érthető, ha egy részeg pesti újságíró hazafiaskodása ellenszenvet kelt benne, ettől még nem érezném én, pesti közép-európai lévén, a hátrányos megkülönböztetést. Ám a „platinaszőke tanárnő” már intő jel. Nem N. N. A., nem mi mondtuk az egykori csehszlovákiai magyar diáknak, hogy „Maguk”.

Tózsér életművének izzó ellentmondásai közé tartozik, hogy a szlovákiai magyar kisebbség sorsa iránt érdeklődő magyarországiakban viszont veszélyt sejtett frissen kicsírázott modern törekvéseikre nézve. 1992-ben, a keszthelyi írótalálkozó kapcsán írja: „Az ötvenes és hatvanas években, amikor a »határon túli« magyar írókat még nem volt divat észrevenni, a velük való kapcsolattartást egyedül a népi írók szorgalmazták és végezték. Talán ennek a kapcsolatnak köszönhetően alakult ki aztán az a máig makacsul élő fáma, hogy a határon túli, ún. nemzetiségi irodalmanak a magyarországi népi irodalomnak valamiféle ötödik hadoszlopát képezik. S az ötvenes években volt is ebben valami. De a hatvanas évek közepétől a helyzet megváltozott.” (In: POZSONYI PÁ-

HOLY.) Most nincs rá tér, hogy az irodalmi-szellemi kapcsolatok alakulásának ezt az elnagyolt képét kiegészítsem, s csupáncsak jelzem, hogy a magyarországi „népiek” esztétikai tájékozódása a hatvanas évektől éppúgy kitágult, jeles képviselői éppúgy megtalálták a modernség külső-belső forrásait, ahogy itthoni „urbánus” és a határon kívüli irodalmakban fellépő „avantgárd/neoavantgárd” pályatársaik, tehát „a makacsul élő fáma” az ő begyepesedett korszerűtlenségükről ugyanolyan igazságtalan általánosítás, mint „ötödik hadoszlopuknak” tekinteni a kisebbségi magyar irodalmakat. A szóhasználat hadászati jellege akár furcsa is lehetne, de az adott pillanatban – 1992-ben – nem az, hiszen épp az elvadult viszonyokra jellemző maga az eset is, amely Tőzsér berzenkedését kiváltotta: a keszthelyi találkozáson az „urbánus” írók legelismertebb képviselői távollétükkel tüntettek. Tőzsér ezt azért tartja méltánytalannak, mert „A Keszthelyen kirajzolódott magyar irodalmi földabroszon az anyaországi irodalom volt a csaknem kizárólagosan »népi«, míg a »határon túliak« teljes differenciáltságban voltak jelen, sőt egy kis megszorítással akár azt is mondhatnánk, hogy a »nemzeti« jelző nélküli, tehát az irodalmi irodalomról csak ők beszéltek a találkozáson.” Ő tehát mint „urbánus” a távolmaradók jogosnak vélt megvetésével nézi az anyaországi „népieket”, ahogy általában az anyaországi kormányoldalt; erre nézve a POZSONYI PÁHOLY számos jegyzete, cikke, nyilatkozata szolgál adalékkal 1994-ig, amikor is többé-kevésbé felhagyott a napi publicisztikai megnyilatkozásokkal.

Csak közvetve, a versekből olvasható ki, hogy azt a kezdeti felszabadultságot, amely a POZSONYI PÁHOLY szókimondását generálta, megcsúfolták a való élet tényei. Tőzsér is, mint annyian szabadsággal eljegyzett értelmiségiek, 1989-ben úgy érezte, az ő ideje jött el: számot adhat önmagáról. A szellemi-erkölcsi erőszak áldozataként jól ismerte a megerőszkoltak döbbenetes büntudatát a velük esett gyálat miatt, épp ezért meglepetéssel észleli, hogy „míg a sértettek magatartása az erőszak elviseleése közben meglehetősen változatos volt, addig most, az emlékezés stádiumában a reakálásformák – valamiféle közönyös másról beszélésben, esetleg hallgatásban – összemosódnak. Mintha az egykori áldozatok nem akarnának emlékezni. Büntudata pedig senkinek sincs”. Egyenes beszéd, ahogy egyene-

sen szakad ki belőle az ellenkezés a '68-as mozgalom jelentőségének mai neofita elkenése, elferdítése miatt is. Hiszen ha '68 „semmi”, afféle gyáva reformkísérlet, akkor mit számít az ezt átélő nemzedékek legkülönbjeinek folyamatos szellemi megerőszkoltága?! Ő maga történetesen még feljelentve sem volt: „56 és 68 táján még igen, akkor még lelkesítettek nemes célok, s voltam is feljelentve nemegyszer; de a hetvenes és nyolcvanas években már annyira gyűlöltem mindent és mindenkit, hogy csak fuldokolni tudtam” – és életének e veremévei leíródtak a sunyi politikai csödeljárás során.

A szókimondás megnyílt lehetősége csábítja arra is, hogy a „haza” fogalmával számot vessen. Eközben kerül sor az előbb már szóba hozott kritikus, távolságtartó ítéletalkotásra Magyarországot s a magyarságot illetően, de arra is, hogy végre kifakadjon: „1945-től 48-ig nemcsak a politikai haza jogrendjéből semmiztek ki bennünket, hanem meg akarták fosztani közösségeinket szülőföld-hazájuktól is. Nem rajtuk múltott, hogy nem sikerült nekik.” No lám, tehát ha „levált” is róla a szülőföld, ahogy már idéztem, a szülőföld-hazától való megfosztatás réme nem gyógyuló sérelem. Tőzsér szemléletének számos ambivalenciája talán éppen a szülőföld emlékének rendkívüli fontosságában érzékelhető leginkább. Ez minden korszakában így volt, minden kötetében Anteusként visszatér falujába. Pécsi Györgyi Tőzsér költészetének lényegi mozzanatát látja a szülőföldhöz való kötődésében: „bár személyes létét csak paradoxonokban képes leírni, mégsem tagadja, vagy tagadja meg a hagyományok meghatározó voltát, ellenkezőleg [...] újra visszahelyezi önmön helyét, sorsát a szűkebb-tágabb közösség dimenzióiba”. (In: P. Gy.: OLVASÓPRÓBÁK, Felsőmagyarország, 1994.) E „visszahelyezést” ugyan vitatnám, mert Tőzsér egyre tudatosabban költözik be egész egzisztenciájával az irodalomba mint életbe, de bizonyos, hogy a gyógyító álmokhoz hasonlóan feloldja gyötrelmes feszültségeit az emlékezés: a konkrét létezés megnyugtató biztonsága.

Tőzsér tehát feltámadó cselekvőkedvvel lépett a kilencvenes évtizedbe, s csalódnia kellett várakozásaiban, rá kellett jönnie, hogy nem az ő ideje jött el. A POZSONYI PÁHOLY publicisztikaiból végül is kiolvasható, bár erről már kevesebb feljegyzés tanúskodik, hogy kiábrándult kissé saját maximalizmusából is, amellyel a magyarországi nemzettudattal és

politikával szemben lépett fel, s ennek egyik ironikus mozzanata, hogy benne, aki történelmi léptékű összefonódottságot érzekelt a magyarság és szlovákság között, jókora csalódást keltett a szlovák nacionalizmus járványa, amely még egykori barátait is elérte, és minden reményt eltorlaszolt. Ekkor kezdte tovább építeni az utat Közép-Európához mint eszmei hazájához, amely eredetileg a kisebbségi sors behatároltsága és az ideológiai erőszak elől való menekülő-útvonalnak készült a korábbi évtizedekben. Ezen az úton készültek a MITTEL-SZLOPISZIZMUS versei.

Az új, kicsiny verseskötet, a FINNEGAN HALÁLA sem volna értelmezhető e hosszúra nyúlt pályakép nélkül. A versek – a LEVITICUS-kötettel együtt – egy sztoikus költő művei, és sem a sztoikus mentalitás gyökerét nem ismerhetnénk, sem a történelmi és irodalmi maszkok jelentését nem fejthetnénk fel, ha csak a szövegelemzés korlátai között olvashánk őket. Természetesen *csak szövegeként* érvényesek, hiszen versek, ráadásul vannak olyan lírai darabok is (például CAPRICCIO, KIHŰL A SZÓ IS, ERNŐ A LUXEMBURG-KERT PÓNILOVÁN), amelyekben nyers, siheder üzekedés vagy a testi nyavalya brutális megvallása avagy öreges nosztalgizálás Párizsban, tehát amolyan örök emberi dolgok esnek meg, így nem kell hozzájuk sem életrajzi, sem történelmi kalauz (legfeljebb az Ernő-vershez Szép Ernő ismerete). De az irodalmiság e hangsúlyosan irodalmi versek többsége, épp a legfontosabb darabok esetében mégis fogyatékos értést eredményezhet csak. Holott Tózsér maga ilyen irodalmi olvasatot igényel, sőt provokál; a LEVITICUS kapcsán például ezt nyilatkozta (Németh Zoltánnak): „a nézetek és világnézetek sokasága rendelődik egymás mellé, fölé, alá, különböző korokból való formák és szövegek, »olvassák« egymást, pontosan úgy, ahogy az intertextualitás nagykönyvében meg van írva. Alapvetően azonban két világlátás vitatkozik benne egymással: egy metafizikátlan és egy metafizikus. Meggyőződésem ugyanis, hogy a magyar irodalom mai kánonja [...] megint túllihegi korát”. (In: A NEM LÉTEZŐ TÁRGY TANULMÁNYOZÁSA.) A felöltött irodalmi maszkoknak mint egyetemes jeleknek a használatára pedig azt hozza fel magyarázatul: „szándékom szerint a LEVITICUS nyelve olyan »világnyelv«, amelyben a mi »igazi nyelvünk«, az emlékeztetünk már csak bujkál a sorok közt, hogy [...] az idegenek is megérthessék”.

Az alkotói szándék azonos a FINNEGAN HALÁLA-ban is. Finnegan, Joyce tudatregényének hőse például effajta jel a „világnyelvben”. Érti az idegen is, hogy a költő egy regény virtuális emlékezetébe lép be, és meghalt szeretteit, vagyis egy virtuális regény szeretteit álmodja vissza, eleve reménytelenül, hiszen csak egy el-tépett, álombeli fényképre. Gondolom, azt is érti az idegen, hogy miért kezd érzelmes versét a költő szurkálódó példabeszéddel a magyar poétáról, aki „*ma ökörszem / az ismert meséből: a közöny legfelsőbb / rétegeiben kivágódik az elektronikus sasok / s keselyűk [...] / tollai közül, s magasabbra száll náluk, / [...] én bizony nem vagyok / olyan bátor; hogy az Úr kétezeredik s Baudrillard / szimulakrumának huszadik esztendejében (s versben!) sírni / merjek*”. Értheti, hiszen világtrendnek felel meg a szentelenség divatja s a lázongás is ellene. De ha Tózsér Arpád emlékei felől nézzük Finnegan emlékeit, ha Tózsér korábbi szövegeivel „*olvassák egymást*” a jelen kötet versei, a visszafojtott sírás átlépi a virtualitás küszöbét. Látjuk őt ismét Között-létben, Között-időben, ahová, úgy látszik, mindig megérkezik. „*Virrad hát. Már nincs itt dolgom, / s ez éppen egybeesik azzal a földtani korrall, / hogy az embernek már nincs itt dolga. Nézelődöm...*” – Finnegan álmában így értelmeződik a sztoicizmus. A POZSONYI PÁHOLY-ban azonban még fájt. Egy szlovák értelmiségiek által írt magyarelles nyílt levél aláírói között talált két személyt, akiről feltételezte, hogy akaratgyengeségből adták oda a nevüket. Fáj, de érti és kissé igazolja őket: a „*kölcsönösen és féktelelenül gyűlölő jelek s világok akarata között szinte már csak az ilyen emberek sztoicizmusa jelenti az átjárást*”, és hogy „*a kategorikus ítéletek helyett megint a feltételes kijelentések látszanak embertartalmú-baknak, célravezetőbbeknek*”.

E fájdalmas sztoicizmus szükségképpen némaságba, de legalábbis a hallgatás határára sodorhatja az embert. A kis kötet itt, a hallgatás határán kezdődik: „*Ne panaszkodj! Máskor más, most meg ez / adatot neked feladatként / [...] S hallgass! Még szádban válogasd szét / a sírást s a csendet...*” Ha innen nézzük, a két utóbbi kötetben használt történelmi és irodalmi álarcok talán mégsem tisztán csak a nyelvi „egyetemes-ség” ügyét szolgálják a költő esztétikai programja jegyében, hanem egyszerűen csak megkönnyítik a megszólalást, amikor a szájban szétválogathatatlan lesz a sírás és a csend. Így készült a költő Corneille CINNA című drámá-

jának alapján – azaz azt újraírva – létrehozott szerepverse, az EUPHORBOS MONOLÓGJA. Virtuóz szöveg; meg tudja oldani, hogy a történelmi kor, illetőleg az eredeti színmű ismerete nélkül is követni lehessen a szereplők egymás közti viszonyát, és felismerhető legyen, hogy a politikai-közéleti képmutatás, tisztátalan manipulációk, gerinctelen hazudozás terepén járunk. Ott, ahol mindennapjainkat töltjük, kedvetlenül hallgatva. De mert ez szerepvers, akár egyes szám első személyben is meg lehet valani: „*e fura kornak / a szellemét nem tudom elviselni, nem tudom elviselni, / hogy köröttem minden olyan, mintha ripacsok játszanának / egy dilettáns komédiában; ki nem állhatom Plautust, / és ki nem állhatom ezt az egész mintha-kort*”.

Eliot Prufrockjával pedig egy új LOVE SONG-ot lehet írni, amelyből ezúttal is épp csak a szerelem marad ki. Helyette epés öngűny, sőt vére menő öngűny van „eldalolva” lefegyverző könnyedséggel. Mert hiszen miről is szól Prufrock songja? A bélbetegség megalázó, tragikomikus realitását szembesíti egykori délceg image-ával.

A magának osztott szerepek skáláján érdekes feladat jut Szabó Lőrincnek. Az ő gátlástalan egoizmusa kellett ahhoz, hogy a VEZÉR-MONOLÓGOK-ban szinte a pszichológiai tréningek módjára, taktikázás és szépítés nélkül adja ki haragját a különben mélyen lefojtott indulatú költő, és ragadja magához a világból – legalább egy vers fikciójában –, ami őt illeti: „*s miljom szóként, fejként kézként igénylek / az akaratomhoz eszközt s teret*”. Persze e kamaszos tombolás közepette a „maszk”-ból kileső szemben ott bujkál a mosoly, hisz csak játék ez, játék még az apokalipszissal is: „*Cyber-terébe dől az ember; / kardjukba mesék hősei, / s végünk. Homo est clusura / mirabilium Dei*” – dörgi valamely próféta (Szabó Lőrinc?) a verszárlatban.

Ha a FINNEGAN HALÁLA az elmúlt tíz év tapasztalataiból meríti is sztoikus szemléletét, amely tapasztalatokra nézve Tózsér esszéit kellett ideidézniünk, a versekben eltűnt, felszívódott a közvetlen reagálások szögletessége, s persze kiszűrődtek belőlük a tévedések és félrefutó magyarázatok is. E megállapítással nem Tózsér esszéinek, tanulmányainak a fontosságát akarom elvitatni; ezek az elmúlt évtizedek erkölcsi és szellemi feldolgozásához nélkülözhetetlenek lesznek, minthogy kínos hitelességgel rögzítették azokat a tudati állapotokat,

amelyek léteztek és léteznek a kisebbségi magyarság soraiban – léteznek, tehát nem lehet kitérni előlük.

Az esszé- és a versköteteket összevetve – kritikámban ez a verselemzések rovására történt meg – jól megfigyelhetjük, hogy a gondolati költészet éppen azzal emelkedhet az esszé fölé, hogy míg az esszé a folyton változó világ esetlegességeit magával görgeti, igazolódott igazságokat éppúgy, ahogy póre tévedést és indulatból eredő elfogultságot, addig a vers megállítja az időt egy pillanatra, s ezért érvénye – ha van – független az idők változásától. A gondolati vers a velünk megeső történelem álma, nincs igaza, nincs tévedése – csak esetleg egy eltépett fényképre varázsolja, hogy mi rejlik korunk tudatalattijában. Ezt Tózsér versei akkor is megteszik, amikor magának a költőnek más, komoly, irodalmi szándékai volnának velük.

A FINNEGAN HALÁLA – ha lehet egy fájdalomban született lírai múrőről ezt mondani – az eredendő költői alkat és a szemléleti érettség szerencsés találkozásából született. A tudatlírának ugyanis alaphangja a sztoicizmus, értelmes árnyalataitól kezdve a maró szarkazmusig.

Ács Margit

JÁTÉK A KASTÉLYBAN

Tarbay Dávid: *Adonisz*

Fordította Kodaj Dániel és Tarbay Dávid
Kortárs Kiadó, 2001. 144 oldal, 1400 Ft

Az épület „*halom, amelyet évszázadok raknak össze; az emberi társadalom csapongó ötleteinek üledéke; úgyszólván természeti képződmény. Az idő minden hulláma odasodorja a maga hordalékát, minden nemzedék lerakja a műemlékre a maga rétegét, minden egyed hozzáilleszti a maga követ*”. Így beszél Hugo a párizsi Notre-Dame-ről, mely regényének címadója és voltaképpeni főszereplője: a mindent látó és mindent tapasztaló monstrum, a történelem Polüphemosa. Tarbay Dávid ennél karcsúbb épületet választott öt történetének őrszeméül: Chavrelone kasté-

lyát valahol a francia–belga határon, mely „háromemeletes volt, nem túl széles, súlyos, szabályos tömbjének helyét mintha tűhegyes ceruzával jelölték volna ki”. Az öt történet öt korban játszódik, s a történetek egymásra játszott utalásain túl a valódi metszéspontot maga a kastély adja. Ide fut ugyanis az összes szál, itt szembesül az öt hős életével, vágyaival, álmaival: önmagával. A kastély együttal maga az idő kimerevített szimbóluma, egy fekete lyuk, mely némán nyel el minden szenvedést, de egyúttal ugyanilyen némasággal tanúskodik három és fél évszázad szinte véletlenszerűen kiragadott öt élettörténetéről is. Mert Chavrelone kastélya ennél valódi mélyében lényegesen többet láthatott.

1672 augusztusában a kastélyba érkezik Philippe, a holland–francia zeneszerző, aki Lullytól kapott meghívást Párizsba, és Chavrelone-ban szeretné befejezni operáját, az ADONISZ-t, miközben a kastély urának lányát okítja a csembalójátékra. 1916-ban két francia katoná, Auguste és Ledecke eltéved a fronton, megbújnak a szétlőtt kastélyban, és találkoznak egy ott bujkáló, haldokló német katonával, Thomással, aki civilként költő-műfordító. 1970-ben Glenn, a bukott diákforradalmár diplomamunkáját befejezendő utazik az öregotthonná avanszált kastélyba, hogy beszéljen az agg pilótával, aki először repült el Ausztráliáig testvérével. 1998-ban Nathalie, a fiatal ballet-táncosnő az akkor luxusdiszkóként működő kastélyban kénytelen rádöbbsen leendő házasságának képtelenségére. 2006-ban Xavier, az ötvenéves, fásult karmester a frissen renovált kastélyba utazik, hogy világpremierként zenekarával lemezzre vegye az ismeretlen holland szerző ADONISZ című, töredékben maradt és két későbbi nemzedék utólagos betoldásaival tarkított operáját. Íme, az öt történet dióhéjban, melynek állandó szemlélője és úti célja *Château de Chavrelone*.

E dióhéjnyi kivonat azonban csak a berögzült történetmondás szabályai miatt kezdődik 1672-ben. Tarbay csöppet sem szeretné Nagy Történetté összeállítani epizodikus töredékeit. A montázst kiválóan alkalmazó írónak első látásra nincsenek nagy igényei: a felszínen csupán öt történetet mesél el. Ezek elrendezése azonban világos zenei kompozíciós sajátossággal rendelkezik a háromszor öt fejezetben. A fejezetszámozást kizárólag az augusztus hónap napjai adják, attól függetlenül, hogy me-

lyik évben is járunk. Így augusztus 2-től 16-ig tartanak a naplóbejegyzésekre emlékeztető történetek, de a napok folyását évtizedek, évszázadok szakítják szét. Egyfelől tehát a szöveg zenei szerkezete tematikus elrendezést mutat, mely távolról ötszólamú fűgára emlékeztet. Valamennyi fejezet hordoz egy-egy motívumot, melyet Tarbay felvillant egy későbbi vagy egy előbbi, más korban játszódó, más hős életét mesélő fejezetben. Ebben a vonatkozásban pedig a vezérmotívum-technika válik plasztikussá. E rafináltság viszont nem szigorú szerkezetű, vagyis például nem tekinthető valódi epikus fűgának, inkább talán fughetta. De nincs kitéve az esetlegesség veszélyének sem: a motívumtechnikából világosan kirajzolódik, hogy a fejezeteket egymással felcserélni nem lehet. Tarbay mintái igazi klasszikus minták, a TONIO KRÖGER vagy A VARÁZSHEGY a zenei szerkesztés elrendezése felől nézve, Proust a felidézés erejének plasztikusságát tekintve. Ami azonban különösen megkapó az ADONISZ-ban, hogy a szerző bátran mer szabadon mesélni, nem terheli meg szövegét nyelvi trükkökkel, autoreferencialitással és egyéb írói leleménykedéssel. Másfelől nem enged – a szerkezeti játéktól eltekintve – az intellektualizálás ördögének sem. Pedig megtehetné. Lehetne Eco egyik magyar utóda, amennyiben elő kívánná adni a sohasem létezett, ám évszázadokkal később előkerült holland–francia barokk opera kéziratának öt kézen átfutó labirintusjátékát, kellőképpen megfejelve történetét mondjuk a hangolás püthagoraszai kommjától a tükörfűga metafizikai borzongásáig. A történetmondás elemei ereje és igénye párosul a klasszicizáló tendenciával, a kiegyensúlyozott, szemérmes elbeszélői nyelv a dialógusokban a köznapi nyelviséggel ötvöződik. A sorsfordulatokban azonban néhol szándékoltan teátrális. Ilyen pillanat, mikor a haldokló Thomas utolsó mozdulatával Auguste kezébe nyom egy fényképet, és 1916-os történetünk hőse rádöbben: immáron halott apját látja maga előtt. Vagy mikor az 1672-es historia végén Chavrelone urának lánya szerelmese (a zeneszerző Philippe) ruhájában akar eljutni Párizsba a Lully-levéllel, és saját apja lövi le az erdőben, majd félrevonva a parókat, meglátja tulajdon lánya szétzúzott fejét. Az egyetlen pillanatba fókuszálódó sorsfordulatok néhol kifejezetten Máraira emlékeztetnek,

például a most is népszerű A GYERTYÁK CSONKIG ÉGNEK mindent eldöntő estéjére. Tarbay gyakorta, mintha maga is érezné ezek túlpontírozott jellegét, képes iróniával féken tartani az elharapózó pátoszt. A regénynek azonban semmiképp nem kedvez a már-már banális zárókép: az öreg szobrász halálát az ingaóra mutatójának lassulása, majd megállása jelzi. Sokkal sikerültebbek a motívumkezelés ötletei: az ezüstgyűrű megpillantása 2006-ban és 1998-ban, a *24 Violons du Roi* kávéház 1998-ban és ennek zárt motivikus utalása 1672-re, Lully udvari zenekarára. Glenn 1970-ben az öreg pilótától kapott ajándéka „egy számára ismeretlen német költő verseskötete”, amely nyilvánvalóan Thomas posztumusz kötet. Vagy éppen mikor Xavier 2006-ban a Rodin-múzeum kertjében meglát egy szobrot, melyről semmit nem tud, de az az öreg szobrász által Nathalie-ról készített munka 1998-ból. A regény nagy erőssége a szinte tapintható plasztikusság. A szerző nem elégszik meg a ragyogó szerkezeti játékkal, de azt kifejezetten életteli mozgásba hozza. Ugyanígy jellemző rá az atmoszférateremtő képesség. Itt a dolgoknak szaguk, tapintható formájuk, éles kontúrjuk van. Talán nem véletlen egybeesés, hogy Tarbay filmművészetet tanult, hiszen regénye izgalmas kiindulópontja lehet egy forgatókönyvnek. Sőt, érzésem szerint elképzelhető ennek a fordítottja is. Az ADONISZ ugyanis erősen magán viseli a többretegű, felcserélt idősíkokban mozgó filmdramaturgia eszközeit: Tarantino hűvös kártyalapjainak leosztását, de még inkább a jóval felfokozottabb és drámaibb mexikói Inárritu KORCS SZERELMEK (AMORES PERROS) című filmjének szerkezeti sajátosságait.

A regény, melyet a ma Izraelben élő fiatal író ivritül írt, s Kodaj Dániellel közösen fordított magyarra, par excellence művészregény, és azt a tematikát bontja ki sajátosan és egyéni hangvétellel, melyet az említett klasszikus mesterektől tanult: a művészlét túlreflektáltságát, fékezhetetlen szenvedélyességét, a múlt kísérteties jellegét, a mű iránti alázat lehetőségeit és lehetetlenségét, az önazonosság megtartását vagy elvesztését, a szerelemben való feloldódás csillapíthatatlan vágyát. Intellektuális próza ez, de nem intellektualizáló, mer közhelyes is lenni akár, ha az adott életese-ményeknek megfelel a közhely. Mert közhely,

hogy a szerelem az élet kvintesszenciája, de amennyiben ez igaz – mint valójában minden közhely –, akkor megérdemli a téma a ki tudja hányadik feldolgozást. A huszonöt éves szerző finoman figyelt föl arra, hogy a jelenkori stíluspluralizmus jegyében feltámaszthat halottnak hitt narrációt is: jelen esetben magát az ódivatú elbeszélést.

Pintér Tibor

EGY MAGATARTÁS

Fehér Ferenc: Magatartások. Bírálólatok a hatvanas évekből. Fehér Ferenc Művei 2.

Válogatta és az utószót írta Radnóti Sándor.

Fehér Ferenc 1955–1977 között megjelent magyar nyelvű írásainak bibliográfiáját Lakatos András állította össze

Gond–Cura Alapítvány–BIP, 2001. 382 oldal, 1850 Ft

„Könnyű elképzelniünk egy shakespeare-i krónikás dramaciklust a szocializmus történelméből, mégpedig éppen a »nagypolitika világából«” – olvassa a recenzens egy Jancsó-film kritikájában (245.), sóhajt, mereng, s csodálkozva teszi fel értetlen kérdéseit: valóban olyan könnyű lenne? Vagy a hatvanas években könnyebb lett volna? Vagy lehetséges-e egyáltalán műalkotásokat nem alkotóilag, hanem kritikus szemmel elképzelni? Vagy ha már oly könnyű volt elképzelni ezeket a darabokat, akkor vajon miért nem írta meg mégsem őket senki? Vagy esetleg csak a recenzens nincs beleértve abba a többes számba, amelynek számára egy ilyen gesztus valóságosnak tűnhetik?

Vagy amikor a recenzens ezt olvassa: „*Tragédiában (és a tragédia befogadásakor) érzett félelem olyan megrendülés, amelyben akár veszélyeztetve látjuk egész fizikai és morális létezésünket is, de érzékszerveink éberen működnek, úgyszintén értelmünk: sőt az utóbbi koncentrációképessége, átlátása csúcsára jut. Mert a világot minden eddigimél világosabban kell felfogni, ha benne a tragikus feladatot vállalni akarjuk. A félelem ahhoz szükséges, hogy mintegy figyelmeztessen feladatunk rendkívüliségére, hogy nagy döntésekhez nem szabad hebe-hurgyán közeledni. [...] A klasszikus tragédia rész-*

véte és félelme ugyanis bizonyos fokig éppannyira uralkodik a nézőtérén, mint a színpadon, gondoljunk az Antigoné vagy az Oidipusz kórusának reflexióira, arra a léggörrre, amely Danton halálba vonulását a szereplők között kíséri” (75.) – minden mondat olvastán felhorgad a zavart értetlenkedés. Mert milyen is a tragédiában érzett megrendülés, ha nem a tragédia befogadása-kor érezzük? Kik érezzük e megrendülést, ki ez a „mi”: a szerző, a tragédia egyik hőse vagy a befogadó – esetleg mindannyian egyszerre? S vajon mindenki egyforma hévvel akarja-e vállalni a tragikus, rendkívüli feladatot; s ha valaki esetleg nem, az meg sem nézheti a színházban a tragédiát? Egy tragikus hős minden eddiginél világosabban fogta fel a világot? Kell ahhoz tragikus belátás, hogy megállapítsuk: a hebehurgaság nem helyes dolog? A tragikum vállalása vajon értelmi döntés eredménye? A klasszikus tragédia kórusa tényleg azonos lenne a nézőtéri reflexiókkal? Stb. stb.

E kérdésekkel a recenzens persze most játszik (is): hisz tudja, hogy olyan, esetleg posztmodernnek minősíthető mai kérdéseket tesz fel egy messze posztmodernség előtti, régebbi kritikai gondolkodásnak, melyek a cikkek keletkezési idejében a magyarországi kritikai diskurzusban nem voltak teljesen kézenfekvők (bár azért talán feltehetőek mégis lehettek volna), s maga a cikkek szerzője a hatvanas években nyilván fölényesen le is söpörte volna őket; de persze nem *csak* játszik, hanem megpróbálja a kritikátörténeti befogadásnak egyszerre kétirányú olvasási metódusát érvényesíteni: akkor is megpróbál az állítások és kifejtések érvényességének és mai elfogadhatóságának, használhatóságának utánagondolni, ha az elemzendő, netán igencsak (akár időben, akár eszmeileg) távolinak tűnő gondolatmenetet történetileg és kontextuálisan magyarázhatónak látja. A recenzens e kötettel szembesülve igencsak örvendhet, hogy ifjúkorától kezdve rendszeresen foglalkozik a magyar kritikai gondolkodás történetével, s így lassan hozzászokhatott ahhoz, hogy természetesként vegye tudomásul régebbi koroknak, valamint a saját ízlésétől és elképzeléseitől esetleg erősen eltérő irányzatoknak teoretikus koncepcióit és irodalomkritikai gyakorlatát, s el tudja hinni, hogy azok az állítások is, melyekkel ő a maga irodalomszemléletében nem tud mit kezdeni, s melyek ma önmagukban

nemegyszer nehezen olvashatók enyhe ironikus távolságtartás nélkül, valamely korábbi értelmezői kör számára jelenthettek még valamit, tehettek valaminő értékelhető és értelmezhető hatást – ezért létrejöttüknek és funkcionálásuknak vizsgálata ugyanúgy érdekes lehet, mint régebbi korok irodalmi és művészeti alkotásainak. Hiszen ma bizonyára érdekesebb az, hogyan és milyen keretek, milyen világ- és irodalomszemléleti előfeltételek alapján gondolhatta azt valaki például Petőfiről, hogy *„ha gazemberek és ostobák bele nem kergetik a háborúba, ahol elveszett, bizonyosan Párizsba kerül, konspirál III. Napóleon ellen, gyönyörű dolgokat ír, s talán a Kommün alatt éri a halálát*” (Ady Endre), vagy azt Bálint Györgyről, hogy az a *„véghöveztetése”*, mely szerint *„Th. Mann művésze a munkásosztály legfontosabb szövetségese a fasizmus elleni harcban”* olyannyira *„különleges értékű”*, hogy *„a korabeli Európa polgári kritikájában a megértés mélysége tekintetében semmi sem volt, ami hozzá hasonlítható lenne”* (Fehér Ferenc, 23.); s bizonyára fontosabb a gondolatmenetek egészének rekonstrukciója olyan meglepő állítások esetében, mint például egy nemzet-karakterológiai hiperbola: *„A Volga pusztáinak végtelenén szerető ámulattal csüggő vitéz szemei: a bihari rónán s a Tisza síkján gyönyörködő Petőfinek és Aranyinak szemei, melyeknek tekintetét fajunk ősz fejlődése élesítette ki s legnyújasabb melegök és legtüzezebb szikráik is e faj tulajdonaiból és szeretetéből áradnak”* (Beöthy Zsolt), vagy egy túlfeszített történetfilozófiai utópikus vízió: *„Mint valódi nemzeti költő, Benjámin alternatívákban gondolkodik...: vagy lesz proletár-szocialista feltámadás, vagy megszűnik Magyarországon az emberhez méltó élet utolsó lehetősége is”* (92.), mintsem azoknak az elképzeléseknek reflexív vizsgálata lenne, vajon milyen szeme lehet a volgai lovasnak, mennyire gyönyörű műveket írt volna Petőfi (s milyen nyelven!) a francia Kommün alatt, s vajon hogyan olvasta, s mit is kezdett a munkásosztály, harcában, Thomas Mann műveivel; ám a kritikátörténet, mint minden más történeti értelmező tudomány, arról sem mondhat le, hogy a rendszer egésze mellett ne nézzen szembe az egyes tételek analízisével is. A kritikátörténész meg kell, hogy szokja, hogy régi kritikákat olvasván állandóan egyensúlyozzon a *„hány fényes lélek tépte el magát”*, a *„már a régi görögök is tudták”*, valamint a *„sok hűhó semmiért”* értékelési gesztusai kö-

zött – s azt a kérdést, hogy a végső értékelése majd *eredménynek* is minősül-e, már egy későbbi kritikátörténetre kell, hogy hagyja...

Mert Fehér Ferenc e gyűjteményes kötetének vizsgálatához *csak* a kritikátörténet távolgátartásával nyúlhatunk: e cikkek irodalomszemlélete oly beláthatatlan messzeségben helyezkedik el bármely mai irodalomelméleti iskola nézeteitől, hogy tulajdonképpen alig hihető, hogy keletkezésüktől még csak negyven év választ el minket – a kötet, történeti érdekességén túlmenően, követendő tanulságot jelenleg aligha tud szolgáltatni. A marxizmus mint átfogó világmagyarázat és esztétikai panacea – igazi, nem igazi, most mindegy – a legutolsó évtizedekben alighanem már a rendszerváltástól függetlenül is elvesztette minden tartalmát s minden létjogosultságát, olyan nyira, hogy legjelesebb képviselői, például Fehér Ferenc is, a hetvenes évek végére már hátat fordítottak neki. E kötet azonban még azt mutatja, ahogy Fehér mint harcos, magabízó, offenzív marxista, bízván a marxizmusnak épp a hatvanas években esedékes „reneszánszában”, Lukács György autentikusként prezentált nagy filozófiájában, vagyis az „igazi”, a sztálinizmus által el nem rottott formájához való visszatérés világtörténeti reményében, a marxizmus jegyében nagyszabású vitákat folytat egyrészt a mindenféle nem marxista elmélettel, másrészt a hivatalos szocializmus államideológiájával, amelyet történetesen éppúgy marxizmusnak neveznek, Fehér szerint nem teljes joggal, mint azt az érvrendszer, amelyben Fehér gondolkodik – az itt közölt cikkek mind teljes meggyőződéssel (s nemegyszer ennek a meggyőződésnek agresszív kinyilatkoztatásával) hirdetik, hogy a világ megértése, magyarázata, művészi feldolgozása és befogadása releváns módon csakis a Marx–Lenin–Lukács által kijelölt gondolati kereteken belül történhet, s aki bármilyen szempontból más álláspontot képviselne, az a legjobb esetben is legfeljebb annyit érdemel, hogy „hamis tudatának” relatív történeti jogosultsága révén elhelyeztessék a marxista elemzés által már előre kiszabott pozícióba. Sőt ez a rendkívül erős meggyőződés még addig is kiterjeszti magát, hogy az „igazi” alkotó művészek számára is mintegy kötelességként vagy legalábbis a nagy alkotás megkerülhetetlen előfeltételeként írja elő a marxista–leninista

világlátást, s magabiztosan remélni tudja, hogy ha a tehetség marxizmussal párosul, akkor szinte magától létre is jön a nagy alkotás („*Ha igazi drámaírói tehetség vág ennek a monstruózus témának, helyes marxista tudatosság mellett, az nyilván szinte önmagától simul ujjai alá.*” – 82.). Fehér e korszakbéli irodalomfelfogásának megingathatatlan talpköve e marxizmusba vetett hit (a hitvallás minden cikkében elhangzik, hol mintegy „természetesen”, hol polemikusan másokkal szemben, hol pedig a „megújult marxizmus” ellenzékies kiállásának jeleként), s ha e marxista talpkövet megpróbálnánk kihúzni a szövegek alól, minden darabokra hullana.

Ezért lenne egyszer már érdemes komolyan szembenézni mind politikai, mind filozófiai, mind esztétikai szempontból a magyarországi szocializmus marxizmusának kérdésével, működésével, tényleges hatásával, hatásának mélységével stb. stb. Hisz tudjuk, az elmúlt korszaknak első évtizedeiben, kivált a teória terén, kizárólag marxistának tekintett vagy nevezett művek jelenhettek meg, s még azok a tudósok vagy kritikusok is, akik pedig mindent megpróbáltak, hogy kibújjanak a dialektikus és történelmi materializmus kötelező kereteiből (vagy hogy egyáltalán ne bújjanak bele), az esetek többségében rászorultak arra, hogy felvegyék és (ha lehet, csak időnként) használják a marxizmusnak legalább a szó- és képkinccét. Ráadásul az ötvenes évek brutális követelményrendszerének (valamint az időhiánynak is – hiszen általában *előbb* kellett kijelenteni valakinek önmagáról, hogy *ő már* marxista, mintsem hogy módja lett volna akár felületesen is megismerkedni a marxizmus komoly összefüggéseivel) köszönhetően a magukat marxistának nevező kritikusok szövegei (pláne, ha az irodalompolitika által élesebben követett területeken működtek) az esetek nagy többségében alig haladják meg a szovjet típusú rossz tankönykvonatok lapos és üres közhelyeinek színvonalát, s általában csak úgy járnak el, hogy az irodalmi művek rossz, társadalmi összefüggésekre koncentrááló tartalmi kivonata *mellé* írják le, hogy a helyes eszmei mondanivaló benne található-e a műben, vagy éppen hiányzik belőle. Az így létrejövő szövegekonglomerátumok ma rettenetes, egyszerre borzasztóan unalmas s mulatságos olvasmányélményt okoznak – nagy kérdés, hogy azokban

az években *valójában* hogyan is olvasták őket. S e rettenetes szövegkatyvasz, mely persze egy rossz és többnyire elsajátítatlan marxizmust folyamatosan olyan hagyományos irodalmi beidegzésekkel, olyan impresszionista módon megindokolatlanul maradó ízlésítéletekkel, olyan egyszerre szubjektivistikus s egyszerre konzervatíván hagyománykövető olvasatokkal párosít, melyek a marxizmus alapvető törekvéseitől beláthatatlanul messze esnek, s így benne a koherenciának még nyoma sem igen mutatható ki, még a hatvanas évek nyilvános irodalmi diskurzusában is uralkodónak tekinthető, s még akkor is sokáig fennmaradt, mikor pedig már az irodalompolitikai irányítás nagyon sokat veszített vagy engedett diktatórikus keménységéből. Sőt: a szövegek zűrzavarossága ezekben az években még talán erősödött is: hiszen mikor kevesebbet, esetleg már csak *hicsit* kellett megtartani az előírt marxista követelményekből, s valamivel bátrabban lehetett *másként* is beszélni, de persze *egészen* másként nem lehetett megszólalni, akkor állt elő igazán a sokféleségnek igazi tisztázatlansága és (durván szólva) összeviasszasága; hiszen mikor az irodalomkritika például az épp ebben az időszakban született, szocialista realistának már a legjobb indulattal sem nevezhető műveket bármilyen szempontból igazolni, értelmezni vagy értékelni akarta, végső soron mindig vissza kellett hogy térjen a szocialista realizmus kategóriarendszeréhez... Emiatt látszik mára az ötvenes-hatvanas évek értekező és kritikai irodalma – sok derék irodalmár erkölcsileg tiszteltre méltó fáradozása ellenére is – oly végtelenül vigasztalannak; emiatt tekinthető e korszak kritikátörténeti szempontból alighanem a lehető legsivárabbak egyikének.

Ebbe a rettenetes sivárságba világít bele Fehér Ferencnek valóban éles és fényes kritikaírása: íme, egy jelentős és következetes, nagy műveltségű és széles látókörű gondolkodó, aki igen magas színvonalon tette magáévá a marxizmus (és ezen belül is különösen a reneszánszát élő Lukács György) tanait, aki nemcsak megtanulta, hanem el is hitte s komolyan is vette e tanokat, aki meglepően egységes világgépben tudja egyesíteni a maga számára a történelem, a politika, az etika és a művészetek szempontrendszerét, aki az irodalomról gondolkodván (s ez, sajnos, nemcsak az adott történeti kontextuson belül, hanem ma is ér-

tékként emelendő ki!) mindvégig tartja magát elméleti előfeltevéseivel és normáihoz, aki határozott értékítéleteit habozás és köntörfalazás nélkül ki meri jelenteni, s aki mindig nyíltan vállalja is, milyen cél érdekében írja kritikáit! S mindehhez még rendkívül komoly tényezőként kell beszámítanunk e szövegeknek akkori aktuális politikai súlyát: Fehér, Lukács György álláspontját képviselve, nagyon erős, bátor és nem kockázat nélküli szerepet (és ennek megfelelően igen sok konfliktust) vállal az ún. desztalinizációs folyamatban, s nemcsak hogy minden írásában hangsúlyosan elítéli a sztálini rendszer anomáliáit, hanem a szocialista rendszer egészének demokratizálása mellett is rendre szót emel. Fehér legtöbb irodalmi írásának is érzékelhető a közvetlen politikai indítéka; nem egy kritikai elemzése pedig egyértelműen inkább politikai, mintsem irodalmi vonatkozásban nyeri el értelmét. Amit ő Bálint Györgyben megdicsért, alighanem saját magára is érvényes volt: *„nem lehet az irodalomkritikust a politikai publicista nélkül megérteni”*.

Fehér Ferenc írásainak legszembeötlőbb jegy-e a kemény, teoretikus és gyakorlati vita. E kritikák nem egyszerűen mindig polemikusak, hanem szinte keresik az alkalmat arra, hogy valakivel *szemben* fejtsék ki azt az álláspontot, melyet szerzőjük kétségbevonhatatlanul igazként s egyedül helyesként ír le, s melynek generális képviselőt szinte világtörténeti fontosságúnak állítja be. Vitája az esetek többségében kétirányú: miközben erőteljesen szembeszáll *minden* nem marxista nézettel vagy állásponttal, továbbá minden olyan műalkotással, melyet nem realistának, így végső soron művészetlennek és tulajdonképpen károsnak ítél, folyamatosan el is határolja magát mind a sztálinista szocialista elmélettől, mind a diktatórikus irodalompolitika parancsuralmi gyakorlatától. E tanulmányok szerint egyedül az ő „igazi” marxizmusa (illetve persze: a Lukács György) képviseli azt a végleges történelmi és erkölcsi igazságot, mely képes lenne (vagy: lesz) az elidegenedés felszámolására, a helyes szocializmus kiépítésére, a nagyszabású realista művészetek kiteljesítésére – Fehér ennek érdekében igen éles elméjűen és egyben kíméletlen egyértelműséggel vitázik: tulajdonképpen állandóan harcol, s az irodalomról való beszédet is a harc részeként fogja

fel. Persze e harci szituáció, a szocialista társadalom ellenzéki marxizmusának egészéhez hasonlóan, ma ugyancsak paradoxnak tűnik. Hiszen mikor Fehér, elvileg nagyon helyesen, az állandó vita szükségességét állítja, gyakorlatilag mintha eltekintene attól, hogy az adott szituációban nem marxista vitapartnerei nem ugyanolyan fokú szólásszabadsággal rendelkeznek, s ha hangsúlyosan említi is meg (például Pilinszky kemény ideológiai bírálata során), hogy „esztétikai, nem pedig rendészeti kérdésekről vitatkozunk” (VAN-E KRITIKAI VÁLSÁG? VÁLASZ SOMLYÓ GYÖRGYNEK, *Kortárs*, 1962. 8. 1251.), annak nemigen szentel figyelmet, hogy (legalábbis itthoni) ellenfelei vagy vitapartnerei aligha tudnák ily vehemensen képviselni saját álláspontjukat. Ne felejtsük: az ellenzéki marxizmus a *végző elveket tekintve* mégis ugyanaz a marxizmus volt, mint a szocialista társadalom alapideológiája, s a marxista ellenzékiet marxista korszakukban jóval több is összekötötte a fennálló szocializmussal, hogysen ez csak megszokott nyelvhasználati egyezés lett vagy maradt volna. Mert az valóban méltó az elismerésre, hogy Fehér a sztálinizmus gyakorlatának embertelenségét nem szűnik ostorozni, ám az ma (?) már problematikus, hogy érvelésének legdöntőbb pontján is utoljára csak Leninre hivatkozik mint végző instanciára, s az sem felelhető el, hogy utópiája nevében még e nagyon kemény ostorozás során is talál rá mentséget, s a harmincas évekre nézve elfogadja a terror alkalmazását is („Mert amennyire eloszlatatlan az az árnyék, amelyet a harmincas évekre a zsarnoki cselekedetek vetettek, annyira tagadhatatlan, hogy ekkor még érvényben volt Sztálin küldetésének jogosult oldala: az elmaradott Szovjetunió gazdasági felemelése, minden oldalú bekerítettsége hátterében. Ez a háttér emberek millióinak adta meg az erőt, a hitet, egyben: öngazolást az embertelenségekhez, hogy tűzzel-vassal végezzenek az elmaradottsággal...” – 336.); mert az feltétlenül nagy jelentőségű, hogy Fehér Sztálint, ha futólag is, de III. Richárdhoz hasonlítja, ám az már erős kételyeket vet fel, hogyan is lehetne épp Sztálint mint a népi élet egyik pólusán elhelyezkedő tragikus típust elképzelni (81.); mert az is valóban bátor gesztus, hogy cikkében oly „természetesen” idézi Paszternak DOKTOR ZSIVAGÓ-ját, mintha a könyvet bárki olvashatta volna, de az már fájdalmas, hogy a könyvnek csak „hibás”

voltát emeli ki (46.); továbbá az is öröndetes és a szocialista ideológia önfeláldozás-elvűségével szemben kiváltképpen dicséretes, hogy az elidegenedés körülményei között is elképzelhetőnek tartja az *idill* megteremthetőségét, ám az már sokat elvesz az örömből, hogy az ily idill lehetőségét már csak a baloldaliak részére tartja fenn (147–148.); Fehér minden dicséretet megérdemel azért, hogy a Konrád körül kialakult vitában határozottan felemelte szavát A LÁTOGATÓ nagy értékei mellett, de az már furcsa és a szövegen belül is bizonyítatlan, ha e regény befejezésében *a szocialista megoldás küszöbét látja, amelyhez azonban egy ellenállhatatlan és mégis objektíven megalapozott művészi akarat hajtotta a „látogatót”*; s „most már nincs más hátra, mint a kollektív cselekvés az élet humanizálására” – 366. stb. stb. Az a nagy dicséret, melyre a FÉNYES SZELEK kritikája kifut („Telt és erős hangzásának háttere és hűtele pedig az, hogy a filmben sokfajta szocialista alternatíva él és munkál... de a szocializmusnak nincsen benne semmiféle alternatívája” – 311.), leírásaként, ha dicséretként nem is, Fehér e korszakának kritikáírására is érvényes: aki nem híve a szocializmus utópiájának vagy legalább a marxista reneszánsznak, az kívül marad azon a körön, melyet e gondolatrendszer relevánsnak vagy egyáltalán elfogadhatónak vél. S különös módon már a *vita* maga is csak arra szolgál, hogy e kör egyre határozottabban és élesebben húzassék meg; itt ugyanis a *vita* nem egyenrangú eszmecsereként lesz meghatározva, hanem úgy, mintha az igazság az ellenfél álláspontjának lehetetlené tételével még tisztábban lenne felmutatható („minden párbeszédnek és minden szövetségnek a jogosultságát az adja, ami a békés együttélés elvének világpolitikai méreteiben, hogy: a szocializmus érdekeit, a szocialista kultúra előrehaladását szolgálja”; „a dialógus egyetlen értelme a polgári álláspont legyőzése” – VAN-E KRITIKAI VÁLSÁG? I. h. 1252.).

Mert Fehér számára e korszakban kizárólag a szocializmus marxista utópiájának (mai kifejezéssel élve) nagy elbeszélése látszik érvényesnek, s minden más vagy lekicsinyeltetik, vagy (rosszabbik esetben) ellenségesnek tekintetik (például „az eltűnt idő keresése», amelyet nagy filozófiai dilemmává kiáltanak ki, nem egyéb, mint a köznapi élet partikuláris mozzanatai egyikének filozófiai bekebelezése, mint a partikularitás tehetetlen

toporzékolásának »gondolkodói« rangra emelése» – 155.), s a kritikákban is e nagy elbeszélés harcias újramondásának, illetve remélt végigbeszélésének lesz minden alárendelve. Fehér számára a művészeteknek kizárólag ideológiai, társadalmi-politikai vetülete rendelkezik relevanciával, s emiatt a műveknek csak az e szintre redukált és desztillált eszmeiségét elemzi. A műveket mindig mint a történelem részeit ragadja meg: a mű és a történelem sokszor olyannyira átfedik egymást, hogy az elemzések során szinte nem is különül el, mikor is van a történelemről s mikor egy adott műről szó (például a tragikumtanulmányban egyrészt történelmi tények, például a gázkamrák akarják igazolni a műfajelméleti feltételezéseket, másrészt pedig a német fasiszta vezetők jellemzéséhez Macbeth és III. Richárd analogonja szolgálna... – 71.). A nagy, harci elbeszélés itt persze valóban méltósággal adatik elő: minden, amit e szövegekben érint, akár pozitív, akár negatív előjellel, úgy tűnik fel, mint aminek hatalmas történelmi jelentősége van, majdnem úgy, mintha rajtuk múlna e pillanatban az egész világ sorsa, s ennek erkölcsi jelentőségét feltétlenül hangsúlyozni kell; a problémát inkább az okozza, hogy az elbeszélés nagysága, valamint előadásának modalitása nagyon sokszor messze meghaladja annak érdemét és jelentését, ami éppen elemzésre került. Fehért e téren nagyon gyakran cserbenhagyja az arányérzéke: sokszor olyan műveket választ hierarchiájának csúcsára, olyan szerzőkre hivatkozik mint osztályon felüliekre, melyek mára annyira olvashatatlaná váltak, hogy *akkori* felértékelésük is erős kétséggel kell, hogy fogadtassék. Nagyon kérdéses (és így sajnos Fehérnél is kifejtetlen) az a történelem- és irodalomfelfogás, mely Benjámín László gyűjteményes kötetét a *fiatal* József Attila utáni legfontosabb lírai megjelenésének véli („*olyan esemény tehát, amelynek József Attila bámulatos beköszöntője óta nem lehattunk tanúi*”), még akkor is (vagy inkább: különösen akkor?), ha a visszatükrözés-elmélet értelmében Benjáminnak mint „*proletár-nemzeti költőnek*” költészetét elsősorban szociológiai jelentőségénél próbálja megfogni („*E kifejezéssel egy objektív helyzetet akartunk jellemezni, azt, hogy valaki saját személyiségét odáig fejlesztette és csiszolta, míg hazájának tükörképe lett*” – 87.); nagyon meglepő,

és kizárólag az egyértelmű üdvtörténeti folyamat által igazolható az a lényegében mindenhol kétosztatú világot feltételező szemlélet és az a folyamatosan szembeállító és kizáró választásokat megkövetelő módszer, mely feltételezi, hogy valakinek a dicsérete egyben másnak a radikális leértékelésével kell, hogy együtt járjon (vö. a kötetnyitó cikknek már címét is: BÁLINT GYÖRGY VAGY SZERB ANTAL?; vagy mintha például Konrád regényének az lenne a legfontosabb előnye, hogy „*szemlélete, látásmódja egyenes ellentéte az uralkodó modern irodalomnak*”, s hogy semmiben nem hasonlít Beckettre – 368–369.) stb.

S mindezekhez a tartalmi jellegű kérdésekhez nagyon súlyosan járul hozzá továbbá a kifejtés *retorikai* rendszere is. Fehér mindvégig oly apodiktikusan és ellentmondást nem tűrően fogalmaz, hogy a rákérdezésnek már a gesztusát is szinte teljesen lehetetlenné teszi: egyrészt mindenütt már stílusával is hangsúlyozza, hogy a jelen beszédszituációban csak ő tekinthető a történelmi igazság letéteményesének (Szerb Antalról szólván például: „*Világos, hogy mind a tartalmi elemek konkrétságában, mind pedig a valódi művészi formakérdések megragadásának sikeres kísérletében Bálint toronymagasan múlja fölül őt és általában a magyar kritikát*” – 26.), másrészt mindvégig valamely olyan világtörténelmi csoport nevében beszél, olyan „*mi*”-tudatot képvisel, melynek súlyát állandóan érzékeltetni akarja, de melynek tényleges terjedelmét nemigen árulja el. Mikor egy vitairatban azt olvassuk: Nagy Lajos „*műve az első tollvonástól az utolsóig – és most már mindig – a miénk*” (55.), mikor az egyébként kommunista Léger-ről kiderül, hogy mivel nem realista irányba fejlődött, „*bajosan lehetne őt besorolni eleven hagyományaink közé*”, vagy mikor egy líraelemzésben a következő szép utópikus, egyben igencsak klasszicizáló vízió bukkan fel: „*Az olvasó már tudja: a csata eldőlt, a mi javunkra, mert a nemhez tartozás fenséges, mégis emberi kötelességérzete legyűrte a partikularitás jajveszékélését... elkergette démonait, győzött a csupán mindennapi felett, amely térdre akar roskadni a kor súlyától...*” (222.), akkor az olvasó nem tudhatja, kik is alkotják ezt a nagyon konkrétan szánt, első személyű többes számot: vajon Fehér és köre? A Párt? Az igazi kommunisták? Mindenki, aki hisz a jövőben? Esetleg maga a legyőzhe-

tetlen emberiség? – Ugyanakkor pedig minden pillanatban éreznie kell, hogy ebbe a többes számba nem könnyű belekerülni, s az olvasók nagy többsége nem is fog soha belekerülni. Holott az „igazi” megértésnek itt is előfeltétele a közösség elfogadása: ha például valaki nem teljesen ugyanazzal az előre meghatározott érték- és kategóriarendszerrel olvassa a feltűnően szisztematikusan és következetesen kidolgozott Jancsó-elemzéseket, ha nem tudja már a cikk olvasása (vagy a film megnézése) előtt, kinek s hogyan lehet a történetben erkölcsileg igaza, annak számára még e fejtegetések is elveszítik koherenciájukat (vö. például azt, amit Fehér Jancsó világának *konkrétságáról* mond: 233–234.). Fehér megingathatatlannul igazságosztó retorikája erősen arisztokratikus és sokban kiválasztott csoporttudatot sejtet maga mögött, amelynek fedezete nem más, mint maga a megtestesült utópia („*azok közössége, akik a történelem humanizálására esküdtek össze, olyan közösség, amely annyiban van, amennyiben lesz, vagyis amennyiben általános lesz*” – 226.), melynek bekövetkezése nélkül, mint ez a benjámini költészet pátoaszának elemzésekor el is hangzik, az egész vállalkozás értelme is kockán forog. A kiválasztott csoport tagja, aki így mindig a kétségbe nem vonható és kétely nélküli igazságot mondja, olyan határozott ítéletekkel él, melyek mindig közvetlenül kapcsolódnak az igazság nagy elbeszélési folyamatához – aminek azonban műelemzéseknél az a veszélye, hogy a leírásban épp a művek egyedisége vagy különossége szenved csorbát (hiszen attól még lehet Benjámin László elfogadható közepes költő, ha most az őt dicsőítő érvelésnek elsősorban rövidre zárt voltát emeljük ki: Benjámin „*munkás maradt*”, s egyes versei „*a felszabadult és kulturáltan élő proletár apoteózisai, líráilag az egyetlen párhuzamosát jelentik Makarenko klasszikus munkásábrázolásainak*” – 100.); ha minden dicsérendő műnek a nagyszabású, bár természetesen ki nem fejtett világtörténelmi és világirodalmi párhuzam fogja biztosítani kiválóságát, lassan a világkultúrális javak is el fogják veszteni igazi nagy és kivételes értéküket (hiszen ha a most elemzett mű olyan, mint a világnagyság, akkor a világnagyság is hasonlítani fog épp erre most; nem túlzás-e például Jancsó érdekes filmjét így méltatni: „*amelyben embernek és sorsának olyan találkozásait hozhatja létre a művész, amilyenre a*

görögök és Shakespeare óta alkotónak módja nem nyílt” – 230.), hogyha a vita győzelme, azaz a pozitív humanista tanulság megfogalmazásának kedvéért állentéteket is érdemes konstruálni (például Déry novellájának interpretációjában: „*lehet úgy is értelmezni, hogy az a modern biologizáló antihumanitáshoz közeledik [az emberek értelmetlenül elhullanak, kontrasztképpen a kutya újabb kölyköt szül]. Igazi jelentése azonban az, hogy minden megpróbáltatás és zsákutca ellenére az élet elpusztíthatatlanul tovább megy*” – 59.), akkor maga a vita veszíti el értelmét és irányultságát; hogyha pedig a legcsekélyebb gesztust is csak egy legnagyobbként vélt összefüggés említése tudja legitimálni, akkor az érvelés esetleg önmaga ellen fordul, s groteszkké és komolytalanná válik (például A VERSENYLŐ HALÁLÁ-ról írott kritikában Fehér mintha önmagában kevésnek érezné a kirgiz csikós erkölcsei gesztusait, s még a nemes közhelyet is jobb szeretné goethei magaslatokra emelni: Tanabaj „*maga sem tudja, hogy Goethe mottóját, egy harcokban zabolázott és emberiesített életvitel jelszavát súgja a betört és búslakodó Gülszári fülébe: kemény az élet...*” – 332.).

Külön figyelmet érdemel Fehér viszonya a magyar kultúrához. Egyrészt rendkívül tiszteletre méltó és a maga korában még ritka az a tartás, mely a magyar kultúra minden gesztusát rögtön világszínvonalon értékeli és értelmezi, s a világirodalmi kánonhoz képest semmi téren semmiféle engedményt nem tesz; másrészt ugyanígy különös figyelmet érdemel az az esztétikai és etikai következetesség is, mely a maga történeti-politikai normáit folyamatosan szinte számon kéri egy nemzeti kultúra egész történelmében. Fehér azt az etikai-politikai tartást keresi mindvégig a kultúra történelmében, melyet Bálint György esetében az igencsak tiszteletre és követésre méltó, ám irodalmilag nem könnyen operacionalizálható „*tessék felháborodni!*” jelszóból foglalt össze, s legsúlyosabb ítéleteit azok a szerzők hívják ki, akik bármilyen szempontból kompromisszumok megkötésével lettek volna megvándorolhatók. E választási tengely mentén aztán rendkívül határozott kettősség bontakozik ki a magyar kultúrában: néhány nagy alkotó küzd folyamatosan magányosan „*a magyar kultúrsivatagban*” (22.). Fehér a maga forradalmi utópiájának nevében osztályozza a szerzőket (illetve visszatekintve az egész magyar törté-

nelmet), s az általa így kialakított kép lejtője: például a XIX. század második fele teljes egészében, minden engedmény nélkül elítéltek, provinciálisnak és menthetetlennek bizonyul („a szent magyar irodalom a segesvári csataterén el-esett, és teljes nagyságában csak a fiatal Ady publicisztikájában és első érett kötetében támadt fel” – 1.: IRODALMI BELÜGY VAGY A NEMZETI ÖNNEVELÉS KÉRDÉSE. VITAIRAT SÓTÉR ISTVÁNNAL SZEMBEN, *Kritika*, 1968. 11. 50–54.); áttekintésében, ahogy a magyar történelmi fejlődést erkölcsi alapon, a szocialista forradalmár szemszögéből nézi, jóformán alig marad elfogadható történelmi vagy irodalmi gesztus. Abban a történelmi vízióban, melyet az Illyés-tanulmány felvázol (a magyar irodalomban állandóan Széphalom és Debrecen küzd egymással; Széphalomhoz tartozik Kazinczy, Kölcsey, a férfi Vörösmarty, majd a dzsentri vákuumot átugorva a Nyugat, Debrecenhez Csokonai, Fazekas, Petőfi és Arany, majd Móricz és a népiesek [milyen feltűnő és árulkodó, hogy ebbe a sémába épp Ady Endre nem került, hisz nem férhetett bele!]; Széphalom képviselői „nem akartak radikálisan szakítani a magyar múlttal, még akkor sem, ha meggyűlölték önmön életalapjukat”, s ezért fokozatosan akarták átépíteni az országot, míg Debrecen mindig „a lázongó paraszt” honfoglalási aspirációinak adott hangot, és egy új nemzet igényével „szakadatlan robbanásokat ígért” – 161–162.), nem az az érdekes, hogy egyetlen eleme sem állja meg történetileg a helyét, hanem az, hogy milyen kizáró ellentétekre tudja e szemlélet felbontani az egyébként összetartozó nagy folyamatokat. Fehér számára a magyar kultúra egésze mint „a fojtogató magyar Liliput” jelenik meg (90.), s forradalmi elszántasága mindvégig arra irányul, hogy ennek a depressziós kultúrának radikálisan más irányt tudjon szabni – más kérdés, hogy ezt az irányszabást is csak nagy utópiájának ígérete garantálja, s a megváltoztatást ilyen értelemben ő csak kívülről tudja elképzelni (vö. a Balázs Béla „sajátos szintéziséről” írott dicséretet: „az egész magyar fejlődést kívülről nézte, másrészt úgy tekintette, mint amelyet nem folytatni kell, még ha megújult alapokon is, hanem megkezdeni” – 187.). Hiszen egyébként, történetileg, nemigen érthető, hogy az agrárdemokráciának miféle reális lehetősége pusztult el Világos után (vö. IRODALMI BELÜGY VAGY A NEMZETI ÖNNEVELÉS KÉRDÉSE, i. h.),

vagy hogy melyik és milyen embercsoportra is kell gondolni a következő mondat kapcsán: „ez volt a magyar értelmiség jelentős részének hitvallása, hogy a legrosszabb sors, a börtön is szabadságot jelent a polgári élet embertelenségéből”. (193.) Másrészt persze e radikális előzetes irányszabás, ez az ideológiai kérlelhetetlenség vezet oda, hogy Fehér az éppen bontakozó újabb magyar irodalmi jelenségek nagy többsége iránt semmiféle érdeklődést nem mutat, s míg Illyés műveiben elsősorban azt dicséri, hogy „nincsen magyar költő, akinek oeuvre-jében Dózsa alakja és egyedül helyes »metodikája« a földkérdés megoldására akkora szerepet játszana, mint az övében”, s hogy „újra elmondja a ceglédi beszédet” (167.), szót sem ejt a DÖLT VITORLA nagyszabású lírai újításáról; míg Illyés és Déry rettenetesen didaktikus világvédő oratóriumairól szólnok, meg sem említi az ugyanarról mégis kicsit másként író Juhász Ferencet; míg Benjámín lírája iránt lelkesedik, nem is hallja meg Weöres Sándor vagy Nemes Nagy Ágnes hangját, sőt: Pilinszky lírájának „világnézeti hamisságából” arra következtet, hogy az ilyen tartást „mítoszra emelni egyenesen kártékony” (MEGJEGYZÉSEK PILINSZKY JÁNOS REKVIEMJÉRŐL, *Új Írás*, 1961. 636–639.).

Különösen érdekes, hogy Fehér esztétikai-kritikai ideáljai mennyire klasszicizáló jellegűek, kivált forradalmár etikai radikalitásához képest, s kivált ahhoz képest, mennyire nem klasszicizmuselvű volt a XX. század ma befogadhatónak tűnő művészeti termése. Nemcsak arra kell itt gondolnunk, hogy a teljes romantika, a XIX. századvégi modern művészet nagyja, az avantgárd minden mozgalmá elítélést von maga után, hanem inkább arra, hogy az az egész szemlélet, mely az esztétikai gesztusok etikai magatartássá formálását tűzi ki célul maga elé, tulajdonképpen a hasznosságelvű didaxisra hajlamos klasszicizmus örököséként is tekinthető. Fehér Ferencet e tekintetben számtalan kapocs fűzi össze az általa oly keményen megbírált magyar kritikai hagyománnyal; s ez akkor is így van, ha ő maga e párhuzamnak nem nagyon örülne. Hisz az a rendszer, mely az eszmeiség mindennél előbbre való voltát hirdeti, mely a helyesen megválasztott tartalmiságot a műalkotás kiválóságának garanciájaként tudja értékelni, mely a tragikus világlátás magasabbrendűségét vallja,

mely a „magatartás egészét” mint a vershez képest transzcendens mozzanatot interpretálja (225.), mely a nembeliségbe való felemelkedéssel megszabadítja magát a partikularitás gyarlóságaitól, *mutatis mutandis* megismétli, persze más etikai és történetfilozófiai princípiumok alapján, a XIX. századi nemzeti klasszicizmus kiengesztelés-ideológiájának sok-sok elemét. Sőt: az a szemlélet, mely a magyar líra történetét a *pátosz* történetévé egyszerűsíti (224.), mely a *pátosz* és *tragikum* nevében az *ironia* alkalmazását vagy kereken elutasítja (Szerb Antal „szépirodalmi rögtönzéseit nem lehet komolyan venni”, „cinizmusba hajló ironiája... erkölcsi relativizmusából következett, s elég rossz példa volt történelmi válságok idején” – 27.), vagy észre sem veszi (például Déry ironikus regényeit nem veszi figyelembe, s az ÍTÉLET NINCSEM elemzésében sem érzékeli az író ironiáját! – például 330.), rendkívül sok vonatkozásban azonos például Németh László *tragikus*an humorosan irodalomfelfogásával. S ami a legklasszicistább: annak tudása, milyennek *kell* lennie az elkövetkezendő irodalomnak. Fehér teoretikus magabiztossága alighanem e téren diadalmaskodik a leglátványosabban: „a szocialista realizmusban az egész világ művészi feldolgozása eddig nem sokkal több posztulátumnál. De mint posztulátum és mint kezdet létezik” (52.).

*

Fehér Ferenc e kritikakötete a hatvanas évek magyar irodalmi gondolkodásának jelentős dokumentumgyűjteménye – kár, hogy nem úgy jelent meg, mint dokumentumgyűjtemény. Ha ma e vitairatsokor más akkori cikkek keretében, szélesebb történeti kontextusban jelenik meg, az akkori diskurzus egészét is érzékeltetvén, bizonyára mindenki számára fényesen kiviláglik, mennyire más ez az irodalomszemlélet, mint amit hivatalos környezete produkált, s mennyire komolyabban vehető Fehér okfejtése, mint környezetének átlagmarxizmusa – ám így, önmagában olvasván, nyilván elsősorban mára tökéletesen kiüresedett kategóriarendszere fog dominálni. Ráadásul, tudjuk, a szerző maga is elhagyta a későbbiekben az eszméknek és kategóriáknak e rendszerét: nem kérdéses hát, hogy e kötetet elsősorban majd az irodalom történészei fogják hasznosítani. Persze a tény, hogy Fehér ké-

sőbb elhagyta ekkori ideológiai elkötelezettségét, nagyon nehéz kérdést von magával. Fehér e cikkeiben nem győzi ostorozni, ráadásul a legkeményebb szavakkal, a *renegátokat*, azokat, akik elhagyják a marxizmus zászlaját (például „a *renegátság*nak nincsen *pátosza*, *legkevésbé tragikus pátosza*” – 79., „...*lévén a szocialista mozgalom az emberiség egyetlen eszköze tulajdon felszabadítására, sohasem lehet »igaza« annak, aki odahagyja*” – 175.); vajon *e* cikkek fényében ő maga minek minősülne? Vagy ami sokkal érdekesebb kérdés (lenne): vajon mit gondolt később, már mint nem marxista, e cikkeknek nem teóriájáról, hanem gyakorlatáról, funkcionálásáról, azaz kizárólagos igazságosztásáról? Hogyan értékelt később a hatvanas évekbeli *renegát*felfogását? S vajon mit gondolt a későbbiekben *ugyanazekről* a művekről s arról, amit ő e művek kapcsán terjesztett? S vajon gondolt-e később azokra a művekre, s ha igen, hogyan, melyeket itt radikális elutasításban részesített? Sajnos a kérdésekre nincs válasz: a szerző önreflexiója, legalábbis az általam ismert publikus megnyilatkozásokban, elmaradt. Így itt áll előtűnk e dokumentumgyűjtemény mint a hatvanas évekből felmerült „különös hírmondó”: recenziens biztos benne, hogy tanulmányozásából sokan fognak tanulságokat meríteni, ám abban sem kételkedik, hogy közvetlenül kapcsolódni e kötethez jelenleg nem lehet. Recenziensztől, ha szereti is az éles ítéleteket, mi sem áll távolabb, mint az egyoldalú kizárólagosság (à la BALÁZS BÉLA ÉS AKIKNEK NEM KELL) vagy a kizáró választási kényszer (à la BÁLINT GYÖRGY VAGY SZERB ANTAL), s nem kíván olyan naiv és történetietlen kérdésekkel sem foglalkozni, melyek Fehér kapcsán már (szóban) megfogalmazódtak: vajon mi irodalomtörténetileg a *jobb*, ha valaki okos cikkben dicsőíti Benjámin Lászlót, vagy ha valaki talán süttán, elméletileg nem teljesen tisztázottan, de mégiscsak Weöres Sándorra hívja fel a figyelmet...? Recenziens úgy látja, Fehér Ferenc kritikusi műve bele fog simulni a magyar irodalom hosszú, bonyolult s egyáltalán nem kizárásokra épülő történetébe; s ha egyszer megíratik a XX. század kritikátörténete, ő a hatvanas évekre nézvést ha nem is uralkodó, de előkelő és kitüntetett helyet foglal majd el benne.

Margócsy István

„NAPVILÁGI MŰVÉSZET”

*Ilona Keserü Ilona: Művek 1959–1982 Works Tandori Dezső két esszéjével
A művész kiadása, 2002. 292 oldal,
222 reprodukció, az ára nincs feltüntetve*

Keserü Ilona ebben a kötetben a kezdetektől 1982-ig gyűjtötte össze munkáit. Egy korábbi könyv, a *PILLANTÁS AZ IDŐBE* tartalmazza a '82 és '99 közötti periódus anyagát. Mivel a kötetet a művész maga szerkesztette és adta ki, ezért a kétszáznál több reprodukció színhelyességében különös bizodalomunk lehet. Én álltam már a firenzei Brancacci-kápolnában, kezembben a nagynevű Rizzoli kiadó Masaccio-albumával, és láttam, hogy egyetlen szín sincs a helyén. De aztán megszereztem a Fabbri–Skira Masaccioját, és megint eltöltött a bizakodás, hogy léteznek jó színes reprodukciók. Az eszményi helyzet azonban nyilván az, ha a festő maga ellenőriz minden egyes képe másolatát.

S nemcsak ellenőrzi, hanem maga mutatja is be életművét. Maga válaszítja ki a hozzá való szöveget; nem művészettörténészt vagy kritikusét, hanem a nagy költő, Tandori Dezső két megközelítési kísérletét 1980-ból. Én ezeket szeretném most szemügyre venni és segítségükkel jutni közelebb Keserü művéhez.

Tandori – mint maga is hangsúlyozza – korántsem szakszerű elemző. Ám tanulságos módon – amelyről nem gondolom, hogy általánosítani lehet – éppen a hiány mutatkozik erénynek, mert Tandori minden igyekezetével a *megnevezést* próbálja elkerülni: azt is, hogy egy irányzat hagyományában értelmezze Keserü piktúráját és azt is, hogy lefordítsa a festő világlátását. Persze a művelt költő szövegekben is ott keringenek mindazok a nevezetek, amelyek a hetvenes évek művészetében, s amelyek érintkeznek Keserü művészetével: gesztusfestészet, akciófestészet, talált tárgy, absztrakt expresszionizmus, stilizált újtárgyiaság, minimal art, fluxus, ornamentika, urbanizált népművészet, pop-art és így tovább. Ám mindezek a fogalmak csak a megkülönböztetést, nem az azonosítást szolgálhatják. És ugyanígy a művek gondolati, fogalmi, „irodalmi” lefordítása is lehetetlennek bizonyul. „Nem tudom, mit értek Keserü Ilona művein” –

mondja a költő. Ez nem az érthetelenség, a gondolatlanság problémája. „*Gondolati ez a festészet és grafikai művészet annyiban, hogy a kész eredmény semmiféle kiegészítő gondolatnak nem ad teret.*” Ebből következik Keserü munkáinak rendkívüli intenzitása, amit Tandori úgy fejez ki, hogy „*nincs semmiféle »átderengetés«.*” Máshol meg úgy, hogy „*történik valami ezen a képen, s nem álomként, de nem vagyunk megmondhatói, mi. Nem is akarunk irodalmias elemzésekbe bocsátkozni.*” Valamifajta misztikus háttersugárzás, szürreális álomjáték, másik világ, látomásjelleg, miből mások jelentős művészetet hozhatnak létre, itt nincs jelen, a művek terének, tárgyainak – akár azonosíthatók, akár nem – vaskos realitása van. „*Ezeket a rajzokat és táblaképeket, formált téralakzatokat az van, ami van, de az aztán nagyon.*”

„*Önmagában nem értékhatózó ez – folytatja Tandori –; értéksökkentő volna viszont, ha bármit is engedne a felismerhető »én« megmutatásából.*” Arra lyukad ki tehát, hogy a művek rejtélyes belső feszültségének, a motívumok soha nem önkorlátozó, inkább kiterjeszkedő és mégis rendkívüli egységének (amit az írottak óta eltelt két évtized is fényesen igazolt és gazdagított) a centruma a személyiségben van. Erre azonban csak a látványból következtethetünk vissza. Tandori tehát arra összpontosít, hogy szavakat találjon felidézésükre, ne pedig fogalmi hálót bocsásson le rájuk. S meg is találja ezeket a szavakat: „*bensőséges monumentalitás*”, „*tomboló egység*”, „*napvilági művészet*”.

Ugyanakkor – mint ahogy több kép címe is jelzi – a képek üzenetek, és ezért jól kell tenni a kérdést, hogy mit üzennek. Tandori aszketikus képértelmezésének szellemében – amely oly szoros összefüggésben áll költészetével – itt is azt mondja: „*Az üzenet foghatatlan – így fogható fel valóságnak*”, és hozzáteszi: „*Ám ez is csak az egyik értelmezés a sok közül, s a konkrét »sztorit«, bizonyítva a festőét, el is kerüli alkalmasint.*” Mindazonáltal ő sem kerülheti el, hogy meg ne pendítsen egy irodalmias hűrt, az ÜZENET című kép üzenetéről állítván, hogy az „*talán olyasmi, amit Kafka éhezőművésze közöl velünk: végső soron nem ízllett egyetlen földi étel sem*”. Tudni való: Tandori nemcsak magyarította Kafka e novelláját, hanem A MENNYEZET ÉS A PADLÓ egy csodás szonettjében is fölidézte. Vélhető tehát, hogy – mint oly gyakran előfordul – a költő a maga, ezúttal Kafka nyelvében megszólaló világgép-

hez hasonítja a festőét. Ebben és talán egyedül ebben nincs igaza: Keserü Ilona fényes, színes, érzéki kutató festészete, amely magába foglalja a játékot és az örömet is, távol áll minden életidegenségtől. De ezt fejezi ki Tandori remek jelzője is: a *náprvilági*.

Radnóti Sándor

ELHISZEM, NOHA NEM IGAZ

Normann Lebrecht: A komolyzene anekdotakincse Válogatta és fordította Szilágyi Mihály Európa, 2002. 357 oldal, 2300 Ft

Egyszer Liszt Ferenc, időskorában, nyakába felcsapott reverendával ült zongoraszékén a Zeneakadémia egyik tantermében. Fiatal lány térdelt előtte, és erősen dolgozott a zeneszerzőn, ennek ellenére Liszt el-elbóbiskolt a hölgy munkája közben. Egyszer csak a lányka föl-emelte fürtös fejét, és így szólt csengő hangon: „Tessék felébredni, Maestro! Mindjárt élvezni tetszik!” Ez egy *Anecdote*.

Egyszer Gruberné Sándor Emma – 1910-től Kodály felesége –, aki maga is képzett muzsikus volt, magához rendelte a Zeneakadémia három fiatal csillagát, Bartókot, Dohnányit és Kodályt. Mindhárman zongoráztak valamit, aztán Emma asszony ekként fogott bele értékelésbe: „Béla, maga ragyogó pianista, de úgy érzem, elsősorban a zeneszerzésben fogja kitüntetni magát. Ernő, maga még kiválóbb zongorista, mint Béla, és úgy vélem, magának inkább valóban ehhez, semmint a zeneszerzéshez van igazi tehetsége. Zoltán... Nos, Zoltán, magával még elmélyültebben meg kell ismerkednem.” Szólt, fölállt, és maga után vonta a harmadik jelöltet. Ez is egy *Anecdote*.

Egyszer odalépett Bartók Bélához egy távoli ismerőse, és gratulált a zeneszerző nemrég kötött házasságához. Mire Bartók hűvösen csak ennyit mondott: „Tisztelt uram, magának semmi köze a nemi életemhez.” Ez megint egy *Anecdote*.

„Amikor Joseph Haydn 1791-ben Londonba érkezett, úgy lenyűgözte a város mérete és pezsgő élete, hogy négy jegyzetfüzetet írt tele élményeivel. Gondos ember lévén, az *Anecdote* szóval jelölte meg azo-

kat a történeteket, amelyeket asztaltársai szórakoztatására szánt a lanyha Bécsben.” Ez nem egy *Anecdote*, hanem Normann Lebrecht A KOMOLYZENE ANEKDOTAKINCSE című kötetének első mondata. Ez a szerző harmadik magyar nyelvű könyve, a *Daily Telegraph* zenei szakírója amolyan háziszzerzőnk lett. Korábban megjelent könyvei (MŰVÉSZEK ÉS MENEDZSEREK, MAESTRO!) olyan komoly témákat tárgyaltak, mint a karmester szerepe a klasszikus zene életében, vagy hogy miként tette (részben) tönkre e műfajt a pénz. Szerzőz témák voltak, szellemes, oldott, csevegős előadásban. Lebrecht olykor felületes szerző, de ez amolyan Szerb Antal-i nemes fölszínesség, mely sok olvasót vonz, és voltaképpen senkinek sem árt. Igazságai sokszor csupán fél igazságok, a szerző inkább tárcaíró, semmint komoly tudós. Új kötete már vállaltan szórakoztató jellegű, zenei anekdotákat sorol időrendben egymás mellé. Kissé pedáns e besorolás, és némiképp ellentmond a kötet jellegének. Noha a legkevésbé sem akar az lenni, ebben a szerkezetben lexikonszerű munka. De annak nem elég alapos, inkább bohókás. Az egyes zenészekről szóló anekdoták előtt aprócska életrajzok, summázó jellegű jellemzések állnak. Ravelről például mindössze ennyi: „A *repetitív BOLERO-val* széles körű hírnévre tett szert, de Ravel sohasem gazdagodott meg zenéjéből.” Pedig azt hittük, meggazdagodott. Talán viccnek szánta a szerző, de annak inkább rossz. Olykor azt gyanítjuk, a magyar szerkesztő is beledolgozott a szövegbe. Például a Leoncavallo-szösszenetbe: „A *BAJAZZÓK című opera szerzője, amelyet leggyakrabban Pietro Mascagni PARASZTBECSÜLET című dalművével együtt tűznek műsorra (ez a Par-Baj, ahogy a bennfentesek emlegetik).*” Nos, emlékszem, boldogult gyermekkoromban valóban így becéztük e két művet a magyar dalszínházban, de ez angolul valahogy nem megvalósítható.

Ha már itt tartunk, meg kell említeni, hogy fordításról lévén szó, kissé problematikus a helyzet. Ugyanis maga Lebrecht nyilvánvalóan fordította az általa közreadott nem angol szövegeket, utal is erre az előszóban, mondván, bizonyos anekdotákat azért hagyott ki, „mert lefordíthatatlan szójátéokra épülnek”. De mivel a magyar kötet is fordítás, olykor kettős fordítással állunk szemben, ami fura dolog, mindamellett mégsem kerülünk a Gangesz partjára, mint Ady verse Karinthy halhatatlan

paródiájában. De azért megfontolandó, bizonyos esetekben nem lett volna-e célszerű a már „bevett” magyar fordításokra támaszkodni, melyek nyilván az eredeti – teszem azt, a német – alapján készültek. Javarészt ilyenek a Haydnról, Beethovenről vagy Schubertől szóló adomák. Az is homályos, milyen források alapján dolgozott a szerző. Az egyes szövegek után csak felületes megjelölések állnak, mondjuk, ilyesfélék: „*Sophie Haibl, Constanze nővére.*” Minimális bibliográfiai tájékoztató sosem árt, még egy ilyen nem tudományos jellegű munka esetében sem.

Hogy mi számít anekdotának, az megint kérdéses. Nyilvánvalónak látszik, hogy e műfaj virágkora nagyjából a romantika tájára tehető, ekkor nő meg az érdeklődés a művész személye iránt, ekkor válik a művész emberként is érdekessé, és ekkor kerül közel egymáshoz élet és művészet. A romantika állította, hogy maga az élet is megformálható művésziileg, hogy elképzelhető műalkotásként megteremtett élet. Ha ez igaz, akkor egy élet műalkotásként is élvezhető, vagyis befogadhatóvá válik, akár egy mű. A legkevésbé sem véletlen, hogy a romantika nagy szerzői olykor jelentős irodalmárok voltak. Ilyenkor persze mindenki E. T. A. Hoffmannra gondol, aki nemcsak önmaga személyében, de Kreisler karmester alakjában is tökéletes anekdotahóstit teremtett. De komoly író volt Robert Schumann is, a modern értelemben vett zenekritika megteremtője, nem is beszélve Hector Berliozról, akinek emlékirata bizonyára a XIX. század egyik legmulatságosabb, leghihetelenebb irodalmi műve. (Érdekes, hogy Lebrecht alig használta.) Vagy Wagner, akinek önéletrajza elsőrendű szépprózai teljesítmény. Ezek az írásművek többnyire az önigazolás, rosszabb májjal szólva az önimádat termékei. A romantika művésze már a nyilvánosság előtt formálja személyiségét, mi sem természetesebb, hogy anekdoták hőisévé válik. Tárcanovellák alakjává – a modern újságírás ízlésének megfelelően. De a régebbi korok történetei már csak nagy kínnal gyömoszölhetők be az adoma modern ládjába. Inkább rövid novellának, semmint anekdotának érezzük például az egyik első trubadúrról, Chastelan de Coucyról közölt szöveget, akinek a szívét a gonosz férj kisüttette és megetette feleségével, a trubadúr adorált hölggyével. Nagy történet, ám inkább Boccaccio-

vagy Bandello-, nem pedig zenészdoma. Gesualdo története pedig, aki megölte feleségét és annak csábítóját, bizonyosan nem anekdota, nincs helye – vagy fals helye van – ebben a kötetben. Lebrecht ízlése nem egészen makulátlan.

Maguk az anekdoták persze vegyes színvonalúak. Olyan hangulatúakat, mint az általam felidézettek, hiába keresünk, az erotika vagy a frivolitás roppantul hiányzik a kötetből. Lebrecht célja leginkább a posztmodernével elmentés: ugyanis míg ama diskurzusban – Roland Barthes szavaival szólva – a szerző zsugorodó kis szobrocska a mű margóján, addig e kötet egyik fő törekvése éppen az, hogy visszaállítsa a művész személyes élettörténetének jelentőségét. (Ami persze romantikus törekvés, ha okfejtéseim igazak.) „*Persze nem feltétlenül kell ismerni a szerzőt ahhoz, hogy élvezzük a zenéjét. Egy jellemző anekdota mégis elősegítheti a mélyebb megértést, és további zenehallgatásra ösztönözhet. Ha igazán találó, még az élvezetét is fokozhatja.*” Lehetséges. De nehéz megmondani, mi az, ami jellemző. Ha már Haydn szóba került, idézzünk fel egy nagyszerű anekdotát életéből, amely sajna szintén nem szerepel a Lebrecht-gyűjteményben. Amikor Mozart megírta a Haydnnak ajánlott hat műből álló nagy vonósnégyes-sorozatát, egy részét eljátszották a mesternek. Haydn megilletődve hallgatta, aztán odalépett Mozart apjához, és ezt mondta a második hegedűspultnál vitézkedő Leopoldnak: „*Isten látja lelkemet, őszinte ember vagyok, meg kell mondjam, fiaura a legnagyobb zeneszerző, akit személyesen ismerek.*” Ez – ha igaz egyáltalán – mélyen jellemzi a szerény és végtelenül korrekt Haydnt. Ráadásul ítéletét igazolja az utókor, Mozartnál nagyobb zeneszerzőt tényleg nem ismerhetett a XVIII. század nyolcvanas éveiben. Persze ez semmit sem árul el arról, milyen zeneszerző volt Haydn. De azt bizonyosan megmutatja, hogy az egyes művészek közti vetélkedés gyakran hatalmas erővel mozdtítja elő a művészet ügyét. Mozart le akarta győzni Haydnt a vonóskvartett műfajában; Haydn elegánsan kapitulált, de csak ideiglenesen, hogy aztán még nagyszerűbb vonósnégyesekkel ragadja magához ismét a pálmát. Így ment ez boldogabb korokban.

Lebrecht azt gondolja, hogy kötete elősegítheti egy-egy művész valódi, torzítatlan arcmásának megteremtését. Forman és Schaffer sze-

rinte eltorzított Mozart-képmására hivatkozik, és úgy véli, ez „*azt tanúsítja, égetően szükséges volna olvasmányosan restaurálni a nagy komponisták eredeti portréját*”. Am eközben ő maga is közli a Karoline Pichler által feljegyzett esetet a nyávogó, asztalokon ugráló Mozarttról, ami egyik kulcsjelenete volt Forman filmjének. Hildesheimer Mozart-biográfiájában ugyancsak hivatkozik Pichlerre, és azt állítja, talán ez a hiteles Mozart-kép. Ugyan ki tudja, melyik az eredeti? Hildesheimer persze levonja a konzekvenciát, szerinte Mozart élete egyáltalán nem írható meg. Ki tudja.

„Ha igaz egyáltalán” – írtam, és ez Lebrechtnek is fejtörést okozott a válogatásban: „*Őrök gond az anekdota hitelessége*.” Magam azt gondolom, hogy ez csak elenyészően fontos. Ha nem teljesen abszurd, az adoma lényege nem az igazság, hanem a történet tanulsága vagy csattanósága. „Ha nem igaz is, jól van kitalálva”, mondja az olasz – és ha egy anekdotát hallunk, érzük be ennyivel. Magam például e cikk kedvéért összekevertem egy Lisztről és egy Csontos Gyuláról szóló anekdotát.

Csont András

VITA

KORTÁRSUNK-E MARTIALIS?

A görög és római költészetnek manapság nem valami magas az árszíja. Hovatovább nemcsak az ókori költészet, hanem a római és görög költők fordításait tartalmazó könyvek is nehezen hozzáférhető régiségekké archiválódtak. Jövőre nem kevesebb mint negyven éve lesz, hogy az utolsó átfogó római költői antológia megjelent Szepessy Tibor szerkesztésében, és húsz éve, hogy – ugyancsak Szepessy fáradhatatlan szerkesztői munkájának talán legfontosabb eredményeként – napvilágot látott a GÖRÖG KÖLTŐK ANTOLÓGIÁJA. (Ez utóbbi szerencsére tavaly óta, felfrissített kiadásban ismét kapható.) Új fordítás az utóbbi tíz évben alig született, ami van, az a költőietlenség mellett olykor még pontatlan is: arra se jó, hogy latint tanuló gimnazisták puskázzanak belőle.

Mostanában valami mégis mintha megmozdult volna: négy új ókori fordításkötet is megjelent. (Talán nem egészen felesleges emlékeztetni rá, hogy mind a négy kötet több-kevesebb erotikus vagy éppenséggel pornográf verset is tartalmaz, sőt egyik-másik esetben épp az ilyen tartalom volt a szerkesztés legfőbb szempontja.) A Kirké válogatást adott ki a priapusi versekből, a Kalligram számára Csehy Zoltán készített reprezentatív görög-római gyűjteményt HÁRMAN AZ ÁGYBAN címmel, illetve két teljesen különböző összeállításban, a Kirkénél, illetve a Magyar Könyvklubnál megjelentek Martialis válogatott versei is. A *Holmi* márciusi száma ez utóbbi, Adamik Tamás szerkesztésében, jegyzeteivel, utószavával és nem kis részben fordításában megjelent könyvről közölt recenziót Szepes Erika tollából.

A könyvről szóló dicséző kritikát csak azért nem nevezném teljes egészében elhibázottnak, mert a recenzens túlnyomórészt nem a könyvről ír, hanem Martialisról. Bár, ami azt illeti, már az olyan kijelentések értéke is vitatható, hogy „*az olvasót elsősorban az érinti meg, ami Martialis ambivalens világerzetének oka: az Urbs vonzása és tisztása*”. Mert ha valami megérinti Martialis olvasóját, az elsősorban nyilván a humor. Ehhez a rendkívül széles skálán mozgó humorhoz pedig, amely a szelíd tréfától a baráti csipkelődésen, az ártatlan ironián és a maró gúnyon át a megsemmisítő, gyilkos kacajig terjed, bizonyára más egyebnek is van valami köze, mint pusztán „*az Urbs vonzásának és tisztásának*”. A hagyományok, a körülmények és Martialis egyénisége által meghatározott poétikai alaphelyzetet annál, hogy ráfogjuk: „*bipoláris*”, bizonyára árnyaltabban is lehetne jellemezni. Mert ha csak annyit tudunk mondani, hogy Martialis fogékony volt a fonákságokra, és ezeknek a korabeli Róma széles tárházát nyújtotta, akkor nem is érdemes többet beszélni a dologról.

A kötetben mintegy kétszázhatvan vers szerepel Martialis körülbelül ezerkétszáz epigrammára rúgó életművéből. Ebbe nem számítottam bele a 13., illetve 14. könyvet, amelyek XENIA-nak (Ajándékok), illetve APOPHORETÁ-nak (Küldemények) nevezett kétsoros darabjai, afféle csomagkísérő szlogenek, inkább csak életmódtörténeti forrásként érdekesek, irodalmi becsük gyakorlatilag nincs. Annál furcsább, hogy a válogatáskötetben mégis szere-

pel vagy másfél tucatnyi ezekből a disztichonokból. Példaképpen álljon itt három darab egy nagyobb csoport éléről (159.). Tibullusról: „*Felgyújtotta kacér Nemesis nagyszívű Tibullust, / azt, kit teljes ház gondjaitól szabadít.*” Homéroszról: „*Ilias és Priamosnak az ellensége, Ulixes / soklapu pergamenen csöndesen egyesül itt.*” Vergiliusról: „*Olvassad szívesen Szunyogát nagy Vergiliusnak, / s hagyd békén a komoly Férfiut és vasakat.*” (Kiemelések az eredetiben.) Az olvasóban joggal merül fel a kérdés: vajon részei-e ezek a darabok annak, amit martialis epigrammaköltészetnek nevezünk, annak, ami oly nagy hatást gyakorolt a humanisták, Janus Pannonius munkásságára? Hiszen ezek a disztichonok még csak nem is hasonlítanak arra, amilyenek az epigrammát – leginkább éppen Martialisnak köszönhetően – ismerjük: nyoma sincs bennük pl. ellentéppárnak, humornak, csattanónak.

Ráadásul ezt a tizenhét darab – azaz harmincnégy sornyi – semmitmondó disztichont a jegyzetekben összesen hetvenhét sor, azaz két egész oldal magyarázat kíséri! Az elsőként idézettől például az tudható meg, hogy „*A dőlt betűs [kiem. az eredetiben] rész idézet Tibullus 1, 5, 30-ból, csakhogy ezt Tibullus Deliáról, az első kedveséről írja. Martialis nyilván tudta ezt, de ilyen aprósággal nem törődött.*” Nem könnyű eldönteni, hogy melyik fölöslegesebb: ez a jegyzet vagy a kétsoros, amelyhez csatlakozik. (Ennek fordítása egyébként nem is értelmes. Nem arról van ugyanis szó, hogy a teljes ház megszabadítaná Tibullust gondjaitól, hanem hogy műzsája levezi a költő válláról a háztartás minden terhét.)

A szerkesztés, a jegyzetek és – amint látni fogjuk – a kísérő tanulmány aránytévésztései különben a kritikusra is átragadnak. Szepes Erika bemegy az utószó zsákutcájába, amikor a negyedik könyv huszonegyedik (4, 21) verse alapján Martialis vallásos vagy vallástalan voltát taglalja, kritikájában tíz sort szánva az ebből a versből kihámozandó filozófiai nézetrendszernek. A verssel már a kötet utószava is fél oldalon át foglalkozik – anélkül, hogy maga az epigramma megtalálható lenne a könyvben. A három sor Csengery János régi fordításában: „*»Nincs isten sehol, a mennyből lakatlan« – / mondja Ségius és bizonyítást tesz, / mert amíg tagad, úszik a vagonban.*” Bárki egyetérthet a kötet szerkesztőjével, aki kihagyta a válogatás-

ból ezt a nem különösebben izgalmas darabot. Annál kevésbé lehet egyetérteni az utószó írójával, aki ugyanakkor fél oldalt szán a boncolgatására.

Ugyanezt a furcsa aránytalanságot tükrözi az a jelenség is, hogy az utószóban említett mintegy hetven vers túlnyomó többsége *egyáltalán nem szerepel a kötetben*. Mintha a klasszika-filológia és az irodalom – sajátos módon – köszönő viszonyban sem lenne egymással. Az idézett és a közölt versek számának ez az aránytalansága egyébként nem egykönnyen tűnik fel, mert a kötet anyagához nem csatoltak mutatót, amely felsorolná, hogy az életmű mely könyveiből mely epigrammákat vették fel a válogatásba. Az efféle mutató hiánya folytán aztán az utószó használói is (pl.: „1, 15, 12; 8, 44” stb.) teljesen használhatetlennek bizonyulnak, hacsak nincs éppen az ember keze ügyében egy másik Martialis-kiadás.

Szepes Erika különben az utószónak épp arról a részéről írja, amely a negyedik könyv huszonegyedik versével foglalkozik: „*nagy erénye [...], hogy a klasszika-filológia sajátos területén sajátos módszerekkel végzett vizsgálatait világosan, a nem szakember számára is érthetően fogalmazza meg, nem bonyolódva bele a szaktudomány terminológiájába és sokszoros hivatkozási hagyományába*”. De az olvasóban ismét kérdések egész sora merül fel: feltétlenül szükséges-e egy húszoldalas ismertetéshez negyven lapalji jegyzetet írni? Érdemes-e oldalszámmal utalni arra az angol monográfiára, amely közli – Martialis szülővárosának téréképét? Van-e értelme a szöveget a széles olvasóközönség szemében teljességgel obskúrus hivatkozásokkal – pl.: „W. Allen: *Jr. et al. Cf (1970) 345–346.*” (215.) – megterhelni?

Ez a hivatkozás különben a következő fejtegetéshez csatlakozik: „*Sajnos, költőnk nem közli, hogy milyen tribunusi ranggal jutalmazták meg. Ezért a kutatók eltérően vélekednek erről: egyesek [az obligát jegyzet felvilágosít, hogy P. Richard-ról és U. Scamuzziól van szó] tribunus plebis, mások [a jegyzet szerint J. W. Duff] tribunus militum tisztségre gondolnak. W. Allen feltételezi, hogy tribunus semestris volt, s ezt azzal indokolja*” – nos, ezt már nem másolom ide, akit ez tényleg érdekel, nézze meg a könyvben, a 217. oldalon. Tartok azonban tőle, hogy az olvasók – akik végtére is verses-, nem pedig szakkönyvet vettek a kezükbe, ilyesmi iránt

nem érdeklődnek. Az efféle kitételekkel a Szepes Erika szerint „*olvasmányos*” és „*komoly tudományos eredményeket tartalmazó*” utószó nem megvilágítja, hanem inkább elhomályosítja Martialisban a költőt. Ezzel nemcsak a költészetnek, de a tudománynak sincs hasznára. Hiszen miféle kép alakul ki a gyanútlan olvasóban a klasszika-filológiáról ilyen mondatok láttán? Vagy csakugyan ezek volnának az ókortudomány ama nevezetes „*sajátos területei*” és „*sajátos módszerei*”?

Ahol nem részletekbe menően pedáns az utószó, ott olykor kimondottan elnagyolt, már-már értetlen. Mihez kezdünk az ilyen megjegyzésekkel (219.): „*Kevés olyan latin költőt ismerünk, akinek kötődése a szülőföldhöz olyan erős lenne, mint Martialisé. Ez annál feltűnőbb, mert Martialis nem lírai költő*”? Milyen kár, hogy ennek a „*feltűnő*” jelenségnek az utószó nem szentel több figyelmet. Ehelyett így folytatja: „*Ő a logika szabályai szerint írja epigrammáit, mégis azokban a versekben, amelyekben hazája természeti szépségeit festi, mely líraiság érződik, s e líraiság forrása a nosztalgia.*” Vajon mi az érdekesebb, hogy pontosan milyen hivatalt töltött be a költő, vagy hogy kiderülhetne: a „*logika szabályai szerint*” alkotó Martialis epigrammái mégsem olyan szimplák, hogy leírhatók lennének a Szepes Erika-féle „*bipolaritás*”-sal?

A kísérőtanulmány különben a MARTIALIS ÉS KÖLTÉSZETE címet viseli, akárcsak Adamik Tamás korábbi Martialis-monográfiája. Nem nevezhető szerencsésnek, hogy az utószó és a szakkönyv szövege néhány helyen a címen túlmenően is megegyezik. Ami szakkönyvben, tankönyvben (Adamik Tamás: RÓMAI IRODALOM AZ EZÜSTKORBAN) akár természetes is lehet, az a nagyközönségnek szánt kiadványban olykor nemcsak aránytalanul részletező, hanem olykor modoros, sőt érthetetlen is. Hányan tudják például a könyv olvasói közül, hogy mi az *Amphitheatrum Flavium*? Mindenesetre minél nagyobb az ilyen olvasók aránya, az annál rosszabbat jelent az összes olvasó számára nézve. (Egyébként a Colosseumról van szó.)

Mindez még sajnálatosabb, ha felidézzük: a magyar ókortudománynak évtizedeken át az „*utószó-irodalom*” volt az egyik legfontosabb csatornája, amelyen keresztül szélesebb olvasóközönséghez szólhatott. Borszák István, Hegyi György, Ritoók Zsigmond, Szepessy Tibor, Szilágyi János György utószavai ízig-vé-

rig tudományos dolgozatok, már amennyiben nem a gazdag lábjegyzetelést, a jelentéktelen részletek hüvelyeztetését, a tudni nem érdemes dolgok búvárlását tekintjük a tudományos irodalom legfőbb kritériumainak, hanem a pontossággal párosuló gondolatgazdagságot.

De ennyi tudomány után most már lássuk a költészetet! A mintegy kétszázhatvan versből viszonylag sok az új fordítás. Amint Szepes Erika is emlékeztet az utószó adatára: a kötet egy egyetemi szeminárium résztvevőinek együttműködésével jött létre. A szemináriumi dolgozat írása helyett inkább a fordítást választó egyetemisták közül Tordai Éva és Gradsack Róbert tizennyolc, illetve tizenhat verssel van jelen a kötetben, a többiek csak egy-két darabbal. Újnak tekinthető Teravagimov Péter huszonöt és Csehy Zoltán hat fordítása is. A Bálint Gábor által tolmácsolt huszonegy vers szintén most jelenik meg először kötetben. A legtöbb új darab, több, mint hetven, Adamik Tamás saját munkája.

A régebbiek közül – a minőségük vagy mennyiségük miatt elhanyagolhatóktól eltekintve – két-három verssel szerepel Kosztolányi, Szabó Lőrinc, Orbán Ottó, Hegyi György. Kicsit többel Weöres, Csengery János, Horváth István Károly, az elmúlt század egyik fiatalon elhunyt klasszika-filológusa, illetve Balogh Károly, Madách Imre unokaöccse, aki az 1930-as évek végén magyarra fordította a martialis életmű nagyobbik részét, méghozzá sokkal jobban, mint a *Nyugat* előtti irodalmi nyelvet használó, már a maga korában is ásatag Csengery.

Csengery és Balogh Károly munkásságából sikerült kiválasztani a viszonylag kevésbé elavult darabokat. A Csengery-fordításoknak nem válik előnyükre készítőjük szerényebb költői tehetsége és az olyan helyiségek, mint a *viszanyerők* (*viszanyertük* helyett) vagy a *járnók*, de a kötet egészét tekintve a fordító megbízható latintudása és korrekt, világos nyelve mégis jelent némi kárpótlást. Balogh Károly fordításait jól jellemzi a következő négysoros (87.), amelynek a közepe kissé nehézkes, de a bravúros csattanó végül is jobb, mint az eredeti: „*Ámbár; Cantharus, egyre jársz ebédre, / mégis mindeneket leszólsz, lehordasz. / Intlek, hagyjad el átkozott szokásod: / Nem fér össze a torkos és a szájas.*” Horváth István Károly inkább pontos, mint költői, bár a 103. oldal egyik versében

bravúros szójátékot alkot („előkelő – elől kell ő”). A régebbi fordítások készítői közül a szintén filológus Hegyi György munkái a hivatásos költőkével is kiállják az összehasonlítás próbáját: „Itt tőled kap a föld, ott eltart; itt nyavalyásan / pislálól tüzed, ott ontja a jó meleget; / itt jóllakni: vagy, kész csőd a piacra kiemenni, / ott a saját termés ellepi asztalodat.” (73.) Ezek a fordítások példálul jobbak, mint Weöres Sándor magyarításai, ami azonban ez esetben nem olyan nagy szó, mert Weörest szemlátomást nem érdekelte Martialis: az amúgy is kisebb jelentőségű versek fordításai a háború után az egyetemi szöveggyűjtemény megrendelésére készültek. Az Orbán Ottótól közölt néhány sor erőteljes, Ligurinus fejéhez – akiről az eredeti egyszerűen azt mondja: *nimis poeta*, túlságosan költő – a magyar fordításban (37.) ezt vágja Martialis: „Iszonyú tömény a költő / benned.” Szabó Lőrincnek még jelentéktelen epigrammafordításain is látszik, hogy mennyire a kisujjában van a magyar költészet: „Lám, a te büszke tetőd száz oszlop tartja magasba” – mondja (11.), egy-két szó elhelyezésével megteremtve a kapcsolatot a magyar hexameter Vörösmarty-hagyományával („Cserhalom! a te tetőd diadalnak büszke tetője”).

A Radnóti fordította négy soros talán az egyik legszebb, egyben legtömörebb Martialis-vers, és különös szerencse, hogy két változatban is megvan, mert Szabó Lőrinc is lefordította. A kötetben a melankolikusabb Radnóti-féle változat szerepel (ezt idézem először a 49. oldalról), vele szemben Szabó Lőrincé inkább hetyke:

„Nem volt senki olyan szép, mint amilyen te,
Lycoris:
 senki sem oly szép most, mint amilyen
Glycera.
 Ő is olyan lesz, mint te, de már te olyan soha,
 mint ő.
 Őt akarom, s téged már csak akartalak én.”

„Oly gyönyörű nem volt egy lány sem,
 mint te,
Lycoris
 nincs lány oly gyönyörű, mint amilyen
Glycera.
 Ő még lesz, ami vagy, de te már, ami ő, soha többé:
 téged akartalak, és most bizony őt akarom.”

Egyetlen Martialis-fordításában (49.) Babits

egy meglehetősen banális és nemkülönben pornográf ötletből sejtelmes, kámeaszerű verset formál:

„Ketten mentek a szép Phyllishez, s meztelen érték:
 mindenik elsőnek vágyta ölelni a lányt.
 »Mindenik első lesz!« – szólt Phyllis. – Jánus a
 szép nő,
 és kétarcu a kék: hátra s előre tekint.”

Az összehasonlítás végett itt érdemes idézni Tordai Éva nagyobb szöveghűségű, bár kissé esetlen fordítását (amely a már említett, egyébként teljes egészében általa fordított, Kirké-kiadású Martialisban jelent meg):

„Két fickó ment Phyllishez, hogy dugja ma reggel:
 s nem tudták, melyikük lássa előbb csupaszon.
 Phyllis ezért megigérte nekik, meglesz mire
 vágnak:
 egyik lábat fog, másik emel tunicát.”

Kritikájában Szepes Erika mindenesetre azt állítja: „a modern fordítások olykor akkor is jobbak a korábbi fordításoknál, ha azokat oly nagy költő készítette, mint Kosztolányi”. Kosztolányitól a kötetben mindössze két – nem pedig egy, mint Szepes Erika írja – fordítás szerepel, az egyik csakugyan halványabb, de a másik (53.) igazán remek:

„A félszemű Thaist meglátta Quintus, és a szeretője
 lett ő.
 Thaisnak csak a félszeme hiányzik. Quintusnak
 mind a kettő.”

(Megjegyzendő, hogy Kosztolányi műfordításainak gyűjteményében a „szeretője” előtt nincs névelő, és a vers négy sorba van tördelve.) Értelmetlen, hogy a Martialis és/vagy Kosztolányi tisztelői által fejből tudott fordításokat miért kellett újbabakra cserélni. Hiszen a fenti példából is kiviláglik, hogy a rímes forma önmagában – nagyon helyesen – nem volt kizáró ok. De lássunk három példát (Kosztolányi fordítása után rögtön a „modern” változattal)! A választást az olvasóra bízom, ahogy a sok száz éves Martialis-kiadások latin jegyzeteinek szerzői írták egy-egy többféleképpen is értelmezhető szöveghely mellé: *elígat lector*:

„Földedbe már a hetedik nőd
temeted.
Többet kinek hoz ez a föld, mint
teneked?”

„Már hetedik nejedet, Phileros, rejté el a
földed.
Másnak a föld, Phileros, nem terem
ennyi

haszont.”
(105.)

*

„Nincs pénzem, csak az az ajándék,
mit nekem adtál, a hivednek.

Té, most egy üzletet ajánlnék:
vedd meg.”

„Árva vasam sincs már. Nos, Regulus, el
fogom

adni

minden ajándékom. Megveszed azt te va-
jon?”

(141.)

*

„Férfiül akar a gazdag Paula.
Irtózatos. Az a vén skatula.
Nagyon öreg. Ha vénebb volna, tán
nem mondanám...”

„Paula csak engem akar egyedül. De nem én őt!
Mert öreg ő. Jobb lesz még öregebben e nő.”

(53.)

Ami az új fordításokat illeti, sok a pontatlan-
ság, a félreértés, a költőietlen, papírízű meg-
oldás. A verssor olykor hosszabb egy lábbal a
kelléténél (pl. éppen a Szepes Erika kritikájá-
ban idézett egyik vers első sorában, a 381. ol-
dal tetején), igaz, arra is van példa, hogy egy
lábbal rövidebb, mint pl. a fentebb legutóbb
idézett disztichon első sora. Sokszor nem csat-
tan a végén az epigramma, s gyakran a hang-
vételt tévesztik el a fordítók.

A 3. oldalon, a LAUSUSHOZ című vers-
ben nem sikerült lefordítani a szójáté-
kot: egyszerűen „a Nílus partján [...] la-
kozó sokaság” lesz azokból, akik „Nilum ex ípso
[...] ore bibunt”, azaz „éppen a torkából (tkp.: a
szájából) isszák a Nílust”. Súlyosabb a helyzet
a 137. oldal BARBARIZMUS című darabjával, ahol
a szójáték maga az epigramma csattanója.

„Ez vagy: Cinnamus, ámde Cinna kéne.
Látod, Cinna, ez ám a barbarizmus.
Például ha te Furiuska lennél,
ily módon, te okos, Fur is lehetnél.”

A vershez van ugyan jegyzet – – – De akkor
előbb itt pár szót a jegyzetekről. Ezeket nem
könnyű megtalálni, mert se sorszám, se csil-
lag, se oldalszám nem segíti a tájékozódást. A
verseket és a hozzájuk fűzött magyarázatokat
az epigrammák eredeti könyv- és sorszáma
alapján lehet összepárosítani, ami igen nehéz,
mert kötetünk lapjain a versek – különben
igen dicséretes módon – nem az eredeti sor-
rendben következnek egymás után.

De ne várassuk Cinnamust, van neki amúgy
is elég baja! Kerényi Károllyal elmondhat-
juk, amit ő eredetileg Karinthy Gábor Ovidius-kö-
tetével kapcsolatban fogalmazott meg: még
szerencse, hogy ott van a túloldalon a latin szö-
veg, mert így meg lehet nézni, ha az ember
nem érti a magyart. A vers a következőt jelen-
ti: „Cinnamus, te azt akarod, hogy Cinnának
hívjanak. Nem csúf nyelvhelyességi hiba ez,
Cinna? Ha azelőtt Furiusnak hívtak volna,
most ezen az alapon Furnak kéne nevezni.”
A vers gyakorlatilag nincs lefordítva, hiszen
a szójátékon áll vagy bukik minden. A Furius
ugyanis becsületes római személynév, míg a
fur egyszerű köznévi, amely azt jelenti: tolvaj. A
reménytelennek látszó fordítás helyett (amint
erre Várady Szabolcs felhívta a figyelmemet)
talán ezt a verset alkotta újjá Rájnis József a
következő kétsorosában:

„Rászt voltál és most Raszt vagy. Mondhatsz,
barátom!
Ha Száros lettél volna, mi volna neved?”

Lényegében ugyancsak lefordíthatatlan a 133.
oldalon olvasható háromsoros is. A magyar
változat:

„A tél megérkezett, Saturnus-ünnepnap.
Umber köpenyt küldött, nagyon szegény volt ám.
Most egy maroknyi lisztet ad: vagyont szerzett.”

Miről is van szó? „A téli napforduló idején, a
Saturnaliák ünnepén a szegény Umber kö-
penyt szokott (a latin »mittebat« ún. preate-
ritum imperfectumi igealak: ilyen esetekben

kifejezetten gyakorítást fejez ki) nekem küldeni: most lisztet küld. Merthogy meggagzdagodott.” Ez így csak egyszerű rosszmájúság: a mélyebb megértéshez ismét a latin szöveg siet a segítségünkre. Ami a fordításban köpeny, az az eredetiben *alricula*, ami pedig liszt, az *alica*. A két szónak semmi köze egymáshoz, de a latinban olyan, mintha a *köpeny* a *liszt* szónak volna kicsinyítő képzős alakja. Csengery fordítása sem közelíti meg az eredetit, de legalább megpróbálkozott egy szójátékkal: „Darócot küldött nekem Umber, a szegény, / Meggagzdagodván, küld a helyett most darát” (kiemelés az eredetiben). Önként adódik a kérdés: miért nem hagyja ki a szerkesztő azt, amit fordítóként nem sikerült megoldania?

Ami a pontatlanságokat illeti: a LEVÉL TORQUATUSHOZ című versben, a 13. oldalon nem arról van szó, hogy „*hoz majd kései bért érdemedért a halál*”, hanem arról, hogy „*kései halál lesz a méltó jutalmad*”. A könyvben szereplő fordításból mintha úgy látszana: megkésettnek tartja a költő a jutalmat, holott az eredetiben a hosszú életről beszél. Ugyanennek a versnek a 7. sorában ez olvasható: „*Nagy zengjen nagyról, én csak kicsiről dalolok jól*.” Egyrészt nincs „*jól*”, másrészt alighanem fontos az eredeti vers *sonent-locuto* szembeállítása: amelynek segítségével Martialis a jelentős tetteket megénekelő, *zengő*, „nagy” költészetet veti össze a saját gyakorlatával, amelynek jellemzésére nem a „*dalol*” szót, hanem a prózai „*beszél*”-t használja.

A kötet félrefordításokban is bővelkedik. A LEVÉL AZ EPIGRAMMÁRÓL című prózai részben (17.) ezt olvashatjuk: „*Rosszindulatú bíráló tartsa távol magát egyszerű tréfaimtól, és ne írjon epigrammákat az enyéimként: gonosztevő az, aki más könyvében élcelődik*.” Ami azt illeti, az „*interpre*” nem bíráló, hanem magyarázó, tolmács. Tehát – azzal együtt, hogy a korban a szerzői jogokat valóban nem értelmezték olyan szigorúan, mint manapság – itt nem holmi hamis Martialis-versekről van szó, hanem az epigrammák értelmének meghamisításáról, belemagyarázásról. Ahogy Csengery fordítja: „*Tréfáim jóhiszeműségét ne vonja hát kétségbe valami rosszmájú magyarázó, s ne ő írja helyettem az én epigrammáimat. Helytelenül cselekszik, aki másnak könyvében köszörüli a szellemét*.” Az új fordításban a szöveg így folytatódik: „*Szavaim pajzán igazságát mentegelném, ha elsőként én szolgáltattam erre példát*.”

Csengery ezzel szemben nem hagyja ki a közbevetést („*id est epigrammaton linguam*”), és így fordítja a mondatot: „*Szavaimnak dévaj nyíltságát, vagyis epigrammáim nyelvét mentegelném, ha én adtam volna rá példát először*.” A fenti „*szavaimnak pajzán igazsága*” amúgy is elég értelmetlen: a latin „*lascivam verborum veritatem*” fordulatot a kurrens külföldi fordítások a következőképpen adják vissza: „*undisguised freedom of my expression*”, illetve: „*[le] réalisme des expressions licencieuses*”, valamint: „*il lascivo realismo delle parole*”. *Eligat lector*.

De az egyszerű félrefordítások után lássunk egy még szerencsétlenebb, mert egyszersmind papírizú félrefordítást:

„*Könyvemről Mathokám azt hirdeti, hogy
egyenetlen.
Hogyha igaz, dícsér engem e drága Matho.
Mily homogén könyvet írt Calvinus meg az
Umber:
nincs rosszabb annál, mint ha a könyv
homogén.*”
(23.)

Valójában arról van szó az utolsó sorban („*aequalis liber est, Cretice, qui malus est*”), hogy „*Creticusom, az a könyv egyenletes, amelyik rossz*.” Azaz nem elvileg utasítja el Martialis az egyenletesen kiváló minőséget, hanem gyakorlati jellegű kételyei vannak: egyenletes csak úgy lehet a könyv, ha rossz, hiszen egyenletesen jó nem létezhet. Ennek fényében már a következő oldalpáron található epigramma is elnyeri értelmét: „*Van jó, van közepes versem, rossz is van, Avitus, / Olvasd csak! Másképp nem születik meg a könyv*.” Azaz: „*Vannak jó verseim, van néhány közepes, és igen sok rossz is azok közt, amelyeket itt olvasol: könyv másképp nem is lesz, Avitus*.” Érdekes, hogy ebből az utóbbiból a fordításban egyszerűen eltűnt a „*rossz*” versek mellől a „*plura*” szó. A kötet amúgy is hajlamos rá, hogy a magyar Martialist az eredetinel magabiztosabbnak, sőt olykor beképzelttebbnek láttassa. Egy versnek, amelyben költőnk Catullusszal méri össze magát, ez áll a magyar fordításában (157.): „*Stellámnak gyönyörű, csodás Galambja, / kimondom, ha Véróna hallja is bár, / Catullus verebét legyőzi könnyen*.” Az eredetiben a galamb nem csodás és nem is

könnyen győz, és gyönyörűségről sincs igazán szó. Mindez nem is volna összeegyeztethető annak a Martialisnak az understatementjével, aki lépten-nyomon a rossz verseit emlegeti, különben meg maga is sokallja a könyvei árát. Ha tehát a „*deliciae*”-t a „gyönyörűség” helyett a magyarosabb „kedvenc” szóval adjuk vissza: ez marad a nagy fennhéjázásból: „Stellám kedvence, a Galamb (című művem) – nem bánom, meghallhatja akár Verona is! – legyőzte Catullus Verebét, Maximusom.”

A 43. oldalon szereplő ELÉGÉTTEL című vers fordítása („*Ellened én sose firkáltam, hídd el, Bithynicus. / Esküt akarsz? Inkább jól kielégítelek.*”) alighanem félreértésen alapul. A „*satis facere*” a kommentárok egyöntetű véleménye alapján jogi, nem pedig szexuális aktusra utal. Azaz: „Nem vagyok hajlandó a kedvedért megesküdni rá, hogy nem írtam rólad semmi rosszat. De ha annyira erősködsz, hát kész vagyok zálogot adni (legfeljebb odavész).”

Két oldallal később ismét egy kis tobzódás a jelzőkben: egy eredetileg a „gyöngyháznál simább bőrű” fiúból a GALLUSHOZ című versben váratlanul „*hetyke, vidám, csapodár*” lesz. Ha még egyet lapozunk, azt látjuk, hogy az ártatlan gyermeki – vagy legfeljebb sejtetően: fiús – büntetés magyar megfelelőjeként, a felszarvazott férj „*rajtakapja és teletömi*” a felesége „*kamasz*” szeretőjét. Később egy öngyilkosságról szóló versben (63.) a kiontott vér mellől valahogy lemarad a jelző (*facilis*: „könnyű, bagatell, készleges”), két oldallal odébb a kóbor ifjúságból *víg* lesz, a megfelelő barátok *nemes* barátokká avanszálnak. Ugyanebben a versben a „*tulkok gyenge szarvval összejördülnék*”. Valójában arról van szó, hogy „a fegyvertelen homlokú bikaborjú már nem bír magával a harci vágytól”. Ugyanitt a *tarka* gyöngytyúk valamire *festett* lesz, és ahelyett, hogy „a zsenge bárány teli tőgyű anyját várna”, a fordításban ugyanezt a bárányt ugyanez a tőgy: „*csábítja*”. Még mindig ugyanez a vers kicsit később a „*szőrös anyák bégető sarját*” emlegeti, azaz egy bizarr szőrzetű birka kicsinyét. De a birka nem szőrös vagy sörtés (*hirsutus*), hanem gyapjas, és az eredetiben szereplő állatkölyök nem béget, hanem visít (*vagio*), mint egy újszülött: tehát vadmalacról vagy kecskegidáról van szó. Lejjebb az ajándéknak is jut még egy „csodás” jelző, miközben a vesszőkosár is „kosárkává” biedermeieresedik. *O, sancta simplicitas* – áldott római egyszerűség, hát hová lettél!

Mindezt betetőzi a vers utolsó sorának az értetlenségig suta fordítása: „*Falu ez itt, ahogy mondd? Netán város?*”, ami helyesen: „Falunak kell az ilyet neveznünk, vagy inkább csak (a központtól) távolabb eső városi háznak?”

Van aztán olyan vers is, amelyben a félreértés nemcsak papírizűséghez, de értelmetlenséghez is vezet (103.): „*Szép nejedet, Charidemus, egy orvos dugja, tudod jól, / s tőröd. Láz nélkül elveted életedet.*” Vajon mi lehet ez a „*láz nélkül elveted életedet*”? És mi köze az előző másfél sorhoz? A latin ismét segít: „*Vis sine febre mori*”, azaz „Láz nélkül akarsz meghalni”, de ez kissé még mindig homályos. A megnyugtató választ a kommentárokból megismerhető *consensus philologorum* adja meg, amely a doktorokat a mérgezéssel hozza összefüggésbe. Azaz: „Ha valakit orvossal csal meg a felesége, nyilván azért túri el, mert nem lázban, hanem mérgezésben akar meghalni.”

Egészen más problémát vet fel a 109.

oldal kétszoros, A SZABAD EMBER:

„*Túl szabad életed élsz*» – *szídsz engem Cerylus egyre.*

És te hogy élsz? Lehet azt mondani, hogy szabadon?”

A vers ezúttal érthető, ha nem csattan is valami nagyot. A baj itt az, hogy a szemközi oldalon szereplő latin szövegből ezt a jelentést lehetetlen kicsiholni.

„*Liber homo es nimium*», *dicis mihi, Ceryle, semper.*

In te qui dicit, Ceryle, liber homo est?”

Ez a két sor azt jelenti: „*Túlságosan is szabad szájú ember vagy*» – mindig ezt mondok neked, Cerylus. Aki ellened beszél (szid téged, rosszat mond rólad), az, Cerylus szabad szájú ember?” Ha ezen a ponton belenézünk egy kritikai kiadásba, amely eltérő olvasatokat is hoz, a latin és a magyar szöveg különbözőségének oka nyilvánvalóvá válik. A fordító (Bálint Gábor) egy másik olvasatot fogadott el, mint amit a szerkesztő érvényesített. Ha a *qui* helyett *quis* olvasunk, az *est* helyett pedig *est*, akkor már kifogástalan a fordítás.

De ennyi talán bőven elég. Az olvasó ezeknek az alapján is eldöntheti, méltán mondja-e Szepes Erika, hogy „*a modern szövegek új értelmezéseken alapulnak*”, és mit jelent az, hogy

„ezek magukon viselik a kutató Adamik saját fedezéseinek frissességét”. Bárki megítélheti a kritika utolsó mondatának igazságtartalmát: „Kortársunkat és sorstársunkat, Martialist avatott kezek vezetik be éles szemű kritikusként és jó barátként otthonunkba.” (Különben: „kortársunk” – ezt többnyire éppen akkor szoktuk valamely klasszikusról, rossz lelkiismerettel, kijelenteni, amikor semmi más érdemi érvet nem tudunk felhozni amellet, hogy igenis érdemes a figyelmünkre.)

Végezetül hadd hívjam fel itt a figyelmet még egy versre, amely nemcsak Martialis munkáinak, de talán az egész római költészetnek is a legszebb darabjai közé tartozik. A második könyv ötvenkilencedik epigrammájáról van szó:

„Mica vocor: quid sim, cernis, cenatio parva:
ex me Caesareum prospicis ecce tholum.
Frange toros, pte vina, rosas cape, tinguere nando:
Ipse iubet mortis te meminisse deus.”

Magyarul, a könyv 91. oldaláról:

„Morzsának hívnak, látod, mi vagyok, kis ebédlő.
Innen látni lehet szemben a caesarai sírt.
Hozz heverőt ide, bort, rózsát és hintsd a nárdust:
Isten nyughelye int: el ne feledd a halált.”

Feloldva a második és negyedik sor rejtélyességét, és megpróbálva érzékeltetni a csodálatos harmadik sor halmozásait: „Morzsának hívnak. Látod, mi vagyok: kis ebédlőhelyiség. / Innen (ti. ha leülts nálam ebédelni) jól látható Augustus mauzóleuma. / Törj ágyakat, kérj bort, szedj rózsákat, kenekedj nárdusolajjal! / Maga az istenné vált császár is arra int (ti.: sírja látványával): emlékezz a halálra.” Amilyen finoman különleges a vers alaphelyzete és felütése – egy sír szomszédságában álló kis „étterem” szólítja meg az olvasót –, olyan feszes és tömör a négy sor felépítése. A vidám lakomák színhelye és a síremlék közötti feszültséget a végtelenségig fokozza a harmadik sor kötőszó nélküli halmozása. Érdemes hangosan is felolvasni ezt a sort, még ha az ember nem tud is latinul. Ha akarom, három metszet is van benne, de még sincs megállás: a négy ige lendülete ugyanolyan sodró, mint Catullus *ODI ET AMO*-jának első sorában. És mi mindent hemperget magával ez a „carpe diem”-es lendület! Megpillanthatjuk benne azt a Martialist, aki

„rabszolgaerény”-nek tartja az absztinenciát (143.), aztán felbukkan az, aki – mint egy bizonyos Telesillának vérbeli spanyol macsóként bevallja – „egy éjjel négyszer tud” (93.), de feltűnik benne az egymást igencsak gyorsan váltó császárok korában élő római polgár is, aki arra int (61.): „Élsz holnap? Ha ma élsz is, Postumusom, lemaradtál: / Az bölcs, Postumusom, már aki tegnap is élt.”

Egyik utolsó könyvében Martialis hátborzongatóan kegyetlen átkot mond azokra, akik verseikben tiszteletlenül írnak a klasszikus római értékekről (43.). Még később, utolsó előtti kötetében azt állítja: írna ő nagyobb, császári témákról, csak akadna egy Maecenas is a sok földre szállt Augustus között (9)! Kérdés, hogy valóban elhitte-e, vagy csak a maga mentességére mondja ezt, saját lustasága helyett mindjárt epigrammaköltői pályafutásának elején a körülményekre fogva a nagy mű hiányát (157.). Hiszen elismeri, hogy léteznek méltó témák, és mint több verséből kiderül: költői becsvágyával sincs baj, és nem egy epigrammája szerint képesnek is érzi magát a nagy feladatra. Téma, becsvágy és képesség, minden együtt van: mégiscsak a mecénás nélküli kor volna a hibás abban, hogy nem alkotta meg a nagy művet? Vajon nem éppen az a gondolat készítette-e keserű átkozódásra az öregedő Martialist, ami esetleg kései olvasóját is meglepíngetheti: hogy mialatt ő ágyakat tört, bort ivott, rózsákat szedett, nárdussal kenekedett, és epigrammaival glosszázta a hétköznapiakat, nemcsak a nagy mű nem született meg, de közben valahogy az élet is elrepült?

Kőrösi Imre

LEVÉL A SZERKESZTŐHÖZ

Éppen nem a mindenáron való vitatkozás kedvéért fordulok a *Holmi* főszerkesztőjéhez, hogy teret adjon Gyáni Gábornak a folyóirat februári számában megjelent viszonzválaszához fűzött rövid reflexióimnak. Ugyanis őszintén bízom abban, hogy néhány kérdés továbbgondolásával némileg előbbre lehet jutni.

1. Szorosan követve Gyáni Gábor számozott bekezdéseit, az első vitatott kérdés az, hogy

Finnország (és Ausztria) miért nem tagolódott be a második világháborút követően a szovjet birodalomba. Gyáni Gábor szerint azért nem, mert Sztálin „*az 1948 tavaszán puccsra készülők finn kommunistákat teljesen magukra hagyta*”. Bizony, ez történt. De a mi kérdésünk tekintetében (ahogy ezt az én falumban mondják) it is only a question begging an answer. Mert éppen az szorul magyarázatra, hogy a szovjet befolyás terjesztésére mindig kész Sztálin miért nem nyújtott segítő kezet a finn elvtársaknak. Nyilván, mert nem bízott a sikerben. Tehát szembe kell néznünk azzal a kérdéssel, hogy a finn és a magyar politikai intézmények hogyan működtek 1945-ben. Ha ezt megtesszük (mint ahogy tanulmányaimban ezt megkíséreltem), olyan alapvető különbségekre bukkanunk, amelyek Finnországban (és Ausztriában) akadályozták Magyarországon viszont erősítették a kommunisták előretörését.

2. Hogy „*a dualista berendezkedés alapjául szolgáló kiegyezés minden társadalmi réteg és valamennyi nemzetiség javát szolgálta*”, az a történetés (utólagos) megítélése, és nem látom, hogy ez miért mondana ellent annak a megállapításnak, hogy a reformkor és a II. világháború között a magyar politikát *elsősorban* a nemzeti és nem a társadalmi kérdések mozgatták. Nem nyilvánvaló, hogy a reformkorban a nemesség a nemzeti célok kivívása érdekében barátkozott meg lassan a liberális átalakulással? Hogy az 1848-as forradalom törésvonalai nem a társadalmi osztályok között, hanem az összmonarchiához való viszony, valamint a magyar és a többi nemzeti törekvés mentén húzódtak? Hát nem az elvesztett különállás visszaszerzése volt a magyar politika fő célja 1849 után? A dualista rendszerben a politikai pártok nem a közjogi kérdések körül szerveződtek? A két világháború között a bel- és külpolitika nem a Trianon-kérdésnek rendelődött alá? Tévedtem volna, amikor azt hittem, hogy ezekben a kérdésekben hasonló véleményen vagyunk? Azt meg sehol nem állítottam, hogy a liberalizmus Nyugat-Európában „*nacionalizmustól mentes*” lett volna (a liberalizmus és a nacionalizmus persze filozófiailag összeférhetetlen). De a nacionalizmussal jól befűrödtem, mert intőt is kaptam Gyáni Gábertól. Ő Gellnerre, Hobsbawmra és másokra utalva megjegyzi, hogy „*talán nem ártana*”, ha Péter László „*az újabb elméleti felismerésekkel is szembesítené a régi, a jól bevált tanokat*”. Mik ezek

a felismerések? Gyánitól nem tudjuk meg, és Gellnertől már nem tudhatom meg, mert utolsó találkozásunk óta meghalt. E szakértők könyveiből meg az derül ki, hogy nálam jóval keményebb szavakkal ostorozták a magyar nacionalizmust (Hobsbawmtól erre példa is található AZ ELBÁTÓL KELETRE című könyvem 112. oldalán). A nacionalizmus nyugati felduzzadt irodalmának egyik paradigmaticus bűnbakja éppen a magyar nacionalizmus.

3. Igen, megátalkodott módon konokul kirtokt amellet, hogy a bírálóm által idézett szövegekben „Közép-Európá”-t nem analitikus szerkezetben használtam. Hogy „*mi kell ahhoz, hogy egy terminus analitikus tartalommal telítődjék*”, azt talán egy példa megvilágítja. Gyáni Gábor írta: „*...Kelet-Európa fogalmának Európa bármelyik Oroszországon kívüli térségére történő alkalmazása súlyos zavarokat okoz, ha közben megválaszolatlanul marad az a kérdés: hová tartozik valójában Oroszország?*” (E mögött az a feltételezés húzódik meg, hogy a régió mint olyan meghatározó tulajdonságok forrása.) De hát mi lenne, ha kötelezővé tennénk a szavak következetes használatát? (Tömény unalom.) Én is biztosan sokszor használtam „Közép-Európát” analitikusan.

4. Dehogy védtem Molnár Erik marxista metafizikus történetírását. Sehol soha nem állítottam azt a képtelenséget, hogy Molnár „*az értékmentes tényleírást képviselte*”. En mindössze azt bátorkodtam indítványozni, hogy Molnár módszertani megkülönböztetései toleránsabb légtér kialakulásához járulnak hozzá, amely lehetővé tette, hogy a gazdaságtörténet (Ránky intézetében) felvirágozzon, meg például, hogy Szűcs Jenő megírja könyvét a nemzet historikumáról. (Bár a románoknak és a szlovákoknak is lett volna Molnár Erikjük.)

5. Teljesen egyetértek Gyáni Gáborral abban, hogy vitatja, „*hogy lényegesen közelebb vinne bennünket a történeti megismerés lényegéhez a múltra anakronisztikusan utólag rátelepedett por lefújásának mint történetírói feladatnak egy ilyen érzékletes képbe foglalt megfogalmazása. Létezik vajon olyan autentikus múlt, melyhez egyesek (egyes szakértők) inkább hozzáférhetnek, mint mások?*” Nyilvánvaló, hogy nem létezhet. Éppen ezért félvezető az általam használt „*porlefüjés*” kép, ha ez feltételez egy objektív, „*autentikus múltat*” (hogy ilyenben nem hiszek, az a könyvem 127. oldalán írottakból is kiderül). Teljes mértékben elfogadom (a szintén mos-

LAKATOS ISTVÁN

1927–2002

Első verseskönyve, A POKOL TORNÁCÁN 1949 könyvnapjára jelent meg. A szabad irodalom legeslegutolsó pillanatában. Egy költőpálya látványos nyitánya, és, sokáig úgy látszott, záróköve is. A költő még szinte kamasz, huszonkét éves. Az ostromlott város pincsesötétjéből a szabad levegőre: micsoda nagy lélegzet és micsoda terhek! Második kötete huszonhárom év múlva fog majd megjelenni. Az EGY SZENVEDÉLY KÉPEI (ez a szép cím lírája lényegét mondja) 1972-ben jut el olvasóihoz. Két könyve közt a hézag: irodalomtörténet, s több is: történelem. Önként vállalt és rákényszerített hallgatás. A kényszer leggorombább fajtája is: a forradalom után másfél év börtön, magánzárka. De ott is munka, mire kiszabadul, nagyjából elkészül AENEIS-fordítása. Mindig is vonzották az epikai formák. A világirodalom nagy eposzai voltak az ő igazi egyeteme. Azoktól tanulta a szerkezet, a megformálás, a kifejezés fegyelmét. Egész életműve tanúsítja, hogy pályáját, állhatatosan, fáradhatatlanul, ő maga tervezte. De a kor hol ösztökéjével, hol furkósbotjával terelgette erre-arra. De azt is valahogy javára tudta fordítani. Hogy A POKOL TORNÁCÁN után kis híján egy negyedszázadot hallgatott, ma már tisztán látni, nem a megtörettetés jele. Rajta is múltott: nem hamarkodta el. Pedig tehetett volna, a kezdő költőnek minden sikerült: még gimnazista, mikor Szabó Lőrinc pártját fogja, barátságába fogadja. Egykettőre megnyílnak előtte a legjobb folyóiratok. Még kötete sincs, mikor elnyeri a Babits szellemét őrző Baumgarten-díjat, ilyen fiatalon előtte senki. Zárás előtt azt is: hogy is működhetett volna egy független alapítvány a parancsuralmi irodalomban? Aztán: az ostrom lidérces, véres, dantei színezésű, de nagyon is valóságos („A valóság és csak a valóság érdekel ma is; az élet kitapintható, felfogható, változó tényei és törvényszerűségei”, írja majd érett fejjel) képsorait rettenetes-figyelmes részletezéssel rögzítő hosszúversét, A POKOL TORNÁCÁN-t Sötér István teljes egészében beleveszi az élő magyar lírát bemutató antológiájába, a NÉGY NEMZEDÉK-be. 1949-ben már minden együtt van, ami Lakatos István költészetére jellemző: a sötéten vagy fehéren izzó szenvedély, az iróniával ellenpontozott érzelemáradás, a kihívó prózaiság, a tiszta rajzra való törekvés, a lírát epikával elegyítő, a hosszúvers tágabb terét kereső hajlam. Mégis, ezt a lendületes, csak itt-ott bicsakló pályaszakaszt, egész ifjúkori költészetét később megtagadta. Úgy érezte, le is írta, hogy amit csinált, „nem kellőképpen letisztult, sok modorossággal naivsággal terhes”. Igaza van-e, nem érdemes latolgatni. Mert sokkal fontosabb az, ami mögötte van, amiből ez az ítélet fakadt: a soha meg nem elégedés, az önmagával szemben vállalt szigor. Egy alkat, egy esztétikai felfogás fejeződik ki benne. Azazhogy nemcsak esztétikai: egy rokonszenves erkölcsi szemlélet. Az, amit Lakatos István a művét illető belső parancsnak érzett, minden emberi mozdulatunkra érvényes. Amit valaha, akár átvitt értelemben is, megírtunk, sohasem lehet végleges, kiütközhetnek gyarlóságai, az a dolgunk, hogy tehetségünk és erőnk szerint, vissza-

felé is, előre is, hitelt adjunk műveinknek. Szembenéz hát minden sorával, ezentúl már csak azt adja ki a kezéből, amit jó lelkiismerettel vállalhatónak érez. De nemcsak az egyes darabokat dolgozta, építette át. Olyan kötetet képzelt el, amely nem egyszerűen jó versek egymásutánja. Egyetlen egységes művé kell összeállniuk. Ezért van, hogy érett művei külön-külön s együtt is egyre inkább zenei szerkezetűek. Ezeknek a sokszólamú daraboknak, az EGY SZENVEDÉLY KÉPEI-nek, a LESZÁLLÁS AZ ÉJSZAKÁBAN-nak talán éppen ezért támad egy olyan, egész létezésünkkel tele, metafizikai sugallatú dimenziója, amely a részleteikből, szavaikból, mondataikból, képeikből közvetlenül nem következik. S nemcsak a verses, hanem az egész életműben ott érzik a következő rendezőelv. Nagy összefoglaló kötetében, a PARADICSOMKERT-ben minden a helyére került. A verseket tanulmányok, a pályát egy remek önéletrajz magyarázza. „Ebben a könyvben valami olyan sikerült, ami csak kivételes kegyelemben részesülő életrajzírónak szokott, aki kezét angyalok vezetik... A boncasztalon egy család, egy földrajzi közösség, egy ország, egy világ, az ég, a pokol és egy kisfiú, aki szemünk láttára nő művésszé, horizontja peremén a katonai és civil frontok áldozatai, és az olvasó igazán nem érti, hogy tud olyan jól mulatni olvasás közben, mikor az egész olyan kétségbeesítően szomorú”, írja erről az önéletrajzról Szabó Magda. Lakatos István más-más műfajú művei egymás felé fordított tükrök. S hogy a kép teljes legyen, a lelkiismeretes író minden adatot, dokumentumot kezünkbe ad, bio- és bibliográfiát, még ötvenhetes periratait is. Ez is erkölcsi kérdés, ez a teljességre törő szigorú rendezőelv. Hiszem, sokan ámulva állnak majd az így teljes mű előtt. Mi pedig, még élő barátai, őrizzük magunkban eleven vonásait.

Lator László

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram
és a Soros Alapítvány
támogatásával jelenik meg

